

ทศมวารมีในพุทธศาสนาเถรวาท



สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ภาควิชาภาษาตะวันออก  
คณะอักษรศาสตร์  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาคำหลักสูตรปริญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2524

ภาควิชาภาษาตะวันออก  
คณะอักษรศาสตร์  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Dasapāramī in Theravāda Buddhism



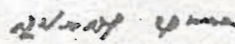
H.R.H. Princess Mahā Chakri Sirindhorn

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements  
for the Degree of Master of Arts  
Department of Eastern Languages  
Graduate School  
Chulalongkorn University  
1981

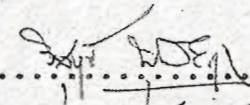
เลขที่  
เลขที่ ยาน 19577134  
วัน เดือน ปี

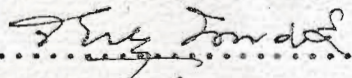
หัวข้อวิทยานิพนธ์      ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท  
โดย                              สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี  
ภาควิชา                        ภาษาตะวันออก  
อาจารย์ที่ปรึกษา      ศาสตราจารย์ หม่อมหลวงจิรายุ นพวงศ์

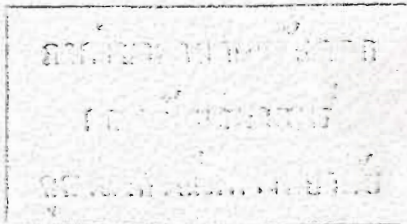
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยนี้เป็นส่วนหนึ่ง  
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญามหาบัณฑิต

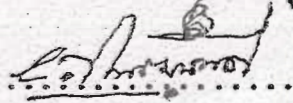
  
..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย  
(รองศาสตราจารย์ ดร. สุประคิษฐ์ บุณนาค)


คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

  
..... ประธานกรรมการ  
(รองศาสตราจารย์วิสูตร มุขยกุล)

  
..... กรรมการ  
(ศาสตราจารย์ หม่อมหลวงจิรายุ นพวงศ์)



  
..... กรรมการ  
(นาวาอากาศเอก พิเศษ แยม ประทีปทอง)

  
..... กรรมการ  
(รองศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ศรี แยมนันทกา)

  
..... กรรมการ  
(รองศาสตราจารย์ ดร. สุนทร ธีรังษี)

อธิบดีของบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หัวข้อวิทยานิพนธ์	ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท
ชื่อนิสิท	สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
อาจารย์ที่ปรึกษา	ศาสตราจารย์ หม่อมหลวงจิรายุ นพวงศ์
ภาควิชา	ภาษาตะวันออก
ปีการศึกษา	2523

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้ มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางความหมายของศัพท์ว่า บารมี ตามที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเถรวาทที่แต่งขึ้นในยุคต่าง ๆ โดยใช้วิธีการ 2 อย่าง คือการศึกษาวิธีการประกอบศัพท์และศึกษาคำศัพท์ที่อยู่ในคำแวดล้อม (context) ที่ปรากฏในคัมภีร์ จากการศึกษา เห็นได้ว่า ยุคแรก ๆ ในระยะต้นนั้น คำว่าบารมีหมายถึง ความเป็นเลิศ ความเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ในด้านใดก็ได้ ต่อมาความหมายของศัพท์แคบเข้า คือ จะหมายถึงความเป็นเลิศหรือความบริบูรณ์ในหมวดกรรมหมวดใดหมวดหนึ่งในพุทธศาสนา ในที่สุดจะหมายถึงความเป็นเลิศ หรือเป้าหมายสูงสุดในทางพุทธศาสนา คือพระนิพพาน

ความหมายของคำว่าบารมีในยุคหลัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เข้าใจกันอย่างแพร่หลายในหมู่คนไทย คือ หมวดกรรมหรือวิธีการ 10 ประการ ที่จะทำให้อยู่ประพฤติกิวัติกิริยา บรรลุถึงพระนิพพาน ถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในด้านความหมาย คือเปลี่ยนจากเป้าหมายไปเป็นวิธีการที่จะบรรลุเป้าหมาย

วิทยานิพนธ์นี้แบ่งเป็น 7 บท ดังต่อไปนี้  
 บทที่ 1 บทนำ แสดงที่มาของปัญหา, วัตถุประสงค์ในการวิจัย วิธีดำเนินการวิจัย ขั้นตอนในการวิจัย และประโยชน์ที่จะได้จากการวิจัย

- บทที่ 2 ความหมายของคำว่า "บารมี" ตามรูปศัพท์และการประกอบศัพท์ มีเนื้อหา คือเสนอความคิดต่าง ๆ ในเรื่องการประกอบศัพท์ ทั้งความเห็นของนักไวยากรณ์โบราณ และนักไวยากรณ์รุ่นหลัง (โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวตะวันตกที่ศึกษาภาษาบาลี)
- บทที่ 3 ความคิดเรื่องบารมีในพระไตรปิฎก แสดงการใช้คำ "บารมี" ในคำแวดล้อมต่าง ๆ ในพระไตรปิฎก (เว้นอุปทาน, พุทธวงศ์ และจริยาปิฎก ซึ่งจะกล่าวในบทที่ 4) ในยุคนี้ บารมี มีความหมายถึง ความเป็นเลิศ ความบริบูรณ์หรือเป้าหมายของการปฏิบัติ
- บทที่ 4 ความคิดเรื่องบารมีในอุปทาน, พุทธวงศ์ และจริยาปิฎก แสดงการใช้คำ "บารมี" ในคำแวดล้อมต่าง ๆ ในคัมภีร์ 3 เล่มที่กล่าวข้างต้น ถือว่าคัมภีร์ทั้ง 3 นี้เป็นส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎกที่ค่อนข้างจะใหม่ เมื่อเปรียบเทียบกับคัมภีร์อื่น ๆ ในพระไตรปิฎก การศึกษาในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ชี้ให้เห็นว่า ในคัมภีร์ยุคนี้ ความหมายของคำว่า "บารมี" เปลี่ยนแปลงไปจากเป้าหมายสูงสุดไปเป็นวิธีการที่พึงปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดนั้น ความหมายในยุคนี้แพร่หลายมากในหมู่พุทธศาสนิกชนในยุคปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม ในคัมภีร์ทั้งสามก็ยังคงมีการใช้ศัพท์ "บารมี" ในความหมายดั้งเดิม คือ ความเป็นเลิศ (ในสิ่งใดก็ได้ไม่จำเป็นต้องหมายถึงความเป็นเลิศในพุทธศาสนา)
- บทที่ 5 ความคิดเรื่องบารมีในคัมภีร์ปกรณ์พิเศษและอรรถกถา ในคัมภีร์ปกรณ์พิเศษที่กล่าวถึงในบทนี้ ได้ความหมายของบารมีในแนวเดียวกันกับความหมายในบทที่ 3 แต่ใกล้เคียงกว่าแยกในบทนี้ เพราะเป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นในสมัยต่างกันมาก ล้วนอรรถกถาให้ความหมายของคำว่าบารมี ตามแนวพระไตรปิฎกที่อรรถกถานั้นอธิบายความ แต่จะอธิบายละเอียดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อรรถกถาของคัมภีร์จริยาปิฎก อธิบายขั้นตอนในการบำเพ็ญบารมีโดยละเอียด

บทที่ 6 ความคิดเรื่องบารมีในคัมภีร์พุทธศาสนาในประเทศไทยและอิทธิพลของ  
ความคิดเรื่องบารมีในวัฒนธรรมไทย มีเนื้อหากล่าวถึงคำบารมีที่ปรากฏ  
ในคัมภีร์ต่าง ๆ ทั้งในภาษาบาลีและภาษาไทย กล่าวถึงคำ "บารมี"  
ที่ใช้ในวรรณคดีภาษาสามัญของไทย (ไม่กล่าวถึงวรรณคดีหรือภาษาถิ่น)  
และวิวัฒนาการของความคิดเรื่องนี้ในวัฒนธรรมไทย

บทที่ 7 บทสรุปและข้อเสนอแนะ

Thesis title            Dasapāramī in Theravāda Buddhism  
 Name                    H.R.H. Princess Mahā Chakri Sirindhorn  
 Thesis Advisor        Professor M.L.Chirayu Navawongs.  
 Department            Eastern Languages  
 Academic Year        1980.

Abstract

The aim of this research is to study the change in the meaning of the word "Pāramī" (or Pāramitā as the word sometimes appears) in Theravāda Buddhist texts composed in various periods. Two methods are used: etymological analysis of the word and semantic study of the word in different contexts.

A conclusion is reached that at the beginning of the first period "Pāramī" meant highest position, or complete achievement in any undertaking e.g. in the study of the Vedas. Later on the word came to mean excellence or completeness in the mastery of certain Buddhist teaching. In its narrowest sense the word signifies the highest aim of Buddhism namely nirvāna. In the latest or the last period the meaning of "Pāramī" changed from the goal to be attained to the ten principles that would enable a person who practises them to



reach it. At present this latest meaning is very popular among Buddhists especially in Thailand.

The thesis is divided into seven chapters:-

Chapter I : Introduction. This chapter deals with the origin of the problem, the aim of the research, the methods employed, the steps in the research, and the expected benefit.

Chapter II : Etymological Analysis of the word. This chapter gives the different ways in which grammarians, traditional as well as modern (often western) ones, understood and explained the word "Pāramī."

Chapter III : The Concept of Pāramī in the Canonical Period. This chapter examines the use of "Pāramī" in different contexts in the canon (except Apadāna, Buddhavaṃsa and Cariyā piṭaka which will be dealt with in chapter IV). In this period "Pāramī" meant mastery, completeness or the highest aim of religious practice.

Chapter IV : The Concept of Pāramī in Apadāna, Buddhavaṃsa and Cariyā piṭaka. This chapter examines the use of "Pāramī" in different contexts in the three books cited above. These three books are considered "new" as compared with other parts of the canon. In this period the meaning of the word "Pāramī" changed from the highest aim to the ten principles to be observed by those wishing to achieve the highest aim of Buddhism. This new meaning is very popular among Buddhists of the present day. Nevertheless, in these three books there

exists the use of the word in its original sense (i.e. highest position, mastery of any subject).

Chapter V : The concept of Pāramī in Non-canonical Books and Commentaries. In the non-canonical books studied in this chapter, the word "Pāramī" is used in the same sense as that in Chapter III. These books were, however, compiled or composed at a much later date. In the commentaries the word has the same meaning as that in the canonical books which the commentaries seek to explain in great detail. The commentary to Cariyāpitaka explains minutely the ten pāramī.

Chapter VI : The Concept of Pāramī in Thai Buddhist Literature and the Influence of this Concept on the Thai Culture. This chapter discusses the word "Pāramī" as used in Thai literature and in everyday language and the evolution of this concept in the Thai culture.

Chapter VII : Conclusion and suggestions.

กิตติกรรมประกาศ

ในการทำงานวิจัยนี้ ผู้เขียนได้รับความอนุเคราะห์จากหลาย ๆ ท่าน จึงจะกล่าว  
ต่อไปนี้

ขอกราบนมัสการ สมเด็จพระญาณสังวร ซึ่งได้กรุณาชี้แจงและท้วงติงข้อผิดพลาด  
บางส่วนในวิทยานิพนธ์นี้

ศาสตราจารย์ หม่อมหลวงจिरายุ นพวงศ์ ได้กรุณารับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา ควบคุม  
วิทยานิพนธ์นี้ และได้เอาใจใส่ตรวจแก้ไข และเพิ่มเติมข้อมูล, ความคิดเห็นต่าง ๆ อันเป็น  
ประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัย

น.อ.แยม ประพัฒน์ทอง รองศาสตราจารย์ วิสุทธิ์ มุขยกุล อาจารย์ฐานิสร์  
ชาคริตพงศ์ อาจารย์ คร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คร.อุไรศรี วรสระริน  
อาจารย์จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คร.บุษกร กาญจนจारी อาจารย์อัญชญา  
จิตสุทธิธูยา ได้กรุณาช่วยแก้ไขคำแปลภาษาบาลี, เพิ่มเติมความคิด ให้ข้อมูล และแก้ไขข้อ  
ผิดพลาดต่าง ๆ

งานของผู้เขียนเป็นรูปเล่มขึ้นได้ โดยความช่วยเหลือของอาจารย์ประพจน์  
อัครวิรุฬห์การ เพื่อนของผู้เขียน และคุณสำเริง เอี่ยมสะอาด เจ้าหน้าที่แผนกสารบรรณ  
กองราชเลขาธิการในพระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สำนักราชเลขาธิการ จึงขอขอบคุณ  
มา ณ ที่นี้ด้วย พร้อมกันนั้น ขอขอบคุณ ท่านผู้หญิงสุประภาดา เกษมสันต์ ราชเลขาธิการใน  
พระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ที่ได้ให้คุณสำเริง ข้าราชการในบังคับบัญชา ช่วยในการพิมพ์  
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ผู้เขียนขอรำลึกถึงคุณครูบาอาจารย์ทุกท่าน ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาการศึกษา  
บาลีแก่ผู้เขียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาจารย์กำชัย ทองหล่อ ครูภาษาบาลีคนแรก.

อักษรย่อที่ใช้ในวิทยานพนธ์ฉบับนี้

A.	:	Aṅguttara Nikāya.
Bv.	:	Buddhavamsa.
Bv. A.	:	Buddhavamsaṭṭhakathā Madhuratthavilāsini.
Cp.	:	Cariyā Piṭaka.
Cp. A.	:	Cariyā Piṭaka Commentary Paramatthadīpanī.
DAT.	:	Dīghanikāyaṭṭhakathāṭīkā.
Dict P.T.S.	:	Pali Text Society's Pali - English Dictionary.
Dict Skt.	:	M. Monier - Williams' Sanskrit English Dictionary.
JA.	:	Jātakatṭhakathā.
M.	:	Majjhima Nikāya.
MA.	:	Majjhima Nikāya Atṭhakathā Papañcasūdanī.
Miln.	:	Milindapañho.
Nd.	:	Mahāniddeśa.
Nett.	:	Nettipakarana.
Pug.	:	Puggalapaññatti.
Pug A.	:	Puggalapaññatti Atṭhakathā.
Sn.	:	Suttanipāta.

คำชี้แจงในการใช้อักษรย่อและการบอกเลขหน้า

ในกรณีที่คัมภีร์ใดเป็นหนังสือเล่มเดียวจบ จะใส่เลขหน้าไว้หลังอักษรย่อของคัมภีร์นั้น โดยจะมีตัว p. หรือ pp. นำ เช่น

Sn., p. 177. หมายถึง สุตกนิบาต หน้าที่ 177

ในกรณีที่คัมภีร์ใดมีหลายเล่มจบ จะใส่เลขบอกเล่มที่เป็นเลขโรมัน แล้วตามด้วยเลขหน้า โดยมี : คั่นอยู่ในระหว่างกลาง เช่น

JA., I : 35. หมายถึง อรรถกถาชาคก เล่มที่ 1 หน้าที่ 35

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย .....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ .....	ข
กิตติกรรมประกาศ .....	ฉ
คำชี้แจงเกี่ยวกับการใช้อักษรย่อ .....	ช
บทที่	
1. บทนำ .....	1
ก. ที่มาของปัญหา .....	1
ข. วัตถุประสงค์ในการวิจัย .....	1
ค. วิธีการดำเนินการวิจัย .....	2
ง. ประโยชน์ที่จะได้จากถาวรวิจัย .....	8
2. ความหมายของบารมีตามรูปศัพท์ .....	9
ก. บารมี ประกอบรูปจากศัพท์ว่า ปรม .....	9
ข. บารมี ประกอบรูปจาก ปาร กับ อีชาตุ .....	16
ค. บารมี ประกอบรูปจาก ปา ปัจจัย กับ รนฺชาตุ .....	17
3. ความหมายของคำว่าบารมีในพระไตรปิฎก .....	19
ความหมายของคำว่าบารมีในวัคคกถา ปารายนวรรค สุตกนิบาต .....	19
ความหมายของคำว่าบารมีในมัชฌิมนิกาย .....	22
ความหมายของคำว่าบารมีในคัมภีร์มหานิเทศ .....	31
ความหมายของคำว่าบารมีในบุคคสมัยญัตติ .....	32
4. ความหมายของคำว่าบารมีในคัมภีร์อุปทาน พุทธวงศ์ และจริยาปิฎก .....	37
ก. ความหมายของคำว่าบารมีในคัมภีร์อุปทาน .....	38
ข. ความหมายของคำว่าบารมีในคัมภีร์พุทธวงศ์ .....	42
ค. ความหมายของคำว่าบารมีในคัมภีร์จริยาปิฎก .....	58

5. ความหมายของ "บารมี" ในคัมภีร์ปกรณ์พิเศษและอรรถกถา .....	81
1. คัมภีร์ปกรณ์พิเศษ ซึ่งรจนาในสมัยแรก (ภายหลังรวบรวม พระไตรปิฎก) .....	81
ก. เนติปกรณ์ .....	81
ข. นิติบัญญัติ .....	82
2. คัมภีร์อรรถกถา .....	85
ก. อรรถกถาที่อธิบายพระสูตรและพระอภิธรรม .....	85
1. ปบัญญัติ .....	86
2. อรรถกถาของบุคคลบัญญัติ .....	88
ข. ชาทกัฏฐกถา .....	88
ค. ชัมมปทัฏฐกถา .....	100
ง. มหุรคตวิลาสิณี อรรถกถาพุทธวงศ์ .....	100
จ. วิสุทฺธชนวิลาสิณี อรรถกถาอปทาน .....	101
ช. ปรมัตถทีปนี อรรถกถาจริยาปิฎก .....	101
6. ความหมายของคำว่าบารมีในคัมภีร์พุทธศาสนาในประเทศไทย และอิทธิพล ความคิดเรื่องบารมีในวัฒนธรรมไทย .....	121
1. ยุคก่อนสมัยสุโขทัย .....	121
2. สมัยสุโขทัย	
คติเรื่องบารมีตามแนวคิดในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท .....	125
คติเรื่องบารมีว่าเป็นของพระมหากษัตริย์ .....	130
3. สมัยอยุธยา .....	132
ก. คตินิยมเรื่องมหาชาติ .....	132
ข. วรรณคดีจากชาตกเรื่องอื่น ๆ .....	133
ค. คัมภีร์จักรสารคัดสังคหะ .....	133
ง. คติว่าบารมีเป็นเรื่องของพระมหากษัตริย์ .....	134

4. สมัยรัตนโกสินทร์ .....	136
ก. คตินิยมเรื่องมหาชาติ .....	136
ข. คติเรื่องบารมีของพระมหากษัตริย์ .....	136
ค. บารมีของบุคคลอื่นที่ไม่ใช่พระมหากษัตริย์ .....	144
5. ความหมายของคำว่าบารมีในทางธรรม .....	146
ก. ชินกาลมาลีปกรณ์ .....	146
ข. พระปฐมสมโพธิกถา .....	147
ค. กากีคำกลอน .....	152
ง. ธรรมวิภาค .....	153
จ. คำนำนิบาตชาดก พระนิพนธ์ในพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สดกัษัตริย์เจ้า .....	155
ฉ. ธรรมานุกรม .....	160
6. ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพศชาติ .....	165
7. สรุปและเสนอแนะ .....	170
บรรณานุกรม .....	173
ภาคผนวก .....	180
ประวัติผู้เขียน .....	184



ก. ที่มาของปัญหา

แนวคิดเรื่อง "บารมี" โดยเฉพาะอย่างยิ่ง "ทศบารมี" นั้น เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในหมู่ชนที่นับถือพุทธศาสนาเถรวาท<sup>1</sup> ในประเทศไทยจะเห็นได้จากหนังสือต่าง ๆ ที่เล่าเรื่องทศชาติ พระธรรมเทศนาอย่างชากก ตามผ่านั่งโบสถ์มีภาพเขียนทศชาติและภาพมหาชาติ รวมทั้งประเพณีการเทศน์มหาชาติ มักกล่าวกันว่าทศบารมีเป็น "พุทธการกรรม" แปลว่า "กรรมที่กระทำให้บุคคลเป็นพระพุทธเจ้า" หรือ "โพธิปาจนกรรม" แปลว่า "กรรมอันนำมาสู่โพธิญาณ"<sup>2</sup> กล่าวคือ ผู้ใดบำเพ็ญทศบารมีกรรมเต็มบริบูรณ์แล้ว จักได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นอกจากความหมายที่เกี่ยวกับเรื่องกรรมแล้ว ในระยะหลังโดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศไทยยังปรากฏใช้คำว่า "บารมี" ในความหมายอื่นด้วย เช่น มีส่วนว่า พระบารมีปกเกล้า ผู้มีบุญบารมี เป็นต้น ซึ่งแสดงว่า "บารมี" น่าจะมีความหมายหลายอย่างตามสมัยและลักษณะวัฒนธรรมในสังคม ดังนั้นจึงควรนำข้อมูลเกี่ยวกับ "บารมี" มาศึกษาวิเคราะห์หุ่อย่างละเอียด

ข. วัตถุประสงค์ในการวิจัย

แม้ว่าจะมีผู้วิจัย หรืออธิบายเรื่อง "บารมี" เป็นจำนวนมาก แต่จะสังเกตได้ว่าส่วนใหญ่จะเป็นงานวิจัยด้านพุทธศาสนamahayan อาจเป็นเพราะมีคัมภีร์ที่ชัดเจนกว่าได้มาก และในประเทศไทย มีคำอธิบายเรื่อง บารมี ตามแนวพุทธศาสนาเถรวาทอยู่บ้าง แต่ก็มักจะตั้งเป้าหมายไว้สำหรับสั่งสอนให้ประชาชนประพฤติกรรมเท่านั้น ที่จริงแล้วคำว่า "บารมี" นี้ปรากฏใน

<sup>1</sup> เถรวาทในที่นี้หมายถึง เถรวาทแบบที่นับถือในประเทศไทย และศรีลังกา

<sup>2</sup> Bv. A., pp. 104, 105.

คัมภีร์พุทธศาสนาหลายยุคทั้งชั้นพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา รวมทั้งคัมภีร์ปกรณ์พิเศษอื่น ๆ พระเถระไทยก็ได้อธิบายความหมายของบารมีไว้อย่าง งานวิจัยนี้จึงมีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาความหมายของคำว่าบารมีในแต่ละยุค ตั้งแต่ความหมายแรกที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก จนถึงความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์ที่รจนาในประเทศไทย เพื่อจะได้เข้าใจอย่างกระจ่างชัดว่า ในสมัยต่าง ๆ ความหมายของคำว่า "บารมี" แตกต่างหรือคล้ายคลึงกันประการใด และความคิดที่เปลี่ยนแปลงไปแต่ละยุค แต่ละสมัยนั้น มีผลอย่างไรต่อความคิดเรื่องการบำเพ็ญกรรม เพื่อพุทธภูมิ และการประพฤติปฏิบัติธรรมโดยทั่วไปของพุทธศาสนิกชนฝ่ายเถรวาทและวัชรธรรมของไทย

### ค. วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยจะถือหลักเกณฑ์การค้นคว้าดังต่อไปนี้

1. คัมภีร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระไตรปิฎกและอรรถกถา จะใช้นับของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pali Text Society ซึ่งต่อไปจะเรียกว่า P.T.S.) เป็นหลัก เพราะเป็นฉบับที่รู้จักกันเป็นสากล มีการสอบเทียบกับฉบับอื่นแล้ว จะใช้นับอื่น เช่นพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐประกอบบ้างตามความจำเป็น

2. ผู้วิจัยจะแปลคัมภีร์เหล่านี้จากภาษาบาลีด้วยตนเอง โดยอาศัยหลักจากฉบับที่อ่านแปลไว้แล้ว เช่น พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง พระคัมภีร์ชาคกแปลฉบับ ส.อ.ส.<sup>1</sup> เป็นต้น ทั้งนี้มีเหตุผลว่า คำแปลที่นักภาษารุ่นเก่าของไทยแปลไว้ มักเป็นการแปลรักษารูปศัพท์เดิมไว้ ทำให้ความในบางตอนไม่กระจ่างนัก

3. การเรียงลำดับความเก่าใหม่ของคัมภีร์นั้น ผู้วิจัยจะสรุปตามแนวของ เอ็ม วินเทอร์นิทซ์ (M. Winternitz) ใน A History of Indian Literature Volume II Section III<sup>2</sup> และของ วิลเฮล์ม ไกเกอร์ (Wilhelm Geiger)

<sup>1</sup> สำนักอบรมครูวัดสามพระยา

<sup>2</sup> M. Winternitz, A History of Indian Literature (Delhi : Motilal Banarasidass, 1977), II : 21 - 226.

ใน Pali Literature and Language<sup>1</sup>

เรื่องอายุคัมภีร์พอสรูปโตกัจฉี

ไม่มีคัมภีร์พุทธศาสนาฉบับใดที่เชื่อได้ว่า เขียนขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษรในครั้งพุทธกาล แต่ข้อความในคัมภีร์ที่ตกมาถึงเราก็ดูว่าเป็นพุทธวจนะ ซึ่งบรรดาพระสาวกรุ่นแรก ๆ หลายองค์ ที่มีความสามารถนำเอาพุทธวจนะมาจำแนกหมวดหมู่ และประพันธ์เป็นคาถาเพื่อให้ง่ายในการทรงจำ

ในการสังคายนาพระไตรปิฎกแต่ละครั้งจะปรากฏว่า พระพุทธศาสนาแตกแยกเป็นหลายนิกายเพิ่มขึ้น การสังคายนาครั้งที่ 4 ในศรีลังกา<sup>2</sup> จึงมีการบันทึกข้อธรรมะเป็นลายลักษณ์อักษร เป็นภาษาบาลี ซึ่งใช้ในพุทธศาสนาเถรวาทเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

พระไตรปิฎกจำแนกออกเป็น 3 ปิฎก คือ

พระวินัยปิฎก ประกอบด้วย

ก. สุตตวิภังค์ (มหาวิภังค์, ภิกขุณีวิภังค์) ถือเป็นรุ่นเก่าที่สุด

ข. ชันชกะ (มหาวรรค, จุลวรรค)

ค. ปริวาร หรือปริวารปาฐะ เชื่อกันว่ารวบรวมขึ้นในลังกา

ส่วนสำคัญที่สุดและเก่าที่สุด คือ พระปาติโมกข์ ในมหาวิภังค์ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติสำหรับ

ภิกษุสงฆ์

พระสุตตันตปิฎก ประกอบด้วย

ก. ทีฆนิกาย

ข. มัชฌิมนิกาย

<sup>1</sup> Wilhelm Geiger, Pali Literature and Language (Delhi : Taj Offset Press, 1966), pp. 9 - 58.

<sup>2</sup> ดูใน G.P. Malalasekera, The Pali Literature of Ceylon (Columbo : M.D. Gunasena & Co., Ltd, 1958), pp.45 - 47.

E. Conze, Buddhism : Its Essence and Development (New York : Harper & Row, Publishers, 1959), p. 116.

ค. สังยุตตนิกาย

ง. อังคุตตรนิกาย

จ. ขุททกนิกาย

พระสุตตันตปิฎกสังยุตตนิกายแรก ประกอบด้วยพระสูตรต่าง ๆ เป็นพระธรรมเทศนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบาง พระสาวกบาง ส่วนคนของแต่ละพระสูตรมักจะเล่าถึงสาเหตุของการแสดงพระธรรมเทศนา บางทีก็เป็นบทสนทนา พระสูตรมักจะเป็นร้อยแก้ว มีบางพระสูตรเท่านั้นที่เป็นบทร้อยกรอง บางสูตรก็ปนร้อยกรองในระหว่างกลางด้วย

ทีฆนิกาย ประกอบด้วยพระสูตรขนาดยาว มักจะเป็นเรื่องโต้แย้งกับความคิดที่มีมาก่อนพุทธศาสนาจะอุบัติ แสดงให้เห็นว่าน่าจะเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนในระยะต้นของการประติมาฐานพระพุทธศาสนา และเป็นพระสูตรที่เก่าแก่มาก (เว้นพระสูตรที่มีคำว่า "มหา" นำหน้า ซึ่งอยู่ในเล่มที่ 2 คือ มหาวรรค บางสูตรเข้าใจว่าเดิมเข้ามา)

มัชฌิมนิกาย ประกอบด้วยพระสูตรซึ่งมีความยาวปานกลาง ถือเป็นพระสูตรที่เก่าแก่มากเช่นเดียวกับทีฆนิกาย พระสูตรในมัชฌิมนิกายนี้มีทั้งพระธรรมเทศนาและบทสนทนาธรรม เนื้อหาจะเกี่ยวกับหลักพุทธปรัชญาที่สำคัญ ๆ เช่นเรื่องอริยสัจ เรื่องกรรม นิพพาน และยังมี การแก้ปัญหามีมาก่อน หรือที่เกิดขึ้นในครั้งพุทธกาลด้วย

สังยุตตนิกาย ประกอบด้วยพระสูตรที่เรียงตามหมวดบุคคลหรือชื่อธรรม มีเรื่องประกอบ น่าจะไ้รวบรวมขึ้นในสมัยที่พระพุทธและพระธรรมตั้งมั่นแล้ว

อังคุตตรนิกาย ประกอบด้วยพระสูตรที่เรียงตามจำนวนข้อธรรม แต่ละพระสูตรเขียนอย่างสั้น ๆ เข้าใจว่าอยู่ในสมัยใกล้เคียงกับสังยุตตนิกาย หรืออาจจะอยู่ในยุคหลังกว่าเล็กน้อย คือในช่วงที่มีการเริ่มนับถือว่าพระพุทธเจ้าเป็นพระสัมพุทธุ ลักษณะการรวบรวมอังคุตตรนิกายคล้ายคลึงกับวิธีการรวบรวมพระอภิธรรม

ขุททกนิกาย เป็นนิกายสุดท้าย มีลักษณะที่ต่างออกไป คือ ประกอบด้วยคัมภีร์ต่าง ๆ ที่มีเนื้อหาต่างกัน 15 คัมภีร์ ได้แก่ ขุททกปาฐะ, ธรรมบท, อุทาน, อิติวุตตกะ, สุตกนิบาต, วิมานวัตถุ, เปตวัตถุ, เถรคาถา, เถรีคาถา, ชาดก, นิทเทส, ปฏิสัมภิตามรรค, อปทาน, พุทธวงศ์ และจริยาปิฎก คัมภีร์เหล่านี้รจนาขึ้นในช่วงเวลาที่ต่างกัน กล่าวคือ สุตกนิบาตและ

ธรรมบทเก่าที่สุดในขุททกนิกาย ในสุตตนิบาตคือว่าปารายนวรรค และอัญญวรรคเป็นพระสูตร  
ที่เก่าแก่ที่สุด อาจจะเขียนก่อนพระสูตรอื่นทั้งหมด<sup>1</sup> ทั้งนี้พิจารณาจากภาษาที่ใช้ รองลงมาได้  
แก่ อิติวุตตกะ อุทาน นิทเทส ขุททกปาฐะ เถร-เถรคาถา ส่วนอปทาน พุททวงศ์ และจริยาปิฎก  
นั้น เข้าใจว่าแต่งขึ้นหลังคัมภีร์อื่น ๆ<sup>2</sup> โดยทั่วไปเชื่อกันว่า แต่งในช่วงระยะเวลา  
ระหว่างการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 2 และ 3 ในสมัยพระเจ้าอโศก

พระอภิธรรมปิฎก มีเนื้อหากล่าวถึงหลักธรรมะคล้ายคลึงกับพระสุตตันตปิฎก แต่อธิบาย  
ละเอียดกว่า ไม่ได้ยกตัวอย่างประกอบธรรมะ มีลักษณะเป็นตำรา คือมีการอธิบายและ  
จำแนกศัพท์คล้าย ๆ พจนานุกรม ประกอบด้วยคัมภีร์ 7 คัมภีร์ คือ ธรรมสังคณี วิภังค์ ชาตุกถา  
บุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก ปัญฐานปกรณัม หรือมหาปกรณัม เชื่อกันว่า พระอภิธรรมเกิดขึ้นภายหลัง  
พระสูตร และพระวินัย เพราะเมื่อมีการสังคายนาครั้งแรก มีกล่าวถึงพระวินัยและพระสูตร แต่  
ไม่มีการกล่าวถึงพระอภิธรรม ในบรรดาพระอภิธรรมทั้งหมด ถือว่าบุคคลบัญญัติเก่าแก่ที่สุด

ส่วนคัมภีร์อื่นนอกจากพระไตรปิฎกอาจแบ่งได้เป็น 3 สมัย คือ

สมัยแรก ตั้งแต่มีกายหลังการรวบรวมพระไตรปิฎก ถึงประมาณพุทธศตวรรษที่ 11 ก่อน  
มีบรรณถาภาษาบาลี มีคัมภีร์ต่าง ๆ เช่น เนกคปิฎกัมม์ เปฏโกลาเพล มิสินทบัญญัติ และ  
อรรถถาภาษาสิงหล

สมัยกลาง ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11 ถึงพุทธศตวรรษที่ 17 เป็นสมัยแห่งการรจนา  
อรรถถาภาษาบาลีในประเทศศรีลังกา ซึ่งมีอนุราชปุระ เป็นเมืองหลวง คัมภีร์ที่รจนาในยุคนั้น  
มีอรรถถา ซึ่งข้อความในพระไตรปิฎกพอจะแสดงได้ตามตารางดังนี้<sup>3</sup>

<sup>1</sup> ดูรายละเอียดเรื่องการเพิ่มอายุของสุตตนิบาตได้จาก Introduction  
ของ V. Fausböll ในชุด S.B.E. Volume X Part II ซึ่งสรุปได้ว่า Fausböll  
มีความเห็นว่า สุตตนิบาต เก่ากว่าพระสูตรในนิกายต่าง ๆ ทั้งหมด

<sup>2</sup> นักปราชญ์บางท่าน เช่น เอ็ม วินเทอร์นิทซ์ และ วิลเฮล์ม โกลเลอท์ เชื่อว่าแต่ง  
ในลังกา

<sup>3</sup> จากหนังสือ E.W. Adikaram, Early History of Buddhism in  
Ceylon (Columbo : M.D. Gunasena Co., Ltd., 1953), p. 1.

<u>พระไตรปิฎก</u>	<u>อรรถกถา</u>	<u>พระอรรถกถาจารย์</u>
	วิสุทธิมรรค <sup>1</sup>	พระพุทฺธโฆชะ
ก. พระวินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	"
พระปาติโมกข์	กัณฑาวิตรณี	"
ข. พระสุตตันตปิฎก		
ทีฆนิกาย	สุมังคลเวลาสินี	"
มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสุทนี	"
สังยุตตนิกาย	สารัตถกปกาสินี	"
อังกุตตรนิกาย	มโนรดปุรณี	"
ขุททกนิกาย		
(1) ขุททกปาฐะ	ปรมัตถโฆทิกกา	"
(2) ขรรณบท	ซัมมปัททฎกถา	" <sup>2</sup>
(3) อุทาน	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
(4) อิติวุตตกะ	"	"
(5) สุตคนิมาต	ปรมัตถโฆทิกกา	พระพุทฺธโฆชะ
(6) วิมานวัตถุ	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
(7) เปตวัตถุ	"	"
(8) เถรคาถา	"	"
(9) เถรีคาถา	"	"
(10) ชาตก	ชาตกกัฎฎกถา	พระพุทฺธโฆชะ <sup>3</sup>
(11) นิตเทส	ลัทธัมมปัททโฆทิกกา	พระอุปเสนะ
(12) ปฏิจจมภิตามมรรค	ลัทธัมมปกาสินี	พระมหานามะ

<sup>1</sup> ท่านจิววิสุทธิมรรคอยู่ในมรรคาอรรถกถาด้วย แต่ไม่ได้เป็นอรรถกถาของคัมภีร์ใด โดยเฉพาะ

<sup>2-3</sup> กล่าวกันต่อ ๆ มาว่า คัมภีร์ทั้งสองเป็นของพระพุทฺธโฆชะ แต่ดูจากสำนวนภาษานั้น ไม่น่าเชื่อว่าเป็นของท่าน เพราะต่างจากสำนวนในคัมภีร์อื่นของพระพุทฺธโฆชะ

- (13) อปทาน                      วิสุทธชนวิลาสินี                      โมฬารามนามบุรจนา
- (14) พุทธวงศ์                      มหุรัตถวิลาสินี                      พระพุทธหัตตะ
- (15) จริยาปิฎก                      ปรมัตถทีปนี                      พระธรรมปาละ

พระอภิธรรมปิฎก

- ธรรมสังคณี                      อັถตถสาธินี                      พระพุทธโฆชะ
- วิภังค์                      สัมโมทวิโนทนี                      "
- กถาวัตถุ                      }                      บัญญัติปกรณ์จตุรคณา                      พระพุทธโฆชะ
- บุคคลบัญญัติ                      }
- ชาตุคณา                      }
- ยมก                      }
- ปิฎกฐาน                      }

อรรถกถาของพระสุตฺร 4 นิกายแรกถือว่าเก่าที่สุด คืออยู่ในพุทธศตวรรษที่ 10 - 11 (ในช่วงชีวิตของพระพุทธโฆชะ)

สมัยปลาย พุทธศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา มีการรจนานุกรมต่าง ๆ งานวิจัยที่จะทำต่อไปนี้ การแบ่งกลุ่มคัมภีร์ถือหลักที่กล่าวข้างต้นประกอบความหมายของ "บารมี" ที่ปรากฏในคัมภีร์

4. การวิเคราะห์ศัพท์ว่า "บารมี" จะใช้วิธีวิเคราะห์ 2 วิธี

ก. วิธีศึกษาวินิจฉัยศัพท์ตามรูปศัพท์ (การประกอบศัพท์) ซึ่งแบ่งออกเป็น 2

แบบ คือ

1. สัททนะ (Etymological Analysis) คือการวิเคราะห์ตามการประกอบรูปทางภาษาโดยตรง เช่น ศึกษาว่า คมน มาจาก คมฺ ชาตุ ลง บฺ หรือ อน บัจจย
2. สัททนะเทียม (Pseudo - etymological Analysis) คือการอธิบายความหมายของคำโดยวิธีแยกศัพท์ ให้ความหมายเข้ากับเนื้อหาธรรมะที่ต้องการ วิธีนี้ไม่ได้มีความมุ่งหมายจะอธิบายภาษา แต่มุ่งอธิบายข้อธรรมะ เช่น ในมังคลัตถทีปนี อธิบายศัพท์ "พาล" ว่ามาจาก "พา" แปลว่า "สอง" ประกอบกับ "ลฺ" ชาตุ แปลว่า "คิด" รวมแปลว่า

"ศักดิ์เสียบซึ่งประโยชน์ทั้งสอง คือประโยชน์ในปัจจุบัน และในอนาคต" <sup>1</sup>

ข. การวิเคราะห์ อธิบายขยายความหมายตามทัศนคติหรือแนวปรัชญา เรียกว่า อคติขณะ การอธิบายแบบนี้ขึ้นอยู่กับกรอบศัพท์ของบูรณาत्मिकวิทย์

5. การวิจัยจะแบ่งเป็นชั้นคอนดังต่อไปนี้

- บทที่ 1 บทนำ
- บทที่ 2 ความหมายของคำว่า "บารมี" ตามรูปศัพท์และการประกอบศัพท์
- บทที่ 3 ความคิดเรื่องบารมีในพระไตรปิฎก
- บทที่ 4 ความคิดเรื่องบารมีในอปทาน พุทธวงศ์ และจริยาปิฎก
- บทที่ 5 ความคิดเรื่องบารมีในคัมภีร์ปกรณ์พิเศษและอรุณกถา
- บทที่ 6 ความคิดเรื่องบารมีในคัมภีร์พุทธศาสนาในประเทศไทย และอิทธิพล  
ของความคิดเรื่องบารมีในวัฒนธรรมไทย
- บทที่ 7 บทสรุปและข้อเสนอแนะ

ง. ประโยชน์ที่จะได้จากการวิจัย

จะได้ทราบความเปลี่ยนแปลงในความคิดเรื่องบารมี ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งในการปฏิบัติธรรมทางพระพุทธศาสนา ผลของการวิจัย จะให้ความรู้ว่า ความคิดเรื่องบารมีเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรตั้งแต่ระยะแรกถึงปัจจุบัน และมีอิทธิพลแก่วัฒนธรรมไทยอย่างไรบ้าง เรื่องนี้จะมีประโยชน์ยิ่ง ไม่เฉพาะทางพุทธศาสนา ยังจะมีประโยชน์แก่ความรู้ทางสังคมวิทยาของไทยเราด้วย

---

<sup>1</sup> พระสิริมิ่งคลาจารย์, มงคลคถาที่ปิยา ปฐม ภาค (กรุงเทพมหานคร : ร.พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย 2517), หน้า 14 - 15.



ความหมายของบารมีตามรูปศัพท์

ความหมายของคำว่า "บารมี" ตามรูปศัพท์ ตามที่มีผู้แสดงความคิดเห็นทั้งในคัมภีร์เก่า เช่น ในอรรถกถา และฎีกา และตามหนังสือรุ่นใหม่ เช่น ในพจนานุกรมภาษาบาลี และหนังสือทางพุทธศาสนาต่าง ๆ มีดังต่อไปนี้

ก. นักวิชาการพวกหนึ่งเห็นว่า คำ "บารมี" น่าจะมาจากศัพท์เดิมว่า ปรม ลง ข บัจจย ในราชาศัพท์ <sup>1</sup> ได้ศัพท์ว่า ปารม แล้วลง อี อธิติตั้งค์ อีกที เป็นปารมี

ถึงแม้จะเห็นตรงกันว่า ปารมีมาจากคำว่า ปรม ยังมีการตีความหมายของคำว่า บารมีต่างกันไปอีกตามความคิดเห็นเรื่องความหมายและการประกอบรูปศัพท์ของคำว่า ปรม

การวิเคราะห์ศัพท์ "ปรม" อันเป็นต้นศัพท์ของคำว่า ปารมี ตามแบบฉันทนะที่เก่าที่สุดในเดรวาท ปรากฏอยู่ในจริยาปิฎก อรรถกถาของพระธรรมปาละ รัตนาวราวพุทธศตวรรษที่ 15 - 16 <sup>2</sup> ทานวิเคราะห์ความหมายไว้ได้ถึง 8 แบบ คือ

1. ศัพท์ ปรม แปลว่า ผู้เป็นเลิศ

" ปารมี แปลว่า ภาวะหรือการกระทำของผู้เป็นเลิศ

ดังคำอธิบายว่า

"ทานสีลาหิตุณวิเสสโยเคน สตุคตุคตมตยา ปรมมา มหาสตุตา โภสิสตุตา, เทสัภาโว กम्म วา ปารมี ทานาหิกริยา"

<sup>1</sup> การลงบัจจยในราชาศัพท์ อยู่ใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ ภาควิภาค 2 สมาสและศัพท์ (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย 2514), หน้า 153.

<sup>2</sup> ดู Cp. A., p. 277. เทียบ DAT I : 87. ส่วนวนภาษาและความคิดน่าจะอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 10 - 11 หลังจากพระพุทธโฆสะเพียงเล็กน้อย

แปลว่า

"พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย คือพระมหาสัตว์ทั้งหลาย ได้ชื่อว่า ปรมะ (เป็นเลิศ) ในหมู่สัตว์ทั้งหลาย เพราะประกอบด้วยคุณวิเศษ มีทานและศีล เป็นคน ภาวะหรือการกระทำของพระโพธิสัตว์เหล่านั้น มีการกระทำความดี มีทานเป็นคน เรียกว่าบารมี"

2. "ปรม" มาจากกริยา ปุเรติ ซึ่งเป็นเหตุกัตตุวาจกของชาตุปร <sup>1</sup> แปลว่า ยังให้เต็ม พระโพธิสัตว์ คือผู้ทำให้เต็ม (ปุโรโก) หรืออาจแปลเป็นผู้รักษา (पालโก) คุณทั้งหลาย มีทานเป็นต้น "ปารมี" คือภาวะหรือการกระทำของท่านผู้นี้

ดังคำอธิบายในคัมภีร์ว่า

"ปุเรติติ ปรม, ทานาทินิ คุณานิ ปุโรโก ปาลโก จาติ โพธิสกุโต ปรมสุส อยิ, ปรมสุส วา ภาโว กมฺมิ วา ปารมี ทานาทิกิริยาว"

แปลว่า

"บุคคลใด ย่อมบำเพ็ญ บุคคลนั้นชื่อว่าผู้บำเพ็ญ (ปรมะ) บุคคลผู้ยังให้เต็มและผู้รักษาคุณทั้งหลาย มีทานเป็นต้น คือพระโพธิสัตว์ บุคคลนั้นชื่อว่า ปรมะ กิริยานี้ของพระปรมะกัตติ หรือภาวะของพระปรมะนั้น หรือกรรมของท่านกัตติ ชื่อว่า บารมี โศกแก่การกระทำความดี มีทานเป็นต้น"

3. ศัพท์ "ปรม" มาจาก ปรี รจติ แปลว่า สูงกว่า, อื่น <sup>2</sup> รจติ แปลตามรูปศัพท์ว่า ย่อมร้อย ในที่นี้ตรงกับคำว่า พนฺชติ แปลว่าย่อมผูก พระมหาสัตว์ชื่อว่า "ปรม" คือบุคคลผู้ร้อยหรือผูก ซึ่งสัตว์ <sup>3</sup> ที่สูงกว่าไว้ในตน ด้วยการประกอบเข้ากับคุณสมบัติพิเศษ และบารมีคือภาวะหรือการกระทำของพระมหาสัตว์องค์นั้น

<sup>1</sup> ตรงกับสันสกฤต ปฤ ๑ William Dwight Whitney, The Roots, Verb-forms and Primary Derivatives of the Sanskrit Language (Delhi : Motilal Banarasidass, 1963), p. 100

<sup>2</sup> Dict. P.T.S., p. 420. ให้ความหมายว่า Parāṅ further, away (from); as prep. after, beyond;...

<sup>3</sup> ๓ ภาคชนนวก ก.

ตั้งคำอธิบายว่า

"ปรํ สกฺตํ อคฺคตนิ รจติ มฺหฺชติ คฺฉฺวีสฺเสสโยเคน"

"บุคคลใดขอมรื่อย หรือขอมยูกพันซึ่งความดีในตน เพราะการประกอบ  
ด้วยคุณวิเศษ (บุคคลนั้นชื่อปรมะ)"

4. "ปรมะ" มาจาก ปรํ มฺหฺชติ ปรํ ในที่นี้ตรงกับคำว่า อธิกฺตํ แปลว่าอย่างยิ่ง  
มฺหฺชติ แปลว่า ชัดดี ความหมายใกล้เคียงกับคำว่า สฺซฺชตฺติ ซึ่งแปลว่า ชำระให้สะอาด พระมหา-  
สํคํที่ชื่อว่า ปรมะ คือบุคคลผู้ชัดดี หรือชำระตนอย่างยิ่ง จากมลทิน คือกิเลส ภาวะหรือการกระทำ  
ของพระองค์ เรียกว่า บารมี

ตั้งคำอธิบายว่า

"ปรํ วา อธิกฺตํ มฺหฺชติ สฺซฺชตฺติ สฺงฺกิสฺเสสมลโศ"

"อนึ่ง บุคคลใด ขอมชัดดี คือขอมชำระตนให้สะอาดบริสุทธิ์อย่างยอดเยี่ยม จากมลทิน คือ  
ความเศร้าหมอง (บุคคลนั้นชื่อปรมะ)"

5. ปรมะ มาจาก ปรํ มยฺติ ปรํ ในที่นี้มีคำไวยากรณ์ คือ อย่างดียิ่ง,  
ประเสริฐ มยฺติ แปลว่า บรรลุ ในที่นี้มีคำไวยากรณ์ คจฺจตฺติ แปลว่า ไป, ถึง ดังนั้น  
พระมหาสํคํที่ชื่อว่า ปรมะ คือ บุคคลผู้บรรลุ คือ ถึงอย่างประเสริฐในธรรมอันวิเศษ คือ  
พระนิพพาน ภาวะหรือการกระทำของพระองค์ เรียกว่า บารมี ตั้งคำอธิบายว่า

"ปรํ วา สฺงฺกฺโร นฺิพฺพานํ วิเสเสน มยฺติ คจฺจตฺติ"

"อนึ่ง บุคคลใด ขอมบรรลุ คือขอมถึง พระนิพพานอันประเสริฐอย่างวิเศษ (บุคคลนั้น  
ชื่อปรมะ)"

6. "ปรม" มาจาก ปรี มุนาติ ปรีในที่นี้เป็นคำนาม ตรงกับคำว่า โลก มุนาติ<sup>1</sup> ตรงกับคำว่า ปริจฺฉินฺทิตี แปลว่าตัดโคจรอบ พระมหาสัตว์ ชื่อว่า ปรม หมายถึงบุคคลผู้ตัดซึ่ง โลก เพียงตั้งโลกนี้ ด้วยความรู้อันพิเศษ อันมีประมาณยิ่ง ภาวะหรือการกระทำของพระมหาสัตว์ ชื่อว่า บารมี

ตั้งคำอธิบายว่า

"ปรี วา โลกํ ปมาณฺญเตน ฌาณวิเสเสน อธิ โลกํ วย มุนาติ ปริจฺฉินฺทิตี"

"อนึ่ง บุคคลใด ย่อมซัดหรือยอมตัดโลกอันเป็นเช่นบราวณะโลกนี้ อย่างก็ยิ่งด้วยความรู้พิเศษ อันเป็นประมาณ (มาตรฐาน) (บุคคลนั้นชื่อว่าปรมะ)"

7. "ปรม" มาจาก ปรี มิโนติ ปรี ตรงกับคำว่า อทิวีย แปลว่า อย่างดียิ่ง มิโนติ ตรงกับคำว่า ปกฺขิปติ แปลว่า ใสลงไป พระมหาสัตว์ ทรงนามว่า ปรม เพราะเป็นผู้ใสหมู่แห่งคุณสมบัติ มีศีล เป็นต้น ในสันดานของตน ภาวะหรือการกระทำของท่านผู้นี้ ชื่อว่า "บารมี"

ตั้งคำอธิบายว่า

"ปรี วา อทิวีย สีสาทิคุณคณํ อุตฺตโน สุตตานิ มิโนติ ปกฺขิปติ"

"อนึ่ง บุคคลใดยอมใส, บรรจุ ซึ่งหมู่แห่งคุณมีศีล เป็นต้น ในสันดานของตนอย่างก็ยิ่ง (บุคคลนั้นชื่อว่าปรมะ)"

8. "ปรม" มาจาก ปรี มินาติ ปรี หมายถึง อนุตฺตกรํ ก็เลสโจรคณํ หมู่แห่งโจร คือกิเลส อันเป็นผู้กระทำความไม่เป็นประโยชน์ และอณฺเฑ ปรฺกิปฺทํ สภาพทรงข้ามอื่น ๆ มินาติ ตรงกับคำว่า หิสฺสตี แปลว่า ทำลาย พระมหาสัตว์ ชื่อว่า ปรม เพราะเป็นผู้ทำลายซึ่งกองโจร คือกิเลสอันไม่เป็นประโยชน์ หรือสิ่งอื่น ซึ่งทรงข้ามจากกายที่แท้ของตน คือธรรมกายภาวะหรือการกระทำของพระมหาสัตว์พระองค์นั้นเรียกว่า บารมี

ตั้งคำอธิบายว่า

"ปรี วา อุตฺตกฺกฺโข อณฺเฑ ปรฺกิปฺทํ วา ทพฺพตฺตกรํ ก็เลสโจรคณํ มินาติ หิสฺสตี<sup>2</sup> ปรีโม มหาสฺสตี.. ทสฺส ภาโว กมฺมํ วา ปารมิตา ทานาติ กิริยา"

<sup>1</sup> มุนาติ ความพจนานุกรม ให้ความหมายโดยปกติว่า ย่อมรู้ แต่ศัพท์นี้ ท่านธรรม-ปาละอาจจะตีความหมายว่ามาจาก มฤณาคี ในภาษาสันสกฤต แปลว่า ทำลาย

<sup>2</sup> ความพจนานุกรม ชาติ มิ ตรงกับ ชาติ หิงฺส หลวงเทพกรุณานุกิจ  
คัมภีร์ชาติปฏิบัติภา (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2509), หน้า 291.

"อนึ่ง บุคคลผู้ใด ย่อมกำจัดหรือย่อมทำลายซึ่งกบุงโจร คือกิเลสอันกระทำ ซึ่งความไม่  
เป็นประโยชน์หรือเป็นสิงตรงข้ามอันจากกายที่แท้จริงของตนอย่างติยัง ผู้นั้นคือ พระมหา-  
สัตว์ผู้ประมาทวาทะหรือการกระทำของท่านผู้ประมาทนั้น ชื่อว่า ปารมิตา โคนกกริยา มีการ  
ไต่ทานเป็นคน"

สังเกตได้ว่าท่านมีกรรมวิธีผูกศัพท์ ปรม จาก ปรี (ในความหมายต่าง ๆ) กับศัพท์  
ที่ขึ้นต้นด้วย ม ยกเว้นความหมายแรก และ ปรี รจติ

ศัพท์ "ปรม" ซึ่งพระธรรมปาละเห็นว่าเป็นตัวต้นของศัพท์ "ขารมี" นั้น พระอาจารย์  
บุญจนาคัมภีร์บาดี อภิธานปฎิบัติภาสจฺจิ ได้วิเคราะห์ว่าดังนี้

"ปรี ปจฺจนิก มาเรติ ปรม"<sup>1</sup>

แปลว่า กรรมใด ย่อมยังฝ่ายอื่นให้ตาย เหตุนั้นกรรมนั้นชื่อว่าปรมะ

การวิเคราะห์ความหมายของคำและการประกอบรูปศัพท์ตามแบบพระธรรมปาละ และ  
พระอาจารย์บุญจนาคัมภีร์ อภิธานปฎิบัติภาสจฺจิ ช่างค้นนี้ เป็นแบบที่เรียกว่า สัททนะยะเทียม  
(Pseudo - etymology) มีความมุ่งหมายสอนธรรมะมากกว่าจะวิเคราะห์ตามหลัก  
ภาษาศาสตร์ นักวิชาการสมัยหลัง ไม่นิยมวิเคราะห์เช่นนี้นัก ได้มุ่งเฉพาะความหมาย  
ซึ่งปรากฏมีใช้จริง ๆ นักวิชาการเหล่านั้นได้ตีความหมายของ ปรม ว่า ผู้ที่เค็มเปรี้ยว ผู้ที่ยอดยั้ง  
และ "ขารมี" ซึ่งเป็นรูปศัพท์อีกทีถึงคำว่า "ความเป็นเลิศ" คุณธรรมหรือคุณสมบัติที่ทำให้เป็น  
เลิศ ตัวอย่างเช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายในธรรม-  
วิภาค ปริเฉทที่ 2 ว่า

"ศัพท์ว่า ขารมี สันนิษฐานว่า ออกจากศัพท์ ปรม แปลว่า คุณสมบัติ หรือปฏิบัติ  
อันยอดเยี่ยม ท่านพรรณาน่าว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ได้บำเพ็ญมา แต่ครั้งยังเป็น  
พระโพธิสัตว์ เมื่อพระขารมีเหล่านี้เต็มจึงได้ตรัส"<sup>2</sup>

ความเห็นนี้ตรงกับภารกิจวิเคราะห์ศัพท์มาดีว่า

<sup>1</sup> บาลีอภิธานปฎิบัติภาสจฺจิ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไท 2464) หน้า 604

<sup>2</sup> สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริเฉท ที่ 2  
(พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2499) หน้า 111

ปรหม์ ปาเปตติ ปารมี (ปฏิปทา)<sup>1</sup>

ปฏิปทาไคยังผู้ปฏิบัติถึงความเป็นผู้ยอด (เลิศ, ยิ่งใหญ่) ปฏิปทานั้นเรียกว่า ขารมี  
ฮาร์ ดายัล (Har Dayal) ได้อธิบายตามคัมภีร์สันสกฤตชื่อ โภทิสศุตวภูมิ ว่า  
ศัพท์ "ปารมิตา" มาจาก ปรหม์ เพราะ

1. เป็นธรรมที่ต้องบำเพ็ญเป็นเวลานาน  
(ปรเมณ กาเลน สมุทาคทา)
2. มีธรรมชาติเป็นของบริสุทธิ์ยิ่ง  
(ปรมยา สุภาววิสุทฺทยา วิสุทฺทา)
3. สูงเกินธรรมของพระสาวกและพระปัจเจกพุทธเจ้า  
(ปรหม์ จ ฉลมนุปรยจุนตี)<sup>2</sup>

การวิเคราะห์ความหมายของคำว่า "ขารมี" ว่าความเต็มหรือความเป็นเลิศนี้ ตรง  
กับความเห็นของนักวิชาการยุคปัจจุบันที่มีชื่อหลายท่าน เช่น ชิลเดอส์ (R.C. Childers)<sup>3</sup>

<sup>1</sup> ข้อความนี้จากการตั้งวิเคราะห์ของพระราชเวที (สมพงษ์ พุทธิวิโส ปร.9) วัดเบญจมบพิตร

<sup>2</sup> Har Dayal, The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature (Delhi: Motilal Banarasidass 1970), p.166.

คำแปลที่ยกมาเป็นคำแปลของ Har Dayal ซึ่งข้าพเจ้าจะแปลใหม่ดังนี้

1. เป็นธรรมอันบุคคลได้บำเพ็ญด้วยเวลายิ่ง (เวลานาน)
2. ปฏิปทาอันบริสุทธิ์ที่ด้วยความบริสุทธิ์ของภาวะของตนอันยิ่งใหญ่มาก
3. ขารมีเหล่านั้นตามส่งผลอันยิ่งยวด

<sup>3</sup> ประการนี้เป็นการแปลตามพระคัมภีร์สันสกฤตพุทธศาสนา  
(Buddhist Sanskrit)

<sup>3</sup> Robert Caesar Childers, A Dictionary of the Pali Language (London : Kegan Paul, Trench, Trubner Co., Ltd., 1909), p. 334 - 335.

ริส เคว็คส์ (T.W. Rhys Davids) และ วิลเลียม สตีค (William Stede)<sup>1</sup>  
 ญาณทีโลก (Nyanatiloka)<sup>2</sup> แฟรงคลิน เอคเจอร์ตัน (Franklin Edgerton)<sup>3</sup>  
 ท่านเหล่านี้ได้อธิบายเพิ่มเติมท่านเองเกี่ยวกับว่า

บารมี แปลว่า ความเป็นเลิศ, ความเต็ม (completeness) หรือความ  
 สมบูรณ์แบบ (perfection) คุณสมบัติ 10 ประการที่นำไปสู่ความเป็นพระพุทธรเจ้าได้แก่

1. ทานบารมี (Perfection in giving or liberality)
2. ศีลบารมี (Perfection in Morality)
3. เนกขัมมบารมี (Perfection in Renunciation)
4. ปัญญาบารมี (Perfection in Wisdom)
5. วิริยบารมี (Perfection in Energy)
6. ชันติบารมี (Perfection in Patience or Forbearance)
7. สัจจบารมี (Perfection in Truthfulness)
8. อธิษฐานบารมี (Perfection in Resolution)
9. เมตตาบารมี (Perfection in Loving kindness)
10. อุเบกขาบารมี (Perfection in Equanimity)

ที. โกลด์สตุคเกอร์ (T. Goldstücker) กล่าวว่า "บารมี" เป็นรูปอิตถิสังค  
 ของ ปรม แต่แทนที่จะตีความหมายว่า ความเป็นเลิศ กลับแปลว่า "ธิดาของพระปรมะ" ธิดา

<sup>1</sup> Dict. P.T.S., p. 454.

<sup>2</sup> Nyanatiloka, Buddhist Dictionary (Columbo : Frewin  
 co, 1972), p. 125.

<sup>3</sup> F. Edgerton, Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and  
 Dictionary Vol II, Dictionary, (Delhi : Motilal Banarasidass,  
 1972), p. 341 - 342.

ของผู้นั้นเป็นเลิศ คือธิดาของพระพุทธเจ้า<sup>1</sup>

ข. นักวิชาการอีกฝ่ายหนึ่ง มีมติตรงกันว่า คำ "บารมี" ประกอบรูปศัพท์จาก ปาร์ กับ อี ธาตุ ในความ "ไป, ถึง" มีรูปเป็นทุตติยาวิภक्ति แปลว่า สู้ง (อื่น) การที่ ปาร์ และ อี ประกอบรูปเข้าด้วยกัน เป็นบารมีได้อย่างไรนั้น นักวิชาการไม่ได้อธิบายให้ ชัดเจน แต่เป็นไปได้อย่างไร มีการลง กฺวิ บัจจย ในนามกิตก์ และธำเทิม ตา บัจจย ใน ภาวศัพท์<sup>2</sup> ก็มีรูปเป็น ปารมิตา ทั้งสองคำมีความหมายว่า คุณสมบัติซึ่งนำไปสู่อื่น (พระนิพพาน)

การวิเคราะห์การประกอบรูปศัพท์ตามแบบนี้ ในฝ่ายเถรวาทมีปรากฏในฎีกาของ พระคัมภีร์ ชินาดังการ ว่า

"ปารมียติ ปาร์ นิพพาน อียนติ คจฺจนฺติ ปวตฺเตนฺติ สาเชนฺตติ ปารมียิ ฯ  
นิพพานสาธกา ทิ ทานเจตนาทโย ธมฺมา ปารมิตา ปารมิติปี วุจฺจนฺเต"<sup>3</sup>

แปลว่า "คำว่า ปารมียิ (รูปพหูพจน์ของคำว่า บารมี) วิเคราะห์ได้ว่า คุณชาติ ทั้งหลายเหล่าใดยอมไปถึงซึ่งมุ่ง คือพระนิพพาน ใดแกยงพระนิพพานให้เป็นไปหรือให้ สำเร็จคุณชาติทั้งหลายเหล่านั้น ยอมชื่อว่า ปารมียิ ฉะนั้นบัณฑิตยอมเรียกกรรมทั้งหลาย มีเจตนาในการให้ทาน เป็นต้นว่า บารมีหรือปารมิตา เพราะเป็นกรรมซึ่งยัง พระนิพพาน ให้สำเร็จได้"

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ นอกจากจะทรงเห็นคำว่า "บารมี" หมายถึง "กรรมมีคุณอย่างยิ่ง" ซึ่งแสดงว่า นอกจากท่านทรงเห็นว่า "ปารมี" มาจากคำว่า

<sup>1</sup> Har Dayal, The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature, p. 166. คำอธิบายนี้แสดงว่า T. Goldstücker เห็นว่าการประกอบรูปศัพท์คำว่าบารมีนี้ไม่ได้ลง ๓ บัจจยในราคาทิตฺทิตฺต แต่ลง ๓ บัจจยใน โลกคทิตฺต เป็นความคิดทางมหายานที่แสดงบุคคลลาภิษฐานของพระบารมีของพระพุทธเจ้า

<sup>2</sup> คู่มือการประกอบนามกิตก์ใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. บาลีไวยากรณ์ วจวิภาค ภาคที่ 2 อาชยาคและกิตก์, หน้า 192.

<sup>3</sup> ฎีกาของพระคัมภีร์ชินาดังการ ฎีก 1, ลาน หน้า 2 บรรทัดที่ 2 หมายเหตุเลข



"ปรหม" แล้ว ยังทรงรับความหมายของคำว่า "บารมี" ว่า "ธรรมเครื่องถึงฝั่ง"<sup>1</sup> ซึ่งแสดงว่า "บารมี" ประกอบรูปศัพท์จาก ปาโร และ อิ ธาตุ ควบ

คัมภีร์ทางฝ่ายจีนและทิเบตก็รับความหมายนี้ ในคัมภีร์ทิเบต เรียกคำบารมีว่า pha - rol - th - phyin - pa แปลว่า "การไปถึงอีกฝั่งหนึ่ง"<sup>2</sup>

นักภาษาศาสตร์ตะวันตกผู้เห็นด้วยกับการวิเคราะห์แบบนี้มีหลายท่าน เช่น เมอต์ลิ่งก์ และ โรธ (Böhtlingk and Roth),<sup>3</sup> โมเนียร์ วิลเลียมส์ (Monier Williams),<sup>4</sup> อี บุร์นอฟ (E. Burnouf), บี ฮอดจสัน (B. Hodgeson) และ เอ็ม วาสสิเลฟ (M. Vassilief) ว่า คำปารมิตา มาจาก ปาโร (ฝั่งตรงข้าม) และอิธ (ไปแล้วเป็นกริยาภิกค์ ท ปัจจุบันของ อิ ธาตุ Dict. Skt., p. 566 c)<sup>5</sup>

ค. น.อ.แย้ม ประพัฒน์ทอง (ผู้เชี่ยวชาญวิชาภาษามาลีทำนหนึ่งของไทยในปัจจุบัน) ได้วิเคราะห์ศัพท์ "ปารมี" ต่างจากผู้อื่นทั้งหมด ท่านวิเคราะห์ว่า "บารมี" ประกอบศัพท์โดยมี ปา นิยาค แปลว่า ก่อน (ใช้คำทั้งก็มี เช่น ปาเอว, ปาเอว ประกอบโคเป็น ปาโต - นำหน้าธาตุก็มี เช่น ปาจีน - ทิศ เป็นแดนก่อนแห่งดวงอาทิตย์) เป็นมหน้าของ รุม ธาตุ ซึ่งแปลว่า ยินดี แล้วประกอบ อิ ปัจจุบันอีกทีหนึ่ง แปลรวมว่า คุณสมบัติที่ทั้งยินดีก่อน กล่าวคือ ทั้งยินดีในการบำเพ็ญบารมีก่อนแล้วจึงบรรพชระโศภนิชาน ดังนี้

<sup>1</sup> พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิลาพร, 2513), หน้า 523. เทียบกับ พระยาปริยัติธรรมธาดา, บาลีอรรถนิยาม (พระนคร : ร.ท. พิสาขบรรณนิค, 2459), หน้า 1173.

<sup>2</sup> Har Dayal, The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature, p. 165.

<sup>3</sup> Ibid., p. 165.

<sup>4</sup> Dict. Skt., p. 619. ใ้ตราศของศัพท์นี้ว่า Pri และแปลศัพท์ para ว่า อีกฝั่ง ให้คำแปลของปารมิตา ว่า ไปสู่อีกฝั่ง, ข้ามไปสู่ความรู้อันสูงสุด, การบรรพชธรรมสูงสุด 6 หรือ 10 ประการ

<sup>5</sup> Har Dayal, The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature, p. 165.

"ป้า ปณฺเฑ รมีทศุหา ปารมีโย เอเต ทิ หานเจตนาทิมมา สุกฺขุตฺตํ ปตฺตยมาเนน ปุพฺพ  
 รมีทศุหา อารมีทศุหา ปฏิปชฺชิตศุหา นิตฺธานํ ปรีนิจฺจาเหตุ"

แปลความว่า "คุณสมบัตินี้เหล่าใด อันบุคคลพึงยินดีก่อน คือเริ่มก่อน เหตุนั้นคุณสมบัตินั้น  
 เหล่านั้น ชื่อว่า ปารมี เพราะธรรมมีทานเจตนา เป็นต้น เหล่านี้ อันบุคคลปรารถนา  
 ความเป็นพระพุทธเจ้า พึงยินดี คือริเริ่มปฏิบัติก่อน เพื่อยังพระนิพพานให้สำเร็จ"

ในตอนสรุปนี้ ผู้วิจัยจะยังไม่สรุปความเห็น ว่า ปารมี ควรมีการประกอบรูปศัพท์  
 อย่างไร เพราะเห็นว่า ควรที่จะได้พิจารณาความหมายที่แท้จริง ๆ ตามที่ปรากฏในคัมภีร์  
 เถรวาทสมัชค่าง ๆ เสียก่อน

ความหมายของคำว่าวรมีในพระไตรปิฎก

ในชั้นต้น วรมีมักหมายความจำกัดว่าเป็นคุณธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อครั้งเป็นพระโศภิตหรือพระอรหันตสาวกที่มาเกิดเพียรเพื่อระงับกัมภีโรส มี ความหมายเพียงว่า ความเต็มเปี่ยม ความเป็นเลิศ<sup>1</sup> ของใครก็ได้ ตามสัทธินั้น เช่น ในวัคคฤถา ปารายนวรรค สุตกนิมาต<sup>2</sup> ว่า

อาทิสฺส ขมฺมนํ พุทฺธิ โลกทํ พุทฺธิ สลฺกขณํ  
มฺนฺเตสฺส ปารมฺมิ พุทฺธิ กตฺติ วาเจทฺติ พุทฺธาหฺมโฆ<sup>3</sup>

<sup>1</sup> ในที่นี้ ถ้าพิจารณาจะเห็นว่าแปลได้ทั้งความเป็นเลิศ และความเต็มเปี่ยม ถ้า จะดูความแตกต่างกันระหว่าง 2 ความคิดนี้จะเห็นได้ว่า ความเป็นเลิศน่าจะเทียบเคียง กับคนอื่น อาจจะเป็นเลิศในหมู่คน แต่ไม่ได้มีความรู้เต็มเปี่ยม (ในที่นี้ "วรมี" น่าจะมาจาก สัท พรม)

<sup>2</sup> นักวิชาการด้านภาษาและวรรณคดีมาดี มีมติเห็นพ้องกันว่า ปารายนวรรค และ อัญจนวรรค ในสุตกนิมาต รุททกนิทาย มีลักษณะภาษาใกล้เคียงกับภาษายุคพระเวท (Vedic language) อยู่มาก จึงจัดให้พระสุตฺรในวรรคทั้งสองนี้ เป็นพระสุตฺรเก่าแก่ที่สุดในบรรดาพระสุตฺรทั้งหลาย แห่งพระสุตฺตคันถปิฎก หลักฐานความเก่านี้ปรากฏว่าแม้ในพุทธกาล พระโสมณะโคตมเคย สวด ปารายนวรรคทั้งหมดแก่พระหัตถ์พระพุทฺธเจ้า พระสุตฺรทั้งสองในวัคคฤถापารายนวรรค โคประพันธ์ในรูปร้อยกรอง เพื่อสะดวกแก่การจดจำ และเพื่อรักษาพระวาจาที่สำคัญ และมีคุณ ค่ายิ่งในรูปแบบที่ผู้อื่นไม่สามารถเปลี่ยนแปลงหรือตัดคำหรือความใจออกได้

<sup>3</sup> Sn., p. 195.

แปลความว่า ขอร่านจงกล่าวถึงชาติ โคตร พร้อมทั้งลักษณะของพราหมณ์หัวหน้า ขอร่านจงกล่าวถึงความ เป็นเลิศ (บารมี) ในมันตระกูลหลาย พราหมณ์นั้นยอมสาชยายมันตระกูล<sup>1</sup>

พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า

ลกฺขณเณ อิติหาเส จ สนิชฺชุตสเกฏฺเฏ

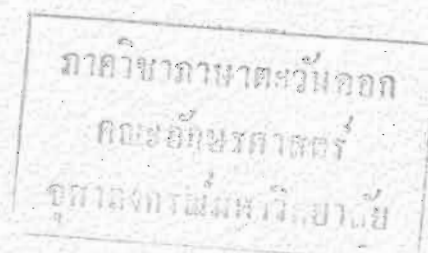
ปญฺจสทานิ วาเจติ สขมเม ปารมี กโค<sup>2</sup>

แปลความว่า (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า) พราหมณ์นี้ เป็นผู้ถึงบารมี (ความเป็นเลิศ, ความเต็มเปี่ยม = รุจย) ในธรรมของตน ในการทำนายนัยลักษณะ ในคัมภีร์อิติหาส พร้อมทั้งคัมภีร์นิชิตฺตและคัมภีร์เกฏฺเฏ<sup>3</sup> พราหมณ์ยอมสาชยายมันตระกูลทั้งหลาย 500 (คาถา)

<sup>1</sup> ความตอนนี้ เป็นคำของศิษย์ของพราหมณ์พาวรีทูลถามพระพุทธเจ้าถึงอาจารย์ของตน ตามเรื่องเดิมในปารายนวรรค พราหมณ์พาวรีกระทำยัญญูพิธีอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโคซาวรี มีพราหมณ์อีกคนหนึ่งมาขอทรัพย์ เมื่อพราหมณ์พาวรีไม่มีให้ ก็โกรธ สาปให้ศีรษะของพาวรีแตกเป็น 7 เศษภายใน 7 วัน พราหมณ์พาวรีหวาดกลัวมาก จนมีร่างกายชุ่มฉอม เทวดาสงสารจึงแนะนำให้ไปเฝ้าพระพุทธองค์ เพื่อทูลขอคำแนะนำการแก้ปัญหา พราหมณ์พาวรี จึงส่งศิษย์ 16 คน ไปทูลถามปัญหา เนื่องจากศิษย์เหล่านั้นไม่เคยเห็นพระพุทธเจ้ามาก่อน พาวรีจึงแนะนำว่า พระพุทธเจ้าทรงสามารถอ่านจิตใจผู้อื่นได้ ฉะนั้น เมื่อศิษย์ทั้ง 16 เข้าไปเฝ้าก็ขอให้ตั้งคำถามในใจโดยไม่ต้องพูด ถ้าผู้อยู่เบื้องหน้าเป็นพระพุทธเจ้าแล้วก็จะสามารถตอบคำถามได้ทันที คาถาที่ยกมาเป็นข้อที่ศิษย์นั้นใจ ปัญหาที่ศิษย์ของพาวรีนั้นแต่ละคนถาม เป็นเรื่องเกี่ยวกับธรรมที่จะนำไปบรรลุพระนิพพาน หรือการข้ามไปสู่อีกฝั่งตามชื่อของพระสูตร

<sup>2</sup> Sn., p. 195.

<sup>3</sup> ตรงนี้ในสังเขตกถาธิบายภาษาในคาถานี้ว่า นิชิตฺต และเกฏฺเฏ (สนิชฺชุตสเกฏฺเฏ) เป็นคำสมาส ซึ่งปรกติจะไม่ใช่ ส "พร้อมกันด้วย" สองครั้งซ้อนเช่นนี้ ในที่นี้อาจจะใส่เพื่อให้ครบคำในฉันทลักษณ์



คำว่า "บารมี" ในที่นี้หมายถึงความเป็นเลิศในความรู้ แต่ไม่ใช่ในพุทธศาสนา การประกอบดีทั้งคงจะเป็นไปตามข้อ ก. ในบทที่แล้ว เป็นที่น่าสังเกตว่า พระสุกัณฐีมีนามว่า "ปารายณะ" เป็นศัพท์ที่น่าจะประกอบเหมือนข้อ ข. ในบทที่แล้ว คือ  $pāra + \sqrt{i} + yu > āyana$  แปลว่าการไปสู่อีกฝั่งหนึ่ง หมายถึงการสำเร็จพระอรหัตตผล คือ อสวักขะ (ความสิ้นกิเลส) จุดใหญ่ของพระสุกัณฐี ก็คือการบรรลุพระนิพพาน หรือวิธีไปสู่อีกฝั่ง ("ปารายณะ") ควบคู่การดับทุกข์ พระพุทธองค์ไม่ทรงใช้คำว่า "บารมี" ในความหมายถึงการบรรลุโพธิญาณ การที่ใช้ศัพท์อื่น (ปารายณะ ซึ่งเป็นชื่อพระสุกัณฐี) อาจจะเป็นเพราะยุคนี้ยังไม่มีการใช้ศัพท์ "บารมี" เป็นศัพท์เฉพาะทางพุทธศาสนา<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Dict. P.T.S., p. 454 กล่าวว่า ปารายณ มาจากศัพท์สันสกฤตยุคหลัง คำเดิมว่า ปารายณ (เปลี่ยนเป็นปารายณะเพื่อฉันทลักษณ์) แปลว่า จุดสูงสุด จุดหมายสุดท้าย หลักการสำคัญ, เป็นชื่ออรรคท้ายในสุดคัมภีร์ (The highest (farthest) point, final aim, chief object, ideal; Title of the last Vagga of the Sutta Nipāta) ในพยานุกรมของ Childers ก็ให้แค่ศัพท์ ปารายณ ตามพจนานุกรมดั้งที่กล่าวมาแล้วนี้ ศัพท์ ปารายณะ - ปารายณ ควรมาจาก  $pr + ayana$  (ทาง, การไป, จุดหมาย - going, road, going of, goal) แปลว่าการไปสู่ (จุดหมาย, ที่) อื่น (= พระนิพพาน) ฉะนั้น ปารายณ - ปารายณ น่าจะเป็นศัพท์คนละคำที่มีความหมายใกล้เคียงกัน ผู้วิจัยไม่เห็นด้วยว่า ปารายณ จะแปลงเป็น ปารายณ เพราะเหตุแห่งฉันทลักษณ์ เพราะใน ส่วนที่ใช้คำว่าปารายณ เป็นส่วนชื่อของวรรคไม่จำเป็นต้องตามบังคับฉันทลักษณ์ จะมีเหตุข้อยกประการในการเกี่ยวข้องของระหว่างคำว่า ปารายณะ และปารายณวรรค คือ ปารายณะ แปลว่าการไปที่สูง หรือไปข้างหน้า ส่วนปารายณ เป็นศัพท์ที่ผิด แปลว่า วรรคที่ว่าด้วยเรื่องการไปที่สูงหรือการไปข้างหน้า

### ความหมายของคำว่าบารมีในมัชฌิมนิกาย

มัชฌิมนิกาย<sup>1</sup> เป็นส่วนที่เก่าแก่และสำคัญของพระสุตตันตปิฎก มีข้อความเกี่ยวกับหลักธรรมโดยตรง มีหลายพระสูตรที่กล่าวถึงวิธีการระงับคัมภีเลส เช่น มูลปริยายสูตร<sup>2</sup> กล่าวว่า คือการละโลภะ โหสะ โมหะ และการกำหนดรู้ สัพพาสวสังวรสูตร<sup>3</sup> กล่าวว่า คือการละ โดยการศึกษาเห็น, การสังวร, การเสทนะ, การอดกลั้น, การเว้นรอบ และการบรรเทา

มหาหัตถิปโตปมสูตร<sup>4</sup> กล่าวว่า คือการเห็นปัจจุสมุปบาท และสามารถกำจัด ค้นหาได้ ในจำนวนพระสูตรเหล่านั้น มีอยู่ 3 พระสูตรเท่านั้นที่ใช้คำว่า "บารมี" ในความหมายว่า เป็นเลิศ, ถึงที่สุด ในพุทธศาสนา พระสูตรทั้ง 3 นี้ คือ

1. สคารวสูตร หรือ สังคารวสูตร ในมัชฌิมปิณฑาสก์ กล่าวอธิบายว่าบารมี คือความเป็นเลิศ เป็นที่สุดแห่งอภิญญา ในทิฏฐธรรม

ในสมัยพุทธกาลนั้น มีนักบวชหลายจำพวก ต่างพยายามค้นหาธรรมสูงสุด และต่างอ้างว่า ไคยบรรลุความเป็นเลิศกันทั้งสิ้น สังการวมาตพโคกกราบทูลถามพระพุทธองค์ว่า ในบรรดาสมณพราหมณ์ที่ไคยถึงซึ่ง "บารมี" หรือที่สุดแห่งอภิญญาในปัจจุบัน และรู้เฉพาะซึ่งหนทางแห่งความบริสุทธิ์แก่ตน (หรือในเบื้องต้น) นั้น พระพุทธเจ้าทรงอยู่ในจำพวกใด สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกประเภทของสมณพราหมณ์ออกเป็น 3 ประเภท ดังความต่อไปนี้

<sup>1</sup> เป็นนิกายที่สอง ในพระสุตตันตปิฎก ประกอบด้วยพระสูตรที่มีความยาวปานกลาง มี 80 ภาควาร แบ่งออกเป็น 3 ปิณฑาสก์ คือ มูลปิณฑาสก์ มัชฌิมปิณฑาสก์ และอุपरูปิณฑาสก์ แต่ละปิณฑาสก์ มี 50 พระสูตร อรรถกถาของมัชฌิมนิกาย คือ ปปัญจสุทนต์ พระสารีบุตร ภิกษุชาวลังกา เป็นผู้เขียนฎีกา มัชฌิมนิกายเรียกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมสังคีติ

<sup>2</sup> M., I : 1.

<sup>3</sup> *ibid*, p. 6.

<sup>4</sup> *ibid*, p. 184.

"สนธิ โส, โภ โคตม เอเก สมณฑราหฺมณา ธิฏฺฐชฺชมาภิญญาโวसानปรามิปปคฺคา  
อาทิพรหฺมจริยํ ปฏฺิชาบนฺติ คฺคฺทฺร โภ โคตม เย เต สมณฑราหฺมณา ธิฏฺฐชฺชมาภิญญาโวसान-  
ปรามิปปคฺคา อาทิพรหฺมจริยํ ปฏฺิชาบนฺติ เตสํ ภวํ โคคโม กคโมติ

ธิฏฺฐชฺชมาภิญญาโวसानปรามิปปคฺคานํ อาทิพรหฺมจริยํ ปฏฺิชาบนฺตานิ โส อหํ,  
ภารหฺวาช, เวมคฺคกํ วทามิ สนฺติ ภารหฺวาช, เอเก สมณฑราหฺมณา อนุสฺสวิกา, เต  
อนุสฺสเวเน ธิฏฺฐชฺชมาภิญญาโวसानปรามิปปคฺคา อาทิพรหฺมจริยํ ปฏฺิชาบนฺติ, เสยฺยถาปิ  
พรหฺมณา เทวฺชฺชา สนฺติ ปน ภารหฺวาช เอเก สมณฑราหฺมณา เกวธํ สหฺชามคฺคเกน  
ธิฏฺฐชฺชมาภิญญาโวसानปรามิปปคฺคา อาทิพรหฺมจริยํ ปฏฺิชาบนฺติ เสยฺยถาปิ กฺกํ วิมฺจฺสี

สนฺติ ภารหฺวาช เอเก สมณฑราหฺมณา ปุทฺเต อนนุสฺส  
อภิญญาเย ธิฏฺฐชฺชมาภิญญาโวसानปรามิปปคฺคา อาทิพรหฺมจริยํ ปฏฺิชาบนฺติ เตสาหฺมณฺสี ทหฺมินา  
เปตํ ภารหฺวาช ปรียาเยเน เวทิตฺตํ ยถา เย เต สมณฑราหฺมณา ปุทฺเต อนนุสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส  
สํ ยเว ชฺชมํ อภิญญาเย ธิฏฺฐชฺชมาภิญญาโวसानปรามิปปคฺคา อาทิพรหฺมจริยํ ปฏฺิชาบนฺติ  
เตสาหฺมณฺสี"<sup>1</sup>

แปลความว่า ท่านพระโคตม สมณฑราหฺมณฺโงวาทก เป็นผู้นับรลลความเป็นเลิศ  
(บารมี) อันเป็นที่สุคแห่งอภิญญาในธิฏฺฐชฺชรรมนแล้ว ย่อมปฏฺิญาณคิยอภฺมรํซึ่งอาทิพรหฺมจริยํ<sup>2</sup>  
ท่านพระโคตม ไนยรรคาสมณฑราหฺมณฺเอนั้น ท่านพระโคตมผูเจริญ เป็นสมณะเอนาไหน

ถูกอนภารหฺวาชะ เราย่อมกล่าวความค่างกัน (แยกประเภท) ของสมณฑราหฺมณฺ  
หฺงหลาย ผู้นับรลลความเป็นเลิศ อันเป็นที่สุคแห่งอภิญญาในธิฏฺฐชฺชรรมนแล้ว ย่อมปฏฺิญาณคิยอภฺมรํ  
ซึ่งอาทิพรหฺมจริยํ ถูกอนภารหฺวาชะสมณฑราหฺมณฺหฺงหลายจำพวกหนึ่งเป็นผู้หฺงตามกันมา  
เหมือนพรหฺมณฺหฺงหลายผู้หฺงโครวิชชา

ถูกอนภารหฺวาชะ ก็สมณฑราหฺมณฺพวกหนึ่งเป็นผู้้นับรลลความเป็นเลิศ อันเป็นที่สุคแห่ง  
อภิญญาในธิฏฺฐชฺชรรมนแล้ว เอนาหฺงซึ่งอาทิพรหฺมจริยํ เเทาะสํกวาศรหฺชา เหมือนพวกนักภิกฺกโร  
(ไซทรรควิทยาหาเหฺกฺยล) นักโลภครวญ

<sup>1</sup> M., II : 211.

<sup>2</sup> คือที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหฺมจริยํ ไค้แก่ปากโมกขธงวรคิธ มีอริยมรรคเป็นเบื้องต้น  
กล่าว ปฏฺิญาณในที่นี้หมายความว่า ย่อมรลลอาทิพรหฺมจริยํ ว่าถูกคอง ซึ่งพรหฺมณฺแต่ก่อนไม่เห็นด้วย

ถูกอภิวาทวาเซ สมณพราหมณ์ทั้งหลายพวกหนึ่ง เป็นผู้บรรลุความเป็นเลิศ อันเป็นที่  
 ที่สุดแห่งอภิญญาในทิฏฐธรรมแล้ว ค่ายการรู้อย่างยิ่งซึ่งธรรมค่ายตนเองนั้นเพียง ในธรรมทั้ง  
 หลายอันไม่ไต่พ้องกันมาก่อน ย่อมรู้เฉพาะซึ่งอาทิพรหมจรรย์ เราย่อมเป็นผู้หนึ่ง ถูกอภิวาทวาเซ  
 เชอทั้งรู้โดยปริยายนี้แล

จากข้อความที่ยกมา พระพุทธองค์ทรงจำแนกสมณพราหมณ์นักบวชที่อยู่ในสมัยนั้นเป็น  
 3 จำพวก ทุกคนล้วนแต่บรรลุความเป็นเลิศตามลัทธิของตน ใช้คำว่า "ทิฏฐธมฺมาโวसानปรามิปุ-  
 ปตฺตา" ผู้ถึงแล้วซึ่งความเป็นเลิศ คือถึงความเป็นที่สูงสุดแห่งอภิญญาในปัจจุบัน คำว่า "โวसान"  
 แปลว่าความเป็นที่สูงสุด คำนี้เป็นคำไซ หรือเป็นคำอธิบาย (Synonym) ของคำว่าบารมี  
 ลักษณะไวยากรณ์เช่นนี้อาจจะเป็นการไขความตามแบบที่เรียกว่า วิวริย วิวรม ในส่วนวนชาติ  
 แปลว่า "คือ"<sup>1</sup> หรือเป็นกับมหารายสมาส ชนิดที่เรียกว่าอวธารณะ<sup>2</sup> แปลว่า "คือ" เหมือน  
 กัน ในที่นี้ใช้คำอธิบายว่า "บารมี" ว่าหมายถึง "ความเป็นที่สูงสุดแห่งอภิญญาในปัจจุบัน"

ตามที่ได้อธิษฐานกันมา พระพุทธเจ้าทรงกล่าววาทว่า อภิญญามี 6 อย่างด้วยกัน คือ  
 อิทธิวิธิ ทิพโสต เจโตปริยญาณ ทิพพจักขุ บุพเพนิวาสานุสสติ และอาสวักขะ แด่อภิญญา  
 3 อย่างหลังเท่านั้นที่จำเป็นต่อการถึงความดับสิ้นแห่งทุกข์โดยสิ้นเชิง ตามวิสุทธิมรรค ถือว่า  
 อาสวักขญาณเท่านั้นที่เป็นโลกุตตรอภิญญา นอกนั้นเป็นโลกียอภิญญา ในทางพระพุทธศาสนา  
 ที่สุดแห่งอภิญญา คืออาสวักขะ แต่ในพระสูตรนี้ อภิญญาโวसान หมายถึงที่สุดแห่งความรู้ ผล  
 สุกหลาย ผลเลิศที่สุด ตามคติของพราหมณ์แต่ละนิกาย มิได้หมายถึงผลสุกหลายทางพุทธศาสนา  
 เห็นได้จากคำที่พระพุทธเจ้าทรงคัดค้านวิธีเข้าถึงธรรมะของสมณพราหมณ์สองประเภทแรก  
 เพราะเป็นผู้เรียนพ้องกันมาตามคัมภีร์ เหมือนกับผู้รู้ไตรวิชา คือพระเวททั้ง 3 และเพราะ

<sup>1</sup> ลออง ทองเสวก. หลักสัมพันธ (พระนคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียงใหม่, 2515), หน้า 39.

<sup>2</sup> สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค  
 ภาคที่ 2 สมาสและคัททิต (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2515),  
 หน้า 110.



เป็นผู้ที่รักครองเอาเองเป็น "ศกฺกิ" ซึ่งพระพุทธเจ้าไม่ทรงยกย่อง<sup>1</sup> ทรงให้พิจารณาด้วยตนเอง

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงย้ำถึงบารมีในทิฏฐธรรม คือทรงย้ำธรรมปฏิบัติ ในปัจจุบัน ไม่ใช่การสะสมจากอดีต หรือรอที่จะได้รับผลในอนาคต เป็นเรื่องที่ทำในปัจจุบัน ให้ผลในปัจจุบัน จะสังเกตได้ว่าธรรมที่จะช่วยให้บรรลุบารมีที่กล่าวในมัชฌิมนิกาย เป็นธรรมที่ปฏิบัติได้ในโลกนี้ คือ โลกที่สัมผัสได้ด้วยอายตนะ โลกที่เห็นได้ด้วยการในสการวสุทร ได้ทรงแจกแจงธรรมปฏิบัติถึงขั้นตอนที่พระองค์ได้ปฏิบัติจนบรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ คือ

1. เสกข์จอกอภรรพชา
2. กระทำอาภิกขุญญาตนะ ในสำนักอาฬารคามส
3. กระทำเนวสัญญานาสัญญาตนะ ในสำนักอุททคามส
4. ประพฤติหลัก ออกจากกามโดยมิว่าเพ็ญทุกกรกิริยา
5. เสวยพระกระยาหารให้มีกำลัง สังกจากกาม จากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน ถึงจตุตถฌาน ทำจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ปราศจากกิเลส อุปกิเลส ไม่วันไหน
6. บรรลุพุทธเพนิวาसानุสสติญาณ ในปฐมยาม
7. บรรลุจุกุปปาทญาณ ในมัชฌิมยาม
8. บรรลุอาสวักขยญาณ ในปัจฉิมยาม

2. มหาสกุทหายีสูทร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณฑาสก ใช้คำว่า "บารมี" หรือ "อภิญญาไวสาณปารมี" ในความหมายเฉพาะในพุทธศาสนา หมายถึงความสิ้นกิเลสทั้งหมด คือการหลุดพ้นถึงพระนิพพาน ดังข้อความว่าดังนี้

คฺคฺร จ ปน เม สวากา พุ อภิญญาไวสาณปารมีปฺปคฺคา วิหรนฺติ<sup>2</sup>

<sup>1</sup> เทียบกาลามสูตร เป็นพระสูตรที่พระพุทธองค์ตรัสเทศนาชาวกาลามะ ไม่ให้เชื่ออย่าง มีว่า อย่าเชื่อโดยฟังตามกันมา (มา อนุสฺสเวน) อย่าเชื่อ โดยถือเหตุที่ตนเขา (มา ตถกฺกเหตุนา) Cp., A I : 188.

<sup>2</sup> M., II : 11.

แปลความว่า ก็เพราะในพระสาวกทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติตามธรรมของเรา พระสาวก  
ของเราเป็นอันมากได้บรรลุความเป็นเลิศ (ที่สุด) คือ ที่สุดแห่งอภิญญา

ในพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมแก่สกุลทายิปริพาธก ซึ่งกราบทูลว่า  
พระสาวกต่างนับถือพระสมณโคตม เช่นนี้ เป็นเพราะเหตุใด พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงเหตุที่  
พระสาวก ถือว่าพระองค์เป็นสรณะและได้บรรลุธรรม ซึ่งอธิบายว่า คือ ความเป็นเลิศที่สุด  
ในทางพุทธศาสนา หรือการบรรลุจุดหมายสูงสุดในการบำเพ็ญธรรม<sup>1</sup>

พระสูตรนี้ยังได้แจกแจงข้อธรรมที่ทำให้บรรลุธรรม ซึ่งจะปฏิบัติได้ตามขั้นตอนต่อไปนี้

1. เจริญสติปัญญา 4 คือ กายานุปัสสนา พิจารณาเห็นกายในกาย เวหนานุปัสสนา พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา จิตตานุปัสสนา พิจารณาเห็นจิตในจิต ธรรมานุปัสสนา พิจารณาเห็นธรรมในธรรม<sup>2</sup> โดยจะต้องมีความเพียร มีสติมีสัมปชัญญะ
2. เจริญสัมปชาน 4 คือ ความเพียรอันยิ่งยวด 4 ประการ คือ
  - สังวรปชาน เพียรเพื่อกันอกุศลธรรม ซึ่งยังไม่เกิด
  - ปหานปชาน เพียรเพื่อละอกุศลที่เกิดแล้ว
  - ภาวนापชาน เพียรเพื่อความบังเกิดแห่งกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด
  - อนุรักขปชาน เพียรเพื่อความตั้งมั่นแห่งกุศลธรรมที่เกิดแล้ว
3. เจริญอุทเทষา 4 คือ ฉันทสมาธิ, วิริยสมาธิ, จิตสมาธิ และวิมังสาสมาธิ

<sup>1</sup> การถือพระพุทธองค์เป็นสรณะนั้น หมายถึง การถือพระพุทธองค์เป็นผู้นำแนวทาง  
และปฏิบัติตาม เทียบคณโกมคคัลลฉานสูตร มัชฌิมนิกาย อุปปริบทวินายก ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัส  
อย่างชัดเจนว่า พระองค์เป็นผู้ชี้ทาง และพระสงฆ์ปฏิบัติจะต้องรู้เอง

<sup>2</sup> เรื่องกายในกาย เวทนาในเวทนา<sup>นี้</sup> ข้าพเจ้าใครจะตีความหมายว่า ในเรื่อง  
กายให้พิจารณาเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับกายไม่ต้องไปกล่าวเรื่องเวทนา ในเรื่องเวทนาให้  
พิจารณาเฉพาะเรื่องเวทนา "ใน" ในที่นี้หมายถึงเกี่ยวข้องกับเรื่อง<sup>นี้</sup>

4. เจริฎอินทรีย์ 5 คือ สัทอินทรีย์ (ศรัทธา), วิริยอินทรีย์ (วิริยะ), สกทินทรีย์ (สติ), สมာธิอินทรีย์ (สมาธิ), ปัญญอินทรีย์ (ปัญญา)

5. เจริฎพละ 5 คือ สัททาพละ, วิริยพละ, สติพละ, สมာธิพละ, ปัญญาพละ<sup>1</sup>

6. เจริฎโทยณงค์ 7 คือ สติสัมโทยณงค์, ขันมวิจยสัมโทยณงค์, วิริยสัมโทยณงค์, ปิติสัมโทยณงค์, ปัสสทธิสัมโทยณงค์, สมာธิสัมโทยณงค์, อุเบกขาสัมโทยณงค์, อาศัยวิเวกวิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละคืน

7. เจริฎอริยมรรคมีองค์ 8 คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาทยามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ<sup>2</sup>

8. เจริฎวิโมกข์ 8 คือ ภาวะของผู้หลุดพ้นจากสิ่งโลภียะ ผู้ที่เจริฎวิโมกข์ 8 มี 8 ชั้น คือ

1. รูปี - ผู้ได้รู้ปานยอมเห็นรูป
2. อรูปสังขี - ผู้ไม่มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอก
3. ผู้รับรู้สุภะ - น้อมใจเชื่อว่าภิมเป็นของงามอย่างเดียว
4. ผู้บรรลุดอกาธำณิฎจายคณะ
5. ผู้บรรลุดัญญาณิฎจายคณะ
6. ผู้บรรลุดอกาถิฎจายคณะ
7. ผู้บรรลุนิวสัญญานาสัญญายคณะ

---

<sup>1</sup> น.อ.แย้ม ประพัฒน์ทอง ได้กรุณาอธิบายถึงความแตกต่างระหว่างข้อ 4 (อินทรีย์ 5) กับข้อ 5 (พละ 5) ว่า โดยธรรมชาติแล้วธรรมสองหมวดนี้ไม่ได้ต่างกัน ต่างกันแต่ในการเน้น คืออินทรีย์ เน้นความเป็นใหญ่ แต่พละเน้นในเรื่องกำลัง เช่นพูดถึง สัทอินทรีย์ หรืออินทรีย์คือศรัทธา เป็นเพราะศรัทธาเป็นใหญ่ ที่จะผลักดันไปหาสิ่งที่เป็นกุศล ส่วนศรัทธาพละนั้นเป็นพลัง เปรียบได้ว่าอินทรีย์เป็นตัวจักรพละเป็นกำลังของตัวจักรที่จะทำให้งานเสร็จอันองค

<sup>2</sup> ข้อ 1 ถึง 7 นี้ รวมเรียกว่า โทษิปปกนิยธรรม 37 หรือเรียกอีกอย่างว่า อภิญญาเทศิยธรรม

8. ผู้บรรลุสัญญาเวทียคินโรช<sup>1</sup>

9. เจริญอุภายตนะ (อภิกุ - อายตนะ) 8 (เหตุเครื่องครอบงำกรรมอันเป็น  
ข้าศึกและอารมณ์, ชั้นแห่งความเชี่ยวชาญ (steps of mastery) ชั้นตอนที่ระงับ  
อินทรีย์หรืออายตนะ) คือ

- มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปทั้งหลายในภายนอกเล็กน้อย
- มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปทั้งหลายในภายนอกไม่มีประมาณ
- มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปทั้งหลายในภายนอกเล็กน้อย
- มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปทั้งหลายในภายนอกไม่มีประมาณ
- มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปภายนอกสีเขียวเหมือนคอกคอกกตบ
- มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปภายนอกสีเหลืองเหมือนคอกกอกกตบ
- มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปภายนอกสีแดงเหมือนคอกสีแดง
- มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปภายนอกสีขาวเหมือนคาวประกายพริก

10. เจริญกสิณายตนะ 10 คือ ปรุวิกสิณ, อาโปกสิณ, เตโชกสิณ, วาโยกสิณ,  
นิลกสิณ, ปีกกสิณ, โลหิตกสิณ, โอหาคกสิณ, อากาสกสิณ, วิญญาณกสิณ<sup>2</sup>

11. เจริญฌาน 4 คือ ปฐมฌาน มี วิทก วิจาร วิตติ สุขอันเกิดแต่วิเวก, ทุคิยฌาน  
มีความขบองใสแห่งจิตภายใน ไม่มีวิทกวิจาร วิตติ และสุขเกิดแต่สมาธิ, ตติยฌาน มีอุเบกขา  
มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย วิตติสิ้นไป, จตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีอุเบกขา  
เป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์<sup>3</sup>

12. กุญแจว่าประกอบด้วย มหากุญแจ 4 (ชาตุ 4) มีการทำลายและระจัดกระจ่าย  
เป็นของธรรมดา

<sup>1</sup> ถึงขั้นวิโมกข์นี้กลายเป็นชั้นของกรรมะ, ชั้นของความสำเร็จ คือ เมื่อรู้ปฏิปทา  
ทางปฏิบัติแล้วก็เกิดวิโมกข์ เป็นไปในแนวว่าใกล้บารมีเข้าไปเป็นชั้น ๆ

<sup>2</sup> กสิณายตนะ เป็นวิธีปฏิบัติ

<sup>3</sup> เป็นชั้นตอนของฌาน ว่าฌานแต่ละชั้นมีลักษณะอย่างไร

13. ปฏิปทาที่ปฏิบัติแล้ว จะมีฤทธิ์นิรมิตกายอื่นจากกายนี้ได้ (เท่ากับศูกายว่า กายมีใจหรือมโนประกอบ)
14. ปฏิปทาที่ปฏิบัติแล้ว จะบรรลุนิรมิตวิหิง (การเข้าฌาน)
15. ปฏิปทาที่ปฏิบัติแล้ว มีทิพโสท
16. ปฏิปทาที่ปฏิบัติแล้ว กำหนดภูมิจิตของผู้อื่นด้วยใจ ว่าจิตนั้นมีหรือปราศจากราคะ โทสะ โมหะ หลุทหน หรือไม่หลุทหน (เจโตปริยญาณ)
17. ปฏิปทาที่ปฏิบัติแล้ว ระลึกชาติได้ (บุพเพนิวาสานุสติญาณ)
18. ปฏิปทาที่ปฏิบัติและจะรู้จติและอุตติของสัตว์ รู้ว่าถ้าประตฤติสุจริต จะไปสุคตติ ถ้าประตฤติสุจริตจะตองไปทุกคตติ<sup>1</sup> (จุตูปปาตญาณ)
19. ปฏิปทาที่ปฏิบัติแล้ว จะทำให้บรรลุเจโตวิมุติ และบัญญัติวิมุติ<sup>2</sup> อันหาอาสวะมิได้ ด้วยบัญญัติอันยิ่ง (โคธาสวักขญาณ)<sup>3</sup>  
 ข้อธรรมเหล่านี้มีปรากฏในพระสุตตรอื่น เช่น กินคิสุตตร มัชฌิมนิกาย อุปริยัตตสาธก<sup>4</sup>  
 เป็นคน

<sup>1</sup> ข้อ 17 และ 18 มีความสำคัญอยู่ที่ทำให้ผู้ปฏิบัติรู้หลักความจริงของโลก

<sup>2</sup> เจโตวิมุติ หมายถึงการหลุทหนด้วยกำลัง (emancipation of the heart) ไม่มีเครื่องหมักคอง คู่กับบัญญัติวิมุติ คือการหลุทหน ด้วยการศึกษาเหตุผล (ด้วยกำลังปัญญา) (emancipation through insight or knowledge)

<sup>3</sup> ข้อ 8 - 13 เป็นเรื่องของฌาน ส่วน 14 - 18 เป็นอภิญา 6 หรือวิชา 6 การที่มีขั้นตอนของการปฏิบัติ เพื่อบรรลุนิรมิตสูงที่สุดทางพุทธศาสนา มีหลายวิธีต่าง ๆ กันเช่นนี้ ก็เพราะ ท่านต้องการชี้แนะแต่ละแง่ให้ผู้ปฏิบัติเลือกแนวทางใดตามความถนัด หรือนิสัยปัจจัย ภูมิของตน ฉะนั้นจึงจะเห็นว่าคัมภีร์ต่าง ๆ ในพุทธศาสนาทุกต่าง ๆ กันเป็นหลายแง่ เช่น บางคัมภีร์พูดเฉพาะฌาน 4 บางก็พูดโดยไขหลักการแบ่งสัตว์เป็นรูปภพ อรูปภพ หรือฌาน 8 บางก็พูดเฉพาะอาสวักขญาณ ปฏิจจมุขบาท บางสุตตรก็พูดเรื่องการเจริญความดี ตามแนวของโพธิบัคชียธรรม บางสุตตรพูดถึงการละสังโยชน์ 10 และเน้นในขั้นตอนของการปฏิบัติ

<sup>4</sup> อยู่ใน M., II: 238 - 243.

3. อรูปหตุตถ มัชฌิมนิกาย อุปริปัญชาสกั เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดง  
ถึงการทำพระสารีบุตรบำเพ็ญกรรมตามคำสอนของพระบรมศาสดาและโคับรมลูบารมี (พระอร-  
หัตตผล) ชั้นตอนที่พระสารีบุตรปฏิบัติ คือ

1. ปรมุขานถึงจตุตถฌาน
2. อากาสาัญญายตณฌาน
3. วิญญานัญญายตณฌาน
4. อากิญจัญญายตณฌาน
5. เนวสัญญานาสัญญายตณฌาน
6. สัญญาเวทิตินิโรธ

เมื่อเจริญตามลำดับแล้วจะได้ลักษณะต่าง ๆ สรุปลงเป็นสี่ล สมภาติ ปัญญา และ  
วิมุตติ ดังมีความดังนี้

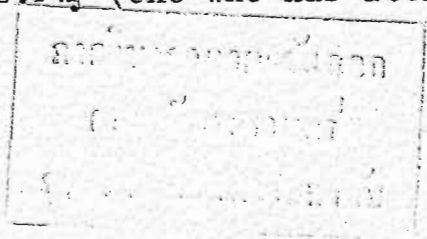
ยัม โช ตัม ภิกขเว สมมา วทมาโน วเพยย  
 วลีปฺปฺทโต ปารมิปฺปฺทโต อริยสฺมึ สีสฺสุมึ วลีปฺปฺทโต  
 ปารมิปฺปฺทโต อริยสฺมึ สมภาติสฺมึ วลีปฺปฺทโต ปารมิปฺปฺทโต  
 อริยาย สญฺญาย<sup>1</sup> วลีปฺปฺทโต ปารมิปฺปฺทโต อริยาย วิมุตฺติยา ติ  
 สาริปฺปฺทตฺ เหว ตัม สมมา วทมาโน วเพยย วลีปฺปฺทโต ปารมิปฺปฺทโต  
 อริยสฺมึ สีสฺสุมึ วลีปฺปฺทโต ปารมิปฺปฺทโต อริยสฺมึ สมภาติสฺมึ  
 วลีปฺปฺทโต ปารมิปฺปฺทโต อริยา ฆญฺญาย วลีปฺปฺทโต ปารมิปฺปฺทโต  
 อริยาย วิมุตฺติยา<sup>2</sup>

แปลความว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลย่อมกล่าวอวยุโดยชอบ พึงกล่าวซึ่งภิกษุรูปใดว่าเป็นผู้มี  
อำนาจเต็ม<sup>3</sup> คือบรมลูบารมี ในศีลอันเป็นของพระอริยะ เป็นผู้มีอำนาจเต็ม คือบรมลู  
บารมี ในสมาธิอันเป็นของพระอริยะ เป็นผู้มีอำนาจเต็ม คือบรมลูบารมี ในสัญญาอันเป็น  
ของพระอริยะ บุคคลผู้กล่าวอวยุ พึงกล่าวถึงพระสารีบุตรว่าเป็นผู้มีอำนาจเต็ม คือ  
บรมลูบารมี ในศีลอันเป็นของพระอริยะ เป็นผู้มีอำนาจเต็ม คือบรมลูบารมี ในสมาธิอัน

<sup>1</sup> ทนตบับ P.T.S. เป็น สัญญา แก่พิจารณาอุเน้อความ น่าจะเป็น ฆญฺญา

<sup>2</sup> M., III : 28 - 29.

<sup>3</sup> แปลจาก วลีปฺปฺทโต ผู้มีอำนาจเชี่ยวชาญ (one who has attained power, mastery)



เป็นของพระอริยะ เป็นผู้มีอำนาจเต็ม คือบรรลุมารมี ในปัญญาอันเป็นของพระอริยะ เป็นผู้มีอำนาจเต็ม คือบรรลุมารมี ในวิมุตติอันเป็นของพระอริยะ

คำว่า วลีปฺปฺกฺโต ในที่นี้เป็นคำขยายความหมายของปารมีปฺปฺกฺโต วลี แปลตามรูปศัพท์ว่า อำนาจ หมายถึงความยิ่งใหญ่ วลีณฺ (วลี) แปลว่าผู้มีอำนาจ (เหนืออินทรีย์) มีความสามารถเต็มเปี่ยม ในคําการทําสมาธิหมายถึงผู้มีพลังที่จะเข้าฌาน คงทอตีความหมายได้ว่า ความยิ่งใหญ่ที่สุด ความเป็นเลิศได้<sup>1</sup>

#### ความหมายคำว่ามารมีในคัมภีร์มหานิทเทส

คัมภีร์ซึ่งมีลักษณะภาษาและเนื้อหาแสดงว่าแต่งขึ้นภายหลังการสังคายนาครั้งที่ 1 แต่ได้จัดรวมไว้ในพระไตรปิฎก คัมภีร์ได้ใช้คำว่า "มารมี" ในความว่าเป็นเลิศ ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ตามขั้นตอนของการปฏิบัติ และการศึกษาดังต่อไปนี้

คัมภีร์มหานิทเทส อยู่ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย แต่คัมภีร์มหานิทเทส เป็นอรรถกถาของสุตตันตปิฎก อฎฺฐกถุค ส่วนที่ยกมาในที่นี้เป็นอรรถกถาของกามสูตร<sup>2</sup> อันเป็นสูตรกล่าวถึงการเว้นจากกามคุณ มีข้อความว่า

โส วลีปฺปฺกฺโต ปารมีปฺปฺกฺโต อริยสฺมึ ลีลสฺมึ วลีปฺปฺกฺโต ปารมีปฺปฺกฺโต อริยสฺมึ  
สมาธิสฺมึ วลีปฺปฺกฺโต ปารมีปฺปฺกฺโต อริยาย ปญฺญาย วลีปฺปฺกฺโต ปารมีปฺปฺกฺโต  
อริยาย วิมุตตียา<sup>3</sup>

แปลความว่า บุคคลผู้นั้นเป็นผู้มีอำนาจเต็ม บรรลุมารมีในศีล อันเป็นของพระอริยะ เป็นผู้มีอำนาจเต็ม บรรลุมารมีในสมาธิอันเป็นของพระอริยะ เป็นผู้มีอำนาจเต็ม บรรลุมารมีในปัญญาอันเป็นของพระอริยะ เป็นผู้มีอำนาจเต็ม บรรลุมารมีในวิมุตติอันเป็นของพระอริยะ

<sup>1</sup> คำว่า วลีปฺปฺกฺโต มีอยู่ในโทษีภิกขิยธรรมคํว ย น่าจะหมายถึงมีอำนาจเหนือครอบงำอะไรก็ได้ ทางไทยแปลกันว่า คล่องแคล่ว

<sup>2</sup> กามสูตร อยู่ใน Sn., p. 151.

<sup>3</sup> Nd., p. 20.

ส่วนวาทอนนี้ (คล้ายกับอนุปหุสฺสฺวาทที่ยกมาเบื้องต้น) เป็นคำอธิบายว่า ปารกุ หมายความว่าถึงขั้นตอนของการสำเร็จพระอรหันต์หรือออกจากกามได้ โดยอาศัยศีล สมาธิ ปัญญา <sup>1</sup>

ศัพท์ปารกุนี้มาจาก ปาร + กฺมฺ ชาคฺ + รฺบุจฺจยฺ แปลว่าผู้ถึงฝั่ง (หมายถึงพระนิพพาน)

ข้อที่น่าสังเกต คือ มีการใช้ศัพท์ ปารมิปฺปฺกฺโต อธิบายศัพท์ปารกุ อาจแสดงว่าเริ่มเกิดความรู้สึกว่าศัพท์ปารมีมาจาก pāram + i ก็เป็นได้ พิจารณาอีกอย่างหนึ่ง ในที่นี้ ท่านอาจจะเทียบปารมิ เท่ากับ ปาร (หมายถึงความเป็นเลิศ, นิพพาน) ปกฺตฺ เทียบกับ ภู

ความหมายคำว่าปารมิในบุคคลบัญญัติ

บุคคลบัญญัติเป็นพระอภิธรรมคัมภีร์ที่ 4 ในพระอภิธรรมปิฎก ถือว่าเป็นคัมภีร์อภิธรรมยุคแรกสุด มีเนื้อความเกี่ยวกับระดับชั้นของบุคคลต่าง ๆ กระจายตามแนวอังกุศลินกาย มีข้อความใน ฅปฺกฺคฺลา ว่า

กตฺร ยฺวายุ ปฺกฺคฺโล ปฺพฺเพ อนฺนุสฺสฺเตสฺส ชฺมฺเมสฺส สามํ สจฺจฺจานิ อภิสมฺพฺพชฺชติ ภิญฺจฺเว  
ชฺมฺเม ทฺถชฺสฺสฺนตฺถกาโร โทติ สวากปารมิญฺจ ปาปฺพชาติ  
สาริปฺพุทฺโธมฺคฺคฺลาณา เทน ญฺญฺรพฺพา<sup>2</sup>

แปลความว่า ในบุคคลทั้งหลายเหล่านั้น บุคคลโดยอ้อมรู้อย่าง ซึ่งสักจะทั้งหลาย ในธรรมะทั้งหลาย อันไม่เคยไคยไคยกันมากอนกว่าตนเอง เป็นผู้กระทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ ใน ภิญฺจฺชฺรรมนินเทียว อนิง บุคคลนั้นยอมบรรลฺ สวากปารมิ (ความเป็นเลิศแห่งสวาก) พระสาริบุตรและพระโมคคัลลานอันเขาพึงเห็นกว่าคุณนั้น

อีกตอนว่า

กตฺร ยฺวายุ ปฺกฺคฺโล ปฺพฺเพ อนฺนุสฺสฺเตสฺส ชฺมฺเมสฺส สามํ สจฺจฺจานิ อภิสมฺพฺพชฺชติ ภิญฺจฺเว  
ชฺมฺเม ทฺถชฺสฺสฺนตฺถกาโร โทติ น จ สวากปารมิ ปาปฺพชาติ

<sup>1</sup> ใน Sn., p. 151. คาดว่า

กฺสฺมา ชฺมฺกฺ สทา สโก กามานิ ปวิวชฺชเย

เต ปหาย ตเร โธมฺ นาวํ สญฺจิตฺวา ปารกุ

แปลความว่า เพราะฉะนั้น สักผู้เกิดหึ่งเป็นผู้มีสติในกาลทุกเมื่อ หึ่งหลีกเลี่ยงกามทั้งหลาย เมื่อละกาม วิคน้ำเรือแล้ว หึ่งข้ามโอชะ บุคคลนั้นเป็นผู้ถึงฝั่ง (ปารกุ)

<sup>2</sup> Pug., p. 70.



อวเสสา อรหนโต เทน ทฎรพพา<sup>1</sup>

แปลความว่า ในบุคคลทั้งหลายเหล่านั้น บุคคลใดยอมรู้อย่าง ซึ่งสิ่งจะทั้งหลายในธรรมะทั้งหลาย อันไม่เคยไคยีนไคยงักันมากอนควยตนเอง เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ในทิฏฐธรรมนั้นเทียว อู๋นึ่ง บุคคลนั้น ยอมไม่บรรลุตสาวกขารมี พระอรหันตที่เหลือทั้งหลายอันเขาพึงเห็นควยคุณนั้น

บุคคลบัญญัติ จำแนกพระอรียบุคคลเป็น 6 ประเภท คือ

1. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า บรรลุตสาพิญญุตญาณ และมีอำนาจควมคุม (วสีภาวะ)

ในผลทั้งหลาย

2. พระปัจเจกพุทธเจ้า ไม่บรรลุตสาพิญญุตญาณ และไม่มีอำนาจควมคุม ในผล

ทั้งหลาย

3. พระอัครสาวก (พระโมคคัลลานและพระสารีบุตร) รูจักทำที่สุดแห่งทุกข์และ

บรรลุตสาวกขารมี

4. พระอรหันตอื่น ๆ รูจักทำที่สุดแห่งทุกข์ แต่ไม่บรรลุตสาวกขารมี

5. พระอนาคามีรูจักทำที่สุดแห่งทุกข์ ไม่กลับสู่สภาพนี้

6. พระโสดาบัน และพระสกิทาคามี ยังไม่รูจักทำที่สุดแห่งทุกข์ ยังกลับสู่สภาพนี้อีก

เห็นได้ว่า คำว่า "ขารมี" ในที่นี้ก็ใช้ในความหมายว่า "เป็นเลิศ"<sup>2</sup> (ที่สุด) กล่าวถึง

"สาวกขารมี" หมายถึงความเป็นเลิศแห่งพระสาวก พระอรหันตผู้ที่ได้สาวกขารมี มีเพียง 2 รูป คือ พระสารีบุตร พระอัครสาวกเมืองชวา และพระโมคคัลลานะ พระอัครสาวกเมืองช้าย

<sup>1</sup> *ibid.*, p. 70.

<sup>2</sup> น่าสังเกตว่า ครงนี้เห็นไคจักว่า ใช้ขารมีเป็นคำนาม ที่อื่น ๆ คล้าย ๆ ก็ว่า เป็นคุณศัพท์ขยายคำนามอื่นที่ตองเติมเข้ามาเพื่อการแปล

ซึ่งมีความเป็นเลิศเหนือพระสาวกองค์อื่น ๆ<sup>1</sup>

จากข้อความที่ปรากฏในพระไตรปิฎก คำว่าบารมี ใช้ในความหมายคล้ายคลึงกัน คือ หมายถึงความเป็นเลิศ แสดงว่าคำนี้มีการประกอบรูปศัพท์มาจากคำว่า "ปรม" แต่ความหมายที่ว่าเป็นเลิศนั้นได้ใช้แตกต่างกัน ในพระสูตรต่าง ๆ ข้างต้นเป็น 3 แบบ คือ

1. ตามความหมายดั้งเดิมที่สุด บารมี หมายถึงความเป็นเลิศ ในอะไรก็ได้ และเป็นคุณสมบัติของผู้ใดก็ได้ ไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นความเป็นเลิศในทางพุทธศาสนา
2. ต่อมาคำว่า บารมี ได้ใช้มากขึ้นในพุทธศาสนา แต่มีความหมายเพียงความเป็นเลิศในการปฏิบัติธรรมขั้นตอนหนึ่ง
3. ในที่สุด ความหมายของคำว่า บารมี ได้ขยายเจาะจงจำเพาะถึงความเป็นเลิศที่สุดในการปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนา คือ การบำเพ็ญแห่งอัสวกิเลส ทั้งส่วนวนที่ใช่ คือ อริยมรรค 10 ส่วนปราณีปฏัตตา

อย่างไรก็ตาม ความหมายที่ 3 นี้ไม่เป็นที่ยอมรับหลายนัก เพราะศัพท์ในสมัยหลังพุทธกาลก็ยังใช้ในความหมายเพียงความเป็นเลิศ ตามขั้นตอนของการปฏิบัติธรรม

ข้อควรสังเกต คือ คำว่า บารมี ในระยะต้นที่หมายความถึง "ความเป็นเลิศ, ความเต็มเปี่ยม" นี้ แสดงว่า คำนี้มาจากศัพท์เดิมว่า "ปรม" ในขั้นต้นนี้ ยังไม่ปรากฏการใช้คำว่าบารมีในความหมายว่า การบำเพ็ญ ซึ่งเป็นการสร้างรูปศัพท์จาก ปาโร และ อิ ชาตุ แต่มีคำหลายคำในสมัยพุทธกาล มีการใช้คำหลายคำ ซึ่งแปลความรูปศัพท์ว่า การไปสู่อย่างอื่น และมีความหมายว่าถึงจุดหมายสุดในการปฏิบัติธรรม คำที่รู้จักกันดี คือคำว่า ปารายณ ปารคฺค

<sup>1</sup> ในสังจวิภังคสูตร มัชฌิมนิกาย อุपरินิพาสก (M., III : 248) ระบุว่า พระโมคคัลลัน เปรียบเหมือนผู้บำรุงเลี้ยงทารกที่เกิดแล้ว คือแนะนำในธรรมะชั้นสูง สอนโดยใช้อธิปาทินทรีย์ เพราะเป็นเอกทัศกะในทางแสดงฤทธิ์ พระสาวกบุตรเปรียบเหมือนมารดาผู้ให้กำเนิดทารก เป็นผู้แนะนำในโสคามัคคินน โดยสามารถอธิบายอริยสัจ 4 ให้เข้าใจได้ง่าย กุประวัติละเล็กละเอียดของพระโมคคัลลัน และพระสาวกบุตรใน G.P. Malalasekera, Dictionary of Pali Proper Names (London : Luzac & Co., Ltd.), II : 1108.

และปาริมะ<sup>1</sup>

<sup>1</sup> ปาริมะ แปลว่า ฟากโน้น คงมีนัยว่า ฟากนี้ (สังสารวัฏ) เป็นเมิจนาทฤษฎี เมื่อข้ามไปฟากโน้น (นิพพาน) แล้วจึงเป็นสัมมาทฤษฎี ใน A., V : 232. อธิบายความหมายของศัพท์ "ปาริมะ" ว่าตรงข้ามกับโอริมะ ตอนที่หนึ่งอธิบายว่า

โอริมะ	คือ	มิจนาทฤษฎี	ปาริมะ	คือ	สัมมาทฤษฎี
" "		มิจนาสังกัปปะ	" "		สัมมาสังกัปปะ
" "		มิจนาวาจา	" "		สัมมาวาจา
" "		มิจนาทัมมันตะ	" "		สัมมาทัมมันตะ
" "		มิจนาอาชีวะ	" "		สัมมาอาชีวะ
" "		มิจนาวายามะ	" "		สัมมาวายามะ
" "		มิจนาสมาธิ	" "		สัมมาสมาธิ
" "		มิจนาญาณะ	" "		สัมมาญาณะ
" "		มิจนาวิมุตติ	" "		สัมมาวิมุตติ

อีกตอนในเล่มเดียวกัน หน้า 252 ให้คำอธิบายว่า

โอริมะ	คือ	ปฏาชาติบาท	ปาริมะ	คือ	การ เว้นจากปฏาชาติบาท
" "		อหินนาทาน	" "		การ เว้นจากอหินนาทาน
" "		กาเมสุ มิจนาร	" "		การ เว้นจากกาเมสุมิจนาร
" "		มุสวาท	" "		การ เว้นจากมุสวาท
" "		ปิสฺฐาวาจา	" "		การ เว้นจากปิสฺฐาวาจา
" "		นรฺสวาจา	" "		การ เว้นจากนรฺสวาจา
" "		สัมฉัปปลาปวาจา	" "		การ เว้นจากสัมฉัปปลาปวาจา
" "		อภิษณา	" "		การ เว้นจากอภิษณา
" "		พยามาท	" "		การ เว้นจากพยามาท
" "		มิจนาทฤษฎี	" "		สัมมาทฤษฎี

เป็นธรรมที่เข้าแนวขารมีธรรม ได้เช่นเดียวกัน

โอ ตามศัพท์แปลว่า ลง, ต่ำ      โอริมะ แปลว่า ฟากนี้, ด้านนี้  
 ปร                      "                      สูง      ปาริมะ แปลว่า ฟากโน้น

คำว่า บารมี ในยุคต้นนี้มักจะใช้ในจำนวนคู่กับวิภคิต์ ที่ 7 คือ "เป็นเลิศใน . . ."

เช่น

เป็นเลิศในมันตระหังหลาย (มनुเตสุ ปารมี - สุตกนิยาต)

เป็นเลิศในอริยศีล (อริยสุมิ สีสสุมิ ปารมิปปุคฺโต - มัชฌิมนิกาย)

และกริยาที่ใช้กับคำว่า "บารมี" ในยุคนี้มักจะเป็นกริยาจาก คมฺชาตฺ หรือ ป + อาปฺ ชาตฺ (ปาปฺฉาติ) ในความหมายว่า บรรลุ ถึง ใ้รับ เช่น

ปารมี คฺโต ถึงแล้วซึ่งบารมี (สุตกนิยาต)

ปารมิปปุคฺโต บรรลุแล้วซึ่งบารมี (มัชฌิมนิกาย)

สรุปได้ว่า จำนวนและกริยาที่ใช้ช่วยให้กระจ่างชัดยิ่งขึ้นว่า คำว่า "บารมี" ในระยะต้นนี้ หมายถึง "ผลเลิศ" หรือ "ผลสุดท้าย" ไม่ใช่หมายถึง "หนทาง" ซึ่งนำไปสู่ "ผลเลิศ" คือ ความเป็นพระพุทฺธเจ้าอย่างี่หมายถึงในคัมภีร์สมัยหลัง คงจะได้กล่าวในบทต่อไป ความหมายในบทนี้ สันนิษฐานการประกอบรูปศัพท์ ในข้อ ก บทที่ 2 หน้า 9

ความหมายของคำว่าบารมีในคัมภีร์อปทาน พุททวงศ์ และจริยาปิฎก

ความหมายของคำว่า "บารมี" ตามที่ปรากฏในคัมภีร์อปทาน พุททวงศ์ และจริยาปิฎก ต่างจากความหมายในระยะต้น ดังกล่าวแล้วในบทก่อน คำว่า "บารมี" ในคัมภีร์เหล่านี้ แทนที่จะหมายถึง "ผลสุดท้าย" ของการปฏิบัติธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง กลับหมายถึง คุณธรรมหลายอย่างที่พระโพนีสัตว์ทั้งห้าเห็น เพื่อนำไปสู่การบรรลุนิพพาน เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรืออาจจะกล่าวได้ว่า เป็น "หนทาง" ไปสู่ "ผลสุดท้าย" คือ พระโพนีสัตว์ และหนทางนี้ไม่ใช่หนทางที่ใครจะปฏิบัติได้ แต่เป็นหนทางเฉพาะพระโพนีสัตว์<sup>1</sup>

ปัจจุบันเรายังไม่อาจกำหนดระยะเวลาที่รจนาคัมภีร์เหล่านี้ให้แน่นอนได้ จากเนื้อหาโดยเฉพาะเรื่องบารมี กล่าวได้เพียงกว้าง ๆ ว่า คัมภีร์เหล่านี้น่าจะโคจรงานในภายหลังพระสูตรใน 4 นิกายแรก ในขณะที่ความคิดบางอย่างทางฝ่ายมหายานเข้ามาเมื่อพุทธศตวรรษฝ่ายเถรวาท

เมื่อดูตามความลึกซึ้งของความหมายของคำว่าบารมีแล้ว เห็นได้ว่า ส่วนที่กล่าวถึงบารมีในคัมภีร์อปทานนั้น มีมาก่อน คัมภีร์พุททวงศ์รจนาคัมภีร์เป็นอันดับต่อมา และคัมภีร์จริยาปิฎกเป็นอันดับสุดท้าย ลักษณะนี้สอดคล้องกับการจัดเรียงลำดับคัมภีร์ทั้ง 3 ในชุดทศนิกาย กล่าวคืออปทาน จัดเป็นลำดับที่ 14 พุททวงศ์ ลำดับที่ 15 และจริยาปิฎก ลำดับที่ 16 อันเป็นลำดับสุดท้าย

---

<sup>1</sup> พระโพนีสัตว์ในที่นี้หมายถึง บุคคลผู้ที่จะโคจรสู่วินิพพานเป็นพระพุทธเจ้าต่อไปในอนาคต แต่ยังคงเวียนตายเวียนเกิดในสังสารวัฏ ในระหว่างที่ยังไม่ตรัสรู้ ก็ต้องบำเพ็ญบารมี หรือคุณงามความดี เมื่อบารมีเต็มเปี่ยมจึงจะตรัสรู้ ในทางมหายาน เมื่อประสงค์จะเป็นพระพุทธเจ้าก็เป็นพระโพนีสัตว์ได้เสีย ส่วนทางเถรวาท ถือว่าต้องได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ก่อน เสียก่อน

ก. ความหมายของคำว่าบารมีในคัมภีร์อปทาน

คัมภีร์อปทาน<sup>1</sup> ตอนที่กล่าวถึงพุทธาปทาน พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศว่า พระองค์เป็นธรรมราชา ผู้สมบูรณ์ด้วยบารมี 30 ทศ<sup>2</sup> อีกตอนหนึ่งทรงอธิบายกว้าง ๆ ว่า

ทศวา ทาทพุก ทาน	สีล ปุเร อเสสโค
เนกขัมมปารมี คนุตวา	ปคุโต สมโทธิมุตฺตม
ปณฺธิเต ปริปฺจณิตฺวา	กตฺวา วิริยมุตฺตม
ชนฺติยา ปารมี คนุตวา	ปคุโต สมโทธิมุตฺตม
กตฺวา ทฬฺทมิฏฺฐาน	สจฺจปารมี ปฺรเย
เมตฺตยา ปารมี คนุตวา	ปคุโต สมโทธิมุตฺตม
ลาภาดาเก สุขทุกฺเข	สมฺมานเน วิมานเน
สพฺพุตฺถ สมโก หุตฺวา	ปคุโต สมโทธิมุตฺตม

แปลความว่า เราให้แล้วซึ่งทานอันควรให้ บำเพ็ญศีลโดยไม่เหลือ ไปแล้วสู่เนกขัมมปารมี เป็นผู้บรรลุแล้วซึ่งพระสัมโทธิญาอันอุดม เราเวียนตามบัณฑิตแล้ว กระทำความเพียรอันสูงสุด ไปแล้วสู่ชนฺติบารมี เป็นผู้บรรลุแล้วซึ่งพระสัมโทธิญาอันอุดม เรากระทำ

<sup>1</sup> เป็นคัมภีร์ที่ 14 ในชุดทศนิกาย แสดงประวัติของพระภิกษุ และภิกษุณี ในครั้งพุทธกาล มีบทนำคือ พุทธาปทาน และปัจเจกพุทธาปทาน กล่าวถึงพระพุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้าตามลำดับ นาดังเกตุว่า พุทธาปทาน ไม่ปรากฏมีประวัติของพระพุทธเจ้าเมื่อเป็นพระโทธิสค์แล้ว ปัจเจกพุทธาปทานก็เช่นกัน มิได้มีประวัติของพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์ใด โดยเฉพาะเรื่องประวัติพระเถระต่าง ๆ ปรากฏอยู่ในปรหมัตถทีปนี อรรถกถาของเถร-เถรีคาถาคัวย โดยกล่าวว่า "เตน วุฑฺฒิ อปทานเณ" (คำอันท่านกล่าวแล้วในอปทาน)

<sup>2</sup> สุตฺตคนฺธิฎฺเฏ ชุทฺทนิกายสฺส อปทานสฺส ปฺรโม ภาโค (พระนคร : มหามกุฏ-วิทยาลัย, 2501), หน้า 2. ว่า

อหิ ปุทฺทพฺพเชสุ พุทฺทคฺคิ อภิปรคฺคณิ  
คิสิ ปารมี สมฺปญฺญา ชมฺมราชา อสงฺขณิ.

<sup>3</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

แล้วซึ่งอิฐฐานอันมั่นคง บำเพ็ญดีจรมารมี ไปแล้วสู่ขุมารมีในเมตตา เป็นผู้บรรลุแล้วซึ่งพระสัมโพธิญาณอันอุดม เราเป็นผู้มีใจเสมอในอารมณ์ทั้งปวง คือในลาภ ความเสื่อมลาภ ในสุข ทุกข์ ในสรรเสริญ นินทา เป็นผู้บรรลุพระสัมโพธิญาณอันอุดม

จากข้อความนี้ เห็นได้ว่า บารมีได้เปลี่ยนความหมายจาก ความเป็นเลิศที่สุดใน การปฏิบัติธรรม คือการพ้นอาสวะทั้งปวงมาเป็นธรรมที่พึง บำเพ็ญ ปฏิบัติให้ถึงที่สุด เพื่อจะ ได้บรรลุสัมโพธิญาณอันอุดม ข้อควรสังเกต คือ ภูเขาที่ใช้ประกอบคู่กับคำว่า บารมี บางตัว ได้เปลี่ยนจาก คม ชาคู หรือ อาปุ ชาคู เป็น ปุรุ ชาคู ในความ "เต็ม" และใช้ในรูปแบบเหตุ- กัตตุวาจก แปลว่า "ทำให้เต็ม" แต่บางตัวก็ยังใช้ คม ชาคู เช่นเคย ฉะนั้น ถือได้ว่ายัง รักษาความหมายเดิมที่ว่า "ความเป็นเลิศ" อยู่บ้าง คือความเป็นเลิศในเนกขัมมะ ในชั้นดี เป็นต้น

คำอธิบายนี้ส่วนใหญ่ไม่กระจ่างชัด กล่าวแต่เพียงว่าพึงบำเพ็ญถึงที่สุด โดยไม่ได้ อธิบายว่าต้องบำเพ็ญอย่างไร จากการอ่านข้อความในตอนต่าง ๆ ของอปทาน เราพอสรุป ถึงทรรศนะของอุฎฺฐกัมภีร์อปทานเรื่องการบำเพ็ญบารมีได้เพียง 2 บารมี คือ

ทานบารมี ท่านกำหนดว่า คือการให้สิ่งที่ควรให้ ที่ความได้ว่า จะต้องมีการพิจารณา เลือกสรรอย่างเหมาะสม และมีเหตุผล มิใช่สักแต่ว่าให้ จากข้อความในพุทธาปทาน กล่าว ถึงทาน (ไม่ใ้ระบุว่า เป็นทานบารมี) พอนำมาประกอบความคิด สรุปได้ว่า เป็นการให้วัตถุ สิ่งของ ซึ่งเป็น "ทานอันประเสริฐ" แสดงว่า จะต้องเป็นของดีแก่ผู้มี ความจำเป็นจะต้องใช้ เช่น คนไม่มีทรัพย์ คนเดินทางไกล คนเดินทางเปลี่ยว และยาก (ผู้มาขอ) ผู้รับทานอีก ประเภทหนึ่ง คือ พระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ซึ่งผู้ถวายทานจะได้รับอานิสงส์แห่งการบำเพ็ญทาน เมื่อให้ทานแล้วก็มีการแบ่งส่วนบุญแก่สัตว์ทั้งหลายด้วย กล่าวได้ว่าทานบารมีในอปทาน ถือการ ให้สิ่งของเป็นสำคัญ ของที่ให้จะต้องเป็นของดี เลือกสรรแล้ว เมื่อให้ทานแล้ว จะได้รับส่วน แห่งบุญ ซึ่งจะแบ่งให้สัตว์ทั้งหลายได้

บิณฑบาตบารมี บำเพ็ญด้วยการไต่ถามจากบัณฑิต ลักษณะนี้ตรงกับบิณฑบาตในกรรมวิภังค์ <sup>1</sup>

<sup>1</sup> จุฬกรรณวิภังคสูตร อภิวิภังคาสก M., III : 202.

ซึ่งอธิบายไว้ว่า เหตุที่บุคคลเกิดมาหลากหลายในชาตินี้ เพราะเมื่อชาติปางก่อนมักเข้าหาสมณพราหมณ์ ครูอาจารย์<sup>1</sup>

ตามข้อความที่ยกมามี 10 ประการ เรียงลำดับดังนี้

- |                  |   |
|------------------|---|
| 1. ทานบารมี      | กำหนดว่าให้สิ่งควรให้   |
| 2. ศีลบารมี      | บำเพ็ญทุกอย่างครบบริบูรณ์   |
| 3. เนกขัมมบารมี  | ต้องบำเพ็ญให้ถึงที่สุด  |
| 4. บัญญาบารมี    | บำเพ็ญด้วยการไต่ถามจากบัณฑิต  |
| 5. วิริยบารมี    | บำเพ็ญถึงที่สุด   |
| 6. ธนัตถิบารมี   | บำเพ็ญถึงที่สุด   |
| 7. อธิษฐานบารมี  | บำเพ็ญโดยมีจิตมั่นคง แต่ไม่ได้บอกไว้ในเรื่องอะไร                              |
| 8. สัจจบารมี     | บำเพ็ญถึงที่สุด   |
| 9. เมตตาทานบารมี | บำเพ็ญถึงที่สุด   |
| 10. อุเบกขาบารมี | มีใจเสมอ วางเฉย ในเหตุการณ์ทุกอย่างทั้งที่ดีและไม่ดี (ในโลกธรรมทั้ง 8 ประการ) |

แม้ว่ามีรายละเอียดเรื่องบารมีอยู่เพียง 2 บารมี แต่แสดงว่า บารมีทั้ง 10 ไต่จิต เรียงลำดับต่อเนื่องกันอย่างเหมาะสม ในการปฏิบัติธรรม คือ ทานบารมี ศีลบารมี เป็นการประพฤติปฏิบัติที่เป็นพื้นฐาน ให้พร้อมที่จะดำเนินชีวิตในทางธรรมต่อไป เนกขัมมบารมี คือการบวชละทิ้งบ้านเรือน พร้อมทั้งจะบำเพ็ญบารมีอื่น ๆ คือเริ่มด้วยปัญญาบารมี ได้แก่การศึกษาจากครู ซึ่งในสังคมอินเดียสมัยก่อนมักอาศัยอยู่ในป่า เมื่อศึกษาความรู้จนแน่ชัด แล้วก็ชวนชวายเป็นปฏิบัตินั้นตามที่ได้ศึกษามาเกี่ยวกับวิถีชีวิต เป็นการบำเพ็ญวิริยบารมี การปฏิบัตินี้จะต้อง

<sup>1</sup> เคยเรียนตาม น.อ.แย้ม ประพันธ์ทอง ว่าการไต่ไต่ถามบัณฑิต เป็นปัญญาบารมีอย่างไร ท่านใหม่คิดว่า บัณฑิตจะให้แนวคิด ถ้าคิดตามลำพังคนไม่มีแนว ความคิดจะกระเจิดกระเจิง ฟุ้งซ่าน บัณฑิตจะให้หลักการใหม่ความคิดที่มีหลักฐาน เรียกว่า พหุฐานจิต ผู้เป็นพหุสผู้ย่อมมีรากฐานความคิดมากกว่าผู้ไต่ศึกษาน้อย ฉะนั้น การเข้าหาสมณพราหมณ์ผู้เป็นพหุสผู้จริงเป็นประโยชน์



มีชั้นตบารมี คือความออกตน อธิษฐานบารมี คือบำเพ็ญด้วยจิตที่มั่นคง จากนั้นก็จะปรากฏผลของการปฏิบัติธรรมในชีวิต คือเป็นผู้มีสัจจบารมี เมตตาบารมี ในที่สุดจะบำเพ็ญอุเบกขาบารมี ก็สามารถวางเฉยได้

ข้อควรสังเกต คือ การบำเพ็ญบารมีทั้ง 10 นี้ มีกล่าวในคัมภีร์อปทาน เฉพาะตรงพุทธापทานเท่านั้น ในปัจเจกพุทธापทาน ไม่ปรากฏว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า บำเพ็ญบารมีเลย ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะในทหระณะของยูรจนอปทานว่า แม่พระพุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้า จะเป็นผู้ได้บรรลุนิพพานเหมือนกัน แต่วิถีดำเนินชีวิตของท่านต่างกัน พระพุทธเจ้าหลังจากตรัสรู้แล้ว จะได้ประกาศพระศาสนา เผยแพร่ธรรมะที่ตรัสรู้แก่สรรพสัตว์ ส่วนพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น ท่านปลีกตัวอยู่ลำพัง มิได้ประกาศพระศาสนา เหตุผลที่ไม่มีเรื่องบารมีในปัจเจกพุทธापทาน อีกประการหนึ่ง คือ บารมีของพระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเหมือนกัน จึงไม่จำเป็นต้องกล่าวซ้ำอีกครั้ง

ในสาวกापทาน มีการใช้คำว่า "บารมี" อธิบายคุณสมบัติที่เป็นเลิศของพระสาวกบางท่าน เช่น กล่าวว่พระสารีบุตรเป็นผู้ที่เลิศ (ที่สุด) ทางปัญญาว่า

"คเณวราย สารีบุตรโค	สกุโก ทีสุ วิสารโท
ปญญา ยปารมี คนุตวา	ทปฺปิยสุสสิ ปาณิน"
"เทวิชชา ฉทปัญญา จ	อิทธิยา ปารมี คทา
ปญญา ยปารมีปฺกตา	ปริวาเรนติ ตํ สทา"
"ปญญา ยปารมี คนุตวา	วิหรามิ อนาคตวา"

กล่าวถึงพระโมคคัลลานะว่าเป็นเลิศทางอิทธิฤทธิ์ ว่า

"อารพฺพวิโร ย ปิตทฺทโค	อิทธิยา ยปารมี คโค
สมมาสเว ปญญา	นิพทาปิสุสทฺยนาสวา"

<sup>1</sup> อปทานสฺส ปจโม ภาโค. หน้า 33.

<sup>2</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

<sup>3</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 43.

<sup>4</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

กล่าวถึงพระอุบาลีว่าเป็นเลิศทางวินัย ว่า

"วินเย ปารมี ปตุวา

ฐานาธฺราเน จ โกวิโท

ชินสาสนํ ชารยญโต

วิหริสฺสตี นาสโว"<sup>1</sup>

จากตัวอย่างในสาวกาทานดังกล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่า ในคัมภีร์รุ่นหลัง ความหมายของบารมีที่มีในคัมภีร์รุ่นแรกก็ยังคงอยู่ แต่ส่วนใหญ่จะใช้ในความหมายของทศบารมี ซึ่งไม่ปรากฏใช้ในคัมภีร์รุ่นแรก

### ข. คัมภีร์พุทธวงศ์<sup>2</sup>

พุทธวงศ์มีรายละเอียดเรื่องบารมีมากกว่าในอปทาน บารมีแต่ละอย่างนั้น มีลำดับการปฏิบัติแตกต่างกันเป็น 3 ชั้น เรียกว่า บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี รวมทั้งสิ้นเป็น 30 บารมีด้วยกัน ดังปรากฏในตอนเริ่มต้นของเรื่องที่กล่าวกันว่า พระสารีบุตรได้กราบทูลขอให้พระพุทธเจ้า แสดงบารมีทั้งหมดที่พระองค์ทรงบำเพ็ญจนบรรลุพระโพธิญาณ ดังนี้

<sup>1</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 58.

<sup>2</sup> คัมภีร์พุทธวงศ์อยู่ในพระสุตตันตปิฎกขุททกนิกาย เป็นคาถาทั้งหมด ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต ท้ายเรื่องกล่าวถึงการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ การกล่าวถึงพระพุทธเจ้าองค์ก่อนก็เพื่อแสดงประวัติของพระโคตมพุทธเจ้าในอดีตชาติ โดยเฉพาะเรื่องการบำเพ็ญทศบารมี พุทธวงศ์นี้เริ่มมีคดีเรื่องพระโพธิสัตว์ แสดงถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนามหายาน ลักษณะการเขียน เป็นแบบชีวประวัติ ไม่มีจุดมุ่งหมายที่จะแสดงข้อธรรมะโดยตรง การแสดงพุทธประวัติ เป็นที่ระลึกเพื่อสร้างศรัทธาและกระตุ้นเตือนใจพุทธศาสนิกชนให้ประพฤติตามพระบรมศาสดา และคำรงค์คนเป็นคณดี ฉะนั้น การใช้คำและเนื้อความที่ยกขึ้นมา นั้นมุ่งแสดงความศักดิ์สิทธิ์ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ยิ่งกว่าผู้อื่นเพื่อสร้างศรัทธา I.B. Horner ใน The Minor Anthologies of the Pali Cannon part III Chronicle of Buddhas (Buddhavamsa) and Basket of Conduct (Cariyā Pitaka) (London : P.T.S. 1975) ตั้งข้อสังเกตว่าเรื่องนี้เป็นพุทธาวณะ และพระพุทธเจ้าทรงใช้คำ อหิ "เรา" ซึ่งเป็นการเน้นคำ (ไม่มีก็ได้)

Horner กล่าวว่ น่าจะเป็นการช้กักับที่พระพุทธรเจ้าสอนหลักอนัตตา เหตุผลของการเขียน ไม่น่าเป็นเพราะทรงตั้งใจสอนคนทั่วไปจึงพูดให้ง่าย ๆ เพราะพุทธวงศ์เป็นเรื่งที่ทรงแสดง แก่พระสารีบุตร ผู้เป็นที่สองรองจากพระองค์ในเรื่องปัญญา เหตุผลควรจะเป็นค้ว อหิ ในที่นี้ ใช้ในความหมายชั้นสมมติ มิได้หมายถึงชั้นปรมาตถ์

ในเรื่งนี้ ผู้วิจัยมีความเห็นเป็นสองประการ คือ ประการแรก เรื่งนี้เป็น พุทธวจนะ แสดงชั้นค้วคำอาราธนาของพระสารีบุตร จุดมุ่งหมายคือเพื่อสอนคนทั่วไป (ปุถุชน) จะเป็นภิกษุบวชใหม่หรือชาวบ้านก็ตาม มิได้มุ่งจะสอนพระสารีบุตร แต่ต้องมีพระสารีบุตรถามขึ้น ก็เพื่อให้พระพุทธรองค์ ทรงมีโอกาสนอธิบาย เป็นการแสดงธรรมะแบบปุจฉาวิสัชนา ประการ ที่สอง น่าจะสันนิษฐานว่า เรื่งนี้พระคันถรจนารจารย์รจนารขึ้นเองในยุคหลังเป็นอุปกรณในการ สอนพุทธศาสนาอย่างที่ว่า "ใส่พระโอรุพระพุทธรเจ้า" เมื่อความคิดเรื่งบารมีเข้ามาถึง เมืองไทยในระคัมขาวบ้าน จึงเป็นความคิดตามแนวพุทธวงศ์และจริยาปิฎกเท่านั้น

สารีปุตโต มหาปญโญ	สมาชิชฌานโกวิโท
ปญญา ย ปารมีปุตโต	ปุจฉติ โลกนายกั
กิติโส เต มหาวีร	อภินิหารโร นรุตตม
ณฺหิ กาเล ทยา ชีร	ปรตติกา โทษิมุตตม
ทานํ สีลญฺจ เนกขมม	ปญญาวิวิญฺจ กิติส
ชนฺติ สจฺจมชฺชิตฺถาน	เมกฺกตฺตเปกฺกชา จ กิติสา <sup>1</sup>

แปลความว่า พระสารีบุตร เป็นผู้มีปัญญามาก ชำนาญในสมาธิและฌาน เป็นผู้บรรลุนิพพานในปัญญา ทูลถามพระพุทธองค์ ผู้ทรงเป็นโลกนายกว่า ข้าแต่พระมหาวิระ<sup>2</sup> อภินิหารของพระองค์เป็นอย่างไร ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นนรุตตม (ผู้สูงสุดในชนทั้งหลาย) ผู้เป็นนริระ พระโพธิญาณอันอุดม อันพระองค์ก็ปรารถนาแล้ว ในกาลใด ทานศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ เป็นอย่างไร ชนฺติ สจฺจจะ อชฺชิตฺถาน เมกฺกตา อุเบกขา เป็นอย่างไร

อีกตอนหนึ่ง พุทธถึงบารมีที่แบ่งเป็น 3 ชั้น ว่า

ทสปรามี ทยา ชีร	กิติสา โลกนายก
กถํ อุปปรามี ปุณฺณา	ปรนตฺตปรามี กถํ <sup>3</sup>

แปลความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นโลกนายก ผู้เป็นปราชญ์ ทศบารมี อันท่านว่าเพ็ญใหญ่บริบูรณ์แล้วเป็นใจ อุปบารมี เติมเพียงใจ ปรนตฺตบารมี เติมเพียงใจ

แต่ในเวลาที่ยังทรงขอบ พระพุทธเจ้าไม่ได้อธิบายแสดงความต่างของบารมีทั้ง 3 ชั้น แต่ทรงอธิบายรวมกันไปในที่อื่น โดยทั่วไปมักจะกล่าวถึงบารมีทั้งหมดโดยรวมว่า

ยถา เย เกจิ ปุญฺญ	ทสปรามี ทเถว ทฺว มหาวีร ปุรบ ทสปรามี <sup>4</sup>
-------------------	---

แปลความว่า มหาวิระ (ท่านผู้มีความเพียรใหญ่) พระลัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ได้ทรงกระทำทศบารมี ให้เต็มฉันทใจ ขอท่านจงกระทำทศบารมีให้เต็มฉันทนั้นเถียว

<sup>1</sup> Bv., p. 6.

<sup>2</sup> คำเรียกพระพุทธเจ้าว่ามหาวิระนั้น หมายถึงผู้มีความเพียรอันยิ่งใหญ่คำนี้ อาจจะแสดงอิทธิพลศาสนาเชน

<sup>3</sup> Bv., p. 13.

<sup>4</sup> ibid., p. 21.

อีกตอนหนึ่งว่า

ทศสาลี วาจนี สุตวา ภิชโย จิตฺติ ปสาทนีย  
 อุตฺตวี วุตฺตมชิตฺตฺราติ ทสพารมฺปิรียา<sup>2</sup>

แปลความว่า เมื่อได้ฟังพระวาจาแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นแล้ว ยังจิตให้  
 เลื่อมใสยิ่ง ๆ ขึ้น เราอธิษฐานแล้ว ซึ่งวัตรอันยิ่ง เพื่อบำเพ็ญทานบารมี

พระพุทธเจ้าทรงตอบคำถามของพระสารีบุตร โดยแจกแจงถึงการบำเพ็ญบารมีของ  
 พระองค์ ในชาติที่พระองค์บังเกิดเป็นพระโภทิสัตว์ในสมัยของพระพุทธเจ้าพระองค์ต่าง ๆ รวม  
 ทั้งหมด 24 ชาติด้วยกัน เรียงตามลำดับดังนี้

<u>พระพุทธเจ้า</u>	<u>พระโภทิสัตว์</u>
1. ทีปังกร	สุเมธ
2. โทณทัณฑะ	วิธิตาวี
3. มังคละ	สุรจิ
4. สุนะ	อตุลละ
5. เรวทะ	อติเทวะ
6. โสภิตะ	สุชาทะ
7. อโฆทิสสี	ยักษ
8. ปทุมะ	สิงห์
9. นารทะ	ณิ
10. ปทุมกัทระ	ชฎิล

<sup>1</sup> ฉบับภาษาไทยเป็น อุตฺตวี วุตฺต

<sup>2</sup> เป็นตอนที่พระพุทธองค์ทรงเล่าเรื่องถึงพระอภิศชาติ เมื่อได้ฟังพุทธพยากรณ์ว่า  
 จะโคตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ได้พยายามบำเพ็ญบารมี มกกล่าวซ้ำ ๆ กันใน Bv.,  
 pp. 30, 33, 36, 42, 45, 48, 51, 54, 57, 59, 62, 65, 68, 72, 74, 78,  
 81, 84, 86, 90, 94.

11. สุมะ	อุทตระ
12. สุชาตะ	พระเจ้าจักรพรรดิ
13. ปิยทัสสี	กัศปะ
14. อักถทัสสี	สุสิมะ
15. ขรรณทัสสี	ท้าวสักกะ
16. สิทธิทัตะ	มังคละ
17. ทิสสะ	สุชาตะ
18. บุสสะ	วิจิทาวี
19. วิปัสสี	อตุลละ
20. สิธี	อรินทมะ
21. เวสสกุ	สุทัสสนะ
22. กกุสันตะ	เชมะ
23. โภจนาคมน์	บัพพาคะ
24. กัศปะ	โชติปาละ

จะเห็นว่าการเรียงลำดับนี้ไม่เรียงไปตามความเกิดก่อนหลังของพระพุทธเจ้า เพราะมีคติว่า พระพุทธเจ้าทรงบังเกิดในกัปต่าง ๆ กัน ดังนี้

1. สาราณกัป เป็นกัปซึ่งมีพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นในแต่ละกัปเพียงพระองค์เดียว มีการเกิดแบบนี้ 5 ครั้ง มีพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ ได้แก่ พระโกณฑัญญะ, พระปทุมุตตระ, พระสิริทัตะ และพระวิปัสสี

2. มัชฌกัป มีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นภายในกัปเดียว 2 พระองค์ ได้แก่ พระสุเมธ และพระสุชาตะ, พระทิสสะ และพระบุสสะ, พระสิธี และพระเวสสกุ

3. วรกัป มีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นภายในกัปเดียว 3 พระองค์ คือ พระอโฆทัสสี พระปทุมะ และพระนารทะ, พระปิยทัสสี พระอักถทัสสี และพระขมมทัสสี

4. สาราณกัป เป็นกัปซึ่งมีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นภายในกัปเดียว 4 พระองค์ คือ พระตันหังกร, พระเมฆังกร, พระสรณังกร และพระทีปังกร, พระมังคละ, พระสุมนะ, พระเรวตะ และพระโสภิตะ

5. ภัททกัณฑ์ เป็นกัณฑ์ซึ่งมีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นภายในกัณฑ์เดียว 5 พระองค์ คือ พระกกุสันธะ, พระโกนาคมน, พระกัณโฐ, พระโคตม และพระเมตไตรย์

เรื่องของพระโศภิต์ ซึ่งไม่เรียงลำดับตามความเกิดก่อนหลังของพระพุทธเจ้านี้ แสดงให้เห็นว่า ยังไม่มีคติว่า ต้องบำเพ็ญสะสมบารมีแต่ละอย่างในแต่ละชาติตามลำดับ คือ จากทานบารมีจนถึงอุเบกขาบารมี เนื้อความที่เกี่ยวข้องกับพระโศภิต์ในแต่ละชาตินั้น มีประเด็นแกนสำคัญ คือ เริ่มต้นกล่าวว่าพระโศภิต์เป็นใคร และผู้ใดเป็นพระพุทธเจ้าในสมัยนั้น พระโศภิต์ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า และได้รับพยากรณ์ว่า ท่านจะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เหตุนี้ท่านจึงได้พิจารณาพุทธกรณธรรมที่จะทำให้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ได้บำเพ็ญมาแล้ว พระองค์ได้พบว่าบารมี 10 คือ พุทธกรณธรรม จึงทรงตั้งจิตอธิษฐานที่จะบำเพ็ญไว้ครบถ้วน ลักษณะเนื้อความแสดงว่า ในแต่ละชาติ พระองค์ได้พยายามบำเพ็ญบารมีทั้งหมดประกอบกัน ไม่มีการกำหนดว่าชาติใดบำเพ็ญบารมีใดบารมีหนึ่งโดยเฉพาะ และไม่มีการกล่าวว่า ทรงบำเพ็ญบารมีในแต่ละชาติอย่างไร โดยเฉพาะ นอกจากว่าทรงบำเพ็ญ

1. อธิษฐานบารมี      คุ้มการตั้งใจที่จะบำเพ็ญบารมีทั้งหมดเพื่อพระโศภิต์
2. เนกขัมมบารมี      คุ้มการสละทรัพย์สมบัติทั้งหมดออกบวช
3. วิริยบารมี        คุ้มความเพียรพยายามที่จะบำเพ็ญบารมี

ถึงแม้ว่าจะไม่มีคำอธิบายวิธีการบำเพ็ญบารมีในแต่ละชาติ แต่จะมีการอธิบายรายละเอียดของการบำเพ็ญบารมีแต่ละอย่างในเชิงอุปมาในชาติที่พระพุทธเจ้า (พระโคตม) ทรงบังเกิดเป็นพระโศภิต์ว่านามว่า สุเมธ ในสมัยพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าพระทีปังกร อาจจะเป็นไปได้ว่า พระโศภิต์องค์อื่นได้บำเพ็ญบารมี 10 ประการ ความแนวการปฏิบัติที่กล่าวไว้ในเรื่องนี้ซึ่งเป็นเรื่องแรกจึงไม่กล่าวซ้ำอีก คำอธิบายตอนนี้ไพเราะและกินความลึกซึ้งสมบูรณ์ ทั้งอรรถรสแห่งภาษาและความคิด สมควรที่คัดลอกภาษาบาลีแปลเป็นภาษาไทยทั้งหมดดังนี้

พหุ พุทธกเร ชมฺเม	วิจิณามิ อโศ จโศ
อุทฺธํ อโช หสฺสึสา	ยวตฺตา ชมฺมชฺชาคฺชฺยา
(1) วิจิณฺนุโศ ทหาทกฺขี	ปรุณฺมึ ทานปารมึ
พุทฺทเกหิ มเหสฺสึ	อนุจิณฺณํ มหาลปถํ

อิมิ์ คุว่ ปุมิ์ ทาว  
ทานปารมิต์ คจุน  
ยดาปิ กุมฺโภ สมฺปนฺนโฆ  
วมเต อุตถิ์ นิสฺเสสฺ  
คเดว ยาจเก ทิสฺวา  
ททาหิ ทานิ์ นิสฺเสสฺ  
น เทเต เอกุตกายเวย  
อญฺญเอปิ วิจินิสฺสามิ

(2) วิจินฺนุโต ตทาหุชฺชึ  
ปุพฺพเกหิ มเหสีหิ  
อิมิ์ คุว่ หุคฺคิยํ ทาว  
สีลปารมิต์ คจุน  
ยดาหิ์ จมรี วาลิ์  
อุเปติ มรณิ์ ตตฺถ  
คเดว จตุสฺส ญฺมึสฺ  
ปริรทฺถ สหุพฺพา สีล  
น เทเต เอกุตกายเวย  
อญฺญเอปิ วิจินิสฺสามิ

(3) วิจินฺนุโต ตทาหุชฺชึ  
ปุพฺพเกหิ มเหสีหิ  
อิมิ์ คุว่ ตคฺคิยํ ทาว  
เนกฺขมฺมปารมึ์ คจุน  
ยดา อนฺนุทฺถเร ปุริโส  
น ตตฺถ วาคิ์ อภิชเนติ

ทพฺพหิ์ กตฺวา สฺมาทึย  
ยติ โฬสี์ ปตฺตุมฺปิจฺจดิ  
ยสฺส กสฺสจฺจ อโชกโศ  
น ตตฺถ ปริรทฺถติ  
หีนมฺกุกฺกฐมฺชฺชฺนิเม  
กุมฺโภ วึย อโชกโศ  
พฺพทฺชฺชฺมมา ภวิสฺสเร  
เย ชฺมมา โฬสีปาจนา  
หุคฺคิยํ สีลปารมึ์

อาเสวิตานิสฺเสวิติ์  
ทพฺพหิ์ กตฺวา สฺมาทึย  
ยติ โฬสี์ ปตฺตุมฺปิจฺจดิ  
กิสฺมิจฺจ<sup>1</sup> ปฏฺฐิตคฺคิคิ์  
น วิโถเปติ วาลสี์  
สีลาหิ์ ปริปุรย  
จมรี วึย วาลสี์  
พฺพทฺชฺชฺมมา ภวิสฺสเร  
เย ชฺมมา โฬสีปาจนา

คคฺคิยํ เนกฺขมฺมปารมึ์  
อาเสวิตานิสฺเสวิติ์  
ทพฺพหิ์ กตฺวา สฺมาทึย  
ยติ โฬสี์ ปตฺตุมฺปิจฺจดิ  
จิริวคฺคฺโค หุชฺชฺหิโศ  
มุกฺคิ์เยว คเวสตี

<sup>1</sup> บางฉบับเป็น กิสฺมิจฺจ



ตถาว ทฺวํ สหฺพภเว  
เนกฺขมฺมาภิมฺโข โหติ  
น เทเต เอกฺกกาเยว  
อญฺเฐปิ วิจินฺตฺสสามิ

(4) วิจินฺตฺสสามิ ททาทกฺขิ  
ปฺพุทฺทเกหิ มเหสฺสีหิ  
อิมํ ทฺวํ จตุทฺถํ ทาว  
ปชฺชญาปารมิตํ กจฺจน  
ยถาปิ ภิกฺขุ ภิกฺขชนฺโต  
กฺขลาปิ น วิวชฺชเชนฺโต  
ตถาว ทฺวํ สหฺพกาถํ  
ปชฺชญาปารมิตํ คนฺตุทฺวา  
น เทเต เอกฺกกาเยว  
อญฺเฐปิ วิจินฺตฺสสามิ

(5) วิจินฺตฺสสามิ ททาทกฺขิ  
ปฺพุทฺทเกหิ มเหสฺสีหิ  
อิมํ ทฺวํ ปญฺจมํ ทาว  
วิริยปารมิตํ กจฺจน  
ยถาปิ สฺสีโท มิคฺรราชา  
อธฺลนวิริโย โหติ  
ตถาว ทฺวํ สหฺพภเว  
วิริยปารมิตํ คนฺตุทฺวา  
น เทเต เอกฺกกาเยว  
อญฺเฐปิ วิจินฺตฺสสามิ

(6) วิจินฺตฺสสามิ ททาทกฺขิ  
ปฺพุทฺทเกหิ มเหสฺสีหิ

ปชฺช อนฺนุทฺทเร วิย  
ภาโต ปริมุทฺติยา  
ทฺทชฺชมฺมา ภวิสฺสสเร  
เย ชมฺมา โทชฺชิปาจนา  
จตุทฺถํ ปชฺชญาปารมิตํ  
อาเสวิตฺตนิเสวิตํ  
ทพฺพํ กตฺวา สฺมาทีย  
ยถิ โทชฺชิ ปทฺตฺตฺตฺตฺตฺต  
ตีมนฺนุกฺกฏฺฐมฺมฺมฺม  
เอวํ สภทฺติ ยายนํ  
ปฺริปฺจฺจนฺติ ทฺวํ ชนํ  
สมฺโพนฺธิ ปาปฺนิสฺสสสิ  
ทฺทชฺชมฺมา ภวิสฺสสเร  
เย ชมฺมา โทชฺชิปาจนา  
ปญฺจมํ วิริยปารมิตํ  
อาเสวิตฺตนิเสวิตํ  
ทพฺพํ กตฺวา สฺมาทีย  
ยถิ โทชฺชิ ปทฺตฺตฺตฺตฺต  
นิสฺสชฺชฏฺฐานจฺจนฺนเม  
ปทฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต โน สทา  
ปทฺตฺตฺตฺตฺต วิริยํ ทพฺพํ  
สมฺโพนฺธิ ปาปฺนิสฺสสสิ  
ทฺทชฺชมฺมา ภวิสฺสสเร  
เย ชมฺมา โทชฺชิปาจนา  
จฺจนฺนํ ชนฺตฺติปารมิตํ  
อาเสวิตฺตนิเสวิตํ

อิมิ ทูว ฉฏฐมึ ทาว  
 ทคต อหฺเวชฺชณมานโส  
 ยถาปิ ปฐวี นาม  
 สหฺทํ สหฺติ นิฏฺเขป  
 ทถเว ทฺวํปิ สหฺเพถ  
 ธนฺติปารมิตํ คนฺทฺวา  
 น เทเต เอกุตฺถกาเยว  
 อญฺเฌปิ วิจฺฉินฺสูสํมิ

(7) วิจฺฉินฺนุโต ททาหฺกฺขิ  
 ปุทฺทเกหิ มเหสีหิ  
 อิมิ ทูว สกฺขมํ ทาว  
 ทคต อหฺเวชฺชณ  
 ยถาปิ โอสสี นาม  
 สมฺเย อฺกฺวสฺเส วา  
 ทถเว ทฺวํปิ สจฺเจสุ  
 สจฺจปารมิตํ คนฺทฺวา  
 น เทเต เอกุตฺถกาเยว  
 อญฺเฌปิ วิจฺฉินฺสูสํมิ

(8) วิจฺฉินฺนุโต ททาหฺกฺขิ  
 ปุทฺทเกหิ มเหสีหิ  
 อิมิ ทูว อจฺโธ ทฺทฺวา  
 ยถาปิ ปุทฺทโค เสโธ  
 น กมฺปติ ภูสฺวาเตหิ  
 ทถเว ทฺวํปิ อธิฏฺฐาเน  
 อธิฏฺฐานปารมิตํ คนฺทฺวา  
 น เทเต เอกุตฺถกาเยว

ทหฺทํ กทฺวา สฺมาหิย  
 สมฺโพธิ ปาปุณฺนิสฺสูสสิ  
 สจฺจิมฺปิ อสจฺจิมฺปิ จ  
 น กโรติ ปฏฺฐิํ หย  
 สมฺมานาวมานกฺขโม  
 สมฺโพธิ ปาปุณฺนิสฺสูสสิ  
 พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสูเร  
 เย ธมฺมา โทหิปาจนา

สกฺขมํ สจฺจปารมิตํ  
 อจาเสวิกิเสวิตํ  
 ทหฺทํ กทฺวา สฺมาหิย  
 สมฺโพธิ ปาปุณฺนิสฺสูสสิ  
 ทฺถาภูทกา สเทวเก  
 น ไวกุมฺภติ วิธิตो  
 นาคิกุมฺภมฺ ติ วิธิตो  
 สมฺโพธิ ปาปุณฺนิสฺสูสสิ  
 พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสูเร  
 เย ธมฺมา โทหิปาจนา

อญฺฐมํ อธิฏฺฐานปารมิตํ  
 อจาเสวิกิเสวิตํ  
 สมฺโพธิ ปาปุณฺนิสฺสูสสิ  
 อจฺโธ สฺสุปฺปคิฏฺฐวิโต  
 สกฺกฺฐาเนว คิฏฺฐติ  
 สหฺทฺทา อจฺโธ ภว  
 สมฺโพธิ ปาปุณฺนิสฺสูสสิ  
 พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสูเร

- |      |                          |                                   |
|------|--------------------------|-----------------------------------|
|      | อัญญะปิ วิจิณฺสุสสามี    | เย ชมฺมา โทษีปาจนา                |
| (9)  | วิจิณฺโปก ททาทกฺขิ       | นวมํ เมกฺกตาปารมํ                 |
|      | ปุพฺพเกหิ มเหสฺสี        | อาเสวิกนิเสวิกํ                   |
|      | อิมํ ทฺวํ นวมํ ทาว       | ทพฺพํ กตฺวา สมาทีย                |
|      | เมกฺกตาย อสโม โหนิ       | ยทิ โทษี ปตฺตุมฺปิจฺจสิ           |
|      | ยถาปิ อุกกํ นาม          | กถฺยาเฉ ปาปเก ชเน                 |
|      | สมํ ปรกฺติ สึเคน         | ปฺวาเหติ รัโรมถํ                  |
|      | ทถเว ทฺวํ อหิกฺกนิกเต    | สมํ เมกฺกตาย ภาวย                 |
|      | เมกฺกตาปารมิกํ คนฺทฺวา   | สมฺโพษี ปาปฺปิสุสฺสิ              |
|      | น เหนเต เอกฺกตกาเยว      | สุทฺทชฺมมา ภวิสุสเร               |
|      | อัญญะปิ วิจิณฺสุสสามี    | เย ชมฺมา โทษีปาจนา                |
| (10) | วิจิณฺโปก ททาทกฺขิ       | ทสมํ อฺเบกฺกชาปารมํ               |
|      | ปุพฺพเกหิ มเหสฺสี        | อาเสวิกนิเสวิกํ                   |
|      | อิมํ ทฺวํ ทสมํ ทาว       | ทพฺพํ กตฺวา สมาทีย                |
|      | ตุลฺลาทโท ทฺพฺโท นุทฺวา  | สมฺโพษี ปาปฺปิสุสฺสิ              |
|      | ยถาปิ ปฺรุวี นาม         | นิกฺกิตฺตํ อสุจํ สุจํ             |
|      | อฺเปกฺกตติ อฺโภ เปโต     | โกปฺยานนยวรุทฺธา                  |
|      | ทถเว ทฺวุมฺปิ สุชฺทฺทฺเช | ตุลฺลาทโท สทา ภว                  |
|      | อฺเปกฺกชาปารมิกํ คนฺทฺวา | สมฺโพษี ปาปฺปิสุสฺสิ <sup>1</sup> |

แปลความว่า เขาเกิด เราจักพยายามเลือกเห็นซึ่งกรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่อง  
กระทำความเป็นพระพุทธเจ้า ทางโน้น และทางนี้ เบื้องบน และเบื้องต่ำ ในทิศทั้งสิบ  
เพียงใดแต่กรรมชาติ ในกาลนั้น เมื่อเราเลือกเห็นอยู่

<sup>1</sup> ibid., pp. 16 - 17.

1. เห็นแล้วซึ่งทานบารมี อันเป็นข้อต้น เป็นมหายุค อันพระมหาลีเจ้า<sup>1</sup> องค์ก่อน ๆ สิ้นสมแล้ว เธอจึงกระทำสมาทาน ซึ่งบารมีนี้ไว้ใหม่ในกรุงก่อน จึงไปสู่ทานบารมี ถ้าเธอปรารถนาจะบรรลุละโพธิญาณ แม่เหมือนคังว่า หมอนำ อันมีน้ำเต็มของเขาคว่าแล้ว ยอมคายน้ำออกไม่มีส่วนเหลือ ยอมไม่รักษาน้ำไว้ ฉะนั้นฉันนั้น เธอเห็นแล้วซึ่งยาจกทั้งหลาย ทั้งชั้นต่ำ ปานกลาง และสูง จึงให้ซึ่งทาน โดยไม่มีส่วนเหลือ เหมือนหมอนอันเขาคว่าแล้ว

พุทธธรรมจักมีเพียงเท่านั้นหามิได้ แม่เราจักเลือกเฟ้นธรรมะ แม่อื่นใด อันเป็นเครื่องบมพระโพธิญาณ ในกาลนั้น

2. เมื่อเราเลือกเฟ้นอยู่ เห็นแล้วซึ่งศีลบารมี อันเป็นข้อที่สอง อันพระมหาลีเจ้าทั้งหลาย องค์ก่อน ๆ ไคอบรมกัน เธอจึงสมาทาน กระทำบารมีอย่างที่สองนี้ไว้ใหม่ เธอจึงไปสู่ศีลบารมี ถ้าเธอปรารถนาจะบรรลุละโพธิญาณ เหมือนอย่างว่าจามรี ซึ่งมีขนหางคิกค้อยในที่ใด ๆ ยอมเขาสู่ความตาย ในที่นั้นยอมไม่ทำอันตรายซึ่งพวงหาง ฉะนั้นฉันนั้นเทียว เธอจึงบำเพ็ญซึ่งศีลทั้งหลาย ในภูมิทั้งหลาย 4 เธอจงรักษาซึ่งศีลในกาลทุกเมื่อราวกะจามรีรักษาซึ่งพวงหาง

พุทธธรรมจักมีเพียงเท่านั้นหามิได้ แม่เราจักเลือกเฟ้นธรรมะ แม่อื่นใด อันเป็นเครื่องบมพระโพธิญาณ ในกาลนั้น

3. เราเลือกเฟ้นอยู่ เห็นแล้วซึ่งเนกขัมมบารมี อันเป็นข้อที่สาม อันพระมหาลีเจ้าทั้งหลาย องค์ก่อน ๆ ไคอบรมกันมา เธอจึงสมาทาน กระทำบารมีอย่าง 3 นี้ไว้ใหม่ในกรุง แล้วจึงไปสู่เนกขัมมบารมี ถ้าเธอยอมปรารถนาจะบรรลุละโพธิญาณ เหมือนที่นั่งวามบุษยอยู่เป็นเวลานานในเรือนจำ เป็นผู้นับทุกขทรมาน ยอมไม่ยังความพอใจให้เกิดขึ้นในที่นั้น ยอมแสวงหาความหลุดพ้นเทียว ฉะนั้นฉันนั้นเทียว เธอจึงเห็นซึ่งภพทั้งปวงทั้งหลายเพียงดังเรือนจำ เธอจึงเป็นนายหนาสู่เนกขัมมะ เพื่อหลุดพ้นจากภพ

พุทธธรรมจักมี เพียงแค่นั้นหามิได้ แม่เราจะเลือกเฟ้น ซึ่งธรรมทั้งหลายอื่น อันเป็นเครื่องบมพระโพธิญาณ

4. ในกาลนั้นเราเลือกเฟ้นอยู่ ได้เห็นแล้วซึ่งปัญญาบารมี อันเป็นบารมีที่ 4 อันพระมหาลีเจ้าทั้งหลาย องค์ก่อน ๆ อบรมกันมาแล้ว เธอจึงสมาทาน กระทำบารมีอย่าง 4 นี้ไว้ใหม่ในกรุงไปแล้วสู่ปัญญาบารมี ถ้าเธอปรารถนาจะบรรลุละโพธิญาณ เหมือนที่นั่งวามพระภิกษุผู้มีบิณฑบาตอยู่ไม่เว้นตระกูลในฐานะต่ำ ปานกลาง และสูง ยอมโคอาหาร เครื่องเบียดยาแก้อักคฤภาพ ฉะนั้นฉันนั้นเทียว เธอถามอยู่ซึ่งชนผู้รู้สิ้นกาลทั้งปวง ถึงแล้วซึ่งปัญญาบารมี จักบรรลุละโพธิญาณ

<sup>1</sup> มหาลี ตรงกับรูปสันสกฤต ว่า มหริณี คือ ฤๅษีใหญ่ หมายถึงพระพุทธรูปเจ้า

พุทธธรรมจักมี เพียงแค่นี้หามีได้ แม้เราจะเลือกเฟ้นซึ่งธรรมทั้งหลายอื่น อันเป็นเครื่องบมพระโพธิญาณ

5. ในกาลนั้น เราเลือกเฟ้นอยู่ ได้เห็นแล้วซึ่งวิริยบารมี อันเป็นบารมีข้อที่ 5 อันพระ-  
มุนีเจ้าทั้งหลาย อองคกอน ๆ อบรมกันมาแล้ว เธอจงสมათาน กระทำบารมีอย่าง  
ที่ 5 นี้ไว้ใหม่มั่นคง แล้วจงไปสู่วิริยบารมี ถ้าเธอปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ เหมือน  
หนึ่งว่า พญาราชสีห์ เป็นผู้ราชาแห่งเนื้อ เป็นผู้มีคามเพียรไม่ย่อหย่อน มีใจอันประกอบ  
ไว้ในกาลทุกเมื่อ ในที่นิ่งที่ขุ่นและที่เคิน ฉะนั้นนั้นเพียว เธอจงประคองซึ่งความเพียรอัน  
มั่นคงในภพทั้งปวง ถึงแล้วซึ่งวิริยบารมี จักบรรลุซึ่งสัมโพธิญาณ

พุทธธรรมจักมีเพียงแค่นี้หามีได้ เราจักเลือกเฟ้นซึ่งธรรมทั้งหลายอื่น อันเป็นเครื่อง  
บมพระโพธิญาณ

6. ในกาลนั้น เมื่อเราเลือกเฟ้นอยู่ ได้เห็นแล้วซึ่งขันติบารมี อันเป็นบารมีข้อที่ 6 อัน  
พระมุนีเจ้าทั้งหลาย อองคกอน ๆ โคบรมกันมาแล้ว เธอจงสมათาน กระทำใหม่มั่นคง ซึ่ง  
บารมีข้อที่ 6 เป็นผู้มีใจเค็ดเคียวในเรื่องนั้น เธอจักบรรลุสัมโพธิญาณ เหมือนหนึ่งว่า  
ชื่อว่า ปญฺเฑียมพูนซึ่งของทั้งปวง ทั้งที่สะอาดและไม่สะอาด มีความกรุณาอยู่ ย่อมไม่กระ-  
ทำซึ่งการชว้างทิ้งหรือการรังเกียจ ฉะนั้นนั้นเพียว เธอจงเป็นผู้ออกทนต่อความขกยของ  
และคำคูหมิ่นทั้งปวง ถึงแล้วซึ่งขันติบารมี จักบรรลุซึ่งสัมโพธิญาณ

พุทธธรรมจักมีเพียงแค่นี้หามีได้ เราจักเลือกเฟ้นซึ่งธรรมอื่น ๆ อันเป็นเครื่องบม  
พระโพธิญาณ

7. ในกาลนั้น เมื่อเราเลือกเฟ้นอยู่ เห็นแล้วซึ่งสังัจจบารมี อันเป็นบารมีข้อที่ 7 อันพระ-  
มุนีเจ้าทั้งหลาย อองคกอน ๆ อบรมกันมาแล้ว เธอจงสมათาน กระทำใหม่มั่นคง ซึ่งบารมี  
ข้อที่ 7 เป็นผู้มีวาจาจริง จักบรรลุซึ่งสัมโพธิญาณ เหมือนหนึ่งว่า (ดาวพระเคราะห์)  
ชื่อไอศสิ<sup>1</sup> ไม่หลีกออกจากทางเคิน ในฤกษ์ใด และย่อมเป็นหลักมัน ในโลกมนุษย์อันเป็น  
ไปกับควยเทวโลก ฉะนั้นนั้นเพียว แมเธอจงไม่กาวดวงจากวิถีในความสังัจ ถึงแล้วซึ่ง  
สังัจจบารมี จักบรรลุซึ่งสัมโพธิญาณ

พุทธธรรมจักมีเพียงแค่นี้หามีได้ เราจักเลือกเฟ้นซึ่งธรรมอื่น ๆ (ธรรมทั้งหลายใด)  
อันเป็นเครื่องบมพระโพธิญาณ

8. ในกาลนั้น เมื่อเราเลือกเฟ้นอยู่ เห็นแล้วซึ่งอุทฺธิฐานบารมี อันพระมุนีเจ้าทั้งหลาย  
ในกาลก่อน อบรมกันมาแล้ว เธอจงสมათานกระทำใหม่มั่นคงซึ่งบารมีข้อที่ 8 เธอจงเป็นผู้ไม่  
หวั่นไหวในธรรมนั้น จักบรรลุซึ่งสัมโพธิญาณ เหมือนหนึ่งว่า ภูผาหินอันไม่หวั่นไหวและตั้ง

<sup>1</sup> ไอศสิ ตามพจนานุกรมว่าพระจันทร์ หรือดาวประกายพรึก Dict. P.T.S., p.171.

มันอย่างดี ย่อมไม่หวั่นไหวด้วยลมอันพัดแรง ย่อมคงในที่ของตนเดี่ยว ฉะนั้นนั้นเพียง  
แม่เธอจงเป็นผู้ไม่หวั่นไหวอยู่ในความตั้งมั่น<sup>1</sup> ในกาลทั้งปวง ถึงแล้วซึ่งอนิษฐานบารมี  
จักษุบรรลุล่วงสัมโพธิญาณ

พุทธธรรมจักมีประมาณเท่านี้ห้ามใด เราจักเลือกเฟ้นซึ่งธรรมอื่น ๆ (ธรรมเหล่าใด)  
อันเป็นเครื่องบมพระโพธิญาณ

9. ในกาลนั้น เมื่อเราเลือกเฟ้นอยู่ เห็นแล้วซึ่งเมตตาบารมี อันเป็นบารมีข้อที่ 9 อัน  
พระสมุห์เจ้าทั้งหลาย อองคกอน ๆ อบรมกันมา เธอจงสมาทานกระทำแล้วซึ่งบารมีข้อ  
ที่ 9 ไหมมันคง จงเป็นผู้ไม่มีใครเทียบด้วยเมตตา ถ้าเธอปรารถนาจะบรรลุพระโพธิ-  
ญาณ เหมือนหนึ่งว่า ชื่อวานา ย่อมแปรไปด้วยความเย็นช้ำระซึ่งยุบสุลี เสมอกันในคนดี  
และคนชั่ว ฉะนั้นนั้นเพียง เธอจงเจริญเมตตาอย่างสม่ำเสมอในคนที่โรประโยชน์ และมี  
ประโยชน์ ถึงแล้วซึ่งเมตตาบารมี จักษุบรรลุล่วงสัมโพธิญาณ

พุทธธรรมจักมีประมาณเท่านี้ห้ามใด เราจักเลือกเฟ้นซึ่งธรรมอื่น ๆ (ธรรมเหล่าใด)  
อันเป็นเครื่องบมพระโพธิญาณ

10. ในกาลนั้น เมื่อเราเลือกเฟ้นอยู่ เห็นแล้วซึ่งอุเบกขาบารมี อันเป็นบารมีข้อที่ 10  
อันพระสมุห์เจ้าทั้งหลาย อองคกอน ๆ อบรมกันมา แม่เธอจงสมาทานกระทำบารมีข้อที่  
10 นี้ไว้ให้มั่น จงเป็นผู้มีใจเสมอมนิ่ง จักษุบรรลุล่วงสัมโพธิญาณ เหมือนหนึ่งว่า ชื่อว่า  
ปรุที่ย่อมวางเฉย ซึ่งของที่เขาขว้างลงทั้งที่ไม่สะอึกและสะอาก ทั้งสองอย่าง เว้นจาก  
การโกรธและความยินดี ฉะนั้นนั้นเพียง แม่เธอจงเป็นผู้มีใจเสมอในสุขทุกข์ ในกาลทุก  
เมื่อ ถึงแล้วซึ่งอุเบกขาบารมี จักษุบรรลุล่วงสัมโพธิญาณ

ตามข้อความที่ยกมานี้กล่าวถึงบารมี 10 ประการ โดยรวมกัน ไม่ปรากฏคำอธิบาย  
ถึงความแตกต่างของบารมี อุบะบารมี และปรมัตถบารมี แต่ความคิดเรื่องบารมีในพุทธวงศ์ ได้  
ขยายกว้างขวางกว่าในอปทานมาก คงจะกล่าวให้เห็นที่ละบารมีดังนี้

ทานบารมี ในอปทานกล่าวว่า คือการให้สิ่งที่ควรให้ เน้นการให้แก่ผู้จำเป็น ในพุทธวงศ์  
ความคิดเป็นแบบอุคมคติ คือเป็นการให้สิ่งที่ตนมีทั้งหมด โดยไม่จำกัด เป็นการละความยึดถือใน  
ทรัพย์สินสมบัติทั้งหมด พร้อมจะออกบวช เปรียบการให้นี้กับการคว่ำหม้อ ไซ้ทัพพว่า วมเต แปลว่า  
ส้ารอก แสดงว่า ปราศจากความอาลัยโยคีในของนั้น

<sup>1</sup> ในอนิษฐานบารมี

ศีลขามมี อปทานกล่าวเพียงว่าให้ครบถ้วน พุทธวงศ์เพิ่มเติมว่า ต้องรักษาศีลให้เคร่งครัดตลอดเวลา และพร้อมที่จะสละชีวิต เพื่อรักษาศีลของตนให้บริสุทธิ์ เหมือนจามรียอมตายเพื่อรักษาขนหาง แสดงอุคมคคิของการยึดถือคุณธรรมที่ประณีต พร้อมที่จะสละสิ่งที่ยุบาย คือ กาย เพื่อรักษาส่วนละเอียดคือศีลไว้ ศีลในที่นี้ไม่ได้หมายถึงเบญจศีล ท่านระบุไว้ว่า เป็นศีลในภูมิ 4 ซึ่งในอรรถกถาอธิบายว่า ได้แก่จากุปาริสุทธิศีล<sup>1</sup>

เนกขัมมขามมี อปทานกล่าวเพียงว่าต้องมีเพี้ยให้ถึงที่สุด พุทธวงศ์อธิบายเพิ่มเติมว่า เนกขัมมะคือการออกบวช เพราะเห็นภัยในสังสาระ บทอุปมาเปรียบเทียบการออกบวชกับการออกจากเรือนจำ บุคคลอยู่ในเรือนจำต้องอยู่ในที่คุมขัง กายไม่เป็นอิสระ การออกบวชเป็นการละสภาพคุมขังทางจิต ให้ออกจากสังสารวัฏไปสู่หนทางแห่งความอิสระ ฉะนั้นผู้ที่ออกบวชจะออกคลายความยึดถือ ปราศจากความอาลัยอาวรณ์ การออกบวชดังกล่าวนี้จึงเป็นการบวชคลายความเข้าใจ ไม่ใช่สลัดเท้าบวชเพราะธรรมเนียมประเพณีกำหนดไว้ หรือคลายเหตุขยอื่น

ปัญญาขามมี พุทธวงศ์กล่าวในแนวเดียวกับอปทาน คือหมายถึงการไปไต่ถามความรู้จากผู้อื่น พุทธวงศ์อธิบายเพิ่มเติมในการอุปมาว่า การหาความรู้นี้ ควรกระทำประจักษ์พระภิกษุบิณฑบาตไปสู่ทุก ๆ บ้าน โดยไม่เลือกฐานะ บุคคลผู้บำเพ็ญปัญญาขามมี จะแสวงหาความรู้อย่างถูกต้อง คือมุ่งเอาความรู้จริง มิได้เลือกฐานะของอาจารย์ แม้อาจารย์มีฐานะต่ำต้อยผู้บำเพ็ญปัญญาขามมีก็ควรไปไต่ถามได้

วิริยขามมี อปทานกล่าวเพียงว่า ให้กระทำให้ถึงที่สุด พุทธวงศ์อธิบายเพิ่มเติมว่า ควรรักษาไว้ให้มีอยู่ตลอดกาล เปรียบเทียบได้กับ ราชสีห์ผู้มีความเพียรเสมอกันทั้งในเวลา นั่ง ยืน เดิน จากตัวอย่างนี้เราจะสันนิษฐานได้ว่า คำว่า "วิริยะ" ในที่นี้ไม่ได้หมายถึง "ความเพียร" ในความหมายถึงความพยายามที่จะกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างที่เราเข้าใจในปัจจุบัน แต่น่าจะหมายถึงพลังกำลัง ความกระตือรือร้น (energy, being active) ว่าตามรูปศัพท์แล้ว วิริยะมาจาก วีระ แปลว่า ภาวะของผู้ที่แข็งแกร่ง (state of a strong man)<sup>2</sup> และจะเห็นว่า เปรียบเทียบว่าราชสีห์มีวิริยะเฉพาะเวลานั่ง ยืน และเดิน เวลานอนนั้นไม่ต้องใช้พลังกำลัง

<sup>1</sup> Bv A., p. 106.

<sup>2</sup> Dict. P.T.S., pp. 634, 644.

ขันติบารมี พุทธวงศ์เพิ่มเติมจากอปทานว่า คือการอดทนต่อคำสรรเสริญและนินทา ไม่หวั่นไหวต่อเหตุการณ์ เหมือนแผ่นดินยอมทนไถ่ทั้งของดีและเลว

สัจจบารมี พุทธวงศ์เน้นการพูดตามความเป็นจริง ไม่เปลี่ยนแปลงจากความจริง อุปมา  
กับคาวประกายพริกที่ใครจะไปตามธรรมชาติ ทำให้เข้าใจได้ว่าการพูดตามจริงนี้ หมายถึงการ  
พูดถูกต้องตามสัจจธรรม คือความจริงแห่งธรรมชาตินั่นเอง

อธิษฐานบารมี อปทานกล่าวว่า คือการทำจิตใจให้มั่นคง พุทธวงศ์ก็กล่าวระบุชัดว่า  
เป็นความไม่หวั่นไหว "ในธรรมนั้น" ซึ่งน่าจะหมายถึงพระโพธิญาณ คือมีความตั้งใจมั่นที่จะ  
ประพฤติปฏิบัติดำเนินชีวิตไปสู่จุดหมายคือการบรรลุพระโพธิญาณ

เมตตาบารมี อปทานกล่าวว่าต้องบำเพ็ญจนถึงที่สุด ซึ่งพุทธวงศ์อธิบายเพิ่มเติมด้วย  
อุปมาว่า บำเพ็ญเหมือนน้ำที่ไหลไปตามแม่น้ำลำคลอง ย่อมชำระสิ่งสกปรกทุกอย่างที่ไหลผ่าน  
โดยไม่เลือก ความเมตตาของผู้บำเพ็ญเมตตาบารมี คือการแสดงความรักความปรารถนาดี  
ต่อทุกคน ไม่จำกัดมิได้หวังประโยชน์จากการกระทำนั้น

อุเบกขาบารมี อปทานอธิบายว่า เป็นการวางใจเสมอในโลกธรรม ในพุทธวงศ์  
คำอธิบายและอุปมาของอุเบกขาบารมีคล้ายกับของขันติบารมีมาก คือเทียบกับความไม่หวั่นไหว  
ของแผ่นดิน ต่างกันอยู่ที่การเน้น คือ ขันติบารมีเน้นที่การทนไถ่ ช่มไถ่ ถ้ายังต้องช่ม ก็แสดง  
ว่าใจยังหวั่นไหวในสิ่งนั้น ไม่ว่าในทางดีหรือไม่ดี แต่มีความเข้าใจ ไม่ควรทำคามเช่นนั้น จึง  
บังคับใจไว้ แต่อุเบกขาบารมีเน้นความไม่โกรธ ไม่ยินดี วางเฉย เป็นภาวะจิตปกติของผู้  
ประพฤตินิยามระดับสูง มีเหตุการณ์ดีหรือไม่ดี ก็ไม่หวั่นไหว เป็นธรรมชาติ โดยไม่ต้องทนไม่  
ต้องช่มแต่ประการใด.

นอกจากจะใช้คำว่าบารมีในความหมายถึงคุณธรรม 10 อย่างที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ  
เพื่อการเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตแล้ว คัมภีร์พุทธวงศ์ยังมีความหมายของคำว่าบารมีว่า เป็น  
เลิศ เหมือนในคัมภีร์ระยะต้น ดังตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเล่าถึงเมื่อทรงเป็นพราหมณ์ มีนามว่า  
สุเมธ และมาฆพ มีนามว่า โชติบาล ตามลำดับว่า มีวิชาความรู้ดังนี้

อุชฌายโก มนุทธโร คินุณิ เวทาน ปารกุ <sup>1</sup>

ลกุชเณ อิติหาเส จ สสมุเม ปารมิ คโต <sup>2</sup>

<sup>1</sup> เวทาน ปารกุ ศัพท์เวทาน เป็นวิภคิตที่ 6 พหูพจน์ เที่ยบพุทธาน สาราน

<sup>2</sup> Bv., pp. 9, 92. เที่ยบสุตตนิบาต และชาคก



แปลความว่า เราเป็นผู้เล่าเรียน ทรงไว้ซึ่งมนตรี เป็นผู้ตั้งแห่งพระเวททั้งสาม  
ถึงแล้วซึ่งความเลิศ (บารมี) ในคัมภีร์มหาปริสลักษณะ คัมภีร์อิติहाส และธรรมอัน  
เป็นของตน

มีบางตอนกล่าวถึงบารมีในความหมายว่า เป็นเลิศ ในอภิญญา (มิไคร์ระบุว่า เป็น  
พระอรหันต์ผล) เช่นในตอนที่ได้รับพุทธพยากรณ์แล้วว่า

กตปุบมตุโต วิหรนุโต พุทฺหมิ ภาเวตฺวา ภาวนิ

อภิญญาสุ ปารมี คนฺตฺวา พุทฺหมิโลกมคฺจฺนํ<sup>1</sup>

แปลความว่า ในกาลครั้งนั้น เราเป็นผู้ไม่ประมาณ เจริญพุทธวิหารธรรมและภาวนา  
ไปแล้วสู่ความเป็นเลิศ (บารมี) ในอภิญญาทั้งหลาย ไปแล้วสู่พระมโลก

อีกตอนหนึ่งว่า

ปฺลลฺงเกน นิสิตฺตฺวา เอวํ จินฺเตสฺสํ ททา

วสุฏฺฏโต อหํ ฌาเน อภิญญาสุ ปารมิงฺคโต<sup>2</sup>

แปลความว่า ในกาลนั้น เรานั่งขัดสมาธิบัลลังก์แล้ว คิดแล้วอย่างนี้ว่า เรากลาย  
เป็นผู้มีอำนาจ คือ ถึงบารมีแล้ว ในอภิญญาทั้งหลายในฌาน

อีกตอนพูดถึงถึงศีล สมาธิ และว่าเมื่อบรรลুবารมีในธรรมเหล่านั้นแล้ว ก็ประกาศพระ

ศาวสนา

คฺสฺสาปิ อคฺฉา อิทธิ อคฺฉํ อธิ สสมาธิ จ

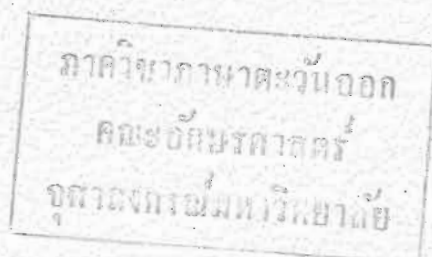
สพฺพทฺตํ ปารมี คนฺตฺวา ชมฺมจกฺกํ ปวคฺคฺยิ<sup>3</sup>

แปลความว่า ฤทธิ์ของพระองค์เป็นของไม่มีที่เปรียบ ทั้งศีล และสมาธิด้วย เมื่อทรง  
ถึงซึ่งความเต็มเปี่ยม (บารมี) ในธรรมทั้งปวงแล้ว ทรงยังพระธรรมจักรให้หมุนไป

<sup>1</sup> ibid., pp. 30, 54, 57.

<sup>2</sup> ibid., pp. 14, 92.

<sup>3</sup> ibid., p. 71.



### ค. จริยาปิฎก<sup>1</sup>

ในคัมภีร์จริยาปิฎก ความคิดเรื่องบารมี มีทั้งเหมือนและแตกต่างจากคัมภีร์อุปทาน และพุทธวงศ์ ความคิดที่เหมือนกัน คือบารมีเป็น พุทธกรรม คือกรรม 10 อย่าง ซึ่งนำไปสู่การถึงพระโพธิญาณและเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต บารมีแต่ละอย่างแบ่งออกเป็น 3 ชั้น คือ บารมี อุปบารมี และปรมาัตถบารมี รวมกันมี 30 อย่าง แต่ก็ไม่มีคำอธิบายที่ชัดเจนถึงความแตกต่างในชั้นตอนทั้ง 3 นี้

ความคิดที่แตกต่างจากพุทธวงศ์ คือ

1. จริยาปิฎก กล่าวถึง การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เฉพาะในกัปปัจจุบัน ซึ่งเรียกว่า กัททกัปป์ ไม่ข้ามไปกัปอื่นเหมือนอย่างในพุทธวงศ์
2. ในจริยาปิฎก พระโพธิสัตว์ไม่ได้พบพระพุทธเจ้า และได้รับพยากรณ์เหมือนในพุทธวงศ์
3. ในจริยาปิฎก พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีอย่างใดอย่างหนึ่งเด่นเพียงอย่างเดียวในแต่ละชาติ เช่นถ้าจะบำเพ็ญทานบารมี ก็ทำทานอย่างเดียว ไม่กล่าวถึงบารมีอื่น ๆ แต่ในพุทธวงศ์ พระโพธิสัตว์แต่ละพระองค์ทรงบำเพ็ญทั้ง 10 อย่างพร้อมกันในชาติเดียว

---

<sup>1</sup> จริยาปิฎกเป็นคัมภีร์ที่ 16 ในชุดทศนิกาย พระสุตตันตปิฎก เป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ที่ประพฤติปฏิบัติตามหลักคุณธรรมอย่างไม่มีใครเทียบเท่า ในขณะที่บำเพ็ญศมาภิมิเพื่อให้สำเร็จพระโพธิญาณ นักปราชญ์หลายท่าน เช่น บี.ซี. ลอว์ (B.C. Law) ในหนังสือ History of Pali Literature I: 290 และ A.K. Warder ในหนังสือ Pali Metre ถือว่าจริยาปิฎกน่าจะรจนาลงสมัยพระเจ้าอโศก (Post Asokan) และได้รับอิทธิพลของลัทธิมหายานมาก ข้อสังเกตอย่างหนึ่งที่ ดร. ลิลี่ เคอซิลวา (Dr. Lily de Silva) เขียนไว้ในคำนำ DAT., I: lxiii, ตั้งข้อสังเกตไว้คือ อาจจะเป็นคัมภีร์ที่ได้รับอิทธิพลมหายาน หรือเป็นคัมภีร์มหายานที่เถรวาทรับมาใช้ ดร. ลิลี่ กล่าวว่า ในมหายานมีคัมภีร์ที่มีชื่อลงท้ายว่า "ปิฎก" มาก เช่น องคุลิมาลปิฎก ไวตุลยปิฎก วรณปิฎก เวทลปิฎก สงฆารปิฎก ส่วนเถรวาทมีคัมภีร์ชื่อลงท้ายว่าปิฎก ก็มีเหมือนกัน คือ จริยาปิฎก

4. ในจริยาปิฎก พระโพนีสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีถือกำเนิดเป็นคนม้าง เป็นสัตว์ม้าง ในพุทธวงศ์เป็นคนอย่างเดียว

จริยาปิฎกแบ่งเป็น 3 วรรค วรรคแรกมี 10 จริยา แสดงทานบารมีของพระโพนีสัตว์ 10 องค์ วรรคที่สองมี 10 จริยา แสดงศีลบารมี ส่วนวรรคที่สาม มี 15 จริยา 5 จริยาแรก เกี่ยวกับเนกขัมมบารมี จริยาที่ 6 แสดงอภินิหารบารมี จริยาที่ 7 - 12 แสดงสัจจบารมี จริยาที่ 13 - 14 แสดงเมตตาบารมี และจริยาสุดท้าย แสดงอุเบกขาบารมี นิคมนกดา กล่าวว่า พระโพนีสัตว์บำเพ็ญ ปัญญาบารมี วิริยบารมี และขันติบารมี ค่าย แต่ไม่มีเรื่องแสดงบารมีเหล่านี้ในจริยาปิฎก ไอ.บี. ฮอร์เนอร์ ให้ความเห็นว่า คงจะแทรกอยู่ในเรื่องอื่น<sup>1</sup> คนอื่น ๆ มีความเห็นต่าง ๆ กันที่ ไอ.บี. ฮอร์เนอร์ ยกขึ้นมา ริส เควิกส์ และ อาร์. มอริส (R. Morris) สันนิษฐานว่า ผู้รวบรวมจริยาปิฎก ทั้งใจจะให้มีเรื่อง 100 เรื่อง คือแต่ละบารมี มีเรื่องประกอบ 10 เรื่อง ดังในสองบารมีแรก โดยยกตัวอย่างที่อัศวโฆฆะ เขียนคาถา 10 บทสำหรับบารมีหนึ่ง ๆ แต่ถึงแก่กรรม เมื่อเขียนได้เพียง 34 คาถา ในชาตกมาลา มีเรื่องประกอบ 35 เรื่อง และในจำนวนนี้ 10 เรื่องที่มีชื่อตรงกับเรื่องในจริยาปิฎก การที่เรื่องประกอบบารมีบางบารมีหายไป คงจะเป็นเพราะใบลานที่จารึกเรื่องราวไว้ชำรุดสาบสูญไป

เนื่องจากเรื่องบารมีในจริยาปิฎก เป็นพื้นฐานความคิดของเรื่องบารมีในสมัยหลัง จึงสมควรที่จะกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพนีสัตว์แต่ละพระองค์โดยสังเขป เพื่อแสดงให้เห็นลักษณะพิเศษของแต่ละบารมีในวรรคทั้ง 3 ดังต่อไปนี้

1. อภิกถิยวรรค เริ่มต้นด้วยการกล่าวความเบื้องต้น ระบุว่าพระพุทธองค์ทรงเล่าถึง "จริยา" ที่ทรงประพฤติกบ่าเพ็ญในระยะเวลาสี่สงขัยแสนกัป อันเป็นเครื่องบมพระโพนีสัตว์ ทรงระบุว่า จะเล่าเฉพาะเรื่องที่บังเกิดในกัปนี้เท่านั้น<sup>2</sup> โดยเริ่มด้วยเรื่องทานบารมี ซึ่งมีเรื่องประกอบคือ

<sup>1</sup> I.B. Horner, BASKET OF CONDUCT (Cariyāpitaka) (S.B.B., 1975), p. vi

<sup>2</sup> หมายถึงกัปที่ 1 ซึ่งมีพระพุทธเจ้า 5 พระองค์

1.1. เรื่องของอภิกษิกายาส<sup>1</sup> ซึ่งบำเพ็ญตบะอยู่ในป่า จนร้อนถึงพระอินทร์  
ทองแปลงเพศเป็นพราหมณ์มาขอภิกษา เพื่อเป็นโอกาสให้อภิกษิกายาสได้บำเพ็ญทานบารมี  
อภิกษิกายาสจึงให้ใบไม้อันเป็นอาหารของคนจนหมกกลิ่น มีคำอธิบายว่า ใบไม้ที่อภิกษิกายาสให้  
เป็นทานนั้น ไม่มีน้ำมัน และไม่เค็ม แสดงว่าอภิกษิกายาสเป็นผู้อยู่อย่างง่าย ๆ เพียงประทังชีวิต  
เท่านั้น แต่ก็ยังยินดีให้อาหารของคนเป็นทาน ไม่คิดว่าเมื่อให้ไปแล้วตนจะไม่มีกิน ตอนท้าย  
กล่าวว่ อภิกษิกายาสทำเช่นนั้นมิใช่เพื่อหวังลาภยศ แต่บำเพ็ญเพราะปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณ

1.2. เรื่องของสังขพราหมณ์<sup>2</sup> ได้พบพระปัจเจกพุทธเจ้าเดินสวนทางมา  
ตามทางที่แห้งแล้งและกันดาร หันคืนแก่กระแวง อากาศร้อนจัด สังขพราหมณ์จึงถวายร่ม  
และรองเท้าด้วยเห็นว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นเนื้อนาบุญ การถวายร่มและรองเท้าเป็น  
ทานนี้ นับเป็นการเสียสละอย่างมาก เพราะถ้าไม่มีร่มและรองเท้า สังขพราหมณ์เองก็จะ  
ต้องลำบากมาก แต่ก็ให้ด้วยมีจิตตั้งมั่นว่าจะบำเพ็ญทาน

1.3. เรื่องของกฐกรรรม<sup>3</sup> เป็นเรื่องที่พระเจ้าชนัญชัย พระราชทานพญา-  
คชสารตัวประเสริฐแก่พราหมณ์ชาวกาลิงครัฐ โดยหวังพระสัพพัญญุตญาณ การพระราชทาน  
นี้เป็นการช่วยเหลือชาวกาลิงครัฐซึ่งกำลังประสบปัญหาฝนแล้ง ขาดแคลนอาหาร เมื่อเสนา  
อำมาตย์ กราบทูลถามว่าเหตุใดจึงพระราชทานช้างคู่บ้านคู่เมืองแก่ผู้อื่นเช่นนี้ คริสศตอบว่า  
อย่าวาแต่ช้าง แม้แต่ราชสมบัติ หรือชีวิต ก็ทรงยินดีสละถ้ามีผู้ขอ

1.4. เรื่องของพระเจ้าจักรพรรดิทรงพระนามว่าสุทิสสนะ<sup>4</sup> บำเพ็ญมหา-  
ทาน เพราะใครจะบรรลุพระสัมโพธิญาณ วิธีการบำเพ็ญมหาทาน คือ ไปรดน้ำคั้งโรงทาน  
100 แห่ง ประกาศให้คนมารับวันละ 3 เวลา คือ เช้า เย็น กลางคืน สิ่งของที่ให้มีทรัพย์สิน  
อาหาร น้ำดื่ม ผลไม้ เครื่องอุปโภคบริโภคต่าง ๆ ร่ม รองเท้าอันงาม

1 ตรงกับ อภิกษิกายาสก ชาตกเรื่องที่ 480 และเทียบได้กับชาตกมาลาเรื่องที่ 7

2 ตรงกับ สังขชาตก ชาตกเรื่องที่ 442 หรือ 524

3 ตรงกับ กฐกรรรมชาตก เรื่องที่ 276 ข้อสังเกตุคือกล่าวถึงกรรม 10 ประการ  
ของพระเจ้าชนัญชัย ซึ่งน่าจะเป็นเค้าของทศพิศราชกรรม

4 ตรงกับ มหาสุทิสสนสูตร ที่ฉนิกาย เรื่องที่ 17 มหาสุทิสสนชาตก เรื่องที่ 95

1.5. เรื่องของพราหมณ์ชื่อมหาโควินทะ<sup>1</sup> บริจาคมหาทาน ซึ่งเป็นบรรณาการของตนให้อาณาจักรทั้ง 7 เป็นมูลคำร้อยล้านแสนโกฏ มีทรัพย์ ข้าวเปลือก เป็นต้น เพราะหวังสัพพัญญุตญาณ

1.6. เรื่องเนมิราช<sup>2</sup> บริจาคมหาทาน เพื่อสัพพัญญุตญาณ ด้วยการสร้างศาลา 4 แห่ง แจกข้าว น้ำ เครื่องนุ่งห่ม ที่นอน โดยไม่เลือกผู้รับว่าเป็นคนหรือสัตว์

1.7. เรื่องจันทกุมาร<sup>3</sup> บริจาคมหาทานเพื่อพระสัมโพธิญาณ แต่มีโคระบุชต์ลงไปว่า บริจาคสิ่งใด แต่เห็นว่าของนั้นดีกว่า มีคุณค่าและราคาแพงกว่าที่พระจันทกุมารใช้เอง

1.8. เรื่องพระเจ้าสีวี<sup>4</sup> ท้าวสักกะนิมิตกายเป็นพราหมณ์ตามออกมาขอพระเนตรข้างหนึ่งของพระเจ้าสีวี เพื่อให้พระเจ้าสีวีไต่บำเพ็ญอชฌตติกทาน พระเจ้าสีวีประทานพระเนตรทั้ง 2 ข้างให้ กล่าวไว้ในขณะที่จะให้ก็ กำลังให้อยู่ก็ ให้แล้วก็ จิตของพระเจ้าสีวีมิได้หวั่นไหว มีใจคำนึงถึงความเจ็บปวดหรืออาลัยการสูญเสียดวงตา ทรงปรารถนาแต่พระโพธิญาณ

1.9. เรื่องของพระเวสสันดร<sup>5</sup> บำเพ็ญบารมีในทุก ๆ ทาง ระหว่างอยู่ในครรภ์มารดา ได้ทรงบังคลาธิ์พระมารดาบริจาคทานแก่คนยากจน คนป่วย คนแก่ คนเดินทาง เมื่อพระชนม์ได้ 8 พรรษา ก็ตั้งใจบริจาค หัวใจ ตา แม่น้ำ และเลือดเป็นทาน ต่อมาได้พระราชทานช้างคู่บ้านคู่เมืองแก่ชาวกาฬิงครัฐ เมื่อถูกขับออกจากพระนครก็ยังให้ ช้าง ม้า รถ หาดสี หาดส แม่โค พระสนม จนหมดสิ้น เมื่ออยู่ในป่าก็ยังได้พระราชทานกัณฑ์ ขาดี้ แกะชูชก และยกพระนางมัทรี ให้แก่ท้าวสักกะผู้แปลงเป็นพราหมณ์มาขอ ทุกครั้งที่มีการบริจาคทาน โลภชาจะหวั่นไหว ขึ้นชมในอำนาจแห่งทานบารมีของพระองค์

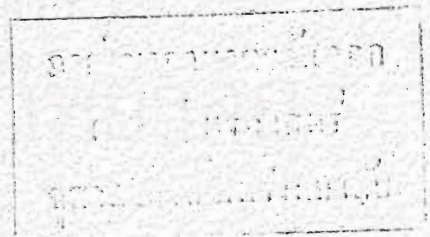
1 ตรงกับ มหาโควินสูตร ที่นิกาย

2 ตรงกับ นิมิชาตก เรื่องที่ 501

3 ตรงกับ ชนุททาลชาตก เรื่องที่ 542

4 ตรงกับ สีวีชาตก เรื่องที่ 499

5 ตรงกับ เวสสันดรชาตก เรื่องที่ 547 ชาตกนาลาเรื่องที่ 9



1.10. เรื่องของสสบัณฑิต<sup>1</sup> พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นกระต่าย ทำว  
 ลักกะแปลงเป็นพราหมณ์มาขออาหาร กระต่ายจึงก่อกไฟและกระโคคเข้ากองไฟ สละชีวิตของ  
 ตน เป็นอาหารของพราหมณ์นั้น

ตอนสุดท้ายเป็นนิคมณฑา กล่าวสรุปว่าในพระชาติต่าง ๆ ที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญทาน  
 บารมี จริยาปฏิภนของการสละตน สละชีวิตนั้น เป็นเลิศ สำหรับอภิศิวรคซึ่งเป็นเรื่อง  
 ของทานนั้น มีข้อควรสังเกต ดังนี้

1. ทานบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ และกล่าวไว้ในจริยาปฏิภนนี้ ส่วนใหญ่จะเป็นการ  
 บำเพ็ญเพราะหวังพระสัมพันธุญชญาณ หรือโพธิญาณ โดยมีได้หวัง ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ใน  
 โลกธรรม แต่ก็มีได้กล่าวว่กระทำด้วยเจตนาช่วยผู้อื่นให้พ้นทุกข์โดยไม่หวังผล ในจริยาปฏิภน  
 มีเพียงเรื่องราวของสังฆพราหมณ์ที่ทำทานเพราะหวังผลบุญ และสสบัณฑิต ซึ่งสละชีวิตให้เป็น  
 อาหารแก่พราหมณ์

2. เมื่อเปรียบเทียบพระศนะเกี่ยวกับเรื่องการให้ทานในจริยาปฏิภน เปรียบเทียบกับ  
 ทานบารมีในอปทานและพุทธวงศ์ จะเห็นว่ามีข้อแตกต่างกันบ้างเล็กน้อย คือ อปทานเน้นหนักที่  
 สิ่งของว่าต้องเลือกให้อย่างดี เป็นสิ่งที่ควรให้ สำหรับผู้ที่จำเป็นต้องใช้ ส่วนพุทธวงศ์เน้นการ  
 สละออกจากตัว จริยาปฏิภนก็มีได้กล่าวเป็นหลักชัดเจนไว้ว่า การให้จะต้องมีลักษณะอย่างไร แต่  
 เราสามารถสรุปได้จากเรื่องที่ประกอบ คือเรื่อง อภิศิวรค ให้ของดีที่สุดที่ตนมี ซึ่งก็มีใช้เป็นของ  
 ประณีตแต่อย่างใด แต่เมื่อให้ไปแล้วตนก็จะไม่มีบริโภค สังฆพราหมณ์ก็เช่นเดียวกัน ความสำคัญ  
 ของการให้มิได้วัดจากราคาของ แต่จากความตั้งใจที่จะให้ การให้สิ่งที่มีขณะนั้น อันเป็นสิ่งจำเป็น  
 แก่ผู้รับด้วย ในเรื่องของกฐนธรรม แสดงว่าเป็นการให้ที่ไม่ยึดสิ่งใดเป็นของตนเลย สำหรับ  
 มหทานนั้น พระเจ้ามหาสุทิสสนะบริจาคทุกสิ่งที่เป็นของดี ไม่ใช่ของเหลือใช้ และมีได้ให้เพราะ  
 ไม่เห็นคุณค่าของของเหล่านั้น ในเรื่องจันทกุมาร ซึ่งให้ของดีกว่าของที่ตนใช้ แสดงถึงระดับ  
 ความสูงของการให้ คือ ปรารถนาดีต่อผู้อื่นมากกว่าต่อตนเอง จริยาปฏิภนเน้นเรื่องการสละ  
 ทุกสิ่งทุกอย่างเหมือนในพุทธวงศ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องสาธก 3 เรื่องหลัง ซึ่งแสดงว่า  
 ควรจะสละได้ทั้งชีวิตและร่างกาย

<sup>1</sup> ตรงกับ สสชาตก เรื่องที่ 316 ชาตกมาลาเรื่องที่ 6

ลักษณะในการให้ทานที่กล่าวในจริยาปิฎกนั้น ถ้าพิจารณาอยู่ในระดับความเข้าใจของคนทั่วไป การให้ทานบางอย่างก็ไม่เหมาะสม เช่น การที่พระเจ้าชัญชัย และพระเจ้าเวสสันดร ยกช้างคู่บ้านคู่เมืองให้แก่ชาวกาฬิงครัฐ โดยมีใค่คำนึงถึงปัญหาที่อาจเกิดขึ้นกับชาวเมืองของพระองค์เอง หรือการที่พระเจ้าเวสสันดรพระราชทานกัณหา ซาดี และพระนางมัทรีแก่ผู้มาขอ ก็คือการเห็นแก่ตัวที่ตัดสินชีวิตของผู้อื่นให้แก่ผู้รับที่ไม่เหมาะสม เพื่อตนเองจะได้บรรลุพระโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต อย่างไรก็ตาม เราสามารถพิจารณาเรื่องนี้ในทัศนคติของบุคคลในสมัยหลังพุทธกาล ซึ่งยึดถืออุดมคติของวิถีชีวิตชั้นสูง การบรรลุพระโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้านั้น เป็นภาวะที่มีค่าสูงสุดที่มนุษย์จะพึงได้ ภาวะนี้จักนำประโยชน์อันใหญ่ยิ่งมาสู่สรรพสัตว์ เหมือนกับเช่นการสละราชสมบัติของเจ้าชายสิทธัตถะ แล้วเสด็จออกบรรพชาจนได้ครัสถุ ใค่นำประโยชน์อันใหญ่มาสู่มนุษยโลก นับประมาณมิได้ ตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน และต่อไปในอนาคต ถ้าพระพุทธองค์ทรงเลือกราชสมบัติ ไพรฟ้าชาแผ่นดิน พระบิดามารดา พระโอรส และพระมเหสี โลกก็จะมิได้รับประโยชน์จากพุทธศาสนา ฉะนั้น เมื่อเทียบกับพุทธวงศ์แล้ว พุทธวงศ์ยังเป็นการบริจาคทานในชั้นปกติ ส่วนในจริยาปิฎกก็มีเรื่องที่เน้นการให้ทานในระดับสูง เพื่อหวังสิ่งสูงสุด คือ พระโพธิญาณ

### 3. ผู้มารับทานในจริยาปิฎก มี 3 ประเภท คือ

1. ประชาชนจำนวนมากที่มารับทาน เมื่อมีผู้มาบริจาคทาน ตามเรื่องที่สาชก มักเน้นว่าเป็นคนจน คนป่วย คนชรา และคนเดินทาง ซึ่งเป็นผู้ต้องการของที่ให้ทานจริง ๆ
  2. พระอินทร์แปลงกายมารับบริจาค เพื่อให้พระโพธิสัตว์มีโอกาสบำเพ็ญทานบารมี
  3. พราหมณ์กาฬิงครัฐมาขอช้างมงคลเพราะแคว้นตนเกิดภาวะแห้งแล้ง
  4. ทานในจริยาปิฎกเป็นสิ่งของหรือร่างกาย เป็นเรื่องรูปธรรมทั้งหมด มิได้พูดถึงเรื่องนามธรรม หรือธรรมทาน เช่น การให้ความรู้
  5. ในอกัตติวารรคนอกจากในนิคมณฑล ไม่ใค่กล่าวคำว่าบารมีเลย
2. ทศดินาควรรค กล่าวถึงการบำเพ็ญศีลบารมี มีเรื่องประกอบ คือ

2.1. เรื่องของสีดวนาค<sup>1</sup> พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นช้างมงคล เลี้ยง कुमारดา รักษาดีอย่างครบถ้วน แม้มีกำลังมาก สามารถทำร้ายใครก็ได้ ก็ยอมให้ความอยู่ข้างจับอย่างง่ายตาย มิได้ต่อสู้ แสดงความโกรธ เพราะไม่ต้องการให้ศีลขาด กล่าวคือ ถ้าโกรธ ก็จะทำร้ายความ เป็นป่าณาติมาก

2.2. เรื่องพญานาคชื่อ ภูริทัต<sup>2</sup> ซึ่งต้องการไปสวรรค์ จึงอธิษฐานรักษาศีล และอธิษฐานว่าจะไม่ทำร้ายผู้ใด แม้ว่าจะถูกทำร้าย เมื่อหมองูจับใส่ตะกร้า บีบคั้นฝ่ามือ ก็อกหนไม่โกรธ ไม่ทำร้ายใคร ควญเกรงว่าศีลจะขาด เพราะกำลังบำเพ็ญศีลมารมี

2.3. เรื่องพญานาคชื่อ จัมเปยยกะ<sup>3</sup> เป็นผู้รักษาศีล ยอมให้หมองูจับมา บังคับให้แสดงว่าร้ายแก่มหาชน พญานาคก็อกหน ไม่ให้โกรธ แม้จะสามารถพันพิษฆ่าหมองูได้ เพราะเกรงจะขาดจากศีล

2.4. เรื่องปริพาชกชื่อ จุฬโหติ<sup>4</sup> รักษาศีล ยอมให้พระราชาдукคร่านางพราหมณีผู้เป็นภริยาเก่าไป แม้ว่าจะโกรธ ก็ยอมข่มความโกรธ แม้ใครทำร้ายนางพราหมณีก็ จะไม่ทำลายศีล เพราะต้องการพระโพธิญาณ และสัพพัญญุตญาณ

2.5. เรื่องของมฬิสราช<sup>5</sup> พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญากระบือ แม้ฝูงลิงจะมาด่าขูจจวระ บัสสวาระตก็ไม่โกรธ ไม่ทำร้ายลิง เพราะถ้าโกรธลิง ศีลจะขาด

2.6. เรื่องพญาเนื้อชื่อ รุรุ<sup>6</sup> เป็นผู้รักษาศีล ช่วยเหลือบุรุษผู้เป็นหนี้เขา ให้รอดชีวิต แต่บุรุษนั้นกลับนำพระราชามาจับพญาเนื้อควยหวังทรัพย์ แม้บุรุษนั้นจะทรยศต่อตนและพระราชาจะประหารเขาเสีย ก็ยังทูลขอพระราชาทานอภัยโทษให้ ถ้าหากจะทรงยิงให้ยิงคนแทน พญาเนื้อเป็นผู้รักษาศีล เพราะปรารถนาโพธิญาณ

1 ตรงกับ มาตุโปสกชาตก เรื่องที่ 555

2 ตรงกับ ภูริทัตชาตก เรื่องที่ 543

3 ตรงกับ จมเปยยกชาตก เรื่องที่ 506

4 ตรงกับ จุลโหติชาตก ชาตกเรื่องที่ 443 ชาตกมาลาเรื่องที่ 21

5 ตรงกับ มฬิสชาตก ชาตกเรื่องที่ 278 เทียบชาตกมาลาเรื่องที่ 33

6 ตรงกับ รุรุชาตก ชาตกเรื่องที่ 482 เทียบชาตกมาลาเรื่องที่ 26



2.7. เรื่องของชฎิลชื่อ มาตังคะ<sup>1</sup> ซึ่งเป็นผู้ถือศีล ถูกพรานหมอบูหนึ่งนบวิภาส  
 แฉ่งให้ศีระณะแตก ที่จริงมาตังคะชฎิลมีอำนาจที่จะทำร้ายพรานหมอบูให้กลายเป็นเงาถ่านได้ ก็มี  
 ใจทำ ยิ่งกว่านั้น พรานหมอบูจะต้องได้รับผลกรรมของการบวภิภาส คือตนเองจะต้องศีระณะแตก  
 ทาย แต่มาตังคะก็ช่วยแก้ไขให้พ้นผลกรรม มาตังคะทำเช่นนี้ด้วยปรารถนาพระโพธิญาณ

2.8. เรื่องของเทพบุตรชื่อ ชรรมะ<sup>2</sup> หรือชรรมะวาทิเทพบุตร ซึ่งคอยชักชวน  
 ชนทั้งหลายให้สมาทานกุศลกรรมบถ หลีกเลี้ยงการวิวาทกับชรรมะวาทิเทพบุตร หลีกทางให้  
 เพราะต้องการรักษาศีล ระงับความโกรธเคืองที่จะทำร้ายชรรมะวาทิเทพบุตร ระงับจิต  
 ใต้แล้ว อชรรมะเทพบุตรถูกชรรมะผู้สวเอง

2.9. เรื่องของพระราชาทรงพระนามว่า ชยติศ<sup>3</sup> ผู้ประกอบด้วยศีลคุณ  
 พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นโอรส ทรงพระนามว่า อดินส์ตคกุมาร พระเจ้าชยติศ ถูก  
 พระยาปิริสาทจับเพื่อจะกินเป็นอาหาร พระโพธิสัตว์จะตกแคงกายเห็นมอญด้วยหวังจะชู  
 ให้พระยาปิริสาทสะคั่งกตัว แต่เกรงว่าจะทำให้ศีลของพระองค์เสี้ยนหมอง จึงใช้เมศควจิต  
 คอพระยาปิริสาท และกล่าวเสนอตนให้พระยาปิริสาทกินแทนที่พระบิดา เมื่อพระยาปิริสาท  
 ได้ฟังกลับใจจึงออกบวช

2.10. เรื่องพญานาคชื่อ สังขปาละ<sup>4</sup> ถูกนายพรานจับจะเอาไปฆ่ากิน พราน  
 รุมตีแทงด้วยหอกที่จุมก หาง กระตุกสั่นหลัง แล้วเอาหวายร้อยหามไป พญานาคมีฤทธิ์มาก  
 สามารถแม้มังมหาสมุทร ป่า ภูเขา ให้ใหม่ได้ด้วยลมหายใจของตน แต่ก็มีใจโกรธเคืองพราน  
 เหล่านั้น เพราะรักษาอุโบสถศีล ทั้งใจบาเพญศีลบาบมี ในที่สุดพญานาคต้องตายอย่างทรมาณ  
 นับเป็นการรักษาศีลชั้นยอมสละชีวิต

ตอนสุดท้ายเป็นนิคมณฑล รวมจริยาที่มีในวรรค ยกของจริยาของสังขปาลนาคราช  
 ว่าเป็นศีลบาบมีอย่างยิ่ง

<sup>1</sup> ตรงกับ มาตังคะชาตก ชาตกเรื่องที่ 497

<sup>2</sup> ตรงกับ ชรรมะชาตก ชาตกเรื่องที่ 457 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว  
 นำเค้าโครงเรื่องมาทรงพระราชนิพนธ์เป็นเรื่องชรรมะชรรมะสงคราม

<sup>3</sup> ตรงกับ ชยติศชาตก ชาตกเรื่องที่ 513

<sup>4</sup> ตรงกับ สังขปาลชาตก ชาตกเรื่องที่ 524

ข้อสังเกตในวรรคนี้ คือ

1. ในวรรคนี้มีอยู่ 10 จริยา มี 3 จริยาที่กล่าวถึงศีลมารมี คือเรื่องที่ 1, 2 และ 10 เรื่องที่ 1 และ 2 เป็นเรื่องของการปรารภนาที่จะบำเพ็ญศีลมารมี เรื่องที่ 10 เป็นผู้มีศีลมารมีอยู่แล้ว มี 3 จริยาที่ไม่พูดถึงศีลมารมี แต่พูดถึงความต้องการสัพพัญญุตญาณ และโพธิญาณ คือเรื่องที่ 4, 6, 7 นอกจากนั้นเป็นการรักษาอารมณ์ไม่โกรธ เกรงว่าศีลจะขาด

2. ศีลที่กล่าวถึงในที่นี้มุ่งในเรื่องปาณาติบาต หรือการทำร้ายทางกายเป็นใหญ่ และยกของการรักษาศีลด้วยชีวิต ทำให้พิจารณาได้ว่า ศีล น่าจะแปลว่าความปกติ การไม่ละเมิดศีล คือไม่ปล่อยกาย วาจา ให้กำเริบจากปกติ กล่าวได้ว่าเป็นลักษณะของการถือพรตอย่างหนึ่ง

อีกประการหนึ่ง สังเกตได้ว่า แทบทุกเรื่องจะแสดงความคิดว่า การรักษาศีลสำคัญกว่าการรักษาชีวิต ในเรื่องที่ 6 นอกจากจะแสดงถึงการอดทนไม่ต่อสู้ทำร้ายผู้ใดแล้ว ยังมีเนื้อหาพิเศษกว่าอีก 5 เรื่องข้างต้น คือนอกจากจะรักษาศีลส่วนตนแล้ว ยังป้องกันชีวิตของผู้อื่นด้วย แม้ตนเองจะเสียชีวิตก็ตาม

3. เมื่อเปรียบเทียบเรื่องศีลในจริยาปฏิภนกับศีลในอปทาน และพุทธวงศ์ จะเห็นว่ามีความเกี่ยวเนื่องกัน

3. ยุคชัชยวรรค เป็นวรรคที่กล่าวถึงบารมีหลายบารมีรวมกัน เริ่มแต่การบำเพ็ญเนกขัมมบารมี มีเรื่องประกอบดังนี้

3.1. เรื่องของพระราชนิโอรสของพระเจ้าสัพพัตตราช ทรงพระนามว่า ยุชัญชย<sup>1</sup> สลดพระทัยเพราะเห็นหยาคน้ำค้างเหือกแห้งเมื่อทองแสงอาทิตย์ จึงออกผนวช เมื่อพระบิดาไปรคยกราชสมบัติให้เป็นผู้ปกครอง ก็มีไฉยยอมรับ จนแม่เมื่อพระบิดาตลอดจนนางสนมกำนัล ชาวเมือง รัวให้ ขอให้ผู้ครองราชสมบัติ ก็ตัดสินใจออกบวชอย่างเด็ดขาด ตั้งนี้มิใช่เพราะพระองค์ไม่รักพระบิดา พระมารดา ชำราชบริพาร และยศศักดิ์ แต่เป็นเพราะปรารภนาพระโพธิญาณ และพระสัพพัญญุตญาณ

<sup>1</sup> ตรงกับ ยุชัญชยชากก ชากกเรื่องที่ 460

3.2. เรื่องราชโอรสทรงพระนามว่า โสมนัส<sup>1</sup> เป็นผู้ที่ถูกขโมยคอกงเพ็ด หลอพระราชินีประหารเสีย พระราชาทรงเชื่อ แต่เมื่อพระราชโอรสหลอให้ทรงเข้าพระทัย แล้ว ก็ทรงขอมาพระราชโอรส และพระราชทานราชสมบัติให้ แต่พระราชโอรสมีทรงรับ กล่าวว่ามีได้ทรงรังเกียจโลกสมบัติ แต่เป็นเพราะทรงปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณ

3.3. เรื่องพระราชโอรสของพระเจ้ากาสิทรงพระนามว่า อโยธร<sup>2</sup> เป็นผู้เจริญวัยในเรือนเหล็ก เมื่อพระราชบิดาจะพระราชทานราชสมบัติ ก็กราบทูลว่าพระองค์ เป็นผู้ถูกจองจำในครรภ์พระมารดา แล้วยังถูกจำในเรือนเหล็กอีก ถ้ายังจะยินดีในราชสมบัติ อยู่อีกก็จะเป็นผู้เลวทราม จึงคิดออกบวช แสวงหาธรรม มิใช่ว่าพระองค์ไม่รัก พระมารดา พระบิดา หรือยศศักดิ์ แต่หากว่าปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณ

3.4. เรื่องเหง้าบัว หรือภิสจเวรียา<sup>3</sup> พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพี่ใหญ่ มีพี่น้องชายหญิงอีก 7 คน เป็นผู้ยินดีในเนกขัมมะ ไม่ยินดีบริโลกกาม คือการมีและคิดในสมบัติ เครื่องนำสุขมาให้ในธรรมของศฤงษ์ ทั้ง ๆ ที่ถูกสหายทั้งหลายเกลียดล่อมอยู่ ในที่สุดออกบวช บิดา มารดา และน้องก็ออกบวชตาม

3.5. เรื่องโสณะและนันทะ ผู้เป็นบัณฑิต<sup>4</sup> เห็นโทษแห่งการครองเรือน จึง ละทิ้งโลกสมบัติออกบวช แม้มถูกล่อด้วยกามโลกะ

3.6. เรื่องพระราชมารทงพระนามว่า มุคปักษ์กุมาร<sup>5</sup> หรือเทมียกุมาร เห็นภัยแห่งเศวตฉัตร จึงอธิษฐานองค์ 3 ประการ คือ เป็นคนเปลี้ย เป็นคนใบ้ และเป็น คนหนวกอายุ 16 ปี แม้วาจะถูกทดลองด้วยวิธีการต่าง ๆ ก็ไม่เลิกจากอธิษฐาน พระองค์ มิได้เกลียดพระมารดา บิดา หรือพระองค์เอง แต่ปรารถนาพระโพธิญาณ และพระสัพพัญญุตญาณ การอธิษฐานนี้เป็นอธิษฐานบวรมี

1 ตรงกับ โสมนัสชาตก ชาตกเรื่องที่ 505

2 ตรงกับ อโยธรชาตก ชาตกเรื่องที่ 506

3 ตรงกับ ภิสชาตก ชาตกเรื่องที่ 488 เทียบกับชาตกมาลาเรื่องที่ 19

4 ตรงกับ โสวณชาตก ชาตกเรื่องที่ 532

5 ตรงกับ มุคปักษ์ชาตก ชาตกเรื่องที่ 538 (เรียกอีกอย่างว่า เทมียชาตก)

3.7. เรื่องพญาวานร<sup>1</sup> อยู่ไกลแม่น้ำ แต่ไม่สามารถเดินทางไปอีกฝั่งได้  
อย่างสะดวก เพราะมีกระเชวหนึ่งคอยขัดขวาง วันหนึ่งกระเชวบอกวา "มาเด็ก" พญาวานร  
ก็รับคำว่า "จะมา" เมื่อรับคำแล้วก็ทำตามทีพูด แต่ยังมีไหวพริบที่จะไปอย่างปลอดภัย คือ  
เทียบหัวกระเชว แล้วกระโดดไปยังอีกฝั่งหนึ่ง นี่เป็นสัจจขารมีของพญาวานร ซึ่งไม่มีใครเสมอ

3.8. เรื่องสัจจสัพพยบัณฑิต<sup>2</sup> พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นคานส นามว่า  
สัจจะ เป็นผู้รักษาโลกด้วยคำสัจ ทำให้หมู่ชนสามัคคีกัน

3.9. เรื่องลูกนกคุ้ม<sup>3</sup> พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นลูกนกคุ้ม ขนยังไม่งอก  
วันหนึ่งเกิดไฟไหม้ป่า ลูกนกคุ้มนึกถึงคือคุณ ความสัจของพระสัพพัญญูเจ้าผู้ประกอบด้วยความ  
สัจ ทำสัจจกิริยา อ่างพระพุทฺธ และพระธรรม ให้ไฟดับ ไฟก็ดับลง ไม่มีผู้ใดมีสัจจะเสมอ  
ด้วยสัจจะพระโพธิสัตว์ นี่เป็นสัจจขารมี

3.10. เรื่องของพญาปลา<sup>4</sup> อาศัยอยู่ในหนองน้ำ ในฤดูร้อน น้ำในสระแห้ง  
ซอก นกนานาชนิดก็คอยมาจับปลา เหล่าปลาทั้งหลายได้รับความเดือดร้อน พญาปลาคิดวิธีช่วย  
ให้ปลาทั้งหลายปลอดภัย จึงทำสัจจกิริยาว่า ตนไม่เคยเบียดเบียนสัตว์ให้ได้รับความลำบาก  
ฉะนั้น ขอให้ฝนตกเพื่อมิให้แห้งทั้งหลายเบียดเบียนปลาได้ ฝนทำให้ชุ่มก็ตกลงมา ด้วยอำนาจ  
แห่งความสัจ ไม่มีผู้ใดเสมอพญาปลา ในความสัจ นี่เป็นสัจจขารมี

3.11. เรื่องณัฏฐิ์ชื่อกัณฑาที่ปายนะ<sup>5</sup> บุตรของสหยาถูกกุกัดล้มลง ณัฏฐิ์จึงปลอม  
มารดาบิดาของเด็กนั้น และทำสัจจกิริยาว่าตนประพฤติพรหมจรรย์ มีจิตเลื่อมใสอยู่เพียง 7 วัน  
ไม่เลื่อมใสถึง 50 ปีเศษ ด้วยความสัจนี้ ขอให้ความสุขสวัสดีจงมีแก่เด็กและให้พระระงับไป  
เมื่อทำสัจจกิริยาแล้ว เด็กนั้นก็ฟื้น ไม่มีผู้ใดมีสัจจะเสมอด้วยณัฏฐิ์นั้น นี่เป็นสัจจขารมี

<sup>1</sup> ตรงกับ วานรินุชชาตก ชาตกเรื่องที่ 57 (หรือ 218, 250)

<sup>2</sup> เรื่องนี้ B.C. Law กล่าวว่า ตรงกับชาตกเรื่องที่ 73

<sup>3</sup> ตรงกับ วฏฏกชาตก ชาตกเรื่องที่ 35 เทียบชาตกมาลา ชาตกเรื่องที่ 16

<sup>4</sup> ตรงกับ มจฺจนชาตก ชาตกเรื่องที่ 75 B.C. Law เทียบว่าเป็นเรื่อง  
ที่ 34, ชาตกมาลาเรื่องที่ 15

<sup>5</sup> ตรงกับ กณฺหที่ปายนชาตก ชาตกเรื่องที่ 444 ถือว่าสัจจะคือยอมรับความจริง

3.12. เรื่องพระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่า สุกโตสม<sup>1</sup> ถูกพระยาปรีชาท  
จับไปจะกิน ขอตัดไว้เพื่อไปเวนคืนราชสมบัติแก่ทนายาท พระยาปรีชาทอนุญาต ถ้าพระเจ้า  
สุกโตสมจะกลับมาหาอีก เมื่อพระเจ้าสุกโตสมกลับไปจัดการเรื่องราชสมบัติเสร็จแล้ว ก็อคำ  
สัจกลับไปให้พระยาปรีชาทกิน ไม่มีผู้ใดมีความสัจยอมอด้วยพระองค์ นี้เป็นสัจขบารมี

3.13. เรื่องสุวรรณสามคาวส<sup>2</sup> อยู่ในป่า แวดล้อมด้วยราชสีห์ เสือโคร่ง  
เสือเหลือง หมู กระบือ กวางควาย และหมูป่า โดยไม่ต้องเกรงกลัวภัยอันตราย ไม่มีใคร  
ทำร้ายกัน เพราะมีกำลังเมตตาคำจุน นี้เป็นเมตตาวารมี

3.14. เรื่องพระราชาทรงพระนามว่า พระเจ้าเอกราช<sup>3</sup> รักษาศีลบริสุทธิ์  
สงเคราะห์มหาชนด้วยสังคหวัตถุ พระเจ้าโกศลยกทัพมาชิงเอาพระนคร คริสให้ตั้งพระเจ้า  
เอกราชเสีย พระเจ้าเอกราชยังทรงมองผู้ที่มาแย่งราชสมบัติเหมือนมองคูบุตรที่รัก ไม่มีใคร  
ยอมอด้วยพระองค์ในความเมตตา นี้เป็นเมตตาวารมี

3.15. เรื่องที่นำชนลูกชนพอง<sup>4</sup> พระโพธิสัตว์อาศัยในป่าช้า คนบางพวก  
เข้าไปทำนยาบช้าต่าง ๆ บางพวกก็เอาเครื่องบรรณาการต่าง ๆ มาให้ พระโพธิสัตว์มี  
จิตเสมอในคนทั้งหมด ไม่มีความเอ็นดู ไม่มีความโกรธ วางเฉยในทุกข์สุข ยศ และความ  
เลื่อมยศ นี้เป็นอุเบกขาวารมี

ตอนสุดท้ายเป็นนิคมณคลาธา รวมจริยาที่มีอยู่ในวรรค จริยาสุดท้ายคือ มหาโลม-  
หังสจริยา ท่านระบุในตรงนี้ด้วยว่าเป็นอุเบกขาวารมี

อุเบกขาวารมี อาสิ อิติ วุฑฺฒิ มเหสินา

แปลว่า เรื่องนี้ (จริยานี้) อันพระพุทฺธของคฤหัสถ์ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ คริสแล้วว่า  
เป็นอุเบกขาวารมี

พระพุทฺธองค์ตรัสว่า ไค้ทรงเสวยทั้งทุกข์และสมบัติหลายประการในการเวียนตาย  
เวียนเกิดจนบรรลุพระสัมโพธิญาณนี้ ไค้ทำทาน สีส บรรลุขบารมี ในเนกขัมมะ แล้วบรรลุ

<sup>1</sup> ตรงกับ มหาสุกโตสมชาตก ชาตกเรื่องที่ 537, ชาตกมาลา ชาตกเรื่องที่ 31

<sup>2</sup> ตรงกับ สามชาตก ชาตกเรื่องที่ 540

<sup>3</sup> ตรงกับ เอกราชชาตก ชาตกเรื่องที่ 303

<sup>4</sup> ตรงกับ โลมหงฺสนชาตก ชาตกเรื่องที่ 94

พระโพธิญาณ คังในมาลีว่า

ทศวา ทาทพทัก ทานัน สิลี ปุเรทวา อเสสโต

เนกขมเม ปารมี คนทวา ปตุโต สมโพธิมุตตม<sup>1</sup>

แปลว่า เราให้แล้วซึ่งทานอันควรให้ บำเพ็ญศีล อย่างไม่มีส่วนเหลือ ถึงแล้ว  
ซึ่งบารมีในเนกขัมมะ เป็นอุบรตพระสัมโพธิญาณอันสูงสุด

คาถาคอไปหูกถึงปัญญาบารมี วิริยบารมี และขันติบารมี ดังนี้

ปญฺธิเต บริปฺจฺจิตฺวา วิริยํ กตฺวาน อุตฺตมํ

ขนฺติยา ปารมี คนทวา ปตุโต สมโพธิมุตตม<sup>2</sup>

แปลว่า เราสอบถามแล้วซึ่งมีวิตทั้งหลาย ทำแล้วซึ่งความเพียรอันสูงสุด ถึงแล้ว  
ซึ่งบารมีในขันติ เป็นอุบรตพระสัมโพธิญาณอันสูงสุด

คาถาคอจากนี้หูกถึงอธิษฐานบารมี สัจจบารมี และเมตตาบารมี ดังนี้

กตฺวา พหฺมฉิฏฺฐานํ สจฺจวาจาบุรทฺธิยา

เมตฺตตาย ปารมี คนทวา ปตุโต สมโพธิมุตตม<sup>3</sup>

แปลว่า เรากระทำแล้วซึ่งอธิษฐานอันมั่นคง ทามรักษาสัจจวาจา ถึงแล้วซึ่งบารมี  
ในเมตตา เป็นอุบรตพระสัมโพธิญาณอันสูงสุด

ต่อไปพระพุทธเจ้าทรงกล่าวถึงอุเบกขา และตรีสพระธรรมเทศนาเป็นใจความว่า  
ให้พระสงฆ์เห็นภัยของความเกียจคร้าน และให้ปรารภความเพียร ให้เห็นภัยของความวิราท  
ให้กล่าววาจาอันอ่อนหวาน ชวนให้สมัครสมานกัน ให้เห็นความประมาทว่า เป็นภัย ความไม่  
ประมาทเป็นทางเกษม และให้เจริญอุฏฐังคิกรมรรค

ข้อสังเกต

1. ในวรรคนี้มี 15 จริยา ซึ่งมากกว่าวรรคอื่น ๆ และกล่าวถึงบารมีหลายประเภท  
รวมอยู่ในวรรคเดียวกัน คือมี เนกขัมมะ อธิษฐาน สัจจะ เมตตา และอุเบกขา รวมทั้งหมก

<sup>1</sup> Cp., p. 36.

<sup>2</sup> ibid.

<sup>3</sup> ibid.

แล้วปรากฏว่ายังขาดบารมีไปอีกถึง 3 จึงจะครบ 10 แต่บารมีที่ขาดนั้นได้กล่าวแทรก  
ในเรื่องสาธกที่ว่าด้วยบารมีอื่นแล้ว

ตัวอย่างเรื่องบารมีที่เล่าในวรรคนี้ก็น้อยกว่าที่มีใน 2 วรรคต้น

2. จริยาทำจริยาแรกแสดงเนกขัมมบารมี โดยมีเหตุต่าง ๆ กัน คือเรื่องแรก  
เป็นความหน่ายต่อสิ่งโลภียะ เพราะได้เห็นธรรมะในปรากฏการณ์ธรรมชาติ เรื่องที่ 2 เป็น  
เพราะความสลัดใจต่อเหตุการณ์ เรื่องที่ 3 เป็นเพราะเคยปราศจากอิสรภาพทางกายมา  
เมื่อจะได้ราชสมบัติ จึงเกรงจะปราศจากอิสรภาพทั้งกายใจ เกิดความเบื่อหน่าย เรื่องที่ 4  
เป็นเพราะมีความคิดต่างกัน และมีนิสัยในเนกขัมมะอยู่แล้ว เรื่องที่ 5 เป็นเพราะเห็นความ  
ชั่วในการครองเรือน ทุกเรื่องแสดงตรงกันว่า เนกขัมมะหมายถึงการสละสมบัติบ้านเรือนเข้า  
ป่าออกบวช แนวคิดเรื่องเนกขัมมบารมีในจริยาปิฎกเหมือนกับในพุทธวงศ์

เรื่องที่ 6 เป็นจริยาแสดงอิทธิฐานบารมี ถึงกับยอมสละชีวิต ไม่ยอมเปลี่ยนแปลงความ  
ตั้งใจจากการปรารถนาพระโพธิญาณ

เรื่องที่ 7 - 12 แสดงสัจจบารมี เรื่องที่ 7 เพราะไม่ได้กล่าวเท็จ พูดจริงทำจริง  
เรื่องที่ 8 ไม่ได้เล้าว่าทำอะไร แต่ได้กระทำจนให้พร้อมเพรียงกันด้วยสัจจะ เรื่องที่ 9 - 10  
แสดงการตั้งสัจจาธิฐาน ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันออกไปหลายอย่าง เรื่องอุกนกคัม (เรื่องที่ 9)  
เป็นการกระทำสัจจกิริยาระลึกถึงคุณความดีของพระพุทธเจ้า แล้วประกาศให้มิให้เกิดขึ้น  
ตามที่ขอ เรื่องที่ 10 ทำสัจจกิริยาประกาศความจริงอันเป็นคุณธรรมของตน แล้วให้ความจริงนี้  
มั่นคงบางอย่างตามที่ขอ ส่วนเรื่องที่ 11 ทำสัจจกิริยาอย่างเดียวกับเรื่องที่ 10 แต่คิดกันที่  
ในที่นี้ประกาศความจริงส่วนที่ไม่ดีของตน ซึ่งไม่มีใครรู้ นับเป็นการเสียสละอย่างมาก ปรารถนา  
จะช่วยผู้อื่น โดยไม่คำนึงถึงชื่อเสียงของตน เรื่องที่ 12 รักษาคำพูดที่สัญญาไว้แม้ตัวจะตายก็  
ตาม กล่าวโดยสรุป ในพุทธวงศ์ สัจจบารมี หมายถึงการพูดตามความจริง แต่ในจริยาปิฎก  
สัจจบารมี มีความหมายถึง 3 อย่าง คือ

- ก. หมายถึง การรักษาคำพูด พูดอย่างไรก็สามารถทำได้อย่างที่พูด (เรื่องที่  
7, 12)
- ข. หมายถึง พูดสิ่งที่ถูกต้อง พูดแล้วเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น (เรื่องที่ 8)
- ค. หมายถึง การกระทำสัจจกิริยา

เรื่องที่ 13 และ 14 แสดงเมตตาวารมี หมายถึงการแสดงความรักความเมตตา  
ต่อทุกคนเสมอกัน แม้แต่กับศัตรู เรื่องที่ 15 แสดงอุเบกขาวารมี

สำนวนที่กล่าวถึงวารมีในจรียาปิฎก

จรียาปิฎก ใช้ศัพท์ว่า "วารมี" อยู่หลายตอน ดังจะยกมาเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

1. อภิกคิตุพรามุโฆ สงฺโฆ	กुरुราชา ฆนฺฑุชโย	
มหาสุทฺธสโน ราชา	มหาโควินทพรามุโฆ	(144)
นิมิ จนฺทกุมารโ จ	สิวิ เวสฺสนฺตโร สโส	
อหเมว ททา อาสี	เยเต ทานวเร อทา	(145)
เอเต ทานปริกฺขารรา	เอเต ทานสุส ปารมี	
ซีวิทฺ ยาจเก ททวา	อิมํ ปารมี ปุริยํ	(146)
ภิกฺขาย อูปคฺคํ ทิสฺวา	สกฺกฺคานํ ปริจฺจชฺชํ	
ทาเนน เม สโม นคฺคิ	เอสา เม ทานปารมีติ <sup>1</sup>	(147)

แปลความว่า อภิกคิตุพรามุโฆ สังฆพรามุโฆ พระเจ้าชนฺฑุชโยกुरुราชา พระเจ้ามหาสุทฺธสนะ  
มหาโควินทพรามุโฆ เนมิราช จันทกุมาร พระเจาสีวิ พระเวสสันดร และสสปัญฑิต ทั้ง  
หลายโค เป็นผู้นิทานอันประเสริฐ บุคคลเหล่านั้น คือเรานั้นเทียว ในกาลนี้ ชุรรม  
เหล่านี้เป็นเครื่องประกอบของท่าน ชุรรมเหล่านี้เป็นวารมี (ความเป็นเลิศ) แห่งท่าน  
เราให้แล้วซึ่งซีวิทฺแกดุมมาขอ ยิงวารมีนี้ให้เต็ม เราเห็นแล้วซึ่งยาจจะชฺชามาไกลแล้ว  
เพื่อกรขอ บริจาคแล้วซึ่งตนเอง ผู้เสมอกับเราควยทานไม่มี นี่เป็นทานวารมีของเรา  
ดังนี้ <sup>2</sup>

2. อปิ จานํ สีลภิกฺขาย	สีลปารมีปุริยา	
น กโรมิ จิตฺเต อญฺญตฺตํ	ปภฺจิปฺบเต มมาทเก <sup>3</sup>	

<sup>1</sup> Cp., p. 13.

<sup>2</sup> เป็นตอน นิคมนคาถา

<sup>3</sup> Cp., p. 17.



แปลความว่า อีกอย่างหนึ่ง เพื่อรักษาศีล เพื่อบำเพ็ญศีลบารมี เราย่อมไม่เปลี่ยนใจ  
เป็นอื่น<sup>1</sup> แมเมื่อบุคคลนั้นผูกเราไว้ที่เสาศลึงอยู่<sup>2</sup>

อีกตอนหนึ่งว่า

อปี จาห์ สีลรกชาย                      สีลปารมี บุรียา

น กโรมิ จิตเต อญฺญตฺตํ            ปกฺขิปนฺตมฺปิ เปทฺเกติ<sup>3</sup>

แปลความว่า เพื่อรักษาศีล เพื่อบำเพ็ญศีลบารมี<sup>4</sup> เราย่อมไม่กระทำความเปลี่ยน  
ใจเป็นอื่น แมเมื่อผู้นั้นจับเราใส่ตะกราะอยู่

3. เรื่องในจริยาปิฎกเป็นนิทานแสดงคุณความดีของพระโพธิสัตว์ ในตอนสุดท้าย  
มักสรุปว่าการกระทำนี้เป็นบารมี ใช้สำนวนว่าจริยานี้แสดง . . . บารมี (ของเรา) ดัง  
ตัวอย่างดังนี้

เอสา เม สีลปารมี	จริยานี้แสดงศีลบารมีของเรา <sup>5</sup>
ทสฺมา सा สีลปารมี	เหตุนี้ จริยานี้แสดงศีลบารมี <sup>6</sup>
เอสา เม อธิฏฺฐานปารมี	จริยานี้ แสดงอธิษฐานบารมีของเรา <sup>7</sup>
เอสา เม สจฺจปารมี	จริยานี้ แสดงสัจจบารมีของเรา <sup>8</sup>

<sup>1</sup> ศัพท์ว่า อญฺญตฺตํ ตามพจนานุกรม แปลว่า ความเปลี่ยนแปลง, ความแตกต่าง  
ความผิด แต่ในพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย แปลว่า "ความโกรธเคือง" คงจะเป็นการตีความ  
จากที่ถือว่าจิตเป็นปกติ ย่อมไม่โกรธเคือง จิตที่เปลี่ยนแปลง เป็นจิตที่โกรธเคือง

<sup>2</sup> อยู่ท้ายเรื่อง มาตุโปสกจริยํ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นช่างมอดล ไม่ทำร้าย  
พรานที่มาจับ แมว่าพรานนั้นจะทำลายตน ก็ไม่โกรธ ค่ายจะบำเพ็ญศีลบารมี เกรงศีลจะขาด

<sup>3</sup> Cp., p. 15.

<sup>4</sup> อยู่ท้ายเรื่องพระกิริยัตถ์ ไม่ผูกโกรธพรานหมณ์อาลัมพาย ซึ่งจับตนใส่ตะกราะ  
เพราะจะบำเพ็ญศีลบารมี

<sup>5</sup> Cp., p. 22.

<sup>6</sup> ibid., p. 23.

<sup>7</sup> ibid., p. 29.

<sup>8</sup> ibid., pp. 31, 32, 33, 34.

เอสา เม เมตฺตาปารมี จริยานี้ แสดงเมตตาวารมีของเรา <sup>1</sup>

เอสา เม อุเปกฺขาปารมี จริยานี้ แสดงอุเบกขาวารมีของเรา <sup>2</sup>

ตอนนิคมนคาคารวมจริยาในวรรคไชว่า

อุเปกฺขาปารมี อาสิ อิติ วุคฺคํ มเหสินา <sup>3</sup>

เรื่องนี้ อันพระพุทฺธของคฤหรงแสงคุณอันยิ่งใหญ่ คริสแล้วว่าเป็นอุเบกขาวารมี  
อีกตอนหนึ่งของนิคมนคาคา ทูคถึงวารมีทั้ง 10 ตรงกับคาคาในอปทาน <sup>4</sup> ที่ยกมา  
ในตอนต้นของบทนี้

<sup>1</sup> *ibid.*, p. 35.

<sup>2</sup> *ibid.*, p. 36.

<sup>3</sup> *ibid.*, p. 36.

<sup>4</sup> การที่ตรงกับอปทานนี้ อาจจะเป็นเพราะที่จริงจริยาปิฎกเป็นส่วนอธิบายขยาย  
ความของเรื่องวารมีในพุทธาปทานก็ได้ มีความแตกต่างกันดังนี้

<u>อปทาน</u>	<u>จริยาปิฎก</u>
สีลํ ปุเร อเสสโต	สีลํ ปุเรทฺวา อเสสโต
เนกฺขมฺมปารมี คนฺทฺวา	เนกฺขมฺเม ปารมี คนฺทฺวา
กทฺวา วิริยมุคฺคํ	วิริยํ กทฺวาน อุตฺตมํ
สจฺจปารมี ปุรเย	สจฺจวาจาณฺรทฺธิยา
ลาภาลาเภ สฺซหฺกฺเข	ลาภาลาเภ ยสํายเส
สมฺมานเน วิมานเน	สมฺมานนาวมานเน

หฤทวาร ทาทพหฤ ทานัน สีล	ปุเรทวาร อเสสโต
เนกขัมเม ปารมี คนทวาร	ปศุโต สมโทธิมุตตม
ปญฺชิตเต ปริปุจฺจิทฺทวาร	วิริย กถวาม อุตฺตม
ชนฺทียา ปารมี คนทวาร	ปศุโต สมโทธิมุตตม
กทวาร ทพฺพหริฎฺฐาน	สจฺจวราทรภูทียา
เมตฺตคาย ปารมี คนทวาร	ปศุโต สมโทธิมุตตม
ลาภาลาภ ยสายเส	สมมานนาวมานเน
สพฺพทฺถ สมโก หุทวาร	ปศุโต สมโทธิมุตตม <sup>1</sup>

แปลว่า เราให้แล้วซึ่งทานอันควรให้ บำเพ็ญแล้วซึ่งศีล อย่างไม่มีส่วนเหลือ ถึงแล้วซึ่งบารมีในเนกขัมมะ เป็นผูบบรรลุแล้วซึ่งสัมโทธิญาอันสูงสุด

เราสอบถามแล้วซึ่งบัณฑิตทั้งหลาย กระทำแล้วซึ่งความเพียรอันสูงสุด ถึงแล้วซึ่งบารมีในขันติ เป็นผูบบรรลุแล้วซึ่งพระสัมโทธิญาอันสูงสุด

เรากระทำแล้วซึ่งอธิษฐานอันมั่นคง ความรักษาแล้วซึ่งสังจฺจวาจา ถึงแล้วซึ่งบารมีในเมตตา เป็นผูบบรรลุพระสัมโทธิญาอันสูงสุด เราเป็นผู้มีใจเสมอในอารมณ์ทั้งปวง คือในลาภ ความเสื่อมลาภ ในยศ ความเสื่อมยศ ในความสรรเสริญและนินทา ไต่บรรลุแล้วซึ่งสัมโทธิญาอันอุดม

<sup>1</sup> *ibid.*, p. 36.

ฉบับของสมาคมบาลีปกรณ์นี้เพียงเท่านี้ แต่ในฉบับสยามรัฐ ปรากฏมีสโมธานกดา  
เพิ่มขึ้นในตอนท้าย ดังนี้ <sup>1</sup>

ทเสเต ปารมี โหนติ	ทเสเต อุปปารมี
ปรมตุดา ทส โหนติ	โพธิยา ปริปาจนา ฯ
สีวิราชสูส เสฏฐสูส	ทานปารมิตา ภเว
เวสสูตโร จ เวลาโม	ภวนติ อุปปารมี ฯ
อกิตฺติ วิสยฺห ทาเนน	โหนติ ทา อุปปารมี
กุกุกุสึลลสฺส ภูโต	ปรมตุดา ทานปารมี ฯ
มหากปิ จ ฉทฺทโท	นาโค จ มาตุโปสโก
สีลปารมิตา ยนฺติ	อิตฺติ วุฑฺฒํ มเหสินา ฯ
จมนฺเปยฺยโก ภูริทฺทโท	สีเลน อุปปารมี
สงฺฆปาโล จ โย อีโร	ปรมตุดา สีลปารมี ฯ
ยฺชชฺชโย จ โควินฺโท	ทตฺติปาโล อโยฆโร
ภลฺลาคิ โย สุสาโม จ	----- 2
มฆเทโว นิมิ เจว	โทนฺเตตา อุปปารมี
มโหสฺสโต ฆนฺนฏฺฐุ	กุกฺกฺกิล จาปิ คตฺติโล
กิตฺติโร จ สกฺโข จ	โทนฺเตตา อุปปารมี ฯ
วิฑฺฐิ สมภวํ ฆนฺณาย	อุโภกา โหนติ ปารมี
โย สิสฺส อจฺจริยํ โปรา	สุริยพฺพราหมโณ มาตงฺโก ฯ

<sup>1</sup> เข้าใจว่า พระคณฺดรจนจารย์ของไทย ยุคใดยุคหนึ่งของไทยนำความคึกมา  
เรียงประทีปขึ้นเป็นคาดา โดยยกเป็นพุทธวจนะ

<sup>2</sup> ซากไปบทหนึ่ง น.อ.แย้ม ประทับท่อง ว่าน่าจะเป็น โหนติ เนกขมมปารมี

สตุทฺทสตุทฺจ ปรมคฺคา  
 สิลวา วิริโย ราชา  
 ทฬฺห ปรมคฺคาโม อาสิ  
 มหากปิ ปญฺจ ครุคฺคา  
 ขมฺมปาโล กุมารโ จ  
 อุปปารมีติ วุจฺจนฺติ  
 ขนฺติวาเทน ปรมคฺคา  
 พุทฺธภูมि คเวสนฺโต  
 ทณฺฑปฺริสจฺจคณฺ  
 สจฺเจนคฺคินิพฺพาปิโต  
 อุทเท มจฺโฉ ภาวิตฺวาน  
 มหาเมฆํ ปวสฺเสสิ  
 สจฺเจน นาวํ คารสิ  
 อิติ สจฺเจน ชาญฺสิ  
 สจฺเจน วานโร หุตฺวา  
 เอสา ปารมีตา สตุตฺ  
 สุตฺโตสโม นาม ราชา  
 โมเจติ เอกสฺสํ ชฺเตย  
 อธิญฺฐานนํ ก็ ฉนฺโท  
 พุโถ มาตฺถฺโล เจว  
 มุคฺคกฺเขน ปรมคฺคา  
 มหากโณทฺ จ เมตฺตตาย  
 เอสา พุทฺธา อุกฺขาคา  
 สิลเลน พุทฺธมทฺโท จ  
 อกาสิ นนฺโท ปิยสฺส  
 เอกฺกราเชน ปรมคฺคา

เอกา เว ปญฺญาปารมี  
 ชาคกํ ชานคฺคา วิภู ๑  
 ปรมคฺคา วิริยปารมี  
 วิริยา โทนฺติ ปารมี ๑  
 ขนฺติยา โทนฺติ ปารมี  
 ขมฺมาขมฺมิกภพฺพวา ๑  
 ขนฺติปารมีปุริยา  
 อกาสิ ทุกฺกํ พุํ ๑  
 สสวณฺณกฺชาคกํ  
 เอสา ปารมีตา ภเว ๑  
 อกาสิ สจฺจมุคฺคํ  
 เอสา เม สจฺจปารมี ๑  
 ซีโร สุปารปฺนฺติโต  
 กณฺฑทฺไปลายโน อิติ ๑  
 คจฺจคา โสทํ วาริ คคฺคา  
 โทนฺติ คคฺคา อุปปารมี ๑  
 รกฺขณฺโต สจฺจมุคฺคํ  
 ปรมคฺคา สจฺจปารมี ๑  
 ปารมี ภาวติ คคฺคา  
 อธิญฺฐาน อุปปารมี ๑  
 อธิญฺฐานํ อาสิ ปารมี  
 คคฺค จ ราชโลชนา ๑  
 เมตฺตคฺคาปารมีตา ภเว  
 โยวายํ คคฺคทิกฺขุโถ ๑  
 โทนฺติคฺคา อุปปารมี  
 นตฺติ เมตฺตคฺคา อิติโส ๑

เทว สุวา อุปปารมี	ปรมคฤดา โลมหंस
เอตา ทส ปารมี มยห์	ปฏิวะโส อคฺคโพธิยา ๖
ทสโต ปรมา นคฺติ	ทสโต นคฺติ อุณกา
อนุนานธิกา สพฺพา	ปฺริทา ทสปารมีติ ๖ <sup>1</sup>

แปลความว่า เครื่องบมพระโพธิญาณ คือบารมี 10 อุปบารมี 10 ปรมัตถบารมี 10 ทานบารมี ขอมมีในภพของพระเจ้าสิริราชยุประเสริฐ ในภพที่เป็นพระเวสสันดร และ เวลามาพรหมณ ขอมเป็นทานอุปบารมี การบำเพ็ญทาน โดยทานของอภิกษิกายส และ วิสัยทคยส เป็นอุปบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เป็นพญาไก สีลวานาก และพญากระต่าย (ในธรรมชาติเหล่านั้น) เป็นทานปรมัตถบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เป็นพญาวานร และ พระยานัททันต และช่างดูแลยมารคา เป็นผู้ไปสูความเต็มเปี่ยมในศีล นี้เป็นคำอันพระ- พุทธองค์ทรงแสงหาคุณอันยิ่งใหญ่อริสแล้ว ในภพที่พระโพธิสัตว์เป็นจัมเปยยกนาคราช และกฐิตคณนาคราช เป็นอุปบารมี ศีลในพระชาติที่เป็นสังฆปาละมัตถิต ญุลาก เป็นศีล ปรมัตถบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เป็นยุชิตยชกุมาร และโควินทพรหมณ นายหัตถิมาล อโยธยกุมาร ภัลลาคี สุวรณสาม ..... มขเทวะ และเนมิราช โคบำเพ็ญอุปบารมี พระชาติที่เป็นมโหสถ เป็นผู้ให้พรของรัฐ กุณฑลคณินทิสและนกกกระทำ โคบำเพ็ญอุปบารมี ในภพที่เป็นวิฐรบัตถิต สุริยพรหมณมาตังคะ เป็นผู้ศิษย์เก่าของอาจารย์ บารมีทั้งสองนี้ เป็นปณฺญาบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เป็นพระราชาผู้มีศีล ผู้มีความเพียร ผู้ยังสัตตคณิส- ซากฤโหเกิดบารมีนี้ เป็นปรมัตถปณฺญาบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เป็นผู้มีความเพียร มากขึ้นเป็นวิริยปรมัตถบารมี ภพที่พระโพธิสัตว์เป็นพญาสิงค์มคฺคชรรณ 5 ประการ เป็นวิริยบารมี พระชาติที่เป็นธรรมปาละกุมาร เป็นขันตีบารมี พระชาติที่ชรรณิกเทพ บุตรทำสงครามกับอชรรณิกเทพบุตร อันทานว่าเป็นขันตีอุปบารมี พระชาติที่เป็นคยาส ชื่อขันตีวาที โคบำเพ็ญขันตีปรมัตถบารมี แสงหาอายุซึ่งพหุภุมิ ไคกระทำแล้วซึ่งทุกกรทริยา มาก ในภพที่พระโพธิสัตว์เป็นสสขัตถิต นกคณเป็นผู้คัมไฟช่วยลิจุทริยา ประกาศคุณลิจจะ- อยางนั้น พญาปลาอยู่ในน้ำ กระทำลิจจะอันสูงสุด ยังผู้บโศกญแล้ว นีคือลิจจะบารมีของเรา ในภพที่เราเป็นสุปฏิรมัตถิตเป็นผู้ปราชญ์ ไคนี้้งเรือโหชามไปช่วยความลิจ ญี่ ชื่อกณฺหตี- ปายนะ ถอนพิษโคคยาคำลิจจะ วานรชามกระแสน้ำคองคาโคคยความลิจ ในกาลนั้น นี้เป็นบารมีของพระศาสดา นีคืออุปบารมี เมื่อทรงเป็นพระราชาทรงพระนามว่า สุตโสม รัชกาลลิจจะอันสูงสุด ปลอยกณฺหิตริยทั้งรอยเอ็คนี้ เป็นลิจจะปรมัตถบารมี ความพอใจอะไร คยอชฺชชฺรานนี้เป็นบารมีในกาลนั้น ชาติมาตังคชฎิล และช่างมาตังคะ เป็นอชฺชชฺรานอุปบารมี

<sup>1</sup> สุตตนคปิฎกเถ รุททกนิกายสส อปทานสส ทุติโย ภาโค พุทฺธาโส จริยาปิฎก

(พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2502), หน้า 596 - 598.

ในภพที่เป็นมกุฏกษัตริย์ เป็นอธิษฐานปรารถนาปรารถนา ในภพที่เป็นมหาภิกษุ และพระเจ้าโสมณะโคบาลเพื่อยุเมตตบารมีสองอย่าง คือในภพที่เป็นพระเจ้าพรหมทัตต และคณิศรพิทกะ เป็นเมตตบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เป็นโสมณบัณฑิตเป็นอุปัชฌาย์ ได้กระทำกิจเพื่ออยู่เป็นที่รัก ความเสมอควยเมตตา อันเป็นปรารถนาปรารถนาของพระเจ้าเอกราชไม่มี ในภพที่เราเป็นนกกเขกเตาสองครั้งเป็นอุปัชฌาย์ ในเรื่องโลมตังสะ เป็นปรารถนาปรารถนา เรื่องเหล่านี้คือบารมี 10 ประการของเรา เป็นส่วนของพระโพธิญาณอันเลิศ บารมียิ่งกว่า 10 ไม่มี หย่อนกว่า 10 ไม่มี เราบำเพ็ญบารมีทั้ง 10 ประการดังนี้แล

จะเห็นได้ว่า คัมภีร์จริยาปิฎก แสดงความหมายของบารมีว่า เป็นธรรมะ 10 ประการ อันเป็นอุปกณ์ที่จะพาผู้ประพฤติปฏิบัติให้ถึงพระนิพพาน โดยไม่คงความหมายที่แปลว่า "เป็นเลิศ" ประจุคัมภีร์ในยุคก่อน ๆ ข้อที่ควรสังเกตอีกประการคือ ไม่มีตอนไหนในจริยาปิฎกที่กล่าวถึงบารมี อุปัชฌาย์ และปรารถนาปรารถนา แต่พิจารณาจากเนื้อเรื่องที่เป็นเรื่องสาธกคุณจะมีขั้นตอนในการปฏิบัติ ตั้งแต่ปฏิบัติง่ายมาจนถึงสิ่งที่ปฏิบัติยาก กล่าวคือ ทานบารมี การให้ในเรื่องแรกให้ไปไม้ซึ่งมีอยู่มากในป่า เรื่องที่สองให้ร่มและรองเท้า ซึ่งเป็นของที่หายากยิ่งขึ้น เรื่องที่สามให้ช้างตัวประเสริฐ เรื่องที่ 4 - 7 บริจาคมหาทาน ซึ่งจำนวนและชนิดของของที่ให้ก็ขึ้นตามลำดับ เรื่องที่ 8 สละส่วนของร่างกาย เรื่องที่ 9 บริจาคทุกอย่างรวมทั้งลูกเมีย เรื่องที่ 10 สละให้ชีวิตของตน คุณจากเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้เห็นได้ค้ำว่า ผู้รจนาคัมภีร์จริยาปิฎกเห็นว่าการกระทำอย่างใดสำคัญกว่ากัน สำหรับเรื่องศีลก็มีการจัดลำดับเรื่องตามขั้นตอนการบำเพ็ญจากสิ่งที่ทำได้ง่ายไปสู่สิ่งที่ทำได้ยากขึ้น เรื่องแรกไม่มีการต่อสู้ท้าวร้ายบำเพ็ญศีลด้วยการระงับความโกรธไม่ทำร้ายใคร เรื่องที่สองพญานาคถูกหมอมูบิ้วย่ำมือได้รับความเจ็บปวดก็ไม่ต่อสู้ท้าวร้าย เรื่องที่ 3 พญานาคถูกบังคับให้แสดงพ่อนรำในที่สาธารณะ ขอมลคัตวลคคคคคีศรี เลื่อมเกียรติกุทุกอย่าง แต่ก็ไม่ท้าวร้ายหมอมู เพราะกลัวศีลขาด เรื่องที่ 4 พระโพธิสัตว์ยอมสูญเสียภรรยาซึ่งเป็นที่รักยิ่ง เทียบได้กับพระเวสสันดร ยอมสูญเสียกนิหาชาติ และพระนางมัทรี เรื่องที่ 5 พระโพธิสัตว์พยายามรักษาศีล ยอมแม้กระทั่งถูกสิงดาบอุจจาระ บิสสาวะรด นับว่าเป็นการอดทนอย่างยิ่ง เรื่องที่ 6 รักษาศีล พร้อมทั้งยินดีสละชีวิตเพื่อผู้อื่น เรื่องที่ 7 เป็นเรื่องของการช่วยเหลือผู้อื่นเช่นกัน เรื่องที่ 8 การรักษาศีล และห้ามไม่ให้มีการฆ่ากัน เป็นประโยชน์ต่อเทวดาจำนวนมาก เรื่องที่ 9 ยอมสละชีวิตตนเพื่อรักษาศีล จนอีกฝ่ายเห็นใจ จึงไม่ฆ่า เรื่องที่ 10 ทอศตายอย่างทรมาณเพื่อรักษาศีล ไม่ทำร้ายผู้ใด เนกขัมมบารมี

จัดเรื่องสาธกตามลำดับความยากง่ายและคุณค่าของการกระทำ เช่น เกี่ยวกับการบำเพ็ญทานบารมี และศีลบารมีที่ได้กล่าวไปแล้ว กล่าวคือ เรื่องที่ 1 แม้ว่าพระนิกามารดาและชาวเมืองจะเสียใจรำไห่ ก็สามารถออกบวชได้ โดยไม่รวนเร และเหตุที่ทำให้บวชคือ การเห็นน้ำค้างเหือดแห้งเพราะแสงอาทิตย์ เรื่องที่สอง ออกบวชเพราะเกิดสลดใจที่มีเรื่องยุ่งยากในชีวิต จนแทบถูกพระบิดาของตนเองประหารชีวิต เรื่องที่ 3 เคบโคเจริญวียอยู่ในเรือนเหล็ก มีชีวิตราวกับถูกจำขังมาตั้งแต่เกิด จนปรารถนาออกบวชดำเนินชีวิตอิสระ เรื่องที่ 4 และ 5 นอกจากตนเองจะออกบวชแล้วยังสามารถชักชวนนิกามารดา ญาติพี่น้อง ออกบวชพร้อมกับตนได้ควย อย่างไรก็ตาม ไม่ปรากฏเรื่องเกี่ยวกับการสละชีวิตเพื่อจะไต่บำเพ็ญเนกขัมมบารมี อธิษฐานบารมี มีเรื่องสาธกเรื่องเดียวกันเปรียบเทียบไม่ได้ สำหรับสังฆบารมีก็มีการเรียงลำดับจากการกระทำที่ทำได้ง่าย ไปสู่การกระทำที่ทำได้ยากขึ้น กล่าวคือ เรื่องที่ 7 พญาวานรใช้เพียงไหวพริบเพื่อรักษาคำพูด เรื่องที่ 8 เป็นการกล่าวในสิ่งที่ดีเพื่อให้คนสามัคคีกัน สำหรับเรื่องต่อ ๆ ไปซึ่งเป็นเรื่องของการทำสังฆกิจริยาเหมือนกันก็มีน้ำหนักต่างกัน คือเรื่องที่ 9 เป็นการอ้างคุณของพระพุทธเจ้าผู้มีอำนาจคุณธรรมสูง เรื่องที่ 10 และ 11 นั้นก็ต่างกัน เรื่องที่ 10 กล่าวอ้างความดีของคน เพื่อช่วยผู้อื่น ส่วนเรื่อง 11 กล่าวความชั่วของคน เพื่อช่วยชีวิตผู้อื่น ซึ่งทำได้ยากกว่าการกล่าวอ้างความดี เรื่องที่ 11 นั้น พระโพนีสัตว์ยอมตายเพื่อรักษาสัจจวาจาที่ได้สัญญาไว้ เรื่องเมตตบารมี 2 เรื่องนี้ คล้ายคลึงกัน คือมีเมตตาต่อสรรพสัตว์เสมออันหมดก แม้แต่ต่อผู้เป็นศัตรูที่จะมาฆ่า ส่วนอุเบกขบารมี มีเรื่องสุดท้ายเรื่องเดียวกันเปรียบเทียบไม่ได้

จริยาปฏิภาณมีผลต่อการปฏิบัติธรรม ในสมัยต่อมาโดยเฉพาะอย่างยิ่งความคิดเรื่อง การสะสมผลกรรมที่ดีไปที่ละน้อย จนกระทั่งบรรลุพระโพธิญาณ หรือบรรลุพระอรหัตต ต่างจากความคิดในคัมภีร์รุ่นเก่า ๆ ดังได้กล่าวมาในบทที่ 3 ซึ่งจะเน้นเรื่องความหลุดพ้นในปัจจุบันมากกว่าจะคิดสะสมคุณธรรมไปเรื่อย ๆ กล่าวโดยสรุป ความคิดเรื่องบารมีในอภิปทานพุทธวงศ์ และจริยาปฏิภาณ มี 2 ประการ คือ

1. ยังรักษาความหมายเดิมว่า "ความเป็นเลิศ"
2. เปลี่ยนความหมายเป็น "ธรรมะ 10 ประการที่บุคคลปฏิบัติแล้วจะบรรลุพระโพธิญาณ" ในความหมายที่ 2 นี้ สนับสนุนการประกอบรูปศัพท์ ข้อ ข ในบทที่ 2 หน้า 16



ความหมายของ "บารมี" ในคัมภีร์ปกรณ์พิเศษและอรรถกถา

นอกจากในพระไตรปิฎกแล้ว ยังมีคัมภีร์ที่กล่าวถึงบารมีอีก คือคัมภีร์ปกรณ์พิเศษ และอรรถกถา คัมภีร์เหล่านี้ให้ความหมายของคำว่า "บารมี" ต่าง ๆ กันดังนี้

1. คัมภีร์ปกรณ์พิเศษ ซึ่งรจนาในสมัยแรก (ภายหลังรวมพระไตรปิฎก)

ก. เนติปกรณ์ หรือที่เรียกอีกอย่างว่า เนติคณณะ<sup>1</sup> ซึ่งพระมหากัจจายนะเป็นผู้รจนา ได้ใช้คำว่าบารมีในความต่อไปนี้

โส กตฺถ ทฏฺฐุโพ ?

จตุตฺเถ ฉาเน ปารมิตาย จตุตฺเถ हि ฉาเน อฏฺฐุงฺคสมนนาคตํ จิตฺตํ ภาวยตี  
ปริสุทฺธํ ปริโยทาทํ อนนฺถณํ วิคฺคูปกฺกิลเสสํ มุทฺธํ กมฺมณียํ ฐิตํ อาเนญฺชปคฺคํ . โส  
กตฺถ อฏฺฐวีนํ อหิคจฺจติ ฉ - อภินฺญา เทว จ วิเสเส . ทํ จิตฺตํ ยโต ปริสุทฺธํ  
คโต ปริโยทาทํ, ยโต ปริโยทาทํ คโต อนนฺถณํ, ยโต อนนฺถณํ คโต วิคฺคูปกฺกิลเสสํ,  
ยโต วิคฺคูปกฺกิลเสสํ คโต มุทฺธํ, ยโต มุทฺธํ คโต กมฺมณียํ, ยโต กมฺมณียํ, คโต ฐิตํ,  
ยโต ฐิตํ คโต อาเนญฺชปคฺคํ .<sup>2</sup>

แปลความว่า แนววิจัยขั้นต้นนั้น หวังเห็นได้ที่ไหน ? ในจตุตถฌาน เพราะเป็นคุณสมบัติ  
ถึงเกณฑ์สมบูรณ์ (บารมี) จึงอยู่ในจตุตถฌาน บุคคลย่อมยังจิตประกอบด้วย องค์ 8  
ประการ คือ บริสุทฺธ 1, บุคฺคมอง 1, ไม่มีมลทิน 1, ปราศจากอุปกิเลส 1, นุ่ม 1,  
ควรแก่งาน 1, ตั้งมั่น 1, ถึงความไม่หวั่นไหว 1, ให้เจริญโต เขาขอมบรรลุลุค 8  
ประการ ในจตุตถฌาน นั้น คือ อภินฺญา 6 และคุณสมบัติ 2 ประการ จิตนั้น เพราะ  
บริสุทฺธ จึงบุคฺคมอง เพราะบุคฺคมอง จึงไม่มีมลทิน เพราะไม่มีมลทิน จึงปราศจากอุปกิเลส  
เพราะปราศจากอุปกิเลส จึงนุ่ม เพราะนุ่ม จึงควรแก่งาน เพราะควรแก่งาน จึงตั้งมั่น  
เพราะตั้งมั่น จึงถึงความไม่หวั่นไหว

<sup>1</sup> พระธรรมปาละเป็นผู้รจนาอรรถกถาของเนติปกรณ์

<sup>2</sup> Nett., p. 87.

ความตอนนี้อยู่ในวิจยหารสัมปาทะ กล่าวถึงคัมภัสสองประเภท คือเป็นกุศลและเป็นอกุศล คัมภัสที่เป็นอกุศล พาไปสู่การเวียนว่ายตายเกิด คัมภัสที่เป็นกุศล พาไปสู่พระนิพพาน มานะมี 2 อย่าง คือ เป็นกุศลก็มี อกุศลก็มี มานะที่อาศัยแล้วทำให้บุคคลละมานะได้ เรียกว่า เป็นกุศล มานะที่ทำให้ความทุกข์บังเกิด เป็นอกุศล ความโหม่นัสที่อาศัยการออกบวช (เนกขัมมสัทตะ) หมายความว่า อยากจะทำอายุคนะอันสงบให้แจ่มยอมเกิดความกระตือรือร้น ซึ่งทำให้เกิดความโหม่นัส แต่ว่าเป็นกุศลเพราะสාරอกราคะ จึงมีความหลุดพ้นทางใจ คัมภัสมีเจโต-วิมุตติเป็นอารมณ์ เป็นกุศลเพราะสාරอกอวิชาได้ จึงมีปัญญาวิมุตติ แนววิจยเบื้องต้นของปัญญาวิมุตติ คือ มรรค 8

คำว่า "บารมี" แปลว่า ความเป็นเลิศ, ความเต็มเปี่ยม หรือคุณสมบัติถึงเกณฑ์สมบูรณ์ แปลว่า สุกขยอกของคุณธรรมแต่ละเรื่อง เช่นรูปฌาน ก็สุกขยอกที่จตุคณฺฑาน ไม่ยิ่งไปกว่านั้น

ช. มิลินทปัญฺหา เป็นปกรณ์สำคัญในพุทธศาสนา รจนาคามแนวของพระสุตฺร เป็นบทสนทนา ระหว่างพระราชาทรงพระนามว่า มิลินท์ และพระนาคเสนเถระ เกี่ยวกับเรื่องที่เป็นปัญฺหาในพุทธศาสนา แสดงให้เห็นถึงมคติเดิมในลัทธิเถรวาท เชื่อกันว่าพระเจ้ามิลินท์ เป็นกษัตริย์เชื้อสายแมคเทรีย (ปกครองอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 4) มีผู้สันนิษฐานว่า มิลินทปัญฺหาฉบับที่ตกมาถึงปัจจุบันเป็นฉบับแปลจากฉบับภาษาสันสกฤตทางพุทธศาสนา (Buddhist Sanskrit) แต่งในอินเดียภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 6 แปลเป็นภาษาบาลีในลังกาสสมัยก่อนพระพุทธโฆษาจารย์<sup>1</sup> มีหลายตอนที่ใช้ศัพท์ว่า "บารมี" ในความหมายของความเป็เลิศ ในอะไรก็ได้ตามชั้นตอนการปฏิบัติธรรม ดังเห็นได้จากข้อความดังต่อไปนี้

1. ตอนกล่าวถึงพระนาคเสน มีความว่า

อภฺติ มหาราช นาคเสน นาม เถโร ปรุชฺชิตุ พุชฺชุตฺโต เมชาวี วิปฺปิตุ  
วิสารโท พุชฺชุตฺโต จิตฺรณฺติ กลฺยาณปฏิภาโน อคฺคตมฺมุนิรุคฺติปฏิภาณปฏิสมฺภิตาสุ  
ปารมฺปิปฺปิตุ<sup>2</sup>

แปลความว่า ข้าแต่พระมหาราช มีพระเถระนามว่านาคเสนเป็นบัณฑิต มีปัญญาเฉียบแหลม มีเมชา ปิภคแล้ว เป็นผู้แกวกลา เป็นพหูสูต เป็นผู้แสดงธรรมอันวิจิตร เป็นผู้มีปฏิภาณ

<sup>1</sup> Rhys Davids, The Questions of King Milinda, I : xi

<sup>2</sup> Miln., p. 22.

อันติงาม เป็นผู้ถึงบารมี (ความเป็นเลิศ) ในปฏิสัมพันธ์ทั้งหลาย คืออรรถปฏิสัมพันธ์  
ชั้นมปฏิสัมพันธ์ นิรุกติปฏิสัมพันธ์ และ ปฏิภาณปฏิสัมพันธ์

บารมีในตอนนี้ หมายถึงความเป็นเลิศในปฏิสัมพันธ์ (ไม่ได้กล่าวถึงการบรรลุพระ  
นิพพาน) คือสรรเสริญพระนาคเสนาว่าบรรลุพระอรหัตตผล พร้อมด้วยปฏิสัมพันธ์ 4 ประการ <sup>1</sup>

2. ในอุทฺติฏฐุทธปัญหา ซึ่งเป็นปัญหาที่พระเจ้ามีสินทร์สดามพระนาคเสนาว่า  
พระพุทธองค์คร่ำสอนในภิกษุสาวรมหอง เหตุไร พระองค์เองฉันจึงหันเสมอขอมบาตรแลยิง  
กว่าเล่า พระนาคเสนาถวายพระพรว่า บุคคลที่ยังไม่แจ้งในอริยสัจ หิงสาวรมหอง ส่วนผู้ที่  
สิ้นกิเลสแล้ว ไม่จำเป็นที่จะตั้งใจสาวรม (เพราะมีความสาวรมเป็นศีล มีสติเป็นนิตย์อยู่แล้ว)  
มีอุปมาดังนี้

ยดา มหาราช มขิรคนสุส สปุภาสสุส ชาติมนุคสุส อภิชาติปริสุทฺธสุส  
มชฺชุนานิขฺสนปริโสชเนน กรณียํ น โทติ เอวเมว โช มหาราช ทถาคคสุส  
พุทธวิสเย ปารมี คคสุส กิริยากรเชสุ อวารณํ น โทคิตี <sup>2</sup>

แปลความว่า มหาบุพพิตร กิจอันถึงกระทำด้วยการชุกชี ชักดูและชำระ ดวงแก้วมณีอันเลื่อม  
ประภัสสร เป็นแก้วมณีค่า มีชาติอันบริสุทธิ์ยิ่ง ย่อมไม่มีฉันทโค มหาบุพพิตร ความก็กกกันในการยา  
ทั้งหลายของพระตถาคตเจ้าผู้ถึงแล้วซึ่งบารมี ในพุทธวิสัย ย่อมไม่มีฉันทนั้น

บารมีในที่นี้ หมายถึงความเป็นเลิศ หรือความสำเร็จ, ความเต็มบริบูรณ์

<sup>1</sup> ผู้ที่เป็นพระอรหันต์ จะมีความรู้ในการระงับคัมภีเอส ซึ่งจะทำให้คนบรรลุวิมุक्ति  
คือความหลุดพ้นได้ เหมือนกันทุกท่าน แต่จะมีพระอรหันต์บางองค์ที่จะมีความเป็นเลิศพิเศษ คือ  
มี "ปฏิสัมพันธ์" คือ ความแตกฉานของปัญญา 4 ประการ คือ 1. รู้แตกฉานในอรรถ (เนื้อ-  
ความ) รู้เหตุรู้ผล คือ รู้ผลแห่งกรรม เป็นต้น 2. รู้แตกฉานในธรรม รู้เหตุอริยมรรค เป็น  
คน 3. รู้แตกฉานในภาษา (นิรุกติ) รู้ภาษาที่เกี่ยวข้องถึงจะ มีความแตกฉานในภาษาที่เกี่ยวข้อง  
เนื่องด้วยเนื้อหาทางธรรม 4. มีปฏิภาณ คือ ปฏิสัมพันธ์ 3 ข้อคนอย่างแม่นยำ ผู้ที่บรรลุ  
ปฏิสัมพันธ์ทั้ง 4 ประการ จะสามารถอธิบายข้อธรรมที่ยากให้เข้าใจได้ รายละเอียดดูใน  
ปฏิสัมพันธ์มรรค พระสุกคัมภีฎฎ ชุททกนิทาย คัมภีร์ที่ 12

<sup>2</sup> Miln., p. 22.

3. ในอนุมาณปัญหา พระนาคเสนถวายพระพรถึงเรื่องกรรมนกร อันเป็นที่อยู่ของ พระอริยบุคคลชั้นต่าง ๆ มีความตอนหนึ่งว่า

เทวีธรา อภิญญา ๑ อิทธิยา ปารมี คตา

ปัญญา ปารมีปุตตา ขมมนคร เวสนติ เตติ<sup>1</sup>

แปลความว่า พระภิกษุทั้งหลายเหล่านี้ เป็นผู้มี วิชา 3 เป็นผู้มีอภิญญา 6 และบรรลุ ความเป็นเลิศ (เต็ม) ในฤทธิ์ (อิทธิวิธิ) บรรลุความเป็นเลิศในปัญญา ย่อมอาศัยใน กรรมนกรดังนี้

อีกตอนหนึ่งที่กล่าวถึงพระภิกษุซึ่งเป็นเลิศในทิพยจักขุ

เย ปน มหาราช ภิกษุ ปริสุทฺธา วิมลา นิกฺกิลเสสา จุฑุปฺปาทกฺุสลา

ทิพฺพจกฺุสมฺหิ ปารมี คตา เอวฺรุปา โส มหาราช ภิกษุ ภควโต ขมมนคร

นกรโชติกา วุจฺจนฺติ<sup>2</sup>

แปลความว่า มหาวีรย์ทั้งหลายเหล่านี้ เป็นผู้บริสุทธิ์ ปราศจากมลทิน มีกิเลส ออกแล้ว ฉลาดในเรื่องจิตและอุบายของสัตว์ บรรลุแล้วซึ่งความเป็นเลิศ ในทิพยจักขุ มหาวีรย์ ภิกษุทั้งหลายผู้มีรูปอย่างนั้น อันหาหนทางว่า เป็นผู้กระทำในนกรโชติขวง ในกรรมนกรของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

4. กุมภวรรค พระนาคเสนถวายพระพร แสดงอุปมาถึงผู้ที่บรรลุบารมีธรรมขั้นสูง จะไม่โอ้อวด ประคองหมอน้ำที่เต็มเปี่ยมยอมเคาะไม้คัง ดังความว่า

ยถา มหาราช กุมฺโภ สมฺปฺปนฺโน สฉติ เอวฺเมว โส มหาราช โยคินา

โยคาวจรเณ อากเม อธิคเม ปริยคฺติยํ สามญฺเญ ปารมี ปฺตฺวา น สนิทฺทฺหิ<sup>3</sup>

แปลความว่า มหาวีรย์ ชื่อว่าหม้อ มีน้ำเต็มเปี่ยม แล้วย่อมไม่มีเสียงคัง ฉนใด ฉนนั้น มหาวีรย์ พระโยคาวจรผู้มีความเพียรถึงแล้วซึ่งบารมี ในอาคม (คัมภีร์) อธิคม (การศึกษา) ปริยัติธรรม สมณธรรมก็ไม่พึงมีเสียง (ไม่โอ้อวดคน)<sup>4</sup>

<sup>1</sup> ibid., p. 343.

<sup>2</sup> ibid., p. 340.

<sup>3</sup> ibid., p. 414.

<sup>4</sup> ประโยคนี้เป็นภาววาทก แต่แปลเป็นภาววาทกไม่ถูกต้องตามสำนวนภาษาไทย จึงแปล

ทั้ง 4 ตอนนี้ ให้ความหมายของคำว่า "บารมี" ว่าเป็นเลิศ ตอนที่ 1 กล่าวถึงพระนาคเสน ผู้มีความเป็นเลิศในปฏิสัมพันธ์ ตอนที่ 2 หมายถึงความสำเร็จเต็มบริบูรณ์ ตอนที่ 3 กล่าวถึงผู้มีความเป็นเลิศในฤทธิและในปัญญา ส่วนตอนที่ 4 กล่าวถึงผู้มีความเต็มเปี่ยมในสมณธรรม

อย่างไรก็ตาม เราจะเห็นได้ว่ามีดินพญา รจนารื่นภายหลังจริยาปิฎก เพราะมีการอ้างจริยาปิฎก และในเมณฑกปัญหา ก็มีหลายปัญหาที่พระยามิถินทร์ยกเรื่องที่ปรากฏในจริยาปิฎกมาเป็นเรื่องสนทนา เช่น สิวราชจักษุทานปัญหา กล่าวถึงจักขุทิพย์ของพระเจ้าสิวมหาภูมิจาณปัญหา กล่าวถึง การที่แผ่นดินไหวในขณะที่พระเวสสันดรทำทาน เวสสันดรปัญหา วิจารณ์การให้ทานของพระเวสสันดรว่าเป็นการให้ทานที่เหมาะสมหรือไม่

## 2. คัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถา หมายถึงคัมภีร์ที่อาจารย์ทางพุทธศาสนาไต่จนาขึ้นเพื่ออธิบายความหมายของคำ ความ และธรรมะในพระไตรปิฎก การที่ท่องอธิบายสิ่งต่าง ๆ ดังกล่าว เนื่องจากในระยะหลัง ๆ ผู้มีความสามารถเข้าใจในอรรถธรรม พอจะเรียนรู้จากคำราเคิมมีน้อยลง อาจารย์ผู้มีความรู้แตกฉาน จึงต้องเขียนคำอธิบายคำความและธรรม ทั้งชันนิยายสาธก ตามความเข้าใจของท่านไว้สอนต่อไป ในหนังสือจะกล่าวถึงอรรถกถาที่อธิบายคัมภีร์ต่าง ๆ ที่กล่าวเรื่องบารมี แบ่งออกดังนี้

- ก. อรรถกถาที่อธิบายพระสูตรและพระอภิธรรม
- ข. ชาทกัฎฐกถา
- ค. ชัมมปัทฐกถา
- ง. มหุรัตตวิลาสินี อรรถกถาพุทธวงศ์
- จ. วิสุทฺทชนวิลาสินี อรรถกถาอปทาน
- ฉ. ปรมัตถทีปนี อรรถกถาจริยาปิฎก

ก. อรรถกถาที่อธิบายพระสูตรและพระอภิธรรม ซึ่งกล่าวถึงคำว่าบารมี ได้อธิบายความหมายตามแนวพระสูตร และคัมภีร์นั้น คือหมายถึงความเป็นเลิศที่สุดในระดับต่าง ๆ จนหมายเฉพาะความสูงสุด หรือสิ่งที่เลิศที่สุด คือการกัมอาสาภิเลส ถึงนิพพาน มีดังต่อไปนี้

1. ปณฺฑิตสูทนี<sup>1</sup> เป็นอรรถกถาของมัชฌิมนิกาย มีการใช้คำว่า "บารมี"  
 คึงต่อไปนี้

โฆมหาสกุสุทหายิสฺสทควินฺณา มีข้อความคึงต่อไปนี้

อภิญฺญาโวसानปรามิปปคฺคาติ อิทฺโต ปุพฺพเพสุ สติปญฺฐานาทีสุ เท เท  
 ชมฺเม ภาเวตฺวา อรหคฺคํ ปคฺคา ว อภิญฺญาโวसानปรามิปปคฺคา นาม  
 โหนติ

อิมेषุ ปน อญฺญสุ อภิภายทเนสุ จินฺนวาสีภาโวเยว อภิญฺญาโวसान-  
 ปรามิปปคฺคา นาม กลินฺนคฺคาถาย สกถฺยฺเรณ กลินฺนานิ ทฬารมฺมณานํ ชมฺมานํ  
 เขตฺตญฺเรณ วา อายคฺคานิ<sup>2</sup>

แปลความว่า บทว่า "อภิญฺญาโวसानปรามิปปคฺคา" ความว่า บุคคลผู้เจริญแล้ว ซึ่งธรรม  
 ทั้งหลายเหล่านั้น ๆ ในหมวดธรรมทั้งหลาย อันเป็นหมวดธรรมมีมาก่อน มีสติปญฺฐาน  
 เป็นคน แล้วบรรลุพระอรหัตคณฺธเพียว เป็นผู้ชื่อว่า อภิญฺญาโวसानปรามิปปคฺคา (ผู้ถึงบารมี  
 อันเป็นที่สุกแห่งอภิญฺญา)

ภาวะแห่งความเป็นผู้มีอำนาจอันสั่งสมแล้วในอภิภายคณฺธทั้งหลายแปลเหล่านี้ ชื่อว่า  
 อภิญฺญาโวसानปรามิปปคฺคา กลินฺนทั้งหลายยอมเป็นไปเพื่อคำอธิบายเรื่องกลินฺน ควบความ  
 หมายทั้งหมด หรืออายคณฺธทั้งหลาย ยอมเป็นไปด้วยความหมายของแค้นแห่งธรรมทั้งหลาย  
 ที่มีถึงนั้นเป็นอารมณ์

<sup>1</sup> ผู้จนาคัมภีร์ปณฺฑิตสูทนี คือพระสุทโฆษาจารย์ วิธีการคือ อธิบายทีละพระสูตร

<sup>2</sup> MA., III : 260.

สังการวสุตตวิณณา มีความว่าดังนี้

ทิฏฐุขมฺมาภิญญาโวसानปารมิปปุคฺคาติ ทิฏฐุขมฺเม อุตฺตภาเว อภิชานิตฺวา  
 โวลิตา โวसानํ หุตฺวา ปารมิสงฺฆาตํ สุตฺทขมฺมานํ ปารมฺภูตา นิพฺพานปฺตฺตา  
 มยฺนติ วทฺวา <sup>1</sup>

แปลความว่า บทว่า "ทิฏฐุขมฺมาภิญญาโวसानปารมิปปุคฺคา" ความว่า (บุคคล) กล่าว  
 แล้วว่า เรารู้อย่างไรในอภิปภาปัจจุบันนี้เพียง เป็นผู้อยู่จนแล้วซึ่งพรหมจรรย์ คือเป็นผู้  
 ประพฤติพรหมจรรย์เสร็จสมบูรณ์ เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวงทั้งหลาย คือเป็นผู้ถึง  
 พระนิพพานอันเรียกว่ามามี

อนุปฺทสุตตวิณณา มีความดังนี้

ปารมิปปุคฺโถติ นิปปุคฺติปปุคฺโถ <sup>2</sup>

แปลว่า ศัพท์ว่า "ปารมิปปุคฺโถ" ความว่า ถึงแล้วซึ่งความสำเร็จ

<sup>1</sup> MA., III : 453. ข้อความในฉบับตัวอักษรไทยมีความแปลกไปดังนี้  
 ทิฏฐุขมฺมาภิญญาโวसानปารมิปปุคฺคาติ อิมสฺมิเยว อุตฺตภาเว อภิชานิตฺวา  
 โวลิตโวसानา หุตฺวา ปารมิสงฺฆาตํ สุตฺทขมฺมานํ ปารมิภูตํ นิพฺพานํ ปฺตฺตา  
 มยฺนติ วทฺวา.

แปลความว่า บทว่า ทิฏฐุขมฺมาภิญญาโวसानปารมิปปุคฺคา ความว่า (บุคคล)  
 กล่าวแล้วว่า พวกเราเป็นผู้มีความจนอื่น เหมือนความอื่นของท่านผู้มีพรหมจรรย์  
 อันอยู่จนแล้ว บรรลุพระนิพพานที่นับว่าเป็นคุณชาติถึงเกณฑ์สมบูรณ์ คือเป็นองค์ที่  
 ถึงเกณฑ์สมบูรณ์ของธรรมทั้งปวง เพราะรู้อย่างไรในอภิปภานั้นนั้นเพียง

<sup>2</sup> MA., IV : 91.

ข้อสังเกตคือ ปรัชญาสุทนต์ ไขความในพระสูตรตามที่เราเข้าใจ คือ ในสกุลหาญ-  
สุดควัฒณานั้น บารมีหมายถึง การบรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์ ด้วยการบำเพ็ญกรรมทาง ๓  
มีสติปัญญา เป็นต้น ในอรรถกถา นี้ กล่าวธรรมะที่ละหมวด แสดงให้เห็นว่า จะปฏิบัติกรรม  
หมวดใดหมวดหนึ่งก็จะบรรลุ "บารมี" หรือพระอรหันต์คณใด (การเลือกปฏิบัติกรรมข้อใดคง  
จะขึ้นอยู่กับนิสัยปัจจัยของแต่ละบุคคล)

อรรถกถาของสังคารวสูตร ก็ตีความไปในทางว่าบรรลุนิพพานในอภิปภ (คือใน  
ชาติ) นี้ ส่วนอรรถกถาของอนุปหสูตร อธิบายว่า บารมีคือความสำเร็จ

## 2. อรรถกถาของบุคคลบัญญัติ กล่าวตอนหนึ่งว่า

เตน สาวกปารมีญาเณ เต ปุคฺคลา สาริปุคฺคโมคฺคสุฉานา<sup>1</sup>

แปลความว่า พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ จึงเป็นบุคคลเหล่านั้น (คือเป็นอัครสาวก)  
ด้วยสาวกปารมีญานั้น

ความจริงนี้ แสดงว่า สาวกปารมีญา เป็นธรรมที่ทำให้พระโมคคัลลานะและพระ  
สารีบุตร เป็นเลิศกว่าพระสาวกอื่น

ช. ชาติกัฏฐกถา เป็นอรรถกถาของชาตก ซึ่งเป็นคัมภีร์หนึ่งของพระสูตรในชุดทกนิ-  
กาย ชาตกในชุดทกนิกาย เป็นแต่คาถาเรื่องสั้น ๆ แสดงข้อสอนใจทางธรรมด้านต่าง ๆ ไม่มี  
เรื่องราวแสดงที่มาของคาถานั้น ๆ หังไม่กล่าวถึงว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชาติก่อนของพระพุทธ-  
เจ้า หรือกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีใด ๆ หังสิ้น ต่อมา เมื่อพระพุทธโฆษาจารย์ รจนาชาติ-  
กัฏฐกถา ท่านได้เริ่มต้นอธิบายด้วยนิทานกถา ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ตอน ดังต่อไปนี้

<sup>1</sup> Pug A., p. 251.



1. ทูเรนิทาน เล่าเรื่องตั้งแต่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีในสมัยพระพุทธรูปที่ยังกร จน จุตติจากพระชาติที่เป็นพระเวสสันดร และบังเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นดุสิต
  2. อวิทูเรนิทาน แสดงเรื่องตั้งแต่พระโพธิสัตว์จุตติจากดุสิตเทวโลก จนกระทั่งตรัสรู้
  3. สันติเกนิทาน เป็นเรื่องตั้งแต่ตรัสรู้จนปรินิพพาน
- นอกจากนี้ แสดงเรื่องที่มาจากกาถาแต่ละเรื่อง ตอนท้ายของทุกเรื่องมีการประชุม ชาคกว่า พระโพธิสัตว์ คือ พระพุทธเจ้า และบุคคลในเรื่องคือบุคคลต่าง ๆ ในครั้งพุทธกาล ในส่วนที่เกี่ยวกับบารมี มีการกล่าวถึงดังต่อไปนี้

1. ทูเรนิทาน เน้นเรื่องการบำเพ็ญบารมีต่อเนื่องเป็นเวลาสี่สงไขยแสนกัปป์ ตั้งแต่ครั้งที่พระโพธิสัตว์เกิดในสมัยพระพุทธรูปที่ยังกร จนกระทั่งถึงตอนที่เกิดเป็นพระเวสสันดร ความคิดนี้เป็นไปตามคติพุทธวงศ์ มีการยกข้อความเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีในเชิงอุปมา จากคัมภีร์พุทธวงศ์ขึ้นเป็นหลักฐานประกอบ ส่วนที่กล่าวถึงคัมภีร์พุทธวงศ์ คือ มีการกล่าวถึง การบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์วิจิตราวี ในสมัยพระโคตมัญญูพุทธเจ้า ว่าท่านได้บริจาค โอรสทั้งสองให้เป็นทานแก่ยักษ์ เหมือนครั้งที่พระเวสสันดรทรงยกพระกัณหาชาติ และพระนาง- มัทรี เป็นทาน มีความพรรณนาว่า พระเจ้าวิจิตราวีมิได้มีความเศร้าโศกเสียใจ มีแต่ความยินดี โสมนัสที่ได้กระทำทาน อีกเรื่องคือการกระทำทานของพระโพธิสัตว์สุรจุ ในสมัยของพระพุทธรูป- เจ้ามิ่งคะ

ในทูเรนิทานนี้ มีการกำหนดอย่างชัดเจนเป็นครั้งแรกถึงความแตกต่างของบารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี แต่น่าสังเกตว่า กล่าวเฉพาะทานบารมี มิได้ยกไปถึงบารมีข้ออื่น ๆ (คงจะให้เทียบกับทานบารมี) ดังข้อความต่อไปนี้

ทานิรกณฺฑพริจฺจาโค ทานูปารมี นาม อญฺคปริจฺจาโค ทานูปารมี  
 นาม ชีวคปริจฺจาโค ทานปรมคฺตูปารมี นามาติ ทสฺอุปารมีโย ทสอุปารมีโย  
 ทสปรมคฺตูปารมีโยคิ สมตีสฺอุปารมีโย<sup>1</sup>

แปลความว่า การบริจาควัตถุภายนอก ชื่อว่า ทานบารมี การบริจาคส่วนของร่างกาย ชื่อว่า ทานอุปบารมี การบริจาคชีวิต ชื่อว่า ทานปรมัตถบารมี (ส่วนบารมีอื่น ๆ มีระดับความแตกต่าง) เป็นบารมี 10 อุปบารมี 10 และปรมัตถบารมี 10 รวมเป็นบารมี 30

<sup>1</sup> JA., I : 25.

นอกจากนั้น มีการสรุปว่า บารมีใดมีการบำเพ็ญในสมัยพระโศภิต์พระองค์ใด และแต่ละบารมี การบำเพ็ญของพระโศภิต์องค์ใดเป็นยอดแห่งบารมีนั้น ๆ นอกจากนั้น ในตอนที่กล่าวถึงการปฏิบัติของพระบรมศาสดาของเรา ได้พรรณนาอันสงฆ์ของบารมีธรรมของพระโศภิต์ว่า

เนกขัมมบิณฑนา สปุริสา วิสัยกุกา ภาวากเว

จรนุติ โลกุตตจริยาโย ปุเรนตะ สุตตปารมีติ<sup>1</sup>

แปลความว่า บุคคลทั้งหลายเหล่านั้น เป็นสัปปุริษ อยู่น้อมไปในเนกขัมมะ หลุดพ้น (ไม่คิด) เทียวไปในภพอันใหญ่ บำเพ็ญบารมีทั้งปวงอยู่ ประพฤติโลกุตตจริยา (คือเป็นการกระทำดีที่เป็นประโยชน์แก่ชาวโลก)

ตัวอย่างจริยาต่าง ๆ ที่ยกขึ้นมาในชาตกัฏฐกถานั้น มีทั้งที่ตรงกับจริยาปิฎก และต่างกันออกไป ดังนี้

#### ก. ทานบารมี

<u>จริยาปิฎก</u>	<u>ชาตกัฏฐกถา</u>
1. อภิกคิทรานมณ	1. อภิกคิทรานมณ
2. สังฆทรานมณ	2. สังฆทรานมณ
3. กุรุชรรม	3. ฌณฺชยราช (กุรุชรรม)
4. มหาสุหฺสสนะ	4. มหาสุหฺสสนะ
5. มหาโควินทะ	5. มหาโควินทะ
6. นิมิราช	6. นิมิหาราช
7. จันทกุมาร	7. จันทกุมาร
8. สีวีราช	8. วิสัยหเสฏฐี
9. เวสสันดร	9. สีวีราช
10. สสมันทิต	10. เวสสันดร
	11. สสมันทิต

<sup>1</sup> ibid., I : 46.

ในหาพยากรณ์นี้ ชาตภัฏฐกถามีเรื่องเกี่ยวเรื่องหนึ่ง ทั้งจริยาปิฎก และชาตภัฏฐกถา  
ยกย่องการกระทำของสมณบัณฑิตว่าเป็นเลิศ คಾದาที่ชาตภัฏฐกถายกขึ้นก็เป็นคಾದาเดียวกับคาดา  
ในจริยาปิฎก

### ข. คีธบารมี

<u>จริยาปิฎก</u>	<u>ชาตภัฏฐกถา</u>
1. สีลวานาค	1. สีลวานาคราช
2. ภูริทัต	2. จัมเปยยกนาค
3. จัมเปยยกนาค	3. ภูริทัตตนาคราช
4. จุฬโศภี	4. ฉัททันตนาคราช
5. มหิงศราช	5. พระอินทร์ตฤกumar (รัชทิศ)
6. รุขราช	6. ชังขปาล
7. มาทังคะ	
8. ธรรมาธรรมแหวมุตร	
9. ขยทิศ	
10. ชังขมาธ	

จริยาปิฎกและชาตภัฏฐกถายกย่องการกระทำของชังขมาธว่าเป็นเลิศตรงกัน

### ค. เนกขัมมบารมี

<u>จริยาปิฎก</u>	<u>ชาตภัฏฐกถา</u>
1. บุชัญชัย	1. โสมนัสสกุमार
2. โสมนัสสะ	2. ทัตติยาลกุमार
3. อโฆสระ	3. อโฆสรบัณฑิต
4. ภีสะ	4. จุฬสุตโสม (ภีสะ) <sup>1</sup>
5. โสณบัณฑิต	

<sup>1</sup> คาดาที่ยกมาประกอบมาจากเรื่องจุฬสุตโสมชาตก ว่า มหาเศรษฐี นกตฤคค์ เซทปิณฑ  
ณทุตตี จรโต น โภคิ ถณัน เเฮสา เม เนกขัมมบารมีติ แปลว่า เราทั้งแล้วซึ่งราชมบัติ ถันมา  
ไยเมื่อรากับกอนน้ำลายเขียว สละอยู่ไม่เป็นผู้ติค นี้คือเนกขัมมบารมีของเรา

๔. บัญญัติบารมี

จริยาปิฎก

ชาติกัฏฐกถา

1. วิชฺฐรมัณฑิต
2. มหาโควินทมัณฑิต
3. กุพทาลมัณฑิต
4. สัตตุภักตชาตถ <sup>1</sup>

๕. วิริยบารมี

จริยาปิฎก

ชาติกัฏฐกถา <sup>2</sup>

1. มหาชนก

๖. ชั้นติบารมี

จริยาปิฎก

ชาติกัฏฐกถา

1. ชั้นติวาทชาตถ <sup>3</sup>

<sup>1</sup> ในจริยาปิฎกไม่มีตัวอย่างของบัญญัติบารมี คาถาที่ยกขึ้นในชาติกัฏฐกถาว่าดังนี้  
 ปญฺญา ยวิจิณฺนุโต ทฺราหฺมณํ โมจฺปิ ทฺกฺษา  
 ปญฺญา เม สโม นตฺถิ เอสํ เม ปญฺญาบารมี  
 แปลความว่า เราผู้ใคร่ครวญอยู่ด้วยปัญญา ได้เปลื้องพรหมณ์จากทุกชั้นแล้ว ผู้เสมอ  
 กับเราด้วยปัญญาย่อมไม่มี นี่เป็นบัญญัติบารมีของเรา

<sup>2</sup> ในจริยาปิฎก ไม่มีตัวอย่างของวิริยบารมี คาถาที่ยกขึ้นในชาติกัฏฐกถาว่าดังนี้  
 อธิรหฺสฺสี ชลฺมชฺเช หทา สทฺเพว มาบุสา  
 จิตฺตสฺส อญฺญา นตฺถิ เอสํ เม วิริยบารมี  
 แปลความว่า มนุษย์ทั้งหลายทั้งปวงนั้นเที่ยว ผู้แลไม่เห็นดัง เสียชีวิตแล้ว ในท่าม  
 กลางน้ำ ภาวะแห่งจิตของเราไม่เปลี่ยนเป็นอื่น นี่เป็นวิริยบารมีของเรา

<sup>3</sup> จริยาปิฎก ไม่มีเรื่องชั้นติวาท ในชาติกัฏฐกถายกถาว่า  
 อเจกนํ ว โภฏฺเฏนฺเต ทิณฺเณ นรฺสุนา มม  
 ทาสีราเช น กุปฺปามิ เอสํ เม ชนฺติปารมีติ  
 แปลความว่า ครั้นเมื่อพระเจ้ากาสิ ประหารเราผู้หาเจกนามิได้ ด้วยขวานอันคม  
 เราไม่โกรธพระเจ้ากาสิเลย นี่เป็นชั้นติบารมีของเราดังนี้

## ข. สัจจบารมี

จริยาปิฎก

1. กปิราษ
2. สัจจสัททพมัตถิก
3. วัฏฏกโปทก
4. มัจฉาราษ
5. กัณห์ทีปายณะ
6. สุกโธสม

ชาตกัฎฐกถา

1. มหาสุทโธสมชาตก

## ฌ. อธิษฐานบารมี

จริยาปิฎก

1. เหมีย

ชาตกัฎฐกถา

1. มุกปักขชาตก

## ฎ. เมตตานบารมี

จริยาปิฎก

1. สุวรรณสาม
2. เอกราษ

ชาตกัฎฐกถา

1. เอกราษ

## ฏ. อุเบกขาบารมี

จริยาปิฎก

1. มหาโสมหังสะ

ชาตกัฎฐกถา

1. โสมหังสะชาตก

2. อวิทุเรณิทาน ตอนหนึ่งกล่าวว่า เหวกาตั้งหลายมากกราบทูลอาราธนาให้พระโศภิตสัตว์จุติไปอุบัติในมนุษย์โลก พระโศภิตสัตว์ทรงนำเพ็ญบารมีธรรม 10 ประการ เพราะปรารถนาความเป็นพระสัพพัญญูเจ้า<sup>1</sup> อีกตอนหนึ่งว่า พระสุทโธมารคาต้องไต่บ่าเพ็ญบารมีมาตั้งแสนกัป<sup>2</sup> และอีกตอนหนึ่ง กล่าวถึงพระสุทโธของคณจณุมาร โดยอาศัยบารมีทั้ง 10 ประการเป็นกำลังช่วยเมื่อพญามารขู่จะเอาข้อมสังข์ ก็ตรัสว่า มารไม่ไต่บ่าเพ็ญบารมี จึงไม่มีสิทธิ์<sup>3</sup>

<sup>1</sup> *ibid.*, I: 45.

<sup>2</sup> *ibid.*, I: 49.

<sup>3</sup> *ibid.*, I: 72 - 74.

เมื่อเรื่องเหล่านี้ต่อมาได้ปรากฏในพุทธประวัติที่รจนาในประเทศไทย เช่น ปฐมสมโพธิกถา ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า ชาตภิกขุรูดดา มีอิทธิพลต่อความคิดเรื่องบารมีในประเทศไทย การที่กล่าวว่า พระพุทธมารดาบำเพ็ญบารมีนั้น แสดงให้เห็นว่า บารมีมิได้เป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าหรือพระสาวกบำเพ็ญเพื่อการตรัสรู้เพียงอย่างเดียว การที่บุคคลจะมาเป็นพระพุทธมารดา ก็ต้องบำเพ็ญบารมีด้วย ในที่นี้คำว่าบารมีเปลี่ยนแปลงความหมายจาก "ธรรมะที่บุคคลประพฤติปฏิบัติเพื่อความตรัสรู้" มาเป็น "ธรรมะที่บุคคลประพฤติปฏิบัติเพื่อการตั้งอยู่ในฐานะอันสูง"

3. สันติเกนิทาน กล่าวถึงตอนที่พระพุทธองค์ทรงเพ่งมัตถังก<sup>1</sup> ซึ่งเป็นที่บรรลุมารมีธรรมทั้งหลาย ในตอนที่เสวยวิมุตติสุข<sup>1</sup> อีกตอนกล่าวถึงพญามาร เกิดความเสียใจที่ไม่ได้บำเพ็ญบารมี จึงอุทธรณ์พระเจ้าไม่ได้<sup>2</sup>

4. เนื้อเรื่องชาตก ชาตกที่ปรากฏคำว่า บารมีอย่างชัดเจน มีอยู่เพียง 15 เรื่อง จากชาตกทั้งหมด 550 เรื่อง คือ

อุบดินทวารวค เอกนิบาต อรตถกถาชาตก กล่าวถึงพระพุทธองค์ ทรงกล่าวกะอนุตปิตกเสขมร<sup>3</sup> ถึงการบำเพ็ญบารมีธรรม 10 ประการ<sup>3</sup> ในตอนจบกล่าวถึงทางคำเนนของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสงฆ์บำเพ็ญบารมีจนแก่ชรา และบรรลุความเป็นพระอัสสัมชัญเจ้า บรรลุปัจเจกพุทธภูมิ และสาวกบารมีญาณ ความลำบาก<sup>4</sup>

กุกกรชาตก กุกกรวค เอกนิบาต กล่าวถึงพระโฆสิสัตว์ ซึ่งเสวยพระชาติเป็นสุนัขคำโง่ถึงบารมีธรรมเพื่อช่วยเหลือมนุษย์<sup>5</sup>

<sup>1</sup> *ibid.*, I : 77.

<sup>2</sup> *ibid.*, I : 78.

<sup>3</sup> *ibid.*, I : 95.

<sup>4</sup> *ibid.*, I : 105. สาวกบารมีญาณในที่นี้จะแสดงความหมายว่า คุณธรรม (อภิปัตตมส) ของพระสาวก โดยไม่ได้กำหนดเฉพาะว่าเป็นผู้ใด (ดูวิธานพิเศษนี้ หน้า 33)

<sup>5</sup> *ibid.*, I : 176.



วิภกษาคก กุลาภวรรค เอกนิบาต<sup>1</sup> กล่าวถึงพระโศภิต์ ซึ่งเสวยพระชาติเป็นอุกนก ครั้งหนึ่งไฟป่าตามมาถึงก็คำนึงถึงพระสัพพัญญูเจ้าผู้ยังมี 30 ทัศ โห้บริบูรณ์ (คิดเฉย ๆ ไม่ได้บำเพ็ญเอง) ไฟก็ดับ และบริเวณนั้นไฟไม่ไหม้เลยตลอดปี

กาชชก อัมปทานวรรค เอกนิบาต<sup>2</sup> กล่าวถึงพระโศภิต์เมื่อเสวยพระชาติเป็นพญากา เมื่อพระราชาสั่งให้ฝูงชนพากันฆ่าฝูงกา พระโศภิต์ก็รำลึกถึงบารมี 10 ประการ มีเมตตาบารมีเป็นเบื้องต้น ยินเข้าไปชุกอยู่ใต้พระราชอาสน์ พระราชานำไม้ให้ใครจับพระโศภิต์ พระโศภิต์รำลึกถึงเมตตาบารมี ออกจากใต้อาสนะ แสวงกรรมถวายแด่พระราชา

กิมกษาคก กัลยาณธรรมวรรค ทุกนิบาต<sup>3</sup> พระบรมศาสดาทรงปรารภปัญญาบารมี เนื่องจากโคสัคคัมภีร์ของพระปัญญาบารมีของพระองค์เหมือนในมหาโศภิตก และอุมกษาคก ตรีเศ้า อติคินิพาน เมื่อพระองค์มีกำเนิดเป็นสิงห์ ช่วยให้บริวารบริโภคมะพลับได้โดยปลอดภัย

กัจจปชาคก อรัญญวรรค ติกนิบาต<sup>4</sup> พระโศภิต์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ โคออกนวลเป็นคานส เป็นผู้บำเพ็ญอุเบกขาบารมี ไม่ถือโกรธสิ่ง ซึ่งกระทำกิจอันหยาบโลน แต่ถดถอยเหลือถึงนั้น ซึ่งได้รับทุกขเวทนา เพราะกรรมของตน

ทรมุชชาคก อวาริยวรรค ฉนิบาต<sup>5</sup> กล่าวถึง พระโศภิต์เสวยพระชาติเป็นโอรสพระเจ้ามคธราช และมีสหายชื่อว่า ทรมุช เป็นบุตรบุโรหิต พระโศภิต์ได้เป็นพระ-

<sup>1</sup> *ibid.*, I : 213.

<sup>2</sup> *ibid.*, I : 485. เรื่องนี้ พระโศภิต์อาศัยเมตตาบารมี ในการนำตนและบริวารให้รอดพ้นจากภัยพิบัติได้

<sup>3</sup> *ibid.*, II : 76.

<sup>4</sup> *ibid.*, II : 359.

<sup>5</sup> *ibid.*, III : 242. ความตอนนี้อาจเทียบได้กับเรื่องของสุเมธคานสที่ได้รับพยากรณ์ในสำนักของพระพุทธผู้มีทรง ในพุทธวงศ์ อาจจะถูกยกมาจากที่นั่น

ราชากรุงทวารวดี ส่วนหริภุญชรออกบวชได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อพระราชาทรง  
พระชรา หริภุญชรปัจเจกพุทธเจ้าได้มาถวายโอวาทเรื่องอนิสงฆ์ของการออกบวช แต่พระโทธิ-  
สัตว์ยังทรงอาศัยกองกิเลส พระปัจเจกพุทธเจ้า ค้นทุกข์การภกรรมของพระโทธิสัตว์ ได้เห็น  
เนกขัมมบารมี จึงประกาศคุณในการบวช ว่า ถ้าพระโทธิสัตว์ทรงพระประสงค์จะบรรลุนิ-  
โทธิญาณไซ้ ขอให้ข่มมันในเนกขัมมบารมีเถิด

สุจิตตชก เสนกวรรค ฉินนิปาต<sup>1</sup> กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงปรารภปัญญามารมี  
และศรีชราคนนี้เป็นนคติที่ทวน เมื่อพระองค์เสวยพระชาติเป็นบุตรช่างทองผู้รักสน ใค้ชรา  
ช่างทองผู้มั่งคั่งเป็นภรรยา เพราะปัญญาและความสามารถ

สัตตภัสสชก กุกกวรรค สัตตนิปาต<sup>2</sup> กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงปรารภ  
ปัญญามารมี และศรีชราคนนี้เป็นนคติที่ทวนว่า เมื่อพระองค์เสวยพระชาติเป็นพรานหม่น ชื่อ  
เสนกะ ได้ช่วยพรานหม่นแก่ให้พ้นภัยจากงูเห่า และรู้บอกทำให้พรานหม่นแก่ทราบว่านางพรานหม่น  
มีผู้

สิวีชก วิสตินิปาต<sup>3</sup> พระโทธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสิวีราช ให้จักขุ  
เป็นทานแก่อินทพรานหม่น เพราะปรารถนาที่จะบำเพ็ญบารมีให้เต็ม ถ้าพระโทธิสัตว์ไม่บำเพ็ญ  
บารมีให้เต็มแล้ว ก็จะไม่สามารถบรรลุนิโทธิญาณ เมื่อให้จักขุเป็นทานแล้ว ใค้อินทพราน  
ขอให้ตนใค้จักขุที่สอง อันเป็นพระเนตรทิพย์ เรียกว่า สัจจปารมิตาจักขุ<sup>4</sup> คือจักขุที่เกิดเพราะ  
สัจจนามิของพระองค์

โรหิตนนิคชก วิสตินิปาต<sup>5</sup> พระโทธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาเนื้อ ชื่อ  
โรหิตนนิคชกราช คิดหวังของนายพราน เนื้อผู้เป็นน้องชายและน้องหญิงของตน มิใค้ยอมหิ้งเนื้อ  
ผู้พี่ชาย ซึ่งนี้ทำให้นายพรานมีความเมตตา ปล่อยพญาเนื้อเป็นอิสระ ชาติที่ถูกเชือกรัดจนเป็นแผล

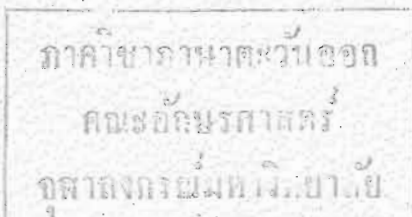
<sup>1</sup> Ibid., III : 281.

<sup>2</sup> Ibid., III : 341.

<sup>3</sup> Ibid., IV : 406.

<sup>4</sup> Ibid., IV : 411.

<sup>5</sup> Ibid., IV : 418.





ก็ไม่ปรากฏรอย เพราะอาณาเขตของบารมี<sup>1</sup> ที่พระมหาสัตว์มาเพ็ญมา

บุคบัณฑิตชาตก มหานิยาต พระพุทธเจ้าทรงปรารภเนกขัมมบารมี คริสชาตกนี้ เป็นอศัตินทาน เมื่อพระองค์เสวยพระชาติเป็นโอรสพระเจ้ากาสิ ปรารภว่าจะออกบวช จึง แสร้งทำเป็นใบ้<sup>2</sup>

มหาชนกชาตก มหานิยาต พระโทธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระมหาชนกโอรส พระเจ้าอริฏฐชนก เมื่อครั้งยังอยู่ในพระครรภ์แห่งพระมารดา พระไปธชนกผู้เป็นอา ไคยภทท์ มาจึงรารสมบัติ พระรารชวิกาไคให้พระมหาเสวีรักษาครรภ์ไว้ให้ปลอดภัย และหนีออกจากพระนคร พระโทธิสัตว์เป็นผู้มีบารมีอันบริบูรณ์แล้ว ท้าวสักกะจึงมาช่วยเหลือ<sup>3</sup>

ภูริทัตตชาตก มหานิยาต พระโทธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระภูริทัตต์ ผู้เป็น ทรานาค เป็นผู้ใคร่ในธรรม ถือชื่อ เกยพาทราหมณะสาท (นายพราณ) ลงไปนาคภิกขุ ภายหลังพาทราหมณะสาทไคพาหมองุมารจับพระมหาสัตว์ แม่พระมหาสัตว์เป็นผู้มีฤทธิ ก็ไม่ประทุษร้ายหมองู ค้วยเกรงคือจะขาด จึงหัดบเนตรอยู่นิ่งเฉย<sup>4</sup> มาเพ็ญอริฐานบารมี

วิฑูรย์บัณฑิตชาตก มหานิยาต พระพุทธองค์ทรงปรารภวิญญาบารมี<sup>5</sup> คริสเรื่อง นี้ ซึ่งเป็นเรื่องที่พระโทธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นวิฑูรย์บัณฑิต เป็นผู้ถวายธรรมแก่พระเจ้าโกรพ วิฑูรย์บัณฑิตไควินิจฉัยธรรมเป็นที่ทอพระราชนฤทัยของพระเจ้าโกรพ และพระสหาย มีทรานาค เป็นต้น ความสามารถในการแสดงธรรม ทราบถึงมเหสีของทรานาค นางอยากทั้งธรรมของ วิฑูรย์บัณฑิต จึงแสร้งทำเป็นป่วยอยากเสวยเนื้อหัวใจวิฑูรย์บัณฑิต ปุณณกยักันไคมารับอาสาไปนำ วิฑูรย์บัณฑิต ไคไปหลอหลอกจากพระเจ้าโกรพ ปุณณกยักันไคคิดฆ่าวิฑูรย์บัณฑิตเห่าไรไม่สำเร็จ ภาย หลังจึงเชื่อมไสโยธวาทรของวิฑูรย์บัณฑิต

<sup>1</sup> ในที่นี้ไม่ไคบอกว่บารมีอะไร

<sup>2</sup> *ibid.*, VI : 1.

<sup>3</sup> *ibid.*, VI : 31.

<sup>4</sup> *ibid.*, VI : 185.

<sup>5</sup> *ibid.*, VI : 255.

มหาอวมักคชาตก มหานิบาต (มโหสถชาตก) พระพุทธเจ้าทรงปรารภปัญหา  
 บารมีของพระองค์ ครุชชาตกเมื่อพระโฑมิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมโหสถมัตติก ไขปัญหาในการ  
 บริหารราชการในราชสำนักแห่งพระเจ้าวิเทโหราช โดยประการต่าง ๆ<sup>1</sup>

นอกจากชาตกที่มีคำว่า บารมี ปรากฏอย่างชัดเจนแล้ว ชาตกเรื่องอื่น ๆ ถึงจะไม่  
 มีคำว่า บารมี ก็ล้วนแต่กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างทั้งนั้น  
 บางชาตกมีโครงเรื่องตรงกับจริยาปิฎก แต่เนื้อหารายละเอียดแตกต่างจากจริยาปิฎก ตัวอย่าง  
 เช่นเรื่องมุกกชชาตก ในจริยาปิฎกกล่าวถึง พระราชกุมารทรงพระนามมุกกช ได้เห็นภัย  
 ของการครองราชสมบัติ จึงได้ตั้งอธิษฐานอย่างมั่นคงว่าจะเสด็จเป็นคนหุนหวน ตามอด  
 พิกการ เป็นเวลา 16 ปี จนในที่สุดพระราชบิดาสั่งให้เขาไปฆ่า ก็ยังไม่ยอมเสียอธิษฐานที่ตั้ง  
 ใจไว้ ในชาตกกฏรูดดา มีเนื้อหาละเอียดกว่า ว่า พระเจ้ากาสิแห่งพาราณสี แม้จะมีพระชนม  
 ทัช 16,000 คน ก็ไม่มีพระราชบุตร ในที่สุดพระมเหสีองค์ใหญ่นามว่า จันทาเทวี ได้ประกาศ  
 สัจจริยา ขอเอาอำนาจแห่งศีลที่พระนางไครณาไว้อย่างดีโดยตลอด ให้พระนางมีพระราช  
 โอรส หัวสีกะจึงขอให้พระโฑมิสัตว์มาประสูติ เพื่อจะได้บำเพ็ญบารมี พระโฑมิสัตว์จึงมา  
 บังเกิดเป็นพระราชบุตร ทรงพระนามว่า เตมิยกุมาร เมื่อพระชนม์ 1 เดือน ได้เห็นพระรา  
 ชบิดาองค์โอรส 4 คน ก็รู้สึกว่าการครองราชสมบัติเป็นเหตุให้ต้องกระทำอันตรายต่อการ  
 ประพฤติธรรม ต่อมาได้เห็นเสวตฉัตรก็เกิดความกลัวอีก เทพคายุรักษาเสวตฉัตรได้แนะนำ  
 ให้ถลกหนังเป็นคนหุนหวน ตามอด พิกการ พระองค์ก็ตั้งอธิษฐานหัวใจให้มั่นคง แกล้งนอนเฉย  
 ไม่รับรู้อะไรเลย พระบิดามารดา ตลอดจนบุคคลอื่น ๆ ได้พยายามหลอกล่อด้วยวิธีการต่าง ๆ  
 เช่น แกล้งไม่ให้นม เพื่อให้ร้อง ก็อดกลั้นไม่ร้องเสีย เป็นต้น เมื่อพระชนมายุ 16 ปี พระ  
 ราชนิดาเชื่อคำทำนายของโหรว่า พระโฑมิสัตว์เป็นกาลีที่อำมหิตเมือง สั่งให้เขาไปฆ่า  
 พระโฑมิสัตว์ก็พระทัยที่จะสำเร็จตามความประสงค์ ขณะที่นายสารดี ชูนำพระโฑมิสัตว์ไปฆ่า  
 กำลังซุกหุดมอยู่ พระองค์ก็ได้บอกความจริงทั้งหมด คนขับจึงไปกราบทูลให้พระเจ้ากาสิ และ  
 พระนางจันทาเทวีทราบ ทั้ง 2 พระองค์จึงเสด็จมารับ แต่เมื่อได้ฟังคำสั่งสอนของพระโฑมิสัตว์  
 จึงกลับใจออกบวชด้วย ทั้งเมืองเป็นเมืองร้าง ต่อมาเจ้าเมืองอื่นยกทัพมาตี พบเมืองร้าง

<sup>1</sup> Ibid., VI : 329.

ติดตามไปจนพบ ก็ออกบวชด้วย เป็นอย่างนี้ถึง 3 เมืองด้วยกัน

ตัวอย่างที่ยกมานี้เป็นพระศนะในการปฏิบัติธรรมของชาตกัฏฐกถา ซึ่งถ้าพิจารณาในระดับสามัญแล้วจะเห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง เพราะผู้ที่เข็นพระเจ้าแผ่นดิน ต้องรักษาคุณธรรมของกษัตริย์ รักษาหน้าที่ในการคุ้มครองประเทศบ้านเมือง เมื่อมีผู้กระทำความผิดก็ต้องพิจารณา ลงโทษตามโทษานุโทษ ถ้าไม่กระทำเช่นนี้ หวังเป็นที่คำหั้นไว้ว่า ไม่รักษาราชกิจ แต่กิจของพระโพธิสัตว์นั้นคือการบำเพ็ญบารมี เพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นภาวะอันจะนำประโยชน์ใหญ่ยิ่งมาสู่มนุษยโลก

สำหรับความหมายของคำว่าบารมี สรุปลงจากข้อความในชาตกัฏฐกถาว่า เป็นธรรมะอันสูงที่พระโพธิสัตว์หรือผู้ที่ปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าจะต้องบำเพ็ญเป็นเวลานาน บารมีที่บำเพ็ญนี้จะช่วยให้ชนะมาร คือ กิเลสได้ พระพุทธเจ้าทรงบรรลুবารมีธรรมเต็มบริบูรณ์ ณ โคนต้นโพธิ์ในทอนทรีสิริ ในชาตก 15 เรื่องที่เอ่ยถึงบารมีโดยตรง แบ่งออกได้ดังนี้

ก. กล่าวถึงบารมีโดยทั่ว ๆ ไป มิได้ระบุว่าจะบารมีอะไรสำคัญและบุคคลในเรื่องมีพฤติกรรมอย่างไร มีอภินิหารชาตก ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสถึงบารมี ในกุกกุรชาตก พระโพธิสัตว์คำนึงถึงบารมีเพื่อช่วยเหลือหมู่ญาติ เป็นไปในทำนองว่านึกถึงสิ่งที่ตั้งใจเพื่อให้จิตใจผ่องใส จะมีความสามารถในกุกโธบาย ในวิฏฐกชาตก พระโพธิสัตว์นึกถึงบารมีของพระสัพพัญญูเจ้า เป็นการยึดเอาคุณงามความดีของผู้วิสุทธิตั้งที่ หึง คงจะเป็นทำนองเดียวกับที่กล่าวกันในภาษาไทย ปัจจุบันนี้ก็เรียกว่า "พระบารมีปกเกล้า" เป็นต้น ส่วนเรื่องโรหิตนคัมภีรชาตกนั้น ก็มีได้ระบุว่าเป็นบารมีอะไร เรื่องมหาชนกก็กล่าวเพียงว่าพระมหาสัตว์เป็นผู้มีบารมีทำนองเดียวกับที่เรา กล่าวว่าคุณนั้นผู้มีบุญ

ข. เมตตามบารมี มีกล่าวในกุกกุรชาตก ในเรื่องนี้ก็มีได้มีกล่าวถึงการทำบุญเมตตามบารมี กล่าวแต่เพียงว่า พญาภาโหสิสัตว์รำลึกถึงบารมีต่าง ๆ หึง 10 โดยถือเอาเมตตามบารมีเป็นสำคัญ แล้วจึงเข้าหาพระเจ้าแผ่นดิน ความมุ่งหมายอย่างหนึ่งก็คือตั้งจิตแน่วแน่มุ่งถึงความดี เพื่อให้จิตใจผ่องใส อีกประการหนึ่งเป็นลักษณะของเมตตามหานิยม คือทำจิตให้บุคคลอื่นเขาเมตตาปรานีตน มิใช่ว่าตนมีจิตเมตตาต่อผู้อื่น

ค. บุญญาบารมี เป็นบารมีที่กล่าวถึงมากที่สุดในชาตกัฏฐกถา แสดงให้เห็นด้วยว่า การใช้บุญญานี้มีระดับต่าง ๆ กัน เช่น ในคัมภีรทุกชาตก เมื่อมีผู้แซ่ขร้องพระบุญญาบารมี ก็



ทรงกล่าวถึงชาตกที่ทรงใช้ไหวพริบช่วยเหลือบิรวาร เช่นเดียวกับสุจิตชาตก, สัตกฤตชาตก กล่าวถึงการใช้ไหวพริบของพระโพธิสัตว์ อุมมิกคชาตก และวิชรบัพพิตชาตก นั้น พระโพธิสัตว์เป็นผู้ที่มีปัญญาสูง ทำให้ผู้อื่นศรัทธาเลื่อมใส และได้กระทำกิจอันเป็นประโยชน์

ง. อุเบกขามารมี กัจฉปชาตก แสวงถึงการไม่ถือโทษผู้กระทำหยาบช้า

จ. เนกขัมมมารมี ทรมุชชาตก และมุกคปภชาตก ส่งเสริมการออกบวชว่าจะทำให้บรรลุพระโพธิญาณได้ และแสดงว่าการอยู่เป็นฆราวาสนั้นมีโทษ แต่ก็มีโทษหมายถึงคุณประโยชน์ของการศรัทธาปฏิบัติทางโลก

ฉ. สัจจมารมี ในสิวชาตก พระเจ้าสิริราชให้จัญเป็นทาสแก่พราหมณ์ทาสที่ไต่ล้นวาทาไว้ เรื่องนี้ในจริยาปิฎกเน้นว่าเป็นทาสมารมี คือมุ่งเอาการให้ ส่วนชาตกเน้นการล้นวาทา และคุณของการทำตามคำพูด คือการได้จัญที่สองอันเป็นทิพย์

ช. อธิษฐานมารมี ภูริทคชาตก เน้นการอธิษฐานที่ว่าจะไม่ประทุษร้าย ส่วนในจริยาปิฎกเน้นเรื่องศีล

ค. ขัมมปัทฏฐกตา เป็นอรรถกถาของขัมมมบท ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพระสุตตันตปิฎกขุททกนิกาย เรื่องราวของขัมมปัทฏฐกตา บางส่วนมาจากพระสุตตันตปิฎก 4 นิกายแรก และพระวินัยปิฎก บางเรื่องก็มาจากชาตกกัฏฐกตา มีตอนที่กล่าวถึงบารมีอยู่เพียงตอนเดียวในสังขยวัตถุ คือตอนที่กล่าวถึงพระพุทธรูปองค์เมื่อเสวยพระชาติเป็นสุเมธคามส ได้ทรงบำเพ็ญบารมีครบ 30 คือ บารมี 10 อุปลบารมี 10 ปรมัตถบารมี 10 ความรู้เกี่ยวกับพุทธวงศ์และชาตกกัฏฐกตา

ง. มจฺจุตฺตวชิราณิ อรรถกถาพุทธวงศ์ อรรถกถานี้ ผู้รจนาคือ พระพุทธหัตถกเถระ ตอนที่อธิบายถึงบารมี ได้กล่าวตามคำอธิบายของพระพุทธโฆษาจารย์ในชาตกกัฏฐกตาเป็นส่วนใหญ่ คืออธิบายความหมายของคำว่า บารมี อุปลบารมี และปรมัตถบารมี โดยใช้ถ้อยคำเหมือนกับชาตกกัฏฐกตา แล้วสรุปว่า จริยาใดเป็นเลิศที่สุดในการบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ ทั้ง 10 บารมี เช่น ทานปรมัตถบารมี คือเรื่อง สสมันตชาตก

ในตอน สุเมธปุตตนาคดาวดณนา มีคำอธิบายความหมายของบารมีชนิดต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่ก็ตรงกับคัมภีร์พุทธวงศ์ ที่ให้ความหมายชัดเจนขึ้น คือ สัจจมารมี กล่าวถึง การตั้งมั่น ประพฤติคุณธรรมทั้งปวง ซึ่งจะให้ยอหังในทางโลกและทางธรรม ดังในบาลี ว่า

หัตถ์ สีสปรามิทธิ สีสั นาม สหุเสถส กุสธมมมานัน ปติฏฐา สีเส ปติฏฐิโต  
 กุสธมเมหิ น ปริพายติ สหุเพหิ โลกียโธกุตฺตรคฺเช ปฏิลลทติ

จ. วิสุทฺถชนวิลาสิณี อรรถกถาอุปทาน เริ่มด้วย หุเรนิทาน อวิหุเรนิทาน และ  
 สันติเกนิทาน เช่นเดียวกับชาตกัฏฐกถา ในส่วนพุทธชาตูปทานสังวิธณนา มิได้อธิบายคำ "นารมี"  
 เพิ่มเติมแต่ประการใด

ข. ปรมัตถทีปนี อรรถกถาจริยาปิฎก อรรถกถาเรื่องนี้เป็นผลงานของพระธรรมปาละ  
 เริ่มด้วยเป็นอรรถกถาของจริยาปิฎก จึงมีวิธีการจัดลำดับเรื่องตามจริยาปิฎก เริ่มด้วยนิทานกถา  
 ต่อมาเรียงตามวรรคต่าง ๆ อธิบายจริยาในจริยาปิฎกทีละจริยา ทางที่ใช้ชื่อจริยาต่างจากใน  
 จริยาปิฎกเล็กน้อย เช่นใช้ว่า สังฆทราทมณจริยา แทนสังขจริยา มาตุโปสภจริยา แทนสีลวานาค  
 เป็นต้น เนื้อหาส่วนใหญ่มีไต่ต่างกัน พระธรรมปาละได้ยกคำ หรือความบางตอนในจริยาปิฎก  
 ขึ้นมาอธิบายให้กระจ่างขึ้น เช่นในจริยาปิฎก ยกของจริยาของสสสมัยติทว่าเป็นเลิศ ในอรรถกถา  
 จริยาปิฎก กล่าวชัดว่า จริยาที่ยกมาเป็นตัวอย่างนั้น 9 จริยา อันเป็นนารมี อุปนารมี แคสสมัยติท-  
 จริยาแสดงปรมัตถนารมี นอกจากนั้น ยังมีคำอธิบายเพิ่มเติมของพระธรรมปาละ ตัวอย่างเช่น  
 ในตอนท้ายของเรื่องสังฆปาละจริยา ท่านได้ตั้งข้อสังเกตว่า แม้เรื่องนี้จะเน้นเรื่องการทำเพ็ญ  
 คีลอนารมีเป็นสำคัญ แต่ที่จริงแล้ว ตามเรื่องสังฆปาละนาคทราธ ได้บำเพ็ญนารมีครบถ้วนทั้ง 10  
 นารมี การบริจาคร่างกายของตน คือการทำเพ็ญทานนารมี การไม่ทำร้ายผู้ใดแม้ถูกเบียดเบียน  
 เป็นคีลอนารมี การละทิ้งโลกสมบัติทั้งหลายอันเป็นประจวบเหมาะโลกสมบัติ ออกจากนาคพิภพมานำ-  
 เพ็ญสมณธรรม เป็นเนกขัมมนารมี การรู้จักกำหนดว่าสิ่งนี้เป็นประโยชน์ควรจะทำ เป็นปัญญา  
 นารมี การขรรเทาความวิตก และเพิ่มความเพียรเป็นวิริยนารมี การออกหนาคือความเจ็บปวด  
 (อชิวาสนสันติ) เป็นขันตินารมี การตั้งมั่นในความจริง เป็นสัจจนารมี การมีจิตใจเสมอ มั่นคง  
 ไม่หวั่นไหวต่อสิ่งที่ตั้งใจ เป็นอธิษฐานนารมี การมีเมตตาในสัตว์ทั้งปวง แม้แต่ผู้ที่กระทำร้าย  
 เป็นเมตตา นารมี การมีภาวะเป็นกลางในเวทนาและการกระทำชั่วร้ายของนายพราน คือการ  
 บำเพ็ญอุเบกขานารมี <sup>1</sup>

<sup>1</sup> Cp A., pp. 180 - 181.

บุชัญชยจริยาภิเษก เป็นจริยาที่มุ่งแสดงเนกขัมมบารมี พระธรรมปาละก็ได้ตั้งข้อสงสัยไว้เช่นเดียวกันว่า มีการบำเพ็ญบารมีครบ 10 คือบำเพ็ญทานบารมีเมื่อสละทรัพย์สมบัติทั้งหมดออกบวช การสละรวมกายวาจาถือเป็นที่ลวมบารมี เนกขัมมบารมีคือการบรรลุดาน อันมีบรรพชาเป็นต้น บัญญัติกระทำแล้วซึ่งมนสิการในอนิจจตาเป็นเบื้องต้น มีการบรรลุภิญญาเป็นปริโยสาน และบัญญัติที่จะเข้าใจธรรมะ อันเป็นอุปการะแก่ธรรมทั้งหลาย มีทาน เป็นต้น ถือว่าเป็นบุญบารมี ความเพียร เพื่อสำเร็จประโยชน์ในที่ทั้งปวง เป็นวิริยบารมี ญาณชนิดิ และอริยาสันชนิดิ เป็นชนิดิขบารมี การมีวาจาที่ตรงต่อคำสัญญา (ปฏิญญา) เป็นสังขยบารมี การสมาทานอธิษฐานอย่างไม่วันทวิในทั้งปวงเป็นอธิษฐานบารมี เมตตาบารมีย่อมมีค้ำยเมตตาพรหมวิหาร เพื่อความมีจิตประกอบด้วยประโยชน์ในสัตว์ทั้งปวง อุเบกขาบารมี คืออุเบกขา อันกระทำแล้วในสังขารทั้งปวงด้วยอำนาจของอุเบกขาพรหมวิหาร<sup>1</sup>

อย่างไรก็ตาม นอกจากส่วนที่อธิบายความหมายของคำและความในจริยาปฏิภาณ ตามแนวอรรถกถาโดยทั่วไปแล้ว พระธรรมปาละยังได้เพิ่มอธิบายเรื่องบารมีเป็นพิเศษ ในตอนที่เรียกว่า ปกิณณกคาถา ซึ่งอยู่ตอนท้ายของคัมภีร์ คำอธิบายนี้นับว่าเป็นคำอธิบายเรื่องบารมีที่ละเอียดที่สุด พระธรรมปาละได้แสดงความคิดของท่านอย่างอิสระ มิได้ตามแนวคิดในชาตกฎกถา หรืออรรถกถาอื่น ๆ ไม่มีหลักฐานว่าท่านได้ความคิดทั้งหมดจากไหน มีหลายตอนที่แสดงคติตามแนวมหายาน ซึ่งต่างจากคติตามแนวเถรวาท อาจเป็นได้ว่า พระธรรมปาละต้องการจะแสดงความคิดเห็นของตนอันเกิดจากการสลับทรมันพั้งและวิเคราะห์คำอธิบายทางพุทธศาสนิกายต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสมัยนั้น ท่านจึงได้แยกคำอธิบายส่วนนี้ต่างหากเป็นพิเศษในตอนท้าย ไม่ปะปนกับส่วนอรรถกถาแต่ ๆ ซึ่งท่านต้องอธิบายขยายอรรถกถาตามแบบแผน

คำอธิบายเรื่องบารมีในปกิณณกคาถานี้นยาวมาก ไม่อาจจะยกมาดี แล้วแปลเป็นภาษาไทยทั้งหมด เหมือนได้ทำมาแต่กัน ในที่นี้เพียงแต่ยกมาบางประเด็นที่เห็นว่าสำคัญ แล้ววิเคราะห์วิจารณ์ประกอบ เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่า พระธรรมปาละมีความคิดเรื่องบารมีเหมือนหรือต่างจากคัมภีร์บาลีเล่มอื่น ๆ อย่างไร

พระธรรมปาละได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับบารมี 16 คำถามขึ้นเป็นหัวข้อดังนี้ คือ

<sup>1</sup> *ibid.*, pp. 185 - 186.

1. กา ปเนตา ปารมิโย  
บารมีทั้งหลายเหล่านั้นคืออะไร
2. เกณฺฏเรณ ปารมิโย  
บารมีทั้งหลายเป็นไปโดยความหมายอะไร
3. กติวิชา เจตา  
บารมีทั้งหลายเหล่านั้นมีที่ชนิก
4. โภ ทาสํ กโม  
ลำดับของบารมีทั้งหลายเหล่านั้นคืออะไร
5. กานิ อกุชฌ-รส-ปัจจุปฏฺฐาน-ปทฺฐานานิ  
อะไรคือลักษณะ รส สภาพที่ปรากฏ และพื้นฐานของบารมีทั้งหลายเหล่านั้น
6. โภ ปจฺจโย  
อะไรคือปัจจัย
7. โภ สงฺกิลฺโส  
อะไรคือสังกิลส
8. ที โวทานํ  
อะไรคือการชำระให้บริสุทธิ์
9. โภ บัญฺปิโกช  
อะไรคือบัญญัติของบารมี
10. กา บัญฺปิพฺพิ  
อะไรคือแนวทางปฏิบัติ
11. โภ วิภาโค  
อะไรคือการแบ่งประเภท
12. โภ สงฺคโท  
อะไรคือการจัดรวม
13. โภ สมฺปาทญฺญาโย  
อะไรคืออุบายที่จะทำให้บารมีเกิดขึ้น
14. กิฑฺคเกณ กาเลน สมฺปาทนํ  
ความสมบูรณ์เกิดขึ้นด้วยเวลาเท่าใด

15. โภ อานิสฺสโธ  
อะโรคืออานิสฺส

16. ภิญฺเจทาสี ฌณฺ  
และอะโรคือผลของบารมีทั้งหลายเหล่านั้น

คำถามที่ 1 บารมีคืออะไร

พระธรรมปาละอธิบายว่า "บารมีคือคุณทั้งหลาย มีทานเป็นต้น อันพระโฆสิสฺสทฺวฺเข้า  
ครอบครองแล้วด้วยพระกรุณาและอุบายโกลศ อินทังหา นามะ และทิฏฐิ ไม่อาจทำลายได้"<sup>1</sup>

คำจำกัดความนี้ เป็นพื้นฐานของความนึกเรื่องบารมีที่พระธรรมปาละได้อธิบายต่อ  
จากนี้ทั้งหมด พระธรรมปาละมิได้เห็นว่าบารมีคือคุณกรรม หรือคุณธรรมที่พระโฆสิสฺสทฺวฺ  
นำเพ็ญ เพื่อถึงซึ่งความเป็นพระพุทฺธเจ้าในอนาคตชาติเหมือนอย่างในพุทธวงศ์ และอรุณกดา  
ฉบับอื่น แต่เห็นว่าบารมี เป็นคุณธรรมที่พระโฆสิสฺสทฺวฺปฏิบัติ โดยมีความกรุณาและอุบายโกลศ  
(เท่ากับปัญญา) เป็นสำคัญ ดังนั้น แทนที่จะเป็นการปฏิบัติเพื่อถึงสมมุติอำนาจบางประการหรือ  
เพื่อเสริมสร้างความเต็มในคุณธรรมของตนสำหรับช่วยเหลือคนให้บรรลุความเป็นพระพุทฺธเจ้า  
ในอนาคต กอสมเป็นการสะท้อนความเต็มอิมแห่งพระกรุณาและปัญญา ห่วงองเกี่ยวกับคดีเรื่อง  
การแสดงออกแห่งความกรุณาและปัญญาของพระโฆสิสฺสทฺวฺ ด้วยการปฏิบัติบารมีต่าง ๆ ทางฝ่าย  
มหายาน

คำถามที่ 2 บารมีมีความหมายโดยอรุณได้อย่างไร

เรื่องนี้ได้ยกขึ้นอธิบายอย่างละเอียดในบทที่ 2 ซึ่งจะไม่กล่าวซ้ำในที่นี้อีก<sup>2</sup>

คำถามที่ 3 บารมีทั้งหลายเหล่านั้นมีกี่ชนิด

พระธรรมปาละ อธิบายว่า โดยสังเขป มี 10 ชนิด เหมือนอาจารย์อื่น ๆ แต่ท่าน  
เพิ่มเติมว่า "อาจารย์บางท่านกล่าวว่ามี 6 ประการ ซึ่งเป็นการนำบารมี 10 มารวมให้สั้นย่อ"

<sup>1</sup> Cp A., p. 277.

<sup>2</sup> ภาวิธานิพนธ์เล่มนี้ หน้า 9 - 13.



ข้อวิเคราะห์นี้แสดงให้เห็นว่า ขณะนั้นในลังกา น่าจะมีความคิดในเรื่องของบารมี 6 ประการ ตามแบบมหายาน การที่ท่านเขียนเช่นนี้ แสดงว่าท่านเห็นว่าความคิดเรื่องบารมี 10 เก่ากว่าความคิดเรื่องบารมี 6

คำถามที่ 4 อะไรคือการจักลำดับบารมีทั้ง 10

พระธรรมปาละ อธิบายว่า การจักลำดับบารมีนั้น เรียงลำดับตามการแสดงธรรม คือเรียงว่าสมานขอโทษก่อน มีวิธีการเรียงดังนี้

1. เรียงตามลำดับผลและอาณิสสที่เกื้อกูลต่อกัน กล่าวคือ หานเป็นธรรมมีอุปการะ แก่ศีล ก็กล่าวถึงหानก่อน และหานเป็นของปฏิบัติไถ่กายด้วย หานที่มีศีลประคอง<sup>1</sup> (มีศีลกำกับ อยู่) จะมีผลมาก มีอาณิสสมาก (ดีกว่าให้หานเฉย ๆ) ศีลอันเนกขัมมะประคอง, เนกขัมมะ อันปัญญาประคอง, ปัญญาอันวิริยะประคอง, วิริยะอันขันติประคอง, ขันติอันสัจจะประคอง, สัจจะอันอริยฐานประคอง, อริยฐานอันเมตตาประคอง, เมตตาอันอุเบกขาประคอง ทอ ๆ กันเช่นนี้ แต่อุเบกขานั้นท่านว่ามีกรุณาประคอง และกรุณามีอุเบกขาประคอง ถึงตอนนี้ พระธรรมปาละตั้งคำถามแทรกว่า ก็พระโทธิสค์ทั้งหลายผู้มีพระมหากรุณา เป็นผู้มื่อเบกขาใน สัตว์ทั้งหลายได้อย่างไร และท่านไค้วิเศษชนาคามติของอาจารย์ว่า พระโทธิสค์มีอุเบกขาใน บุคคลผู้ที่ควรมื่อเบกขาคด้วย และมีเป็นบางกาล พระองค์มีไค้มื่อเบกขาในที่หังปวง และทุกเวลา อาจารย์อีกท่านกล่าวว่า พระองค์มีไค้มื่อเบกขาในสัตว์ทั้งหลาย แต่ทรงมื่อเบกขาในความเปลี่ยนแปลง (วิปัลการ) ที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้วเอง<sup>2</sup>

2. อีกประการหนึ่ง จักเรียงลำดับตามบารมีที่ไค้ผ่น้อย (อุปปลลตุดา) และที่กระทำ ไค้ง่าย (สุกรตุดา) ตามทัศนคติ หรือแนวทางในการปฏิบัติธรรมของคนส่วนใหญ่ กล่าวคือ เริ่ม ต้นที่หานก่อน คือเมื่ออนุเคราะห์ผู้อื่นแล้ว ไค้โดยทันทีจะปฏิบัติไค้ไค้ คือหยุดการทำร้ายผู้อื่น ประ- หฤคิ์ทางกายและวาจา ก็จะสามารถประหฤคิ์ทางใจ เมื่อคือบริสุทธิ์ ความสำเร็จในฉานก็เกิด รื่นง่าย หลังจากปฏิบัติเนกขัมมะบารมีจนไค้ฉาน ก็จะสามารถยังปัญญาให้เกิดขึ้น เพราะสมาธิเป็น

<sup>1</sup> "ประคอง" ในที่นี้แปลจากคำว่า ปริคูลิตา หมายความว่า เป็นสิ่งเกื้อหนุน, กำกับอยู่

<sup>2</sup> อุเบกขาในสิ่งที่มีสัตว์ทำขึ้นเอง

พื้นฐานของปัญญา หลังจากที่เกิดงานที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ของผู้อื่นแล้ว ก็จักเกิดความเฉลียวฉลาดในอุบายที่จะนำความกรุณาภายในออกเป็นการกระทำที่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น เมื่อมีปัญญาเข้าใจสภาพความเป็นจริงของความว่าง ความไร้ตัวตนของสรรพสิ่งที่ทั้งหลายแล้ว ก็จะเกิดวิริยะความกระตือรือร้นที่จะช่วยเหลือผู้อื่น ก็จะมีขันติ ก็สามารถอดทนต่อความเคียดกรอนหึงปรังที่สัตว์ทั้งหลายนำมาให้ เมื่อมีความอดทนก็จักมีศีลจะ ไม่กล่าวสิ่งใดผิดเพี้ยนจากความจริง เมื่อมีศีลจะก็มีอธิษฐาน คือไม่หวั่นไหวในอุปสรรคใด ๆ ทั้งมันแต่จะกระทำประโยชน์เพื่อผู้อื่น เมื่อตั้งใจมันเช่นนี้ก็จะมีเมตตา ปรารถนาประโยชน์สุขแก่ผู้อื่นด้วยความจริงใจ และเมื่อมีเมตตาแล้ว ก็จะมีอุเบกขา เพราะเมื่อหวังประโยชน์สุขแก่ผู้อื่นด้วยความจริงใจแล้ว ก็จะสามารถวางเฉยในความผิดของผู้อื่นได้

จะเห็นได้ว่า ตามคำอธิบายนี้ ต่างจากคำอธิบายในคัมภีร์บาลีอื่น ๆ เช่น พุททวงศ์ ซึ่งแม้จะกล่าวว่าจะต้องปฏิบัติธรรมนั้น ๆ ก่อน ก็มีใ้กล่าวว่บารมีแต่ละอย่างก็เกื้อกูลกัน เรียงกันไปเป็นชั้น ๆ คัมภีร์เหล่านี้มักจะเน้นว่า บารมีแต่ละอย่างมุ่งไปในการเป็นเครื่องช่วยนำให้ถึงพระสัพพัญญุตญาณ ในที่นี้แม้จะมีใ้ปฏิบัติเสขการถึงสัพพัญญุตญาณ แต่มุ่งเน้นเฉพาะในเรื่องการกระทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่น แม้แต่อุเบกขา ซึ่งอธิบายในพุททวงศ์และมีตัวอย่างในจริยาปิฎก ว่าเป็นการวางเฉยต่อโศกกรรมทั้งหลาย ในที่นี้เน้นที่การวางเฉยต่อความผิดของผู้อื่น เพราะมีความเมตตาต่อคนเหล่านั้น ถ้าพิจารณาในระคัมภีร์ประโยชน์สุขของสังคม ลักษณะบารมีซึ่งเป็นการปฏิบัติเพื่อผู้อื่น ตามคำอธิบายของพระธรรมปาละนี้ เน้นประโยชน์แก่สังคมในเชิงรูปธรรม ลักษณะดังกล่าวไม่ปรากฏชัดในเวลาศึกษาเรื่องการบำเพ็ญบารมี ในจริยาปิฎกและชาตกัฎฐกถา ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเอนเอียงไปในทางอิทธิกรรมมากกว่า

คำถามข้อที่ 5 อะไรคือลักษณะ รส สภาที่ปรากฏ (ปัจจุปัตถฐาน) และพื้นฐาน (ปทัฐฐาน) ของบารมีทั้ง 10

โดยทั่วไปแล้ว บารมีทั้งหลายมีลักษณะร่วมกัน คือการช่วยเหลืออนุเคราะห์ผู้อื่น มีรส คือการกระทำความช่วยเหลือ (อุปการะ) ผู้อื่น หรือรสคือความไม่หวั่นไหว สภาที่ปรากฏคือการมุ่งช่วยเหลือผู้อื่นหรือสภาที่ปรากฏคือ ความเป็นพระพุทเจ้า และมีพื้นฐานคือ

มหากรุณา หรือมีพื้นฐาน คือความกรุณาและอุบายโกลศ<sup>1</sup> กล่าวโดยละเอียดเป็นรายบารมี ดังนี้  
 นี้ ทานบารมี คือเจตนาที่จะบริจาคตนเองและอุปกรรมต่าง ๆ โดยมีความกรุณาและอุบายโกลศ  
 (บัญญัติ) กำกับอยู่

ศีลบารมี คือความประพฤติทางกาย วาจา ที่มีความกรุณาและอุบายโกลศ กำกับอยู่  
 ด้วยการงดเว้นสิ่งที่ไม่ควรกระทำและมีความตั้งใจกระทำสิ่งที่ดีควรกระทำเป็นต้น <sup>2</sup>

เนกขัมมบารมี คือการมีจิตศรัทธาออกจากกามและภพ อันมีการเห็นโทษของกามและภพ  
 ทั้งหมดก่อน โดยมีความกรุณาและอุบายโกลศ กำกับ

บัญญัติบารมี คือความรู้ลักษณะทั่วไปและลักษณะพิเศษ (รายละเอียด) ของธรรมทั้ง  
 หลาย โดยมีความกรุณาและอุบายโกลศ กำกับ

วิริยบารมี คือการชวนชวนที่จะกระทำประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วยกาย และใจ โดยมีความ  
 ความกรุณาและอุบายโกลศ กำกับ

ขันติบารมี คือการเกิดของจิต (ความตั้งใจ) ที่จะอดทนต่อความฉิบหายอันสั่วทั้งหลาย  
 กระทำแล้ว มีความไม่โกรธเป็นใหญ่ โดยมีความกรุณาและอุบายโกลศ กำกับ

สัจจบารมี คือการไม่กล่าวคลาดเคลื่อนจากความจริง มีการเว้นกล่าวบางอย่าง  
 เป็นต้น โดยมีความกรุณาและอุบายโกลศ กำกับ

อธิษฐานบารมี คือการตั้งมั่นสมาทานอย่างไม่หวั่นไหว คือความตั้งใจมั่นที่เป็นไปใน  
 อากาทรต่าง ๆ อันกำกับด้วยกรุณาและอุบายโกลศ

เมตตาบารมี คือมีจิตใจไม่ประทุรร้าย มีความปรารถนาที่จะนำประโยชน์สุขมาให้  
 แก่โลก อันมีความกรุณาและอุบายโกลศ กำกับอยู่

อุเบกขาบารมี คือความดำเนินไปสม่ำเสมอในความปรุ้งแต่งของสัตว์ ทั้งที่นำพอใจ  
 และไม่นำพอใจ อันชัฏคอบุณยะ (คตอัยตาม) และปฏิฆะ (ความกระทบ, คิคชัค) โดยมีความ  
 กรุณาและอุบายโกลศ กำกับ

<sup>1</sup> อุบายโกลศ ฉลาดในการหาหนทาง เทียบเท่ากับบัญญัติ

<sup>2</sup> พระธรรมปาฐะตีความสี่ทั้งในการงดเว้นสิ่งชั่วและตั้งใจทำในสิ่งที่ดี ในปัจจุบัน  
 เรากล่าวถึงสี่ในการงดเว้นสิ่งชั่วเป็นส่วนใหญ่ คู่กับธรรมคือการกระทำสิ่งดี

โดยสรุป ทานบารมี มีลักษณะคือ การบริจาค มีรส คือการขจัดโลภะในไทยธรรม มีความปรากฏ คือ ความไม่ติดขัด หรือมีสภาพที่ปรากฏ คือ ภวสมบัติ มีพื้นฐานคือวัตถุที่ควรบริจาค

ศีลบารมี มีลักษณะ คือ การสมาทาน หรือมีลักษณะ คือ การตั้งอยู่ มีรส คือ การทำลาย ความทุกข์ หรือมีรส คือ ความไม่มีโทษ มีสภาพที่ปรากฏ คือความเป็นของสะอาด มีพื้นฐาน คือ หิริและโอตตัปปะ

เนกขัมมบารมี มีลักษณะคือ การออกจากกามและภพ มีรส คือ การอบรมให้เห็นโทษของกามและภพนั้น สภาพที่ปรากฏ คือ การหลุดพ้น มีพื้นฐานคือความสลัดใจ (ในชีวิตที่ประกอบด้วย อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา)

ปัญญาบารมี มีลักษณะ คือ ความเห็นแจ้งแทงตลอดสภาวะตามความเป็นจริง หรือการเห็นแจ้งแทงตลอดอย่างไม่ผิดพลาด ราวเกาะการแทงตลอดของอุกขนูที่นายพรานมือฉมังยิงไปแล้ว มีรส คือความโสภาในวิสัยเที่ยงตั้งประณีต สภาพที่ปรากฏคือความไม่หลง ราวเกาะผู้นำทางในป่า และมีพื้นฐานคือสมาธิ หรือมีพื้นฐาน คือ อริยสัจ 4

วิริยบารมี มีลักษณะคือความพยายาม มีรสคือความอุปถัมภ์ มีสภาพที่ปรากฏคือความไม่ย่อหย่อน มีพื้นฐานคือเรื่องที่ทำให้เริ่มมีวิริยะ หรือความสังเวช

ขันติบารมี มีลักษณะคือความข่ม มีรสคือความอดทนต่อทั้งสิ่งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ สภาพที่ปรากฏ คือ ความอดทนหรือความไม่โกรธ มีพื้นฐานคือ ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

สัจจบารมี มีลักษณะ คือการกล่าวไม่ผิดจากความจริง มีรส คือการกระทำสภาวะตามความเป็นจริงให้แจ่มแจ้ง สภาพที่ปรากฏ คือความคิดความถูกต้อง มีพื้นฐานคือความเป็นผู้นับถือในธรรมอันงาม

อธิษฐานบารมี มีลักษณะ คือการตั้งมั่นในโพธิสมภารทั้งหลาย มีรส คือการข่มขจัดบัญญัติของโพธิสมภารทั้งหลายเหล่านั้น สภาพที่ปรากฏคือความไม่หวั่นไหวในที่นั้น มีพื้นฐานคือโพธิสมภาร

เมตตาบารมี มีลักษณะ คือความเป็นไปเพื่อประโยชน์ มีรส คือการนำมาซึ่งประโยชน์แก่กุลหรือมีรส คือการนำออกซึ่งความอาสาคเบียดเบียน สภาพที่ปรากฏคือความน่ารัก มีพื้นฐานคือการใช้ความเห็นความพอใจของสัตว์ทั้งหลาย

อุเบกขาบารมี มีลักษณะ คือการวางเฉยเป็นกลาง มีรส คือการเห็นความเสมอ มี  
สิ่งปรากฏคือการสงบระงับจากความซึ่งเคียด มีพื้นฐานคือ การประจักษ์ชัดว่ากรรมเป็นของตน  
คำถามที่ 6 อะไรคือปัจจัย

ปัจจัยของบารมีที่พระธรรมปาละเน้น คือ อภินิหาร คำว่าอภินิหารในที่นี้ มิได้หมาย  
ถึงอิทธิปาฏิหาริย์อย่างที่ใช้กันในภาษาไทยปัจจุบัน แต่หมายถึงการแสดงพระกรุณา พระธรรม-  
ปาละ โคกกล่าวถึงลักษณะของอภินิหารว่า

"ผู้ชามแล้ว หิงยังผู้อื่นให้ชาม ผู้ที่หลกพันแล้ว หิงยังผู้อื่นให้หลกพัน ผู้รู้แล้ว หิงยัง  
ผู้อื่นให้รู้ ผู้บริสุทธิ์แล้ว หิงยังผู้อื่นให้บริสุทธิ์ ผู้ที่ฝึกคนแล้ว หิงยังผู้อื่นให้ฝึกคน ผู้สงบแล้ว หิง  
ยังผู้อื่นให้สงบ ผู้หายใจโล่ง (สบายใจ) แล้วหิงยังผู้อื่นให้หายใจโล่ง ผู้ปรินิพพานแล้ว หิงยัง  
ผู้อื่นให้ปรินิพพาน"<sup>1</sup>

ข้อความที่พระธรรมปาละยกเปรียบเทียบนี้ แสดงว่าการบำเพ็ญบารมีจะต้องอาศัย  
การช่วยเหลือ และความกรุณาต่อกัน ผู้ที่บรรลุธรรมสูงสุดแล้วจะต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้บรรลุ  
ความค้ำย แสดงให้เห็นว่าผู้บรรลุธรรมสูงสุด ผู้ใดบำเพ็ญบารมีเต็มบริบูรณ์แล้วนี้ คือองค์พระ-  
สัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงประกาศพระศาสนา

ในเรื่องอภินิหารนี้ มีเรื่องสำคัญเกี่ยวของอีก 2 เรื่อง คือ

1. พระมหากรุณา

2. อุบายโกศล ในที่นี้หมายถึงปัญญา ความฉลาดการแก้ปัญหาหรือหาหนทาง

ทั้งสองอย่าง คือทั้งความกรุณาและปัญญา จะต้องประสานกันในการบำเพ็ญบารมี  
กล่าวคือ กรุณาทำให้พระโพธิสัตว์มุ่งปฏิบัติบารมีเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น ทำให้มีความสำเร็จ  
ในพุทธการณกรรม ส่วนปัญญาทำให้เข้าใจว่าบารมีต่าง ๆ เป็นภาวะที่นำไปสู่โพธิ คือความ  
รู้แจ้ง ทำให้เกิดความสำเร็จแห่งพุทธภาวะ สรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์ยอมชามยั้ง (แห่งสัง-  
สภาวะ) ด้วยปัญญาและยอมยั้งผู้อื่นให้ชามด้วยความกรุณา ยอมเข้าใจความทุกข์ของผู้อื่นได้  
ด้วยปัญญา แต่ยอมเริ่มตนค้ำทุกข์ห้วงปวงของผู้อื่นด้วยความกรุณา ยอมเข้าใจความทุกข์ของผู  
อื่นด้วยปัญญา แต่ยอมค้ำทุกข์ของผู้อื่นได้ด้วยความกรุณา ด้วยปัญญาพระโพธิสัตว์เป็นผู้มุ่งหน้า

<sup>1</sup> Cp A., p. 282.

สู้นิพพาน ด้วยความกรุณา พระองค์ยอมไม่ถึงนิพพานนั้น เหตุนี้ด้วยความกรุณา พระองค์จึงเป็น  
 มุ่งหน้าสู่สังสาระ ด้วยปัญญาพระองค์ จึงไม่ทรงยินดีในสังสาระนั้น และไม่ติดยึดมั่นในที่พึงปรารถ  
 คำอธิบายข้างต้นนี้ โดยเฉพาะที่ว่า พระโศภิต์ตัวความเป็นสู้นิพพานด้วยปัญญา แต่ไม่ถึง  
 นิพพานนั้นด้วยพระกรุณา แสดงคติของมหายานโดยแท้ คติเช่นนี้ไม่ปรากฏในคัมภีร์เถรวาทที่พบ  
 มาก่อน ๆ เรื่องของสุเมธคาบสว่าจะสามารถเข้านิพพานได้แม้ในชาตินั้น แต่ไม่เข้า  
 เพราะมีความปรารถนาพุทธภูมิ ตามคติมหายานนั้นเน้นพระปัญญาและพระกรุณา โดยเฉพาะ  
 อย่างยิ่งในเรื่องของพระกรุณา มีการกล่าวว่พระโศภิต์จะไม่เข้านิพพาน จนกว่าจะสามารถ  
 ขนย้ายสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นได้ทั้งหมด

### คำถามข้อที่ 7 อะไรคือสังกิเลส (ความเศร้าหมอง)

พระธรรมปาละ อธิบายว่า โดยทั่ว ๆ ไป ภาวะที่สัมผัสแล้วด้วยตัณหา คือกิเลสของ  
 บารมีทั้ง 10 โดยเฉพาะความหวั่นไหว เนื่องจากการติดยึดมั่นในสิ่งของที่ให้คือ กิเลสของทาน  
 บารมี

ความหวั่นไหวในสัตว์และเวลา คือกิเลสของศีลบารมี

ความหวั่นไหวในความรื่นรมย์แห่งกาม และความไม่รื่นรมย์แห่งความสงบ คือ กิเลส  
 ของเนกขัมมบารมี

ความหวั่นไหวในความคิดว่า "เรา ของเรา" คือกิเลสของปัญญาบารมี

ความหวั่นไหวในความง่วงเหงาหาวนอน และความฟุ้งซ่าน คือกิเลสของวิริยบารมี

ความหวั่นไหวในตนเองและผู้อื่น คือกิเลสของขันติบารมี

ความหวั่นไหวในสิ่งต่าง ๆ มีเรื่องความเห็นผิดเป็นต้น ในเรื่องต่าง ๆ เช่นเรื่อง  
 ความตั้งใจมั่น คือกิเลสของสัจจบารมี

ความหวั่นไหวในโทษและคุณ ในศัฏฐะของโพธิสมภาร คือกิเลสของอธิษฐานบารมี

ความหวั่นไหวในความเป็นประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์สำหรับตน คือกิเลส  
 ของเมตตาบารมี

ความหวั่นไหวในสิ่งที่น่ายินดี และไม่ยินดี คือกิเลสของอุเบกขาบารมี

ในตอนนี้ ความคิดเรื่องบารมีของพระธรรมปาละคล้ายกับความคิดที่ปรากฏในคัมภีร์  
 อื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้ว เช่น การยึดมั่นในสิ่งของ คือ กิเลสของทาน เนกขัมมะ เป็นเรื่องของ  
 การฝึกในกาม วิริยะตรงข้ามกับการง่วงเหงาหาวนอน อธิษฐานบารมี เกี่ยวกับโพธิสมภาร

อย่างไรก็ตาม ความหมายของปัญญาในที่นี้ มิได้หมายถึงปัญญาในชั้นระดับการศึกษา หรือความฉลาดในการดำรงอยู่ แต่มีระดับถึงขั้นรู้แจ้งถึงสภาพความเป็นจริงของชีวิต คือถึงขั้นเข้าใจอนัตตา ไม่ถือว่าสิ่งใดเป็นเรา ของเรา เหตุนี้ความกตัญญูที่ว่า สิ่งใดเป็นเรา ของเรา จึงเป็นกิเลสของปัญญา

#### คำถามที่ 8 อะไรคือการชำระให้บริสุทธิ์

พระธรรมปาละ ตอบว่า คือการขจัดความหวั่นไหวที่กล่าวในข้อ 7 ขวามีทั้งหลาย จะบริสุทธิ์ได้โดยการเว้นจากตัณหา มานะ ทิฏฐิ ความโกรธ และความขุกเวร ความลอบหลู่ ความไม่เมตตา ความอิจฉา ความตระหนี่ มายา สาดโยย ความถือมั่น ความแข่งดี ความประมาทมัวเมา เป็นต้น<sup>1</sup>

#### คำถามที่ 9 อะไรเป็นปฏิปักษ์ของบารมี

พระธรรมปาละ อธิบายว่า กิเลสทั้งหลาย (ที่กล่าวในข้อที่แล้ว) โดยเฉพาะ โภคะ โทสะ โมหะ เป็นสิ่งตรงข้ามกับการบำเพ็ญบารมี

#### คำถามข้อที่ 10 อะไรคือแนวปฏิบัติ

ในเรื่องนี้ พระธรรมปาละ อธิบายอย่างละเอียดละออว่ามี 4 บารมี อีก 6 บารมี กล่าวรวม ๆ เช่น ทานบารมี กล่าวไว้ว่า ทานบารมี ว่าเป็น 3 ประการ คือ อามิสทาน คือ การบริจาคสิ่งของ ร่างกาย และชีวิต อภัยทาน คือการป้องกันภัยอันตราย และธรรมทาน คือ การแสดงธรรม วัตถุประสงค์การกระทำทานมี 2 อย่างคือ ทานภายนอก และทานภายใน ทานภายนอก (ทานิทรทาน) ได้แก่ อาหาร น้ำดื่ม บ้านเรือน เสื้อผ้า ยานพาหนะ พวงดอกไม้ เครื่องอุปโภค เครื่องหอม ที่นั่งที่นอน ของที่ควรให้ และของที่ไม่ควรให้ เช่น ไม่ควรให้วัตถุที่ส่งเสริมมิชานาทิฏฐิ ได้แก่ ศัสตราวุธ และน้ำเมา เป็นต้น ควรให้ทานที่เหมาะสมแก่ผู้รับ เช่น ผู้ป่วยก็ให้ของที่คนป่วยใช้ได้ คนหิวก็ให้ของที่คนหิวควรใช้ เป็นบรรพชิต ก็ควรให้ของที่บรรพชิตจะใช้ได้ อากาการในการให้ก็เป็นสิ่งสำคัญ เช่นต้องไม่เป็นคนเย่อหยิ่ง ไม่หวังลาภสักการะ และการสรรเสริญ ไม่หวังสิ่งตอบแทน ไม่จึงเลียดคำว่าผู้รับทาน ควรมีจิตเลื่อมใส ไม่เป็นผู้ถือมองคลั่งคนชั่ว ให้ใจวาจาสุภาพ ไม่ให้เพื่อจะไล่ผู้มาขอ

<sup>1</sup> *ibid.*, p. 302.

การที่พระโฑษีสัตว์จะบำเพ็ญบารมีโดยการทำบุญกรวดน้ำ ทาน การกรวดน้ำ นั้น จะต้องให้ตัวเขาทำเสียก่อน และจะต้องให้บุคคลเหล่านั้นมีความโสมนัสในการทำทานนั้น ถ้าจะให้ราชสมบัติ ไม่ควรให้แก่คนที่ไม่มี เช่น ยักษ์ ภูษณส บิศาจ เพราะไม่เป็นประโยชน์ต่อโลก และนำความทุกข์มาสู่คนอื่น ควรให้แก่ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ซึ่งจะปกครองประชาชนโดยธรรม

การวิเคราะห์ในเรื่องการให้ทานของพระธรรมปาละ ในตอนนั้นมีว่าต่างจากทานบารมีที่กล่าวถึงในบทที่แล้ว คือมีรายละเอียดเกี่ยวกับวัตถุที่ควรและไม่ควรให้ เมื่อจะให้ทานก็ต้องพิจารณาว่า ของจะเป็นประโยชน์แก่ใคร ผู้ให้ก็ต้องมีกายวาจาใจเรียบร้อย ข้อที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งคือการให้บุญกรวดน้ำ ซึ่งในจริยาปิฎก และชาตกัฎฐกถามีได้กล่าวถึงฝ่ายผู้ "ถูกให้" เท่าใดนัก ทำให้เป็นที่วิจารณ์กันมากกว่า เป็นการบำเพ็ญบารมีโดยเห็นแก่ตัว และขาดเมตตาในที่นี้ พระธรรมปาละได้อธิบายเพิ่มเติมให้ชัดเจนว่า จะต้องได้รับคำอนุญาตจากผู้ถูกให้เสียก่อน ส่วนการให้ราชสมบัตินั้น ในชาตกัมมีเรื่องอยู่หลายเรื่อง ที่พูดถึงการสละราชสมบัติ หรือยอมให้ข้าศึกเข้าครอบครองนั้น พระธรรมปาละได้แสดงถึงหลักปฏิบัติที่ถูกต้องว่า สมควรให้ราชสมบัติอยู่กับคนดี เพื่อประโยชน์ของประชาชนทั่วไป มิใช่สักแต่จะให้เพื่อบำเพ็ญบารมี

ตอนต่อไป พระธรรมปาละกล่าวถึง อชิตตักขทาน หรือทานภายในว่าเป็นการสละตนให้ผู้อื่น โดยมุ่งบำเพ็ญทานบารมี ไม่คิดถึงอามิสสินจ้าง แต่พระธรรมปาละก็ไม่ได้แนะนำให้นำบำเพ็ญทานภายในนี้ตลอดเสมอไป จะต้องเลือกผู้รับด้วย มีบุคคลที่ไม่ควรให้ทานประเภทนี้มี ๕ ผู้ถูกมีสิ่ง ๓ อย่าง เป็นต้น

อภัยทาน คือการช่วยป้องกัน ราชภัย โจรภัย อัคคีภัย อุทกภัย ภัยจากฝูงของเวร ภัยจากสัตว์ร้าย มีราชสีห์ และเสือ เป็นต้น ภัยจากนาค ยักษ์ ภูษณส บิศาจ เป็นต้น

ธรรมทาน คือการแสดงธรรมอย่างไม่มีคิเตียน เพื่อจิตอันบริสุทธิ์ ญาณในอุบาย ย่อมสอนเพื่อประโยชน์ ในที่กฎธรรมิกประโยชน์ สัมปราชัยประโยชน์ และปรมาตมประโยชน์ พระธรรมปาละกล่าวถึงธรรมะหลายหมวดเป็นตัวอย่าง เช่น ทานกถา สีลกถา สักกกถา เป็นต้น

อามิสทาน พระโฑษีสัตว์ให้อาหารเป็นทาน คือสิ่งทำให้ผู้อื่นสำเร็จซึ่งสมบัติ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ และปฏิภาพ และสมบัติอันใดอันใด อันเป็นที่รื่นรมย์ ให้น้ำดื่ม เพื่อระงับความหิวกระหายในกามกิเลสของสัตว์ ให้อาหารทั้งหลาย เพื่อให้สัตว์ทั้งหลายมีหรืออภัยให้ ยานพาหนะ เพื่อให้สัตว์ทั้งหลายถึงนิพพาน ให้อาหารหอม เพื่อให้สัตว์ผู้มีสติอันหนึ่งคือ ให้อาหาร-



คอกไม้ และเครื่องอุปโภค เพื่อให้อัตว์ได้รับความงามแห่งพุทธคุณ ให้อาสาเพื่อความสำเร็จแห่งโพธิมณฑลสาธุ ภาว

ข้อที่น่าสังเกต คือการให้ทานนี้ แม้สิ่งทีให้ทานต่าง ๆ ซึ่งเป็นอาภิสถานอันเป็นประโยชน์สุขทางโลก แต่พระธรรมปาละก็อธิบายว่า เป็นสัญลักษณ์ของการให้ประโยชน์สุขทางธรรม แสดงว่า การให้ทานทั้งหลาย เป็นอุบายในการปฏิบัติธรรมชั้นสูงต่อไป

ขั้นตอนในการปฏิบัติคือบารมี พระธรรมปาละ กล่าวว่า คืออาการ 4 ที่ทำให้ศีลบริสุทธิ์ คือ อธิษาศยวิสุทธิ การสมาทาน การไม่ก้าวล่วง และการเป็นปกติตามเดิมของศีลที่ก้าวล่วงแล้ว

ขั้นตอนของเนกขัมมบารมี คือการให้เกิดจิตอันเป็นกุศล เห็นโทษของการครองเรือน ฉะนั้น เห็นว่าการอยู่กับบุตรภรรยา ประกอบอาชีพต่าง ๆ นั้น คับแคบ (เป็นเรื่องยุ่งยาก) อยากรจะออกบวช และต้องปฏิบัติธรรมต่าง ๆ เช่น การกระทำกสิณ 10 พร้อมทั้งชุกังค 13 อสุภะ 10 อนุสสติ 10 พรหมวิหาร 4 อรูป 4 ธัญญา 1 กรรมฐานทั้ง 40 เป็นต้น

ขั้นตอนของปัญญาบารมี ปัญญาเปรียบเหมือนแสงสว่าง บ่มไม่เป็นที่ดับด้วยโมหะ คือความมืด ฉะนั้น พระโพธิสัตว์ทั้งหลายย่อมหลีกเลี่ยงเหตุแห่งโมหะ อันจะทำให้หลง ซึ่งไค้แก่ความไม่ชอบ ความประมาท ความง่วงเหงา ความเกียจคร้าน การชอบรวมอยู่ในหมู่ การมี การนอนอยู่เสมอ การมีความไม่แน่นอนอยู่เสมอ ความไม่ตื่นเต็นในความรู้ ความถือตัวอย่างผิด ๆ ความไม่เป็นผู้ซักถาม การไม่บริหารกายโดยชอบ ความไม่มีจิตที่ตั้งมั่น การคบหาบุคคลที่มีปัญญาทราม การไม่เข้าไปใกล้ชคคผู้มีปัญญา กูหมิ่นตนเอง, ความทึ่คิดนึก ๆ ความไม่ผันทิวจริต ภาว

เมื่อละสมิมุหการณ์ แล้วจะได้ความรู้ เช่น ปัญจขันธ์ อายตนะ 12 ธาตุ 18 อริยสัจ 4 อินทรีย์ 22 ปฏิจจนุปบาท และสติปฏิฐาน เป็นต้น การบำเพ็ญธรรมเหล่านี้ก็เพื่อประโยชน์สุขของสัตว์โลกทั้งปวง ความรู้ต่าง ๆ เกิดจากการฟัง การเฝ้าเรียน การสังสม (ค้นเคย) และการถาม เรียกว่าสุกขมยปัญญา จินตมยปัญญา คือ ปัญญาอันเกิดด้วยการออกสั่นต่อการเห็นด้วยการใคร่ครวญ ภาวนาปัญญา นั้น จะบรรลุได้ด้วยการเกิดความรู้ในโลก ด้วยอำนาจของการอาศัยลักษณะของตนเอง และสามัญลักษณะ เมื่อได้ธรรมต่าง ๆ เหล่านี้จะทำให้บรรลุญาณ วิโมกข์ สมภาสิ อภิญญา อำนาจในโลก บรรลุความสูงสูดในปัญญา

ขั้นตอนการปฏิบัติบารมีต่อจากนี้ พระธรรมปาละกล่าวรวม วิริยบารมี ชันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี ไม่แยกอธิบาย โดยกล่าวว่า จะต้องเริ่มกระทำวิริยะเพื่อประโยชน์ของสัตว์ทั้งหลาย ด้วยความอดทนต่อสิ่งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจทั้งปวง โดยไม่กล่าวให้คลาคล่ำเคลื่อน แต่ความเมตตากรุณาต่อสัตว์ทั้งหลายโดยไม่มีขอบเขต มีความยินดีในบุญของสัตว์ทั้งหลาย หวังพิจารณาเฉพาะถึงความใหญ่และมหานุภาพของพระพุทธเจ้าทั้งหลายอยู่เนือง ๆ เมื่อจะกระทำกรรมใด ๆ ด้วยกายหรือด้วยวาจา ก็ให้มีจิตประกอบยิ่งขึ้นทุกวัน ๆ ด้วยความรู้ (โพธิ) บุญสมภาร และญาญสมภาร อันประมาณมิได้ของพระโพธิสัตว์ ผู้ประกอบอยู่ในบารมีทั้งหลาย มีทานเป็นต้น ผู้มีกำลัง ผู้มีความเพียรอันมั่นคง ผู้เป็นพระมหาสัตว์ พระโพธิสัตว์วิจากร่างกายและชีวิตของตนเพื่ออาหารและการคุ้มครอง บุคคลได้รับความสุข อันเกิดจากการแก้ไขทุกข์ทั้งใกล้แล้ว ฉะนั้น จึงได้ความสุขอันตนทำให้เกิดขึ้นด้วยการ อบรมกายและจิต พระพุทธเจ้า พระอนุพุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้ตั้งอยู่ใน เนกขัมมปฏิบัติ ยอมเสวยการอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม และความสุขในฌานสมบัติ พระโพธิสัตว์ เห็นแล้วซึ่งสัตตนิกาย ซึ่งจมอยู่ในสังสารทุกข์อันยิ่งใหญ่ หวังพยายามช่วยเหลือ จะสังเกตได้ว่า พระธรรมปาละ พยายามเน้นความสำคัญของกรุณาและอุบายโกศล

โดยสรุปว่า การกระทำอนุเคราะห์หลายประการ โดยการบริจาคอุปการณ์เครื่อง กระทบความสุขแก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นการปฏิบัติด้วยทาน การรักษาชีวิต สมบัติ บุตรภรรยา และ เหนือมีการกล่าวคำไม่ก่อให้เกิดความแตกแยก คำเป็นที่รัก และคำที่ก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูล และการไม่เบียดเบียนกัน เป็นต้น แก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น เป็นทางปฏิบัติด้วยศีล การประ- พุทธิประโยชน์เกื้อกูลมากอย่าง มีการให้สิ่งของ (อามิส) และการให้ธรรมทาน เป็นต้น แก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น เป็นการปฏิบัติด้วยเนกขัมมะ<sup>1</sup> ความเป็นผู้ฉลาดในอุบายในการบำเพ็ญ ประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น เป็นทางปฏิบัติด้วยปัญญา ความอดุทธาหะ ความริเริ่ม และการไม่นึกเพียรในการบำเพ็ญประโยชน์นั้น เป็นทางปฏิบัติด้วยวิริยะ ความอดทนต่อความ นิดของสัตว์นั้น เป็นทางปฏิบัติด้วยขันติ การไม่หลงกลวง ความตั้งใจที่จะกระทำอุปการะแก่สัตว์นั้น

<sup>1</sup> ตามขาศีของพระธรรมปาละ ว่าดังนี้ แต่น่าจะพิจารณาว่า การให้สิ่งของและการ ให้ทาน จะเป็นเนกขัมมบารมีอย่างไร

แม้จะต้องเผชิญหน้ากับความยากลำบาก เป็นทางปฏิบัติด้วยอธิษฐาน ความศรัทธาถึงถึงประโยชน์  
 เกื้อกูล และความสุกแก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น เป็นทางปฏิบัติด้วยเมตตา การไม่ถึงการเปลี่ยนแปลง  
 เพราะสิ่งที่เป็นอุปการะและสิ่งที่ไม่เป็นอุปการะแก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น เป็นทางปฏิบัติ  
 ด้วยอุเบกขา ในบารมีทั้งหลายมีทานเป็นต้นนี้ ปัจจัยที่เกื้อหนุนบุญและญาอันหาประมาณมิได้  
 ซึ่งไม่ทั่วไป แก่ปุถุชนทั้งหลาย (มิใช่มีได้ทุกคน) เป็นทางปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ ผู้มีสรรพสัตว์  
 ที่ (พระองค์) อุเคราะห์แล้วโดยปรารถนาคือที่นับไม่ถ้วนอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้ ข้อนี้  
 อันมีจิตถึงพรหมตามที่กล่าวมา พระโพธิสัตว์พึงยังสภาวะที่ท่านกล่าวแล้วว่าเป็นปัจจัยแห่ง  
 บารมีทั้งหลายเหล่านั้น ให้ถึงพร้อมด้วยความเคารพเทอญ

คำถามข้อที่ 11 อะไรคือการจักแบ่งประเภทของบารมีทั้งหลาย

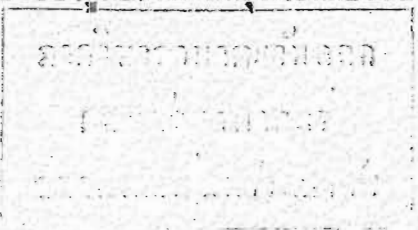
พระธรรมปาละอธิบายว่า บารมีมี 30 อย่าง แบ่งเป็นบารมี 10 อุปบารมี 10  
 และปรมาัตถบารมี 10 โคธิบายความแตกต่างระหว่างบารมี 3 ชั้นนี้ตามมติของอาจารย์ต่าง ๆ

1. อาจารย์บางท่านอธิบายว่า บารมีคือธรรมฝ่ายขาว ซึ่งเจือปนกับธรรมฝ่ายดำ  
 อุปบารมีคือธรรมฝ่ายขาว ซึ่งไม่เจือปนกับธรรมฝ่ายดำ ปรมาัตถบารมี คือธรรมที่ไม่ขาวไม่ดำ

คำอธิบายนี้หมายความว่า บารมีระดับชั้นยังไม่บริสุทธิ์แท้ทีเดียว เช่น อาจจะมี  
 โสกะ โทสะ โมหะ ที่ลึกซึ้งละเอียดแอบแฝงอยู่ ในการปฏิบัติอุปบารมีได้พ้นกิเลสเหล่านั้น เป็น  
 กุศลกรรมโดยแท้ ส่วนปรมาัตถบารมี มีระดับสูงสุด เหนือภาวะทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล ท่านอง  
 ว่าเป็นอกิริยากรรม ทนเหนือความคิดความชั่ว ไม่ก่อให้เกิดผลกรรม ไม่ว่าดีหรือเลว อันทำให้  
 คอเนื่องในสังสารวัฏไม่จุจบ

2. อาจารย์บางท่านว่า บารมีทั้งหลายเป็นธรรมที่พระโพธิสัตว์กำลังยังให้เต็มอยู่ใน  
 เวลาเริ่มต้น อุปบารมีเป็นธรรมที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ ในโพธิสัตว์ภูมิ ปรมาัตถบารมี เป็นคุณ  
 ธรรมที่บริบูรณ์พร้อมในพุทธภูมิ หรือว่าบารมีเป็นคุณธรรมที่พระโพธิสัตว์ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ของ  
 ผู้อื่นในโพธิสัตว์ภูมิ อุปบารมีเป็นไปเพื่อประโยชน์ของตนเอง ปรมาัตถบารมี เป็นไปเพื่อประ-  
 โยชน์ของตนเองและผู้อื่นในพุทธภูมิ

3. อาจารย์บางท่านว่าการแบ่งบารมีนั้น เป็นไปเพื่อแบ่งประเภทของบุญ เป็น  
 ภาวสุข (สุขในภพ) วิมุक्तिสุข (สุขในการหลุดพ้น) และปรนสุข ของผู้มีปกติ มีภรรยานับสิบ  
 ซึ่งโชน



4. อาจารย์บางท่านว่า ขารมีทำให้เป็นอนุพุทธ อุปขารมี ทำให้เป็นปัจเจกพุทธเจ้า  
ปรมัตตขารมี ทำให้เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า

5. อาจารย์บางท่านว่า ขารมีนำมาซึ่งภวสุข อุปขารมีนำมาซึ่งนิพพานสุขแก่ตน  
ปรมัตตขารมีนำมาซึ่งนิพพานสุขแก่ตนและผู้อื่น

6. บางท่านเข้าใจว่า ทานขารมีคือการบริจาคอุปกรณภายนอกต่าง ๆ เช่น บุตร  
ภรรยา ทรัพย์ ทานอุปขารมี คือการบริจาคอวัยวะ และทานปรมัตตขารมี คือการบริจาคชีวิต  
ส่วนขารมีอื่น ๆ ก็เป็นไปทำนองเดียวกัน คือ ถ้าทำอะไรที่เกี่ยวข้องกับสิ่งภายนอก ก็เป็นขัน  
ขารมี ถ้าเกี่ยวข้องกับร่างกายตนก็เป็นอุปขารมี ถ้าถึงขั้นต้องยอมสละชีวิตเพื่อขารมีนั้น ๆ  
ก็เป็นปรมัตตขารมี

คำอธิบายในข้อ 4 ความแตกต่างระหว่างขารมี อุปขารมี และปรมัตตขารมีนั้น แยก  
ต่างกันที่ความสามารถในการเผยแพร่ศาสนา ทั้งพระอนุพุทธ (พระอรหันตสาวก) พระปัจเจก  
พุทธเจ้า และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็สำเร็จพระอรหัตตผลเหมือนกัน ต่างกันที่พระอนุพุทธ มิได้รู้  
ธรรมะเอง ต้องเป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้านั้นแม้จะรู้ธรรมะเอง  
ก็มีโคประกาศศาสนา ส่วนพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น มีลักษณะพิเศษ คือเมื่อบรรลุธรรมด้วย  
ตนเองแล้ว ได้เผยแพร่ธรรมะนั้นแก่บุคคลทั่วไป จึงถือว่าเป็นประโยชน์ต่อโลกอย่างยอดเยี่ยม  
คำอธิบายข้อ 5 ก็คล้ายคลึงกันว่า ขันขารมีจะนำความสุขในภพมาให้ อุปขารมีนั้น นำนิพพานสุข  
ให้ตนเหมือนขารมีธรรมที่พระปัจเจกพุทธเจ้าทำเพื่อ และการนำนิพพานสุขแก่ตนและผู้อื่นเท่ากับ  
ขารมีธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทำเพื่อ

คำอธิบายในข้อสุดท้าย ตรงกับคำอธิบายที่ปรากฏในชาตกถุฎฎดาของพระพุทธโฆษา-  
จารย์ สำหรับข้ออื่น ๆ นั้น พระธรรมปาละรวบรวมความคิดของท่านผู้รู้ในสำนักต่าง ๆ ทั้ง  
ฝ่ายมหายานและเถรวาท นับว่าเป็นคำอธิบายเรื่องขารมี อุปขารมี และปรมัตตขารมี ที่ละเอียด  
ที่สุด

### คำถามข้อที่ 12 อะไรคือการจักรวม

มีการรวม 2 แบบ คือ

1. รวมขารมีทั้ง 30 อย่างเข้าด้วยกันเป็น 10 อย่าง เรียกว่าทาน ขารมีและอื่น ๆ
2. รวมขารมีทั้งหมดเป็น 6 มี ทาน สีล ขันติ วิริยะ ฌาน และปัญญา

การจักรวาลในแบบที่ 2 (ซึ่งเป็นแบบมหายาน) นี้ พระธรรมปาละได้อธิบายเพิ่มเติมว่า เนกขัมมบารมีที่ดูเหมือนว่าขาดหายไป ที่จริงรวมอยู่ในศีลบารมี ด้วยภาวะแห่งบรรพชาของบารมีนั้น ฌานบารมี คือภาวะการแยกออกจากนิรวรณ รวมอยู่ในบารมี 6 สัจจบารมีรวมอยู่ในศีลบารมี เพราะมีข้อเว้นจากวจีหจริต อีกส่วนรวมอยู่ในปัญญาบารมี เพราะสัจจะคือการรู้ความเป็นจริง เมตตบารมี จักรวาลอยู่กับฌานบารมี อุเบกขาบารมีรวมอยู่ทั้งในฌานบารมีและปัญญาบารมี อธิษฐานบารมีรวมอยู่ในบารมีทุกอย่าง คำอธิบายนี้แสดงถึงความพยายามของพระธรรมปาละ ที่จะชี้ให้เห็นถึงความคิดเรื่องบารมีของเถรวาทและมหายานว่ามีพื้นฐานเหมือนกัน

### คำถามข้อที่ 13 อะไรคืออุบายที่จะทำให้บริสุทธิ์

พระธรรมปาละ อธิบายว่า มีอุบายหรือวิธีการ 4 อย่างที่จะช่วยให้บารมีทั้งหลายที่นำมาเพื่อบริสุทธิ์กิเลส คือ 1 การไม่ขาดแคลนเครื่องอุกหนุนที่เกี่ยวข้องกับสัมมาสัมโพธิ เช่น บุญทั้งหมดที่ใกล้สงฆมา 2 การกระทำจริงจัง และเอาใจใส่ 3 มีความเพียร คิดต่อโดยไม่หยุด 4 มีความพยายามทำงานให้สำเร็จ แม้ต้องปฏิบัติเป็นเวลานาน

จะสังเกตได้ว่าในทหระณะของพระธรรมปาละ การประพฤติปฏิบัติธรรมต้องอาศัยการสั่งสมบุญเช่นเดียวกับความคิดที่มีมาแต่ก่อน สิ่งที่ท่านเน้นเป็นพิเศษอีกอย่างคือ เรื่องของความเพียร ความเอาใจใส่ซึ่งได้แก่วิริยะนั่นเอง แสดงให้เห็นว่าวิริยะบารมีจะแทรกอยู่ในบารมีอื่น ๆ ด้วย กล่าวคือ การที่จะทำอะไรให้สำเร็จก็ต้องมีความพยายามไม่หยุดยั้ง

### คำถามข้อที่ 14 ความสมบูรณ์ของบารมีทั้งหลายเกิดขึ้นด้วยการใช้เวลานานเท่าไร

พระธรรมปาละ ตอบว่า อย่างเร็วที่สุด ต้องใช้เวลาปฏิบัติถึง 4 อสงไขยแสนกัปป์ อย่างชานาปานกลางก็ต้องใช้เวลาปฏิบัติ 8 อสงไขยแสนกัปป์ และนานที่สุด ใช้เวลาปฏิบัติ 16 อสงไขยแสนกัปป์ ทั้งนี้แล้วแต่ว่าพระโพธิสัตว์ผู้ปฏิบัตินั้นจักเป็นผู้มีความเค้นในทางปัญญา ศรัทธา หรือวิริยะ เพราะถึงแม้ที่สุดจะถึงวิมุตติเช่นกัน แต่ความฉลาดไว้ในธรรมะที่ต่างกัน ก็ทำให้ใช้เวลาปฏิบัติต่างกัน พระธรรมปาละ กล่าวว่า พระโพธิสัตว์มี 3 ประเภท<sup>1</sup> คือ

<sup>1</sup> Cp. A., p. 329.

1. อุกฤษิตกัญญา เป็นผู้ฉลาดฉับไวในการเรียนรู้ เมื่อฟังธรรมจากพระพุทธรเจ้า ซึ่งอธิบายเป็นคาถา 4 บาท เพียงแค่บาทที่ 3 ก็เข้าใจ สามารถบรรลุหัตถผลได้
2. วิปจิตกัญญา เป็นผู้ฉลาด แต่ก็ยังต้องเรียนรู้ศึกษาอีกมากกว่าพระโพธิสัตว์ประเภทแรก ฉะนั้นเมื่อฟังธรรมจากพระพุทธรเจ้า ซึ่งอธิบายเป็นคาถา 4 บาทนั้น จะต้องฟังทั้งหมดจบคาถา จึงจะเข้าใจ สามารถบรรลุหัตถผลได้
3. เนยยะ คือผู้ที่หลังจากฟังคาถาจบแล้ว นำไปปฏิบัติใคร่ครวญพิจารณา ก็จะสามารถเข้าใจ บรรลุหัตถผลได้

น่าสังเกตว่า คัมภีร์อื่น ๆ จะเน้นเฉพาะเรื่อง 4 อสงไขยแสนกัปป์ แต่ในอรตถคาถา จริยาปฏิภาณมีพระโพธิสัตว์ถึง 3 ประเภท แสดงว่าพระธรรมปาละยอมรับความดีความมีพระโพธิสัตว์หลายองค์ และแต่ละองค์ก็จะถึงวิมุกตภิในทางของตน ตามกำลังความสามารถ ความดีนี้ต่างกับความดีในคัมภีร์ที่กล่าวว่าพระโพธิสัตว์ทุก ๆ องค์ ที่จริงคือผู้เดียวกันที่จะได้บรรลุธรรมเป็นพระพุทธรเจ้าโคตมะ ฉะนั้นเวลาในการปฏิบัติจะกล่าวเฉพาะ 4 อสงไขยแสนกัปป์ เป็นส่วนมาก คำถามข้อที่ 15 อะไรคืออานิสงส์

พระธรรมปาละกล่าวถึงอานิสงส์หลายข้อ เช่น ทำให้ถึงพระโพธิญาณ ทำให้ดำเนินชีวิตในสังสารวัฏ โดยไม่เคยได้รับความทุกข์อันจากการตกลงในอเวจี ตลอด 100 โภกฏิกัปป์ ทำให้อยู่ในสววรรค์ชั้นดุสิตและภายหลังก้าวลงสู่ครรภ์พระพุทธรมารดา ยังโลกธาตุให้วันไหน เกิดฉัจฉริยธรรม 16 ประการ ดังที่แสดงในพุทธวงศ์ และชาติกัฏฐกถา

คำถามข้อที่ 16 อะไรคือผลของบารมีทั้งหลาย

โดยขันธ์ หรือโดยรวมหมายถึงภาวะการเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยละเอียด ทำให้มีคุณสมบัติของความเป็นพระพุทธรเจ้าครบถ้วน เช่น มหาปรีชาสังขละ 32 อย่าง มีอนุพยัญชนะ หรือรายละเอียดทางสังขละร่างกายอีก 80 อย่าง เป็นผู้ไค้ศพญานาญ 10 เวสารัชชะ 4 อภิญญา 6 เป็นต้น รายละเอียดก็เป็นไปตามแนวพุทธศาสนาเถรวาท คำถามข้อนี้พระธรรมปาละวิสันนาไปตามประเพณี

<sup>1</sup> อภิธานนวก ช.

โดยสรุปแล้ว ความคิดเรื่องบารมีของพระธรรมปาละ แตกต่างจากความคิดดั้งเดิมของเถรวาทและอรรถกถาบาลีในระยะเดียวกันหลายอย่าง แม้พระธรรมปาละจะกล่าวว่า เดิมบารมีมี 10 ประการ แล้วฝ่ายมหายานรับเอาไปรวมใหม่เป็น 6 พระธรรมปาละก็ได้เอาคติเรื่องบารมีของฝ่ายมหายานหลายอย่างเข้ามา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการทำบุญบารมี เพื่อสะท้อนความกรุณาของพระโพธิสัตว์ออกสู่โลกในทางที่ดีที่สุด โดยประกอบด้วยอุบาย โภกสหรือมัญญา ความทรนคณของท่าน การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ มีคุณค่าเป็นประโยชน์ต่อสังคมอย่างเห็นได้ชัด ท่านได้แก้นปัญหาที่มีผู้วิจารณ์ว่า พระโพธิสัตว์ บำเพ็ญบารมีอย่างเห็นแก่ตัว

ในการเสนอแนวความคิดใหม่นี้ พระธรรมปาละ มีวิธีการเสนออย่างเหมาะสม คือ ในตอนต้นของคัมภีร์ ท่านใช้วิธีของพระอรรถกถาจารย์ วิเคราะห์ความหมายของคำ และอธิบายความตามประเพณี และเพิ่มเติมความคิดเห็นของท่านเองบ้าง ส่วนความคิดที่เป็นของท่านเองทั้งหมดอยู่ในปีกณฑกถาทอนท้ายเรื่อง แต่งเป็นท่านองบทความพิเศษ ย่นย่อเข้าไป ไม่เกี่ยวข้องกับเนื้อเรื่องเท่าใดนัก ข้อความหรือ "บทความ" พิเศษว่าด้วยบารมีนี้ นอกจากท่านจะใส่ไว้ในท้ายอรรถกถาจริยาปิฎกแล้ว ยังอยู่ในที่สนธิกาธิฎกถาฎีกา ซึ่งท่านเป็นผู้รจนาเองด้วย

เราพอจะสรุปได้ว่า ในระยะเวลาที่มีการรจนาอรรถกถา พระอรรถกถาจารย์ ได้ใส่คำว่าบารมีในความหมายต่าง ๆ กัน ในคัมภีร์ปกรณ์พิเศษจะใช้ในความหมายว่า ความเป็นเลิศ หรือความเต็มเหมือนในระยะต้น (คัมภีร์ที่ 3) ส่วนอรรถกถาจะอธิบายคำว่า "บารมี" ในความหมายเดียวกันกับความหมายในพระสูตรที่อรรถกถานั้นขยายความ เช่นอรรถกถาของมัชฌิมนิกาย และบุคคลมัญญิตี มีความหมายว่า เลิศที่สุด ชาติกัฏฐกถา พุทธวงศ์ อรรถกถา ให้ความหมาย โดยอาศัยพื้นฐานความเชื่อว่า ทศบารมี คือ ธรรมะ 10 ประการ ที่นำไปบุคคลถึงพระนิพพานได้ ส่วนอรรถกถาจริยาปิฎกนั้น พระธรรมปาละมิได้กล่าวถึงความหมายหรือคำจำกัดความของบารมีแต่เพียงอย่างเดียว แต่จะแทรกข้อธรรมะที่เกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญบารมี (ในความหมายตามบทที่ 4) ด้วย

ข้อที่น่าสังเกต คืออรรถกถาได้อธิบายเรื่องเกี่ยวกับบารมีให้กระจ่างยิ่งขึ้น ในพระไตรปิฎก เราจะได้เห็นทฤษฎี เช่นว่า จะบำเพ็ญทานบารมี บุคคลจะต้องบริจาอะไร บำเพ็ญคือบารมี จะต้องรักษาสิ่งอย่างไร ในอรรถกถา โดยเฉพาะอย่างยิ่งอรรถกถาของจริยาปิฎก

จะเสนอแนวทางแห่งภาคปฏิบัติ พ้นจากลักษณะคำรา คือเป็นวิธีการที่ใช้ดำเนินชีวิตได้จริง ๆ และอีกประการหนึ่งคือ ใ้เน้นความคิดในเรื่องของพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีให้รัดชั้น และในรุ่นอรรถกถา นี้ มีการแบ่งบารมีเป็นสามชั้น คือ บารมี อุพบารมี และปรมัตถบารมี ซึ่งมีความหมายเป็นชั้น ๆ ดังต่อไปนี้



ความหมายของคำว่าบารมีในคัมภีร์พุทธศาสนาในประเทศไทย  
และอิทธิพลความคิดเรื่องบารมี ในวัฒนธรรมไทย

1. ยุคก่อนสมัยสุโขทัย (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 - 15)

พุทธศาสนาได้เข้ามาประดิษฐานในดินแดนที่เป็นประเทศไทยเป็นเวลานานแล้ว คงมีหลักฐานที่พบ คือ โบราณศิลปวัตถุ และโบราณสถานทางพุทธศาสนาหลายสมัย ความคิดเรื่องบารมีก็ควรจะเข้าสู่ประเทศไทยในยุคนี้ ๆ นี้เช่นเดียวกัน สันนิษฐานจากภาพสลัก หรือภาพปั้นโบราณที่เล่าเรื่องราว ซึ่งนักโบราณคดีได้สันนิษฐานจากลักษณะทางประติมากรรมว่า เป็นเรื่องชาดกในพุทธศาสนา เช่น ภาพบนเสมา พบที่เมืองฟ้าแดดสูงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ ภาพสลักบนใบเสมา จากอำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ ภาพปั้นที่เจดีย์จุลปะโทน จังหวัดนครปฐม เสมาที่บ้านกุดโจ่ง จังหวัดชัยภูมิ เป็นต้น ภาพเหล่านี้เชื่อกันว่ามีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 - 15 ส่วนใหญ่เป็นศิลปะทวารวดี<sup>1</sup>

เรื่องชาดกบางเรื่อง que แสดงในภาพสลักเหล่านี้ มาจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เป็นเรื่องแสดงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ภาพจำหลักบนเสมาที่พบที่อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ ภาพหนึ่งเป็นรูปช้างสองเชือก เชือกหนึ่งนอน อีกเชือกหนึ่งยืน และกำลังพ่นน้ำให้

---

<sup>1</sup> ดูในบทความ Piriya Krairiksh, "Semas with Scenes from the Mahānipāta-Jātakas in the National Museum at Khon Kaen" ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย กรมศิลปากรจัดพิมพ์ เนื่องในงานฉลองครบรอบ 100 ปี พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วันที่ 19 กันยายน พุทธศักราช 2517. หน้า 35 - 65.

เชือกที่สอง อาจารย์สินชัย กระบวนแสง<sup>1</sup> วินิจฉัยว่า เป็นเรื่องจากมาตุโปสกชาตก (ชาตกเรื่องที่ 455) ตรงกับเรื่องสีลอนาคในจริยาปิฎก ซึ่งกล่าวถึงการบำเพ็ญศิวารมี อาจารย์ประสาร บุญประคอง พิจารณาจากตัวอักษรที่จารึกอยู่ในเสมานี้กำหนดว่าคงมีอายุ ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 - 13

ในเสมานี้ที่เมืองฟ้าแคศสูงยาง<sup>2</sup> แขน่หนึ่ง ตอนบนทำเป็นภาพโมโหสดชาตก หรือ มหาอุมม์คชาตก ตอนที่โมโหสดกำลังสนทนากับนักปราชญ์ 4 คน ตอนล่างแสดงรูปแพะ และสุนัข เรื่องนี้อยู่ในมหานิชาตชาตก แสดงพระบัญญัติาวารมีของพระโพธิสัตว์

ในเสมานี้ที่บ้านกุดโจ่ง<sup>3</sup> มีเรื่องพรหมนารทะ ซึ่งในมหานิชาตชาตกว่าเป็นอุเบกขา บารมี ภาพคนนั่งหั่งธรรม ซึ่งสันนิษฐานกันว่าเป็นเทมียชาตก หรือมุคภิกขชาตก ในมหานิชาต ชาตก ปรารภเนกขัมมบารมี แต่ในจริยาปิฎกว่าเป็นอนิฐานบารมี ภาพชาตกเรื่องวิชรุบริพิตต์ ในมหานิชาตชาตกแสดงบัญญัติาวารมี นอกจากนั้น มีเรื่องโมโหสดชาตก ภูริทัตตชาตก เป็นต้น ถ้าภาพสลักเหล่านี้เป็นเรื่องชาตกจริงตามที่นักประวัติศาสตร์ได้สันนิษฐานไว้ ก็จะเป็นหลักฐาน ที่เก่าที่สุดเกี่ยวกับความศิกเรื่องบารมีในประเทศไทย แต่เราไม่ทราบว่า เป็นเรื่องที่สลักขึ้นตาม คัมภีร์ เอมโคในพุทธศาสนานิกายใด

สำหรับหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรนั้น มีปรากฏในจารึกหลักที่ 27 หรือจารึก วัดมเหยงคณ์ จังหวัดนครศรีธรรมราช ลักษณะอักษรในจารึกคล้ายกับอักษรที่ใช้กันในอาณาจักร เขมรระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 - 14 มีข้อความดังนี้ คือ

<sup>1</sup> สินชัย กระบวนแสง "ประติมาวิทยา : ภาพสลักบนใบเสมาจากอำเภอกะเปอร์- สมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ" วารสารโบราณคดี ปีที่ 6 ฉบับที่ 2 ธันวาคม 2518 หน้า

<sup>2</sup> สุทธิลักษณ์ ไชยสุต และ ทพพรณ เจาหศิรินาถ, "ประติมาวิทยาใบเสมาที่เมือง ฟ้าแคศสูงยาง" วารสารโบราณคดี ปีที่ 5 ฉบับที่ 4 พฤศจิกายน 2517 พระนคร : 2518

<sup>3</sup> สุรัสวดี อรุณรัตน์, ประติมาวิทยา บนเสมานี้ที่บ้านกุดโจ่ง จังหวัดชัยภูมิ สารนิพนธ์ ประกอบการศึกษาตามระเบียบปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี), คณะโบราณคดี มหา- วิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2521

1. .... ห. ทาสว.. ว.. ร..ข.. อ... ฤกค (๒) ย (๒)...
2. .... ห จงกฐรมาศนคณห์ โสโไปษรครภมู ภกคฺ สางขิกเปาทคณม  
ปรัคิห็น... ร ....
3. ....(ป) ำ รมีคการจจัน สหมีปคฺรารุปป์ณ เลขณม  
อิชยาคสคิมหาคมโนทวิชคณสฺยานณม จ.....
4. ....(ทฺยา) คนารทิตา สขรุมภคณา ชุปรุทป่านวิทา มาลาทามวิทาน  
จามรวคิ จินชว (ช) ....
5. ....(ป) ญญจานนยทมิ ปรัหิฏฺฏมานิตฺ ชรุมมะ ปรัชาปาลณม  
อิชฺฎาวิชฺฎ สมหวมินนทริยชยะ เขตสุ ส.จ.จ. ....
6. .... รุยยาปคฺโกเคน ย.... อรณฺณายนามา ค....

คำแปล .... พระระเบียงและห้องอาหารกับอุโบสถาคาร อาหารสำหรับ  
คณะสงฆ์และบุคคลต่าง ๆ ... การนมัสการพระบารมี การเขียนหนังสือ  
จำหน่ายน้ำหมึกกับแผ่น (สำหรับเขียน) เครื่องบูชา อาหาร เครื่องบ่ารุง  
คณะพรานมณของพระอัครคิมหาคมน...มีทั้งชรรวมกธา ประกอบคัวชรูป ปรัทป  
พวงมาลัย ชงพิทาน จามร ปรัคคิควชงจัน ... บุญกุศลอื่น ๆ ตามคำสอน  
คือ การปฏิบัติพระชรรวมไม่ชาคคักเวลา การนริบาลประชาราษฎร์ การทนค่อ  
อิฏฐารมณ และอนิฏฐารมณ การช่านะอินทริย์ (ให้สงม) ...ผู้ใดทพหัย  
สมบคิโดยความองอาจ ... ชื่อ อรรณาย <sup>1</sup>

<sup>1</sup> ประชุมคิลาจาริกภาคที่ 2, หน้า 36 - 7.

เนื้อความในจารึก แสดงถึงลักษณะการทำนุบำรุงพุทธศาสนาของบุคคลผู้หนึ่ง ชื่อ "อรรณาย" ที่ท่านแปลว่า "การนมัสการพระบารมี" สันนิษฐานว่า อาจจะหมายถึงการนมัสการนางปรัชญาปารมิตา ซึ่งเป็นบุคคลลึกลับฐานของพระปัญญาบารมีของพระพุทธเจ้าในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน<sup>1</sup> ที่สันนิษฐานเช่นนี้ เพราะศิลาจารึกเป็นภาษาสันสกฤต อันเป็นภาษาที่ใช้ในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งนับถือกันในบริเวณตอนใต้ของประเทศไทย กล่าวคือ ตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา พุทธศาสนาเถรวาทเจริญรุ่งเรือง ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและในเขตลานนาไทย แต่ทางตอนใต้ได้มีการนับถือพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน กษัตริย์ศรีวิชัย ซึ่งมีอำนาจอยู่ในเกาะสุมาตรา ใต้แต่อำนาจเข้ามาปกครองดินแดนทางตอนใต้ของไทย นักโบราณคดีว่าอยู่ที่อำเภอไชยา<sup>2</sup> พุทธศาสนาแบบมหายาน ซึ่งรุ่งเรืองอยู่ในสุมาตรา ใต้เข้ามาแพร่หลายในดินแดนตอนใต้ของไทยแต่ครั้งนั้น หลักฐานทางพุทธศาสนา มีจารึกต่าง ๆ เช่น จารึกวัดมเหยงคณ์ จารึกวัดเสมาเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ศิลปวัตถุที่เรียกว่าศิลปศรีวิชัยที่เก่าที่สุด คือ พระโพธิ์สัตว์อวโลกิเตศวร พบที่อำเภอไชยา<sup>3</sup>

<sup>1</sup> นางปรัชญาปารมิตา เกิดรู้จักกันในรูปคัมภีร์ กล่าวกันว่าเป็นพระสุครีที่พระพุทธรูปองค์ทรงแสงแก่พวกนาค เพื่อให้เก็บรักษาไว้จนกว่ามนุษย์จะมีภูมิปัญญาสูงพอที่จะเข้าใจปรัชญาอันไถ่ภัยหลังห้ามฤตการซุนจึงได้นำมาเทศนาต่อ เพื่อมนุษยชาติ คอมามีการสร้างเทวรูปสตรีคือ คัมภีร์ปรัชญาปารมิตาสูทรและสิ่งของอื่น เช่นคอกบัว จึงเกิดคตินางปรัชญาปารมิตา ผู้นับถือบางเหล่าว่านางเป็นศักดิ์ของพระโพธิ์สัตว์ บางตำราถือว่าเป็นพระมารดาแห่งพระพุทธเจ้า ผู้วิจัยจะไม่กล่าวถึงการบูชาปรัชญาปารมิตา หรือคัมภีร์ปรัชญาปารมิตา เพราะเป็นเรื่องของพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งอยู่นอกขอบเขตการวิจัยนี้

<sup>2</sup> G. Coedès, The Indianized States of Southeast Asia (Kuala Lumpur : University of Malaya Press, 1968), p. 84

<sup>3</sup> ศาสตราจารย์ น.จ.สุภัทรทิศ ศิษกุล, ศิลปในประเทศไทย (พระนคร : กรุงเทพมหานคร, 2512), หน้า 5 - 6.

## 2. สมัยสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ 18 - 19)

ในสมัยสุโขทัย อันเป็นระยะเวลาที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก ทั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 หลักฐานแรกคือศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง กล่าวถึง พระพุทธศาสนาแบบเถรวาทอย่างดังกว้างเข้าสู่อาณาจักรสุโขทัย และความเลื่อมใสในพุทธศาสนาของประชาราษฎรชาวสุโขทัย ฉะนั้น คติเรื่องบารมีในอรรถกถาบาลีของสังกาส จึงเข้ามาเผยแพร่ในสุโขทัยด้วย

คติเรื่องบารมีในสมัยสุโขทัย มี 2 แบบ คือ

1. คติเรื่องบารมีตามแนวคิดในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

2. คติเรื่องบารมีว่าเป็นของพระมหากษัตริย์ ซึ่งจะใช้กันมากในสมัยต่อ ๆ ไป พระมหาธรรมราชาลิไท กษัตริย์องค์ที่ 5 แห่งกรุงสุโขทัย ได้ทรงผนวชในระหว่างที่ครองราชย์ ถึงข้อความพิสดารมีในจารึกวัดป่ามะม่วง

สมฺปนฺโน สมฺปนฺนปารมิตฺตวนมฺริยเมตฺตเตยฺยาทีนํ ทสฺนณฺม โปธิสฺสฺสฺสฺสฺสฺส ๑

ข้อความนี้กล่าวสรรเสริญสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท ว่า ทรงเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยคุณแห่งพระโพธิสัตว์ทั้งหลายสิบองค์ มีพระอริยมงคลครบเป็นต้น ผู้มีบารมีอันถึงพร้อมแล้ว

<sup>1</sup> ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกสุโขทัย. กรมศิลปากร พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประดิษฐดิศกุล (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2515), หน้า 73

ถึงแม้ว่าความตอนนี้จะมีใครบอกว่ามารมีที่ทรงถึงพร้อม มีอะไรบ้าง มีลักษณะอย่างไร แต่ในคำานที่ 1 ของจารึก มีคำกล่าวยกย่องพระคุณของพระมหาธรรมราชาธิโว่าเหมือนพระโพธิสัตว์ในพระชาติต่าง ๆ ในพระคุณต่าง ๆ ดังในคำจารึก ซึ่ง น.อ.แยม ประพันธ์ทอง ได้ปรับปรุงคำอ่านแล้วว่า

คุณา เวสุสบุตราทิว      ทาเน เวสุสบุตรโร ยดา  
มโหสถโถว หนุญาย      สีเส สีลวราชิว

แปลว่า (พระมหาธรรมราชาธิโ) ทรงมีพระคุณเหมือนพระโพธิสัตว์ มีพระเวสุสันทรในทางทาน ในทางพระปริชาญาณเหมือนพระมโหสถ ในทางทรงศีลเหมือนพระเจ้าสีลวราช<sup>1</sup>

ภาพสลักที่วัดศรีชุม เป็นเรื่องพระเจ้าห้าร้อยชานี้<sup>2</sup> เน้นความสำคัญของพระโพธิสัตว์ แต่มีใครกล่าวถึงว่าเป็นเรื่องการบำเพ็ญมารมี จารึกวัดศรีชุม กล่าวถึงภาพสลักเหล่านี้แต่เพียงว่า

"พระเจดีย์สูงใหญ่นั้น ฉลักรหินห้าร้อยชานี้ ตรีเทศ งามพิจิคนักหนาแก่กรม"<sup>3</sup>

ไตรภูมิพระร่วง หรือเทศมโถก เป็นคัมภีร์ซึ่งพระเจ้าลิไททรงพระราชนิพนธ์ไว้ ความยานแฉกที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ ว่า

"น่าเชื่อว่าหนังสือไตรภูมินี้ ฉบับเดิมจะได้แต่งในสมัยสุโขทัยจริง แต่คัดลอกสืบต่อกันมาหลายชั้นหลายทอด จนวิปลาสคลาดเคลื่อน หรือบางทีจะได้มีผู้คัดแปลงสำนวนและแทรกเพิ่มข้อความเข้าเมื่อครั้งกรุงเก่าบ้าง ก็จะเป็นได้ ถึงกระนั้น โวหารหนังสือเรื่องนี้ยังเห็นได้ว่าเก่ากว่าหนังสือเรื่องไตรโคในภาษาไทย นอกจากศิลาจารึกที่ได้เคยพบมา..."<sup>4</sup>

<sup>1</sup> น.อ.แยม ประพันธ์ทอง, แยมบรรยาย บรรณาการมฤตยาจิต ในการฉลองปริญญาอักษรศาสตรคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2523), หน้า 155.

<sup>2</sup> มีภาพในประชุมศิลาจารึก ภาค 5

<sup>3</sup> ประชุมศิลาจารึก ภาค 1, หน้า 33

<sup>4</sup> พระยาธิโ, ไตรภูมิพระร่วง (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2518), หน้า (1)

พระเจ้าลิไท ทรงรวบรวม เรียบเรียงความคิดทางพุทธศาสนาจากพระไตรปิฎก  
อรรถกถาฎีกา และอนุฎีกา รวมทั้งคัมภีร์ต่าง ๆ อีกมากมาย ไตรภูมิพระร่วงมีคำอธิบาย  
เกี่ยวกับบารมี คือ

อธิบายเพิ่มเติมว่า พระฉัพพัมภ์สี่ของพระพุทธเจ้า ซึ่งปรากฏตอนที่พระพุทธองค์  
ตรัสรู้ มีสี่ต่าง ๆ เช่น แดง เหลือง เป็นต้น เพราะเป็นไปตามผลของการบำเพ็ญบารมีใน  
ชาติที่ทรงเป็นพระโฆสีศักร์ต่าง ๆ ดังนี้

"อันว่าพระโฆสีมีที่เชียวนั้น กระทำเพียงตั้งเหลียวแล แปรมาชานว่าดังนี้ อันว่าผู้นี้ได้มีบุญ  
เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเรายังเป็นโฆสีศักร์ อันทรงพระนามชื่อพระเจ้าสิพีราช วันนั้นใส่  
ทานควักพระเนตรออกให้เป็นทานแก่พระอินทร์ อันนฤมิตเป็นพรานหม่อมมาชวันนั้น ควย  
เคuscheพระสมภารบารมี ดังนี้ก็เกิดพระโฆสีมีพรหมเชียว แลดูจึงนำหน้าทานทั้งหลายไป  
ก่อน เพื่อตั้งนี้แล ฯ เมื่อนั้นจึงพระโฆสีอันแดงใส่เรื่องรุ่งพุ่งออกไปจึงแลเห็นหมู่พระโฆสีมี  
อันเหลืองแลไปก่อนหน้านั้น จึงหมู่พระโฆสีอันแดงนั้นประจักษ์จักษุว่าดังนี้ วาตุกรรม  
พระโฆสีอันเหลือง เพราะเหตุอันใดแลทานจึงไปก่อนดูแล บุญสมภารบารมีทาน ฯ ทำ  
เป็นตั้งดาบวง ฯ จึงหมู่พระโฆสีอันที่เหลืองนั้น กระทำอาการ ดังจะรูแลแปรคิมาชาน  
ทอมพระโฆสีอันแดงนั้นว่าดังนี้ ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าเราสร้างสมภาร เป็นเจ้าวิริยบัพพิต  
วันนั้นใส่ทานเชือกเนื้อออกมาให้แก่พระอินทร์ อันนฤมิตลงมาเป็นชวางทอง แลให้ทีเป็น  
แผนทองปัดพระพุทธรูปเจ้าควยใจอันใสสัทธา แลยินดีนิกหนา เหตุนี้แลดูจึงมาโคเป็น  
พระโฆสีมีสี่เหลืองเรื่องรุ่งงามตั้งทอง แลดูจึงไปก่อนหน้าทานควยบุญสมภารบารมีตั้งนั้น  
แล ฯ เมื่อนั้นจึงหมู่พระโฆสีอันมีพรหมชวางนั้น เห็นหมู่พระโฆสีมีสี่อันแดงนั้นไปก่อน แล  
พระโฆสีมีขาวทำอาการจักษุจักษุว่าแก่หมู่พระโฆสีอันสี่แดงนั้นฉะฉานว่านี้ ดูกรรมหมู่พระโฆสีมี  
อันสี่แดง แลทานใส่ไปก่อนดูเย็บโคแล บุญสมภารบารมีทานเป็นตั้งดาแลทาน จึงไปก่อน  
เรากันนี้ ฯ จึงหมู่พระโฆสีอันสี่แดงนั้น จักจะแปรแลมาชานคอบค้ำหมู่พระโฆสีมีอันสี่  
ชวางนั้นให้แจ้งแถลงว่าดังนี้ ว่าบุญสมภารบารมีเรานี้ใส่ คือว่าเมื่อพระพุทธเจ้าเรานี้เมื่อ  
ครั้งสร้างสมภาร เป็นเจารนรชิวานพ วันนั้นแลในนิยายหนึ่งว่า เจ้าพมกมวรเอาเม็ด  
มาผาออก ยกเอาหัวใจเอาหัวเป็นยาให้แก่แม่คนอันงูชบ แลตายแล้วให้คืนเป็นขึ้นมากวย  
เคuscheบุญสมภารบารมีดังนี้ ทุใส่จึงโคเป็นพระโฆสีมีอันสี่แดงแลดูจึงไปก่อนทานควยบุญสม  
ภารตั้งนี้แล ฯ เมื่อนั้นหมู่พระโฆสีมีอันสี่เหลืองออนคังทานระบายรุ่งหุงสลับบาท เห็นหมู่พระ-  
โฆสีมีอันสี่ชวางนั้น<sup>1</sup> ไปก่อน หมู่พระโฆสีมีสี่แดงเหลืองออน ดังจักษุถามแลว่าแก่หมู่พระโฆสีมี

<sup>1</sup> ควรเป็น "นั้น" (ต้นฉบับพิมพ์ตก)

อันสี่ขานันว่าฉันนี้ว่า คุณครูท่านพระภริมี หมุ่พระภริมีอันสี่ขาท่านได้ไปก่อนเราเปียโค แลบุญสมภารบารมีท่านได้โคกระทำเป็นตั้งๆ แลท่านจึงไปก่อนเรากิ่งนี้ จึงหมุ่พระภริมีอันสี่ขานัน กุจดังจะรูแผลแปรคั้นมาชานคอบว่าฉันนี้ ว่าบุญสมภารเรานี้ได้ ครึ่งเมื่อพระพุทฺธเจ้าเราสร้างสมภารเป็นพระญาเวสสันดร อันอวยทานชาวเผือกตัวชื่อปัจจนายเคนทรแก่พราหมณ์ทั้งหลาย อันมาแต่เมืองกัจฉกรารุควยใจสัตฺตา ควบุญสมภารบารมีตั้งนั้นจึงโตมาเป็น พระภริมีอันชาวแลดู โคไปก่อนหนาทานควบุญสมภารเรากิ่งนี้แล ฯ เมื่อนั้นจึงพระภริมีสี่อันใส่ตั้งควายกายพริกแลดูฉกริทัน ก็เห็นหมุ่พระภริมีสี่แดงเหลืองตั้งระบายรงหงส์ลิมบาพั้นไปก่อน อันว่าหมุ่พระภริมีสี่ใส่ตั้งควายกายพริกฉกริทันนั้นตั้งจักรถามแล ว่าแก่พระภริมีสี่แดงเหลืองระบายรงหงส์ลิมบาพั้นนี้ ว่าคุณครูพระภริมีสี่แดงเหลืองออนตั้งระบายรงหงส์ลิมบาพั้น เหตุตั้งๆได้ แลท่านจึงไปก่อนควบุญสมภารบารมีของท่านกระทำเป็นตั้งๆและท่านจึงไปก่อนเรา บัดนี้กาลนั้นอันว่าพระภริมีสี่แดงเหลืองออนตั้งระบายรงหงส์ลิมบาพั้นควจดังจะรูแผลแปรคั้นมาชานคอบ แลบอกคคว่า คุณมีบุญสมภารบารมีในเมื่อครั้งพระพุทฺธเจ้าสร้างสมภารเมื่อเป็นวิฆชากรโฬิสต์ตัววันนั้น แลชเชือกเนื้อออกมาให้เป็นทานแก่ผีเสื้อกินเป็นอาหาร ควบุญสมภารบารมีตั้งนี้ควจดังโตเป็นพระภริมีสี่แดงเหลืองออนตั้งระบายรงหงส์ลิมบาพั้น ตั้งนี้ควจดังไปก่อนทานเพราะบุญสมภารบารมีของเรากิ่งนี้ ควจดังไปก่อนทานแล ฯ เมื่อนั้นจึงหมุ่พระภริมีสี่พรรดตั้งควายกายพริกแลดูฉกริทัน ก็เหาะฉวักไปเมืองหนากอนพระภริมีสี่แดงเหลืองออนตั้งระบายรงหงส์ลิมบาพั้น จึงหมุ่พระภริมีสี่แดงเหลืองออนตั้งระบายรงหงส์ลิมบาพั้น เห็นพระภริมีสี่พรรดตั้งควายกายพริกฉกริทันนั้นไปก่อน แลพระภริมีสี่แดงเหลืองออนนั้นควจดังจะรูถามพระภริมีสี่ไปก่อนนั้น ว่าคุณครูหมุ่พระภริมีสี่พรรดตั้งควายกายพริกฉกริทันนั้น ว่าเหตุโคทานใส่จึงไปก่อนเรา แลบุญสมภารบารมีของท่านกระทำเป็นตั้งๆแลทานไปก่อนเรา บัดนี้จึงกาลนั้นอันว่าหมุ่พระภริมีสี่พรรดตั้งควายกายพริกฉกริทันนั้น ควจดังแปรมายอกวบุญสมภารบารมีเรานี้ได้ โคเมื่อพระเจ้าสร้างสมภารเมื่อครั้งชเป็นสสบัณฑิต วันนั้นชมีใจสัตฺตาแลประคิษฐานตัวให้เป็นทาน แลทอดควลงในไฟอันพระอินทร์กองเขาคัวให้เนื้อเป็นทานแก่พราหมณ์ ควบุญสมภารบารมีเรากิ่งนี้ จึงให้โตมาเป็นพระภริมีสี่พรรดตั้งควายกายพริกฉกริทันเรา จึงโตไปก่อนตั้งนี้แล ฯ<sup>1</sup>

ข้อความนี้ น่าสังเกตว่าท่านผู้รจนาใช้คำว่า "บารมี" ในความหมายของคุณความดีที่ไต่สะสมมาแต่กาลก่อน โดยยกเอาชานคอบมากล่าวอ้าง ตามแนวของชานคอบและจริยาปฏิภาณ เป็นที่น่าสังเกตว่า ท่านใช้คำว่า "บุญสมภารบารมี" ซึ่งน่าจะแปลว่า บุญคือบารมีที่ท่านทรงไว้ อีกประการหนึ่ง คำว่าบารมีใช้คู่กับคำว่าสมภาร และในบางที่ใช้คำว่า "กระทำสมภาร" เฉย ๆ

<sup>1</sup> พระญาลีไท, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า 235 - 239.



ดังนั้น คำว่าสมาธิและบารมีน่าจะมีความหมายใกล้เคียงกัน <sup>1</sup>

อีกตอนมีความว่า

"ผู้ใดสร้างสมาธิบารมีแล ปรารถนาเข้าถึงนิพพานทุกวันทุกคืนมีชาติสักเมื่อเลย ๗  
นานโคสงโขยแลแสนมหากัลป์กว่าไรโสภะกระทำสมาธิบารมี เทอถักตั้งนั้นก็คื บุนิอาจนำ  
ปวงสัตว์ทั้งหลายไปเจิงนิพพานโคเลย ๗ เทอเอาแทนคุณผู้เคียวเจิงนิพพานโคโส ภะกระทำ  
สมาธิบารมีเทอ ตั้งนั้นโคแก่พระปัจเจกโพธิเจ้าโส เพราะวานำสัตว์ไปเจิงนิพพานมีโค  
เพื่อตั้งนั้น ๗ ผู้ใดสร้างสมาธิบารมีโค 4 อสงโขย 8 อสงโขย 16 อสงโขยก็แลแสน  
มหากัลป์เป็นการไรโส ยอมอธิฏฐานวาจะนำสัตว์ทั้งหลายไปสู่นิพพานทุกวันทุกคืนมีชาติสัก  
เมื่อ ตั้งนั้น จึงจักโคเป็นพระแลจะนำสัตว์ซึ่งปวงสัตว์ทั้งหลายไปเจิงนิพพานโคโส ปวงสัตว์  
ทั้งหลาย อันพระเจาอาจนำไปสู่นิพพานโคนั้น ปวงสัตว์นั้นยอมโคสร้างสมาธิแสนมหากัลป์  
พระเจาจึงจะอาจนำเอาปวงสัตว์นั้นเจิงนิพพานโคโส ปวงอันสร้างสมาธิบารมีโคสงอสง-  
โขยก็แล ๗ แสนมหากัลป์ เป็นกว่าไรโสภะ จึงจักโคเป็นอรหันตเจ้าสาส ออาจนำปวงสัตว์ทั้ง  
หลายเจิงเจานิพพานในสถานพระพุทเจ้าแล ๗" <sup>2</sup>

จากข้อความนี้ เราจะเห็นได้ว่า บารมีเป็นสิ่งที่สั่งสมได้ และระยะเวลาที่สั่งสม  
บารมีก็เป็นสิ่งสำคัญ บุคคลจะได้เป็นพระอรหันต์, พระปัจเจกพุทธเจ้า ก็ขึ้นอยู่กับความยาว  
นานของการบำเพ็ญบารมี เช่น ถ้าวำเพ็ญนานอสงโขย แสนมหากัลป์ จะได้เป็นพระปัจเจก  
พุทธเจ้า ธรรมเอง แต่ไม่สามารถนำสัตว์ไปสู่นิพพานโค ผู้ที่บำเพ็ญ 4 อสงโขย 8  
อสงโขย และ 16 อสงโขย แสนมหากัลป์ จะได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สามารถนำสัตว์  
ไปเจิงนิพพานโค บางท่านบำเพ็ญแสนมหากัลป์ ก็ช่วยผู้อื่นให้เจิงนิพพานโค บางท่านบำเพ็ญ  
สงอสงโขย แสนมหากัลป์ ก็เป็นพระอรหันต์ ช่วยแนะนำให้ผู้อื่นให้เจิงนิพพานโค

ในสมัยสุโขทัย โคเกิดคตินิยมยกเรื่องพระเวสสันดร เป็นเรื่องสำคัญ เรียกว่า  
พระมหาชาติ ดังปรากฏในศิลาจารึกนครชุม หลักที่ 3 ตอนที่กล่าวท่านายลักษณะพุทธศาสนา  
ในอนาคคว่า

<sup>1</sup> ใน Dict. P.T.S., p. 964 ให้ความหมายของคำว่า "โพธิสมาธิ" ว่า  
"สภาพที่จำเป็นสำหรับการบรรลุพระโพธิญาณ" the necessary condition for  
obtaining enlightenment ฉะนั้น น่าจะตรงกับคำว่า บารมี

<sup>2</sup> พระญาณโฆ, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า 303.

"พระธรรมเทศนา อันเป็นคัมภีร์ว่า พระมหาชาติ ทาคนสวคมิได้เลย" <sup>1</sup>

ในหนังสือตำนานเทศน์มหาชาติของนายฉนิท อยู่โพธิ อธิบายว่า

"การที่เราเรียกเวสสันดรชาดกว่ามหาชาตินั้น น่าจะมีเฉพาะในหมู่พุทธศาสนิกชนชาวไทย เพราะไม่มีชาตทุก ๆ ทั้ง 550 เรื่อง อันมีอยู่ในคัมภีร์ชาดกที่เรียกว่ารามมหาชาติ บรรดาชาดกเรื่องใหญ่ ๆ ที่มีเรื่องยืดยาวนั้น ในคัมภีร์ชาดกจักใจพวกหนึ่งให้ชื่อความหมายว่า แต่ในพวกความหมายนั้นก็มิได้มีแต่เวสสันดรชาดกเรื่องเดียว แท้จริงมีอยู่ด้วยกันถึง 10 เรื่อง คือที่เราเรียกกันว่า "ทศชาติ" แต่เราหาได้เรียกอีก 9 เรื่องนั้นว่า มหาชาติ ไม่คงเรียกแต่เฉพาะเวสสันดรชาดกเรื่องเดียว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ โปรดประทานอธิบายไว้ว่า "พุทธศาสนิกชนในสยามประเทศนี้ ตลอดจนประเทศที่ใกล้เคียง นับถือกันมาแต่โบราณว่าเรื่องมหาเวสสันดรชาดก สำคัญกว่าชาดกเรื่องอื่นด้วยปรากฏว่ามีของพระโพธิสัตว์บริบูรณ์ในเรื่องมหาเวสสันดรชาดกทั้ง 10 อย่าง จึงเรียกกันว่า "มหาชาติ" และ พันเอก พระสารสาสน์พลขันธ์ (เขวิน) ได้กล่าวว่า พระโพธิสัตว์ในกำเนิดพระเวสสันดร ได้สร้างแบบของมนุษย์ผู้ก้าวถึงขั้นสูงสุดแห่งการบำเพ็ญในทางวิวัฒนาการอันนำไปสู่ความเต็มเปี่ยมทางจริยธรรมและความรู้และเหมาะแก่การข้ามพ้น (โอชะ) ห้วงสุดท้าย ซึ่งจะแยกออกเสียจากการเกิดเป็นเวทนา เพราะเหตุนี้ กำเนิดสุดท้ายนี้จึงได้นามว่า มหาชาติ" <sup>2</sup>

ข้อที่ควรสังเกตคือ ในศิลาจารึกหลักที่ 3 ใช้คำว่า "ธรรมเทศนา . . . พระมหาชาติ" แสดงว่าการสวดหรือเทศน์มหาชาติ น่าจะมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว

คติเรื่องบารมีว่าเป็นของพระมหากษัตริย์ คือการเทียบว่าพระมหากษัตริย์เท่ากับพระโพธิสัตว์ผู้จะถึงซึ่งความเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

พระญาติไท ไทศรีสประกาศไว้ในที่หลายแห่งอย่างชัดว่า พระองค์คือพระโพธิสัตว์ผู้กำลังบำเพ็ญบารมี เพื่อที่จะถึงซึ่งความเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต และบารมีที่พระองค์กำลังบำเพ็ญนั้น มีคุณสมบัติหรือลักษณะเช่นเดียวกับบารมีของพระโพธิสัตว์ในอดีตที่รู้จักกัน

<sup>1</sup> ประชุมศิลาจารึกภาค 1, หน้า 45.

<sup>2</sup> ฉนิท อยู่โพธิ, ตำนานเทศน์มหาชาติ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2501),

ในไตรภูมิพระร่วงตอนหนึ่ง มีคำพรรณนาถึงลักษณะการวิวัฒนาการของโลก การเกิดของสิ่งมีชีวิต และการตั้งสังคมตามแนวอักษณสูตร ในที่สมินกาย ปาฎิกวรรค<sup>1</sup> ตอนที่กล่าวถึงความจำเป็นของการเกิดมีกษัตริย์ พระยาอโศกทรงเพิ่มเติมเรื่องพระโพธิสัตว์เข้ามาเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจว่ากษัตริย์คือพระโพธิสัตว์ ดังนี้

"ครั้นว่าเขาชุมนุมกันแล้ว เสร็จจากด้วยกันดังนี้ เขาจึงไปไหว้พระโพธิสัตว์เจ้า ขอให้ท่านผู้เป็นเจ้าเป็นจอมแก่เขา เขาจึงอภิเษกพระโพธิสัตว์ให้เป็นพระญาติด้วยชื่อสามชื่อ หนึ่ง คือ มหาสมมติราชา หนึ่งชื่อ ชัคคิย หนึ่งชื่อ ราชา . . . .

พระโพธิสัตว์เจ้าหากเป็นผู้ชายทั้งหลายแล คนทั้งหลายย่อมยกย่องท่านให้เป็นพระญาติ เพราะเขาเห็นท่านนั้นมีรูปโฉมอันงามกว่าคนทั้งหลาย และรู้ว่าท่านทั้งหลาย และใจงามใจดีกว่าคนทั้งหลาย ใจชื่อ ใจตรง ใจบุญ ยิ่งกว่าคนทั้งหลาย เขาเห็นดังนั้น เขาจึงตั้งเป็นเจ้าเป็นจอมเขา เพื่อตั้งนั้นแล"<sup>2</sup>

ขอความตั้งที่ยกมาแสดงว่า ไตรภูมิพระร่วงเทียบกษัตริย์กับพระโพธิสัตว์ และท่านผู้เป็นพระโพธิสัตว์นี้จะต้องมีความดีงามเหนือบุคคลอื่น

ในคาถาธรรมสการของไตรภูมิพระร่วง มีข้อความว่า

"สุจริภิกษุคามิ สรรชนาธิยสโมหิ  
มธุรสมนคณานิ ปารมี ปารุพุดา."<sup>3</sup>

แปลความว่า (ข้าพเจ้า พระยาอโศก) อยู่ ณ เมืองสังฆนาถีย ปรรวณนาที่จะเข้าใจ (พระสังฆกรรม) อื่นกาลอนาน เพิ่มพูนแล้วซึ่งบารมีของผู้เสมอ ซึ่งมธุรส..

ในจารึกหลักที่ 4 จารึกวัดป่ามะม่วง ทรงตั้งอธิษฐานถึงผลบุญที่ได้จากการทรงผนวชว่า

"ผลบุญที่อาตมาบรรพชาอุปสมบทต่อพระศาสนาพระพุทธเจ้าคราวนี้ อาตมาไม่ปรารณาจักรพรรดิสมบัตติ อินทรสมบัตติ พรหมสมบัตติ ปรรวณนานำสัตว์ทั้งหลายข้ามไครภพนี้เพอญ"<sup>4</sup>

<sup>1</sup> D., III : 80

<sup>2</sup> พระยาอโศก, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า 130.

<sup>3</sup> พระยาอโศก, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า 7. แต่งเป็นบาลีนี้ 15

<sup>4</sup> ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1, หน้า 59.

ท่านองเดียวกัน ในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง หลักที่ 5 กล่าวอธิบายว่า "จงเป็นพระพุทธ จงจักเอาฝูงสัตว์ทั้งหลายข้ามสังสารทุกข์"<sup>1</sup>

จารึกป่ามะม่วง หลักที่ 6 ซึ่งจารึกเป็นภาษาวาสิ ดังได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น เปรียบเทียบพระเจ้าลิไท เมื่อออกผนวชกับพระโพธิสัตว์หลายองค์

ตามข้อความในไตรภูมิพระร่วงและจารึกที่ยกขึ้นมาแล้วในข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่าสาระสำคัญ 2 ประการ คือ ประการหนึ่งการอธิบายอยากจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เพื่อจะช่วยเหลือสรรพสัตว์ใหม่บรรลุพระนิพพานโดยทั่วกัน เป็นจุดมุ่งหมายในทางธรรม อีกประการเป็นเรื่องทางโลก คือการเปรียบเทียบพระมหากษัตริย์ว่า เปรียบเสมือนพระโพธิสัตว์ ในข้อนี้ อาจจะสันนิษฐานได้ว่าเป็นเรื่องของการเมืองการปกครอง เมื่อแสดงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ผู้ปกครองประเทศโดยธรรม ความดีอันนี้มีอยู่โดยทั่วไปในประเทศแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอาณาจักรขอมโบราณ ซึ่งจะมี "ลัทธิเทวราช" ซึ่งเทียบว่า องค์พระมหากษัตริย์ คือเทพเจ้าในแคมนูญย์ แสดงออกโดยการเอาพระนามพระมหากษัตริย์ร่วมกับพระนามเทพเจ้า เป็นกัน ในเขมร เมื่อมีการนับถือพุทธศาสนาหายาน ก็เปลี่ยนจากลัทธิ "เทวราช" เป็น "พุทธราช" พระมหากษัตริย์ทรงเปรียบพระองค์กับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ผู้มีพระมหากรุณาต่อสัตว์ทั่วไป ถึงในอาณาจักรสุโขทัย อาจจะถูกความคิดนี้ และใช้ในการปกครองเป็นคติ "พระธรรมราชา"

3. สมัยอยุธยา คติเรื่องบารมีในสมัยอยุธยา มีวิวัฒนาการขยายออกจากสมัยสุโขทัย คือ

ก. คตินิยมเรื่องมหาชาติ ซึ่งมีมาแต่สมัยสุโขทัย ได้รับสืบทอดมาถึงสมัยอยุธยา แต่ปรากฏว่าเป็นที่นิยมเพิ่มมากขึ้น มีผู้แต่งเป็นวรรณคดีหลายเรื่อง เพื่อใช้ในการสวดที่สำคัญ คือ

1. มหาชาติคำหลวง ซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตช่วยกันเรียบเรียงแต่งขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2025

2. กาพย์มหาชาติ รจนขึ้นในสมัยพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2163 - 2171)

นอกจากนี้ ได้มีการรจนามหาชาติอีกหลายสำนวน นอกจากนั้นยังมีการรจนามหาชาติในท้องถิ่นต่าง ๆ แต่ไม่ทราบยุคสมัย (เพียงแต่สันนิษฐานได้ว่า อยู่ในระหว่างปลายอยุธยา

<sup>1</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 67

ถึงคันรตนโกสินทร์) เช่น มหาชาติไทยเหนือ มหาชาติอีสาน มหาชาติใต้ (พระมหาชาติค, มหาชาติคำฉันท์) การที่มีฉบับต่าง ๆ อย่างแพร่หลายเช่นนี้ก็เพราะเกิดมีประเพณีการเทศน์มหาชาติขึ้น มีทั้งของหลวง คือพระราชนิพนธ์ และของราษฎร ซึ่งถือกันมาจนทุกวันนี้ว่า ผู้ที่ได้ฟังเทศน์มหาชาติจบครบ 13 กัณฑ์ในวันเดียว จะได้บุญมาก เพราะเป็นเรื่องของการบริจาคทานอย่างสูงสุด คือการยอมสละทุก ๆ อย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบริจาคบุตรเป็นทาน ings ความในมหาชาติคำหลวงกัณฑ์ที่ 7 ว่า

"เจ้าจงอนุโมทนาบิณฑก อันเป็นมงกุฎทานบารมี"<sup>1</sup>

หนังสือมหาชาติจึงไม่เป็นเพียงหนังสือสำหรับอ่านเท่านั้น แต่กลายเป็นประเพณีที่เป็นส่วนหนึ่งในการดำเนินชีวิตของคนไทย ทำให้คนไทยชาวซึ่งในเรื่องการบำเพ็ญทานบารมีมากกว่าอย่างอื่น ซึ่งจะแสดงออกในการที่เรามักจะนึกถึงเรื่องทานก่อนอื่นอยู่เสมอเมื่อพูดถึงการทำบุญบำเพ็ญกุศล

ข. วรรณคดีจากชาตกเรื่องอื่น ๆ ในสมัยอยุธยาไม่มีวรรณคดีที่แต่งขึ้นจากชาตกมากนัก นอกจากปัญญาสชาตก ซึ่งเป็นเรื่องที่พระภิกษุชาวเชียงใหม่ นำนิทานพื้นเมืองที่เล่าต่อ ๆ กันมา มาเขียนเป็นนิทานชาตก เมื่อราว พ.ศ. 2000 เมื่อจบนิทานเรื่องหนึ่ง ๆ ก็จะมีการประชุมชาตกเหมือนอย่างนิมาศชาตก แต่มีได้เห็นว่าบำเพ็ญบารมีอะไร วรรณคดีที่แต่งขึ้นจากนิทานในปัญญาสชาตก มีเสื่อโลกคำฉันท์ สมุทรโฆษคำฉันท์ ก็จะไปมุ่งไปในทางบันเทิงคดียิ่งกว่าสอนธรรมะ

ปลายสมัยอยุธยา มีวรรณคดีที่เขียนจากปัญญาสชาตกอีกเรื่องหนึ่ง คือ กลมทศิวิ-วิบูลยภีร์ ซึ่งมีคำว่า "บารมี" ในตอนไหว้ครู ดังที่จะกล่าวในตอนต่อไป

ค. นอกจากในวรรณคดีแล้ว ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ยังมีคำภีร์ที่แต่งขึ้นในภาคเหนือ เช่น คำภีร์วชิรสารทตสังคหะ (พ.ศ. 2078) ของพระสิริรัตนปัญญาเดระ ผู้รจนาคำภีร์ชินกาลมาลี ซึ่งเป็นที่รู้จักกันเป็นอย่างดี คำภีร์วชิรสารทตสังคหะ เป็นคาถาธรรมจตุสดมภ์ต่าง ๆ ไว้มาก คาถาที่ 50 ใ้กล่าวถึงบารมีว่า

<sup>1</sup> มหาชาติคำหลวง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เจริญธรรม, 2516), หน้า 260

มินตา พส ปทา ปญจ ปญญา สวณฺณลฺงกตา

ปฺริทา เยน โสโลเก อุกฺกปฺกคฺคตฺ คโต<sup>1</sup>

คานานี้ น.อ.แยม ประพันธ์ทอง ได้แปลเป็นภาษาไทย ว่า

บท 10 ประการมี มิ อักษร เป็นที่สุด ประคัมด้วยอักษร 55 อักษร อันท่าน  
ผู้เฒ่าเพี้ยเต็มที่แล้ว ผู้นั้นย่อมถึงความ เป็นเลิศในโลก

ในที่นี้แสดงชัดว่า ท่านผู้รจนามีความเห็น ว่า บารมีเป็นคุณธรรมที่จะต้องบำเพ็ญให้เต็ม  
เพื่อถึงความ เป็นเลิศ คือความเป็นพระอรหันต์ แต่จุดมุ่งหมายในการรจนาคานานี้ มิใช่เพื่อสอน  
ธรรมะ แต่เป็นการแสดงปัญญาในทางอักษรศาสตร์

ง. คำว่าบารมีเป็นเรื่องของพระมหากษัตริย์ ก็มีในสมัยอยุธยาที่เห็นกัน เช่น บทไหว้  
ครูของกลบทศิววิบูลยกิจ อันเป็นเรื่องที่นำมาจากปัญญาสชาตก ตอนที่เป็นบทไหว้ครู มีคำว่า  
"บารมี" ว่า

สร้างบารมีสี่ปรมรรคศรีสมบัติ ในตรีรัตนไตรย์หรือทรงอุศุส่าห์

ตั้งความเต็มเต็มความเพียร เป็นพุทธา มุ่งจะเพื่อเมื่อจะหาพวกเวไนย<sup>2</sup>

ในที่นี้ แม้จะเป็นการสรรเสริญคุณพระมหากษัตริย์ แต่ก็เน้นความสำคัญอยู่ที่การสร้าง  
บารมี มุ่งจะเป็นพระพุทเจ้าในอนาคต เพื่อช่วยเวไนยสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งอาจจะเป็นเครื่อง  
แสดงว่า เราถือว่าฝ่ายพุทธจักรสำคัญกว่าอาณาจักร

นอกจากนี้ ยังมีการยอมรับว่าบารมีเป็นเรื่องที่กษัตริย์ทรงบำเพ็ญมาแต่ชาติก่อน และ  
สั่งสมความดีนี้ไว้ ทำให้พระองค์เป็นผู้มีอำนาจในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม บารมีที่สั่งสมนี้ ก็เป็น  
เครื่องช่วยในการทำนุบำรุงพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง เช่นในหนังสือจินตคามณีของพระโหราธิบดี  
สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระโหราธิบดี ได้ยกตัวอย่างโคลงขับไม้ว่าดังนี้

<sup>1</sup> พระศิริรัตนปัญญาเดชะ, พระคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ น.อ.แยม ประพันธ์ทอง  
แปล สหภูมิอยุธยาและศิษยานุศิษย์ จักพิมพ์ถวายในงานฉลองที่รัชมังกุ และทำบุญอายุพระวิสุทธิ-  
วงศาจารย์ (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2512), หน้า 48.

<sup>2</sup> ขุนนวมคำรากสอน ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504),  
หน้า 182.

พระเกียรติรุ่งเรืองเพื่อง	ภาษา
ทั้งหวนทุกทิศา	นอบน้อม
ทรงนามไทเอกรา	ทศรถ
กระษัตริย์มาขึ้นพร้อม	บ่เว้นสักคน
เศระพระบารมีอัน	อนันต์
จักมีด้วยกัปกัลป์	ฤาไค้
สมภารภูอศมบรรพ	นาเนก
ยิ่งบำเพ็ญเพิ่มไว้	กรวยเกล้าโมทนา
พระทรงศรัทธาธำ	เหลือแสดง
ทรงพระศาสนา	ฤาให้
อารามคร่ำลึกแห่ง	หอนมี
ประสาทราชทรัพย์ไว้	แจกให้ทุกสถาน
อารามเรื่องราวดี	ทุกทิศ
เพราะบพิตรภูฉายา	ปิ่นเกล้า
พระองค์ทรงทศทิศ	ธรรมราช
พระศาสนารุ่งเร้า	เรื่องด้วยเศรา <sup>1</sup>

ในที่นี้ น่าสังเกตว่า ความหมายของ "บารมี" ต่างจากคำบารมีที่กล่าวมาในตอนต้น ๆ ซึ่งหมายความถึงการสะสมคุณธรรมเพื่อบรรลุพระโพธิญาณ ในที่นี้เป็นคุณธรรมที่บำเพ็ญแล้วทำให้ได้เป็นพระมหากษัตริย์ แต่อย่างไรก็ใช้คู่กับคำว่าสมภาร เหมือนกับบารมีที่เป็นธรรมให้สำเร็จพระโพธิญาณ การปฏิบัติใช้คำว่า "บำเพ็ญ" เหมือนกัน

<sup>1</sup> จินตคามณี เล่ม 1 - 2 กับบันทึกเรื่องและฉบับพระเจ้าบรมโกศ (ชนบุรี : โรงพิมพ์  
รุ่งวัฒนา, 2514), หน้า 48.

#### 4. สมัยรัตนโกสินทร์

สมัยรัตนโกสินทร์ ความคิดเรื่องบารมีแพร่ขยายออกไปมาก ศัพท์ว่าบารมีก็มีใช้อยู่แพร่หลายในหนังสือทางพุทธศาสนา วรรณคดี รวมทั้งจารึกต่าง ๆ ดังจะหาตัวอย่าง ซึ่งใช้ในที่ต่าง ๆ มาเป็นสังเขป ประกอบกับความคิดเรื่องบารมีในสมัยสุโขทัยและอยุธยา ดังต่อไปนี้

ก. คตินิยมเรื่องการทำบุญบารมีของพระเวสสันดรในมหาชาติ ยังคงสืบทอดมา มีธรรมเนียมการสวดและเทศน์มหาชาติอย่างใหญ่โต เป็นงานพระราชพิธี มีการแข่งมหาชาติ คำหลวงเพิ่มเติม ส่วนวงกรุงเก่าที่ขาดหายไป รวมทั้งแข่งรายยาวมหาเวสสันดรชาดกสำหรับการเทศน์มหาชาติ

ข. คติเรื่องบารมีของพระมหากษัตริย์ มีสืบทอดมาเช่นกัน ตัวอย่างเช่น จารึกหลักที่ 138 จารึกที่ฐานพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ พ.ศ. 2370 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

"ทรงปรารถนาพระโพธิญาณศรัทธาธิกบารมี พระหฤทัยหมายมุ่งบำรุงพระไตรรัตน์ะทั้งสามเป็นอาจีนะ พระราชกุศลสืบสร้างพระสามะดั้งชะบารมี ทรงพระวิริยะภาพเพียรพยายามตามประเพณีพระมหาโพธิสัตว์เจ้า แต่ปางก่อนสืบมา" <sup>1</sup>

และอีกตอนหนึ่งในจารึกเดียวกันนี้ ว่า

"ซึ่งทรงพระราชศรัทธาจะปะนาพระสมุทรเจดีย์สถาน การกุศลทั้งนี้ใช้จะมีพระราชประสงค์สมบัติจักรพรรดิ และสมบัติเพชฌัญญา อินทรมหามณีไค้ ปดองพระไทย แต่จะให้สำเร็จ แก่พระสรพรเพชญ์โพธิญาณ จะรื้อชนสัตว์จากสังสารทุกข์" <sup>2</sup>

ในที่นี้เทียบเคียงได้กับศิลาจารึกของพระยาสีไท ซึ่งอธิบายว่าทำบุญบารมีเพื่อบรรลุนิพพานเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สามารถช่วยเวไนยสัตว์ทั้งหลายให้บรรลุนิพพานด้วย

การที่พระมหากษัตริย์ประกาศพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์นี้ คงจะไม่เป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้องตามคัมภีร์ทางพุทธศาสนา ในจารึกหลักที่ 191 จารึกบนหินอ่อนที่องค์พระเจดีย์ วัดชุมพลนิกายาราม ตำบลบ้านเลน

<sup>1</sup> ประชุมศิลาจารึก ภาค 6, หน้า 17.

<sup>2</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.



อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จึงได้ทรงคิดค้นคำอ้างเหล่านั้น และชี้ให้เห็นว่า ในการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจทางศาสนา ควรจะเป็นไปเพื่อพระนิพพานเท่านั้น ดังปรากฏข้อความว่าดังนี้

"... ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลนี้ก็ดี ขอให้สำเร็จพระพุทธภูมิโพธิญาณ อวดอ้างพระบารมีว่าเป็นพระโพธิสัตว์ ดังเช่นไซ้มาแต่ก่อน อื่น ๆ อย่างนั้นก็ห้ามมิได้ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลนี้แล อื่น ๆ ก็ไฉนหวังพึ่งพระราชหฤทัย ขอให้ได้สมรรถสมมุติ คือความบริบูรณ์คุณธรรม และอิศริยยศ บริวารทรัพย์สินเงินเป็นอาทิ มันศาลที่จะโคเป็นอุปการะบันไดสู้อุคหนุนให้โคของโอกาส เพื่อจะเสด็จถึงที่สุด สงสารทุกข์ภัยทั้งปวงโดยเร็ว โดยช่วยความทุกข์ทั้งปวง จะโคกับควายประการใดของโคคั้งนั้น สุรรพวิบัติทั้งปวง ซึ่งเป็นเหตุให้เนินชลาอยู่ ในสงสารทุกข์ของอย่าโคมี ถึงจะมีบาง ก็ไหลล อันอันตรายหายเทอญ"<sup>1</sup>

ในวัดชุมพลนิกายาราม เคียงกันนี้ ยังได้พบจารึกอีกหลายหลัก กล่าวถึงประวัติของพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ ก็มีข้อความตอนกันว่า พระโพธิสัตว์แต่ละพระองค์โคบำเพ็ญบารมีเป็นเวลานานเท่าไร จึงได้เกิดในคฤศภพ และภายหลังจุติจากคฤศภพมาประสูติในพระครรภ์ของพระมารดา จนที่สุดได้เป็นพระพุทธเจ้า จารึกหลักที่ 203 กล่าวถึงพระกกุสันธโพธิสัตว์ หลักที่ 204 กล่าวถึงพระโกนาคมนโพธิสัตว์ หลักที่ 207 กล่าวถึงพระกัสสปโพธิสัตว์ หลักที่ 208 กล่าวถึงพระวิปัสสีโพธิสัตว์ ทุกจารึกระบุว่า พระโพธิสัตว์ทั้งกล่าวบำเพ็ญ "บารมีเต็มแปดกองสหัส จุติจากคฤศภพ ปฏิสนธิในครรภ์..."

จารึกหลักที่ 211 กล่าวถึงพระเวสสภูโพธิสัตว์ ว่า "พระเวสสภูโพธิสัตว์ บารมีเต็มสิบหกกองสหัส จุติจากคฤศภพ"

อย่างไรก็ตาม ตอนที่กล่าวถึงพระอิหฺรคณโพธิสัตว์ก็มีได้กล่าวว่า ทรงบำเพ็ญบารมีนานเท่าไร กล่าวเพียงว่า "พระอิหฺรคณโพธิสัตว์ จุติจากคฤศภพ ปฏิสนธิในครรภ์พระนางมาษา..."<sup>2</sup>

<sup>1</sup> ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 6 ตอนที่ 3, ประมวลจารึกสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลาง, หน้า 3.

<sup>2</sup> ประชุมศิลาจารึกสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ภาค 6 ตอนที่ 2, หน้า 38.

สันนิษฐานว่า จารึกทั้งหมดนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จารึกขึ้น เพื่อแสดงให้เห็นว่า เรื่องบารมีเป็นเรื่องสูง เป็นคุณธรรมของพระพุทธเจ้า มิใช่เรื่องที่คนธรรมดาจะอ้างอิงว่าตนเองก็มีบารมี หรือกำตั้งมาเพื่อบารมีได้

นอกจากนี้ ในสมัยรัตนโกสินทร์ ยังมีตัวอย่างที่ใช้คำว่า "บารมี" โดยกล่าวว่า บุคคลอื่นขอพึ่งบารมีของพระมหากษัตริย์โคกคาย เช่นในจารึกหลักที่ 162 ศิลาจารึกวัดพระฝางสว่างคูบุรี มีข้อความว่า

"พระครูสว่างคูบุรี ขอถวายพระราชกุศลอนุโมทนาด้วยมหามติตร พระราชสมภารชักนำอาคมภูษาบุรณปฏิสังขรณ์ ก.... จะขอบุรณปฏิสังขรณ์สืบไป ขอบุญญาบารมีมหามติตรเป็นที่พึ่ง สร้างไว้สำหรับพระพุทธศาสนาจะถวนหาพัน...."<sup>1</sup>

ในภายหลัง คำว่าบารมีใช้กว้างออกไปอีก ในภาษาสามัญ บารมีของพระมหากษัตริย์แม่พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายว่า "คุณสมบัติที่ทำให้ยิ่งใหญ่ เช่นว่า สมพระบารมี พระบารมีปกเกล้า พ่ายแพ้กบารมี"<sup>2</sup> ตัวอย่างที่ใช้ในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ เช่นในรามเกียรติ์ มีข้อความว่า

พระบารมีเป็นที่เฉลิมภพ

เลิศอภินิหารมหาศาล

เป็นจรรโลงโลกาสุชาธาร

ทุกสถานน้อมเกล้าประนมกร<sup>3</sup>

ในที่นี้เห็นได้ชัดว่า มิได้หมายถึงบารมีในทางพุทธศาสนา ซึ่งบุคคลประพฤติ ปฏิบัติตามแล้ว จะได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า หรือต่ำลงมาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าหรือต่ำลงมาก็เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า หรือพระอรหันตสาวก "บารมี" ในมหกอลอน หมายถึงคุณธรรมของพระ-

<sup>1</sup> ประชุมศิลาจารึก ภาค 6 ตอนที่ 1, หน้า 61

<sup>2</sup> พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2510), หน้า 539.

<sup>3</sup> รามเกียรติ์ เล่ม 11 พระราชนิพนธ์มโหรีในรัชกาลที่ 1 (พระนคร: โรงพิมพ์ครูสภา, 2508), หน้า 305.

มหากษัตริย์ (ในที่นี้คือพระราม) ซึ่งเมื่อมีแล้ว จะช่วยให้คนเป็นใหญ่ และคุ้มครองป้องกันผู้อื่น  
ไต่ถวย

ในลิลิตนิทราชาคริต มีบทสรรเสริญคุณพระมหากษัตริย์ ว่า

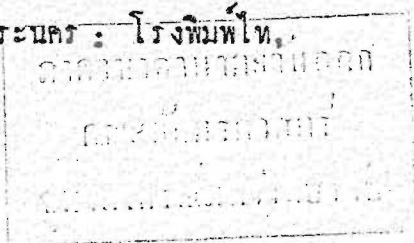
บารมีพระมากพัน รำพัน  
พระพิทักษ์ยุติธรรม ถองแท้<sup>1</sup>

ถ้าพิจารณาแล้ว จะเห็นแนวทางสัมพันธ์ระหว่างบารมีในทางพุทธศาสนา (ทศบารมี) และบารมีของพระมหากษัตริย์ กล่าวคือ พระมหากษัตริย์ในประเทศไทยล้วนแต่มีพระราชหฤทัยศรัทธาเลื่อมใสในพระบรมพุทธศาสนา นอกจากจะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเพื่อหวังผลในทางพุทธศาสนา เช่นหวังพระโผฏฐผล ดังได้กล่าวแล้วในข้างต้น พระมหากษัตริย์ไทยยังคงยึดถือหลักปฏิบัติ ที่เรียกว่า ทศพิธราชธรรมหรือธรรม 10 ประการ ของพระมหากษัตริย์ เป็นไปตามหลักพุทธศาสนา ดังคาถาบาลีว่า

ทานํ สีลํ ปริจจาคํ อายสฺว มหฺทวํ ทปํ  
อภฺโกธํ อวิหฺสญฺจ ชนฺตญฺจ อวิโรชนํ  
อิจฺเจเต กุสฺเส ชมฺเม จฺเจเต ปสฺสชาติ อุตฺตนิ  
คโฑ เต ชายเต ปิตี โสมนสฺสญฺจนปฺปลกํ

แปลความว่า ขอพระองค์ผู้เป็นบรมกษัตริย์ธิราช จงทรงพระปรีชาสามารถ พิจารณาเห็น  
ราชธรรมที่เป็นกตสวณชอบ 10 ประการ ในคราวเงงในพระราชสันดานเป็นนิตยํ ดังนี้ ทานํ  
การให้ 1 การตั้งสังวรรักษาภว วาจา ไหลสะอาด ปราศจากโทษ 1 ปริจจาคํ การบริ-  
จาคสละ 1 อายสฺว ความซื่อตรง 1 มหฺทวํ ความอ่อนโยน 1 ทปํ การจักความ  
เกียจครานและความชั่ว 1 อภฺโกธํ การไม่โกรธ 1 อวิหฺสญฺจ การไม่เบียดเบียนผู้อื่น  
ตลอดถึงสัตว์ให้ใดทุกขุมทุก 1 ชนฺตญฺจ ความอดทนต่อสิ่งควรอดทน เป็นเบื่องหนว 1  
อวิโรชนํ การปฏิบัติไม่โหดจากการที่ถูกต้องตรง และดำรงอาการคงที่ ไม่ไหวการถวย

<sup>1</sup> พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ลิลิตนิทราชาคริต กับตำนานแลมพ  
รองละคร เจ้านายทรงเลาเรื่องนิทราชาคริต ในรัชกาลที่ 5 (พระนคร : โรงพิมพ์ไท,  
2465), หน้า 244.



อำนาจบิณฑิยน์ราย ๑ บรรจบเป็นกุศลส่วนชอบ ๑๐ ประการ ลำดับนั้นพระวิติ และ พระโสมนัสโมนอยจักเกิดมีแต่พระองค์ เพราะโคตรงพิจารณาเห็นกุศลธรรมเหล่านี้มี ในพระองค์เป็นนิตย์ <sup>1</sup>

เมื่อพิจารณาชื่อข้อธรรมะในทศพิธราชธรรมทั้งหลายทีละข้อ จะเห็นว่ามิชื่อซ้ำกับ บารมี ๓ ข้อ แต่มีความคิดต่างกัน เนื่องจากมีจุดประสงค์ต่างกัน

ทาน ในทศพิธราชธรรมกินความถึง การให้สิ่งของ ให้กำลังกายช่วยทำกิจการ ต่าง ๆ ให้วาจา เช่นช่วยพูดกิจการ ให้กำลังความคิด เช่นช่วยคิด แนะนำในกิจการ ให้ กำลังปัญญา ให้ความรู้ แ่ม่งกว้าง ๆ ใ้ว่า จำแนกทานออกได้เป็นสองประการ คือ วัตถุ ทาน การให้ทรัพย์สินของ และธรรมทาน การให้ธรรม คือชี้แจงแสดงโอวาท หรือคำสั่งสอน แนะนำ ข้อที่นำสั่งเทศคือ ทานในบารมี เน้นหนักในค่านวัตถุทาน ชั้นต่ำให้สิ่งของนอกราย ชั้นกลางให้อวัยวะ ส่วนชั้นสูงสุดคือให้ชีวิต ลักษณะของทานทั้งสองแนวนี้ จะบังให้เห็นข้อแตกต่างระหว่างผู้ที่ปฏิบัติธรรมทั้งสองหมวด คือผู้ที่ปฏิบัติราชธรรมนั้น จะต้องอยู่ในสังคมในฐานะ ผู้ปกครอง นอกจากจะต้องเอื้อเฟื้อแ่ม่งปันสิ่งของให้ผู้อยู่ใ้ปกครองแล้ว การให้ความรู้ความ คิด ก็เป็นสิ่งสำคัญ เหมือนอย่างบิดาปกครองบุตร จำเป็นต้องอบรมสั่งสอน เพื่อให้บุตรมีความ สามารถอยู่ในสังคมได้อย่างถูกต้อง แต่ผู้ซึ่งกระทำทานบารมีนั้น เพราะต้องการจะตัดความ เกียะข้องกับโลก ตัดความยึดถือเป็นตัวเราของเราได้

ศีล คือเจตนาที่จะรักษากายกรรม วาจกรรม ให้ตั้งเป็นปกติ เว้นจากการประพฤติ ขั่ว พุจริต ทศพิธราชธรรม เป็นศีลในค่านการปกครอง คือจะต้องประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตาม กฎหมายจารีตประเพณีของบ้านเมือง และหมายรวมศีล ๕ ในทางพุทธศาสนา ถือว่าผู้ปกครอง ที่ตั้งอยู่ในศีล ย่อมทำให้ผู้อยู่ในปกครองอยู่เป็นสุข ไม่เคียดกร้อน ศีลจึงจำเป็นสำหรับคนผู้อยู่ รวมกันเป็นหมวดหมู่ สำหรับในค่านศีลบารมีนั้น เห็นได้ว่ามุ่งให้ผู้น่าเพื่อรักษา กาย วาจา ให้เรียบร้อยเป็นปกติ เพื่อมิให้ใจกระเพื่อมไปในทางบาปอกุศล เพื่อก่อให้เกิดสมาธิ อันยังให้ เกิดปัญญาแจ่มแจ้งในพระโพธิญาณได้

<sup>1</sup> สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ทศพิธราชธรรม ถวายในการ พระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาภูมิพลอดุลยเดช (กรุงเทพมหานคร: บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2516), หน้า 17.

ชนิดิ ในทศพิธราชธรรม หมายความว่าถึงกริยาที่ออกทนต่อ โລภะ โทสะ โมหะ ไม่แสดงกริยาวาจาอันชั่วร้ายตามอำนาจ โโลภะ โทสะ โมหะ และออกทนต่อทุกขเวทนา ออกทนต่อถ้อยคำที่มีผู้กล่าวชั่วไม่เป็นที่ชอบใจ พระมหากษัตริย์จะต้องมีพระราชหฤทัยกล้าหาญสามารถรักษาพระราชหฤทัยและพระอาการทางกาย วาจา ให้สงบเรียบร้อย จึงจะปกครองอาณาประชาราษฎร์ให้อยู่เป็นสุขได้

ส่วนชนิดิবারมีก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน เพียงแต่มีความมุ่งหมายในการอบรมจิตส่วนบุคคล

ธรรมะอื่นในทศพิธราชธรรม พอพิจารณาได้ดังนี้

บริจาค คล้ายกับทาน คือทานหมายถึงการให้ เป็นการมุ่งให้ผู้รับได้ประโยชน์ ส่วนบริจาค หมายถึงการเสียสละ เช่นเสียสละประโยชน์หรือความสุขส่วนตน เป็นต้น พระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองควรจะมีธรรมะในการประพฤติปฏิบัติกิจทั้งปวง เพื่อประโยชน์สุขของคนหมู่มาก ฉะนั้นจะต้องสละความยึดถือประโยชน์ส่วนตน ข้อนี้คล้ายกับบารมี แต่จุดประสงค์ต่างกันเท่านั้น เมื่อพิจารณาคุณชื่อธรรมในทศพิธราชธรรมทั้งหลายเหล่านี้ที่ละข้อ จะเห็นได้ว่ามีลักษณะอย่างเดียวกับทศบารมีธรรมที่กล่าวมาแล้ว

อาชชวะ คือความเป็นผู้มีอัธยาศัยซื่อตรง ไม่ประพฤติหลอกลวง หรือหลีกเลียงแอมแปง คนที่อยู่รวมกันเป็นหมู่ ถ้าปฏิบัติไม่ตรงในงานตามหน้าที่ ไม่ซื่อตรงต่อกันและกัน จะเกิดความแตกฉาน อยู่เป็นสังคมที่สงบสุขไม่ได้

พระมหากษัตริย์จะต้องมีพระอัธยาศัยประกอบด้วยความเที่ยงตรงต่อประชาชนโดยทั่วไป ไม่ทรงคึกฉวางหรือประทุษร้ายผู้ใด

หัวข้อธรรมนี้ไม่มีในทศบารมีโดยเฉพาะ แต่อาจเทียบได้กับสัจจบารมี ความเป็นผู้มีความจริงใจ

มีทวะ ความเป็นผู้อ่อนโยน ไม่คั่งค้ำ มีความอ่อนอ่อน มีสัมมาคารวะอ่อนน้อมต่อท่านผู้ใหญ่ ผู้เจริญ อ่อนโยนต่อบุคคลที่เสมอกันและต่ำกว่า วางตนสม่ำเสมอ ไม่กระต้างคูหมิ่นผู้อื่น ควบคุมอำนาจมานะ เพราะชาติ โศทร ยศ ทรัพย์ เป็นต้น ผู้ที่เป็นพระมหากษัตริย์ จำเป็นต้องมีความอ่อนโยน ไม่คั่งค้ำ เมื่อมีผู้มากราบทูลด้วยข้อความที่ประกอบด้วยเหตุผล ก็ให้นำมา

พิจารณาให้ถนัด ถ้าดีก็จะรับมาปฏิบัติ และทรงอ่อนน้อมต่อผู้ที่เจริญวัยและเจริญโดยคุณ

ทบะ โดยมากท่านใช้เป็นชื่อของความเพียร หมายถึงการตั้งใจกำจัดความเกียจคร้านและการผิดหน้าที่ มุ่งทำกิจอันเป็นหน้าที่ที่พึงทำอันเป็นกิจดีกิจชอบ ทางลัทธิพราหมณ์ถือว่าทบะของพระมหากษัตริย์ คือการคุ้มครองไพร่ฟ้าประชาชน ฉะนั้น พระมหากษัตริย์ผู้มีทบะ จะมีสง่าเป็นที่ยำเกรงของคนทั่วไป เมื่อคนรวมกันเป็นหมู่ ต่างจะทอกรูหน้าที่ของตน พระมหากษัตริย์จะต้องมีความเพียร ทำหน้าที่โดยไม่เกียจคร้าน เทียบได้กับวิริยบารมี

อภิกโตะ คือกริยาที่ไม่แสดงโกรธให้ปรากฏ ตลอดจนถึงไม่พยายามมุ่งร้ายคนอื่น แม้จักต้องลงโทษผู้ทำผิด ก็ทำตามเหตุผล ไม่ทำร้ายอำนาจความโกรธ พระมหากษัตริย์จะต้องทรงมีพระอัชฌาศัยย์ประกอบด้วยพระเมตตา ไม่ปรารถนาจะก่อเวรก่อภัยในผู้ใดผู้หนึ่ง ไม่ที่โรยด้วยเหตุอันไม่ควร แม้มีเหตุให้ทรงพระพิโรธ ก็ทรงข่มเสียได้

ในทศบารมี ขรรษชื่อนี้จะตรงกับศีลบารมี ซึ่งหมายถึงการรักษากาย วาจาใจ ให้เรียบร้อย ไม่ทำทอบแม้นแต่ผู้ที่มาเบียดเบียน หรือฝ่ายธรรม สังเกตได้เช่นเดียวกันว่า อภิกโตะในทศพิชราชขรรษ เป็นขรรษะของผู้ปกครอง ใช้ในวงการการเมือง เพื่อให้สังคมสงบสุข ผิดกับศีลในบารมีขรรษ ซึ่งผู้ทำเพื่อผู้เพื่อยกระดับจิตใจของตน ทำให้สามารถบรรลุขรรษชั้นสูงได้ อภิกโตะนั้น ผู้มีขรรษนี้ไม่พยายามมุ่งร้าย โดยไม่มีเหตุผล แต่เมื่อจะต้องลงโทษใคร เพื่อประโยชน์แห่งคนหมู่มากก็ต้องทำ ผู้ทำเพื่อศีลบารมีนั้นเลิกคิดเรื่องสังคมโลก จะไม่ยอมทำร้ายผู้อื่นเลย ตัวอย่างเช่น พระเคม็ยยอมทำเป็นใบ้ เพื่อจะได้ไม่ต้องเป็นพระเจ้าแผ่นดินคดสันสกั

อวิหิงสา คือการไม่ก่อกวนขยอกแก่ผู้อื่น ตลอดจนถึงสัตว์ควายเห็นเป็นของสนุก เพราะอำนาจโมหะ พระมหากษัตริย์ทรงมีพระอัชฌาศัยย์กอปรด้วยพระมหากรุณา ไม่ทรงเบียดเบียนผู้ใด ทรงปกครองประชาชน ดังมีคำปกครองบุตร แม้จะต้องเก็บภาษีราษฎร หรือเกณฑ์แรงงานราษฎร ก็ทำเท่าที่จำเป็น ไม่ทำให้ผู้ใดเดือดร้อน ถ้าจะเทียบกับทศบารมีขรรษ คงจะเทียบได้กับเมตตาบารมี

อวิโรชณะ คือการไม่ทำผิดจากท่านเองของคลองขรรษ พระมหากษัตริย์ทรงตั้งอยู่ในชาติทิพย์ประเพณี ไม่คลาจากความยุติธรรม อุปถัมภ์ยกย่องคนที่ควรยกย่อง ลงโทษคนที่กระทำ

ความนึก ไม่กระทำการใดด้วยอำนาจอกติ 4 ประการ <sup>1</sup>

อวิโรชณะนี้ เทียบได้กับข้ออุเบกขาบารมีในบางลักษณะ ดังอธิบายอวิโรชณะ ว่า การไม่ทำผิดจากท่านองคสองขรรณ... ไม่คลาดจากความยุติธรรม... และอธิบายอุเบกขา 102 (อุเบกขาทรมวิหาร), 107, 108 และ 109 และพระบรมราโชวาท หน้า 171 (ท้องว่างใจเป็นกลาง...) ก็ทศชาติชาดก นารทชาดกที่แสดงอุเบกขาบารมี เรื่องย่อมีว่า พระเจ้าอังคตிரาชแห่งแคว้นเทหะ ทรงเห็นผิดไปตามคำสอนของคุณชั้วกว่าบุญบาปไม่มีเป็นต้น พระจุจราชธิดา ถวายคติธรรมที่ชอบก็ไม่ทรงละมิจนชาติปฏิสนธิ์นั้น พระพรหมนารทะ ได้ทราบ อธิษฐานขอให้ช่วยของพระราชธิดา จึงได้ลงมาแสดงธรรมจนพระเจ้าอังคตிரาชลดความเห็นผิด น่าจะพิจารณาว่าเรื่องนี้แสดงอุเบกขาบารมีที่ตรงไหน ดูตามเรื่องก็อาจเห็นว่า แสดงตรงที่พระพรหมนารทะ ได้บำเพ็ญสมาธิจนได้สมบัติมาแล้ว องค์สำคัญของฌานชั้นสูงก็คือ อุเบกขา อันบริสุทธิ์ และก็อาจเห็นได้อีกทางหนึ่ง ท่านผู้ใดอุเบกขา มิใช่ว่าจะเป็นเฉย เมื่อถึงคราว จะช่วยทำอะไรที่ควร ก็ช่วยและช่วยทำได้ดียิ่งกว่าผู้ที่ไม่อุเบกขา เพราะช่วยโดยปราศจาก อกติ มุ่งธรรมเป็นที่ตั้ง โดยแยกตนออกมาเป็นกลางได้ คือมีอาการมัชยัสต์เป็นกลาง พิจารณา ถึงธรรมเป็นหลัก จึงปฏิบัติได้โดยยุติธรรม หรือธรรมาธิปไตย เข้าลักษณะอวิโรชณะในข้อนี้ได้

มาในสมัยหลัง ธรรมหากษัตริย์ไม่ทรงกล่าวอ้างพระองค์ว่าเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญ บารมี เพื่อพระโพธิญาณ แต่ก็ยังมีผู้กล่าวอ้างพระบารมีอยู่ โดยที่มีสำนวนแบบที่ใช้กันอยู่ทั่วไป เช่น

ขอพระบารมีเป็นที่พึ่ง

เคระพระบารมีปกเกล้า

เพลงสรรเสริญพระบารมี

พระบารมีคุ้มเกล้า

<sup>1</sup> สรุปแนวความคิดว่า ทศพิธราชธรรมเป็นอย่างไรบ้าง จากพระธรรมเทศนาเรื่อง ทศพิธราชธรรม สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ วัดบวรนิเวศวิหาร ถวายใน การพระราชนิพนธ์มรรคาภิเษก พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ณ พระที่นั่ง อมรินทรวินิจฉัย วันจันทร์ ที่ 8 พฤษภาคม 2493

การใช้ศัพท์ในท่านองนี้ พระบารมีมีความหมายในท่านองว่า เป็นอำนาจที่จะคุ้มครองผู้อื่นให้ปลอดภัยได้ อำนาจนี้ย่อมมาจากคุณความดีของพระมหากษัตริย์ โค้แก่ทศพิธราชธรรมนั่นเอง เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงยึดถือมันอยู่ในทศพิธราชธรรม ก็เป็นที่รักใคร่ยกย่องของมหาชน ทำให้เกิดมีอำนาจเป็นที่เกรงกลัวของคนทาส และเป็นที่พึ่งของผู้อื่นได้ นอกจากนั้น บุคคลผู้ทรงคุณธรรมยังเป็นที่ยึดเหนี่ยวของประชาราษฎร์ด้วย มาภายหลัง ความหมายเกี่ยวกับการกระทำคุณความดีเลื่อนไปคงเหลือแต่ศีลต่าง ๆ ซึ่งใช้เป็นแบบเท่านั้น

ค. บารมีของบุคคลอื่นที่ไม่ใช่พระมหากษัตริย์ ในสมัยรัตนโกสินทร์ นี้ เราพบศิลาจารึก ซึ่งเป็นของบุคคลอื่นที่มีได้เป็นพระมหากษัตริย์อยู่หลายหลัก เช่น

จารึกหลักที่ 137 จารึกที่บนงพระอุโบสถวัดวังมีสุทราวาส เวลานั้นอยู่บนงค้ำหน้าในวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร จารึกขึ้นใน พ.ศ. 2366 กล่าวถึงการที่สมเด็จพระเจ้านั่งยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราบุรีจัน ทรงพระราชศรัทธาสรางพระอารามนี้ โดยมีความมุ่งพระทัยว่า

"กระทำเป็นกุศบุญชา ธรรมบุญชา สังฆบุญชา ไว้ในพระพุทธศาสนา เพื่อประโยชน์จะแลกเปลี่ยนนิพพานให้สำเร็จ โดยอันเร็วพลัน จะไ้เป็นที่ไหวที่บูชาแก่เทพามะนุษย์สรรพสัตว์ทั้งปวง แล้วจะให้เป็นที่เล่าเรียนพระประวัติธรรม วิปัสณาธรรมแห่งกุศมุตกหลาย ซึ่งมีพระศรัทธาแล้วจะไ้เป็นที่ทำบุญให้ทาน แห่งท่านึงเป็นสัประมุข ก่อสร้างพระบารมีเป็นพุทธมูม บัจเจกมูม สวากมูม จะร้อยคนให้พันทุกซ์จากไทยในวัดสงสาร ส่วนพระราชกุศลอันนี้ทรงพระราชอุทิศให้ทั่วทุกสรรพสัตว์ทั้งปวง ท่านทั้งหลายจงรับอะณโฆณาเอาส่วนกุศลอันนี้แล้ว ท่านจงเป็นสุข จงพันทุกซ์เกิด ฯ"<sup>1</sup>

ในศิลาจารึกหลักนี้ สมเด็จพระเจ้านั่งยาเธอ เจ้าฟ้าอิศราบุรีจัน มีความปรารถนาพระนิพพาน และมีพระประสงค์ให้บุคคลอื่นได้อาศัยพระอารามที่ทรงสร้างขึ้น เป็นสถานที่บำเพ็ญบารมีจนบรรลุประโพธิญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวกตามลำดับชั้น คำว่า "บารมี" ในที่นี้จึงเป็นไปในแง่พุทธศาสนา แต่จะมีความหมายกว้างขวางเพียงใด คือจะหมายถึงทศบารมีหรือคุณธรรมประการใด ก็มีได้กล่าวไว้

<sup>1</sup> ประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ 6, หน้า 16.



จารึกอีกหลัก คือ จารึกหลักที่ 158 กิลาจารึกวัดโยชามิตร จังหวัดจันทบุรี พ.ศ. 2377 สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวถึง เจ้าพระยาพระคลัง ปรากฏว่า โยชามิตร และอริษฐานว่า

"อนึ่ง ไปในอนาคตกาล ให้ข้าพระองค์บังเกิดประสพพระพุทธรูปเจ้าทุก ๆ พระองค์ มีพระอริยมงคล เป็นประธานให้มีจิตรสันดานด้วย ยินดีที่จะบำเพ็ญพระบารมี 30 ทศ กระทำมหาวิจาจากทั้ง 5 จริยทั้ง 3 โค้ดพุทธมโนสำนักพระพุทธรูปเจ้าทุกพระองค์ อย่าได้เป็นอหายนะในโพธิญาณ อันยิ่งด้วยปัญญา ให้ได้ด้วยเสนาภิมิลทิศ กิจแต่จะรื้อสัตว์ให้พ้นจากสังขสารทุกข์ ให้ได้สุขคือพระนิพานด้วยแลอันสงฆ์วิหาระดาแห่งชาตินี้ เหนือ"<sup>1</sup>

ข้อความในจารึกนี้ก็เป็นอย่างอื่นอีกตัวอย่าง ที่แสดงให้เห็นถึงความนิยมในการอริษฐานของ บำเพ็ญบารมี และกระทำกิจอันพระโพธิสัตว์พึงกระทำเพื่อบรรลุพระโพธิญาณ ในระยะแรก คำอริษฐานเช่นนี้เป็นคตินิยมเฉพาะพระมหากษัตริย์ แต่ภายหลังได้ขยายวงกว้างไปถึงบุคคลทั่วไปด้วย

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ในประเทศไทยความหมายของคำว่าบารมีเริ่มมีวิวัฒนาการ ไปจากเดิม กล่าวคือ เดิมหมายความว่า ความเป็นเลิศ หรือคุณธรรมที่นำไปบรรลุพระโพธิญาณ ในประเทศไทย ความหมายที่เพิ่มขึ้น (ความหมายเดิมคงใช้อยู่) คือพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่เกิดจากคุณความดี อันเป็นที่พึงของประชาชนได้ ต่อมาคำบารมีนั้น เริ่มมีผู้ใช้กับบุคคลที่ไม่ใช่พระมหากษัตริย์ และมีความหมายว่า "อำนาจ" (โดยไม่จำเป็นจะต้องเป็นอำนาจอันเกิดจากคุณความดี อำนาจที่เกิดจากความชั่วก็ได้เช่นกัน) เช่น

1. เสียงคุณหลวงออกเนื่อออกตัวว่าบ้านเก่าแก่เต็มที ที่ทำงานคราวนี้ก็ได้ อาศัยบารมีเสด็จ<sup>2</sup>
2. ซ้อยขึ้นมาบนตักลงนั่ง แล้วก็พูดว่า "คุณหญิงเจ้าชา อัจฉินไหวเจ้าคะ ขอฝากเนื่อฝากตัว ขอพึ่งบุญบารมีคุณหญิงด้วย"<sup>3</sup>

<sup>1</sup> ประชุมกิลลาจารึกสยาม ภาคที่ 6 ตอนที่ 1, หน้า 52.

<sup>2</sup> ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, สี่แผ่นดิน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยามรัฐ, 2523), I : 177.

<sup>3</sup> ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, สี่แผ่นดิน, II : 874.

5. ความหมายของคำว่าบารมีในทางธรรม ในประเทศไทย มีผู้รจนาคัมภีร์ทางพุทธศาสนา ในบางเรื่องก็มีกล่าวถึงบารมีเป็นสังเขป นอกจากนั้นยังมีพระเถระหลายท่านได้แสดงมติของท่านในเรื่องของบารมี ส่วนมากจะตีความหมายในแนวเดียวกันว่า บารมีคือคุณธรรม 10 ประการที่บุคคล (พระโพธิสัตว์) นำเพ็ญเต็มบริบูรณ์แล้ว จักบรรลุพระโพธิญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ก. ชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นคัมภีร์ภาษาบาลี ซึ่งพระรัตนปัญญาเถระ ชาวเชียงใหม่ ได้แต่งไว้ตั้งแต่ พ.ศ. 2060 - 2071 ว่าด้วยตำนานพระพุทธรูป ตั้งแต่กาลก่อนพระพุทธศากยโคตมเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ประดิษฐานพุทธศาสนาในลังกาทวีป และเข้ามาในประเทศไทย จนถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแบบลังกาเข้าไปในแคว้นลานนาไทย

ในตอนทีกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ ว่าพระโพธิสัตว์มี 3 จำพวก คือ พระโพธิสัตว์จำพวกปัญญาธิกะ 1 พระโพธิสัตว์จำพวกลักษณะธิกะ 1 และพระโพธิสัตว์จำพวกวิริยาธิกะ 1 ซึ่งกำหนดด้วยระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมี พระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา เป็นจำพวกปัญญาธิกะ เพราะพระกำลังปัญญินทรีย์แรงมาก <sup>1</sup>

ในอุทฺเทวนิทาน กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ต่าง ๆ บำเพ็ญบารมีเป็นเวลา 16 อสงไขยแสนกัป <sup>2</sup>

ในอุทฺเทวนิทาน กล่าวว่าพระโพธิสัตว์ประทับอยู่ในภิกขุคฤศ 57 โภกฺขิ 6 ล้านปี เพราะบารมีเต็มเปี่ยมทุกประการแล้ว <sup>3</sup>

ในเรื่องโปรกษฺวิธ กล่าวถึงการบรรพชาของพระโมคคัลลาน์ และพระสารีบุตร ทั้งคู่ได้บรรลุสาวกบารมีญาณ <sup>4</sup>

<sup>1</sup> ร.ศ.ท.แสง มนวิฑูร, ชินกาลมาลีปกรณ์ (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ ร.ศ.ท.แสง มนวิฑูร พ.ศ. 2517), หน้า 3.

<sup>2</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 15 - 26.

<sup>3</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

<sup>4</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

เรื่องเสด็จไปเมืองกนิษฐาศ และเรื่องแสดงยมกปาฏิหาริย์ กล่าวถึงเมื่อพระ-  
ศาสดาทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ต่อมาพระสารีบุตรทูลถามถึงมหาอภินิหาร และการบำเพ็ญ  
บารมี พระองค์จึงตรัสเรื่องพุทธวงศ์ และพระสารีบุตรทูลถามอีกว่า ทรงบำเพ็ญข้อปฏิบัติที่จะ  
ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า (พุทธการกธรรม คือบารมี) ในชาติไหนบ้างและอย่างไร <sup>1</sup>

เรื่องสุวรรณผาดิเกศย์ที่กล่าวในตอนท้ายของเรื่องพระเมตไตรยโพธิสัตว์ ผู้ได้  
รับพยากรณ์ในสำนักพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน และได้บำเพ็ญบารมี 16 อสงไขยแสนกัปป์ ขณะ  
นี้ยังอยู่ในกัลป์พระ ก่อไปภายหน้าจักได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้า มีคาถา ความว่า

"พระราชนุรคามินี ก่ออุปสัทธิกรรมฐานสูง 120 ศอก แล้วบูชาอยู่เนื่องนิตย์ พระวร-  
ราชชอกยะ (นุรคามินี) เป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์เดียวประเสริฐยิ่งในเกาะอัน  
ประเสริฐ (ลังกา) หั่งหมก ทรงสะสมบุญบารมีอันประเสริฐ ทรงครอบครองราชสม-  
มัตติอันประเสริฐ 24 ปี และเสด็จไปสู่สวรรคตหาพระอันประเสริฐ" <sup>2</sup>

ข. พระปฐมสมโพธิกถา เป็นพระพุทธประวัติ ซึ่งกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส  
ทรงเรียบเรียงขึ้นเป็นพระธรรมเทศนา ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ความที่ได้  
ทรงอาราธนา เมื่อพุทธศักราช 2387 กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส ทรงเป็นมหาภิณทิวแห่ง  
กรุงรัตนโกสินทร์ เรื่องพระปฐมสมโพธิกถานี้ จึงสมบูรณ์ด้วยคุณสมบัตินั้นแห่งวรรณคดี  
กล่าวคือ นอกจากจะให้ความรู้ในทางธรรมะและทางประวัติของพระพุทธเจ้าแล้ว ในค่าน  
กวีโวหาร โดยเฉพาะเทศนาโวหารก็มีอยู่ทุกประการ ทั้งยังประกอบด้วยอสังการ ความแบบ  
แห่งอสังการศาสตร์ อย่างมิได้บกพร่องเลย ดังนั้น ในเมื่อกล่าวถึงบารมี จึงกล่าวอย่าง  
ละเอียดลออ มีอุปมาอุปไมย และการเปรียบเทียบอย่างลึกซึ้ง ดังจะยกมาแสดงต่อไปนี้

<sup>1</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

<sup>2</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 73.

1. กุสุมปวีรกรท ปริจเฉทที่ 2 กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เมื่อบำเพ็ญทศบารมี ว่า

"และทรงบำเพ็ญพระบารมีทั้ง 30 ทศ มีพระทนต์บารมีเป็นต้น พระอุเบกขาบารมี เป็นที่สุด พระคันถรจนาคารย จึงกล่าวพระศกดาว่า ทเสว ปารมี โหนติ เป็นอาทิ แปลเนื้อความว่า กิริยาที่ทรงสะสมพระบารมีเพื่อประโยชน์แก่พระโพธิญาณ จัดเป็นสังละ 3 ประการ คือพระบารมี 10 แลอุปบารมี 10 แลปรมัตถบารมี 10 และทรงบำเพ็ญทาน ในชาติเป็นเวลาพรหมณ์เป็นอาทินั้น จัดเป็นทานบารมี ทรงศวกพระเนตรให้เป็นทาน ในชาติเป็นพระยาสิวีราช จัดเป็นทานอุปบารมี ทรงสละชีวิตให้เป็นทานในชาติเป็นพญา สสมันตนั้น จัดเป็นทานปรมัตถบารมี ทรงบำเพ็ญศีลในชาติเป็นพญาสีลวฤชชราชนั้น จัดเป็นศีลบารมี ในชาติเป็นกวีทศนาคินทรราชนั้น จัดเป็นศีลอุปบารมี ในชาติเป็นพญา-สังฆपालนาคราชนั้น จัดเป็นศีลปรมัตถบารมี ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบรรพชา ในชาติเป็น อโยธยราชกุมารนั้น จัดเป็นเนกขัมมบารมี ในชาติเป็นพระหัตถิपालกุมารนั้น จัดเป็น เนกขัมมอุปบารมี ในชาติเป็นพระยาสุกโสมราชนั้น จัดเป็นเนกขัมมปรมัตถบารมี ทรง พระปริชาญาณ ในชาติเป็นสัมภวกุมาร จัดเป็นปัญญาบารมี ในชาติเป็นวิสุรปณิธิต-อมาทบ จัดเป็นปัญญาอุปบารมี ในชาติที่เป็นเสนกปณิธิตพรหมณ์ จัดเป็นปัญญาปรมัตถ-บารมี ทรงพระวิริยภาพ ในชาติเป็นพญามหากะมิราช จัดเป็นวิริยบารมี ในชาติเป็น พระยาสีลอมหาราช จัดเป็นวิริยอุปบารมี ในชาติเป็นพระยามหาชนกราช จัดเป็น วิริยปรมัตถบารมี ทรงพระขันติธรรม ในชาติเป็นพระจุลธรรมบาลราชกุมาร จัดเป็น พระขันติบารมี ในชาติเป็นพระธรรมิกเทวบุตร จัดเป็นขันติอุปบารมี ในชาติเป็นพระ-ขันตีวาทีคยาบส จัดเป็นขันติปรมัตถบารมี ทรงกระทำสุจริยา ในชาติเป็นสกุณโปกก-นกกุมารนั้น จัดเป็นสัจบารมี ในชาติเป็นพญามัจฉาปลาชอนนั้น จัดเป็นสัจอุปบารมี ในชาติ เป็นพระยามหาสุกโสมราช จัดเป็นสัจปรมัตถบารมี ทรงกระทำอธิษฐาน ในชาติเป็น พญาอุกกุรราช จัดเป็นอธิษฐานบารมี ในชาติเป็นมาตังคจันตาลปณิธิต จัดเป็นอธิษฐาน-อุปบารมี ในชาติเป็นมุกคปณิธิต คือพระเทมียราชกุมารนั้น จัดเป็นอธิษฐานปรมัตถ-บารมี ทรงเจริญพระเมตตา ในชาติเป็นสุวรรณสามคยาบส จัดเป็นเมตตาบารมี ในชาติ เป็นกัณหาทีปายนคยาบส จัดเป็นเมตตาอุปบารมี ในชาติเป็นพระยาเอกราช จัดเป็น เมตตาปรมัตถบารมี ทรงประพฤตอุเบกขา ในชาติเป็นกัจฉปณิธิต จัดเป็นอุเบกขาบารมี ในชาติเป็นพญามหิสรราช จัดเป็นอุเบกขาอุปบารมี ในชาติเป็นโลมหังสปณิธิต จัดเป็น-อุเบกษาปรมัตถบารมี สิริเป็นสมตังสบารมี 30 ทศ บรูณรมมิโคตยมิโคตยอน แลในชาติ เป็นพระเวสสันดรนั้น ทรงบำเพ็ญพระบารมีทั้ง 10 พรหมทุกประการมิไคเศษ แลกาด เมื่อพระชนมายุโค 8 พระพรรษา มีพระทานขุขุศรัย คำวิจะให้อชฌตคิกทาน แลกาด เมื่อพระราชทานเสวตคฤชชปัจจยนาค แลกาดเมื่อทรงบริจาคสัตตสคกมหาทาน แลกาด เมื่อทองปัทมาขุขุณยกรมออกจากระนศร แลกาดเมื่อบริจาคบุตรทานแลกริยาทาน แลกาด เมื่อสมาคมแห่งทกษศรัยในทองคิริวงกต มหาปรุพิกกัมปนาททุกครั้งถวนถึงคำรบ 7 ครั้ง

เป็นมเหษณ์ที่ศรัทธา เหตุนี้จึงตรัสพระสัตหกรรมเทศนาไว้ในคัมภีร์จริยาปิฎกด้วยบาทพระ  
 ศาสดาว่า อเจตนายั ปฐวี เป็นอาทิอรรดาธิบายก็คล้ายกับความหลัง ทรงบำเพ็ญพระสม  
 กิ่งสขารมีบริบูรณ์ ในชาติเป็นพระยามหาเวสสันดร เมืองหน้าแต่นั้น ก็เป็นปัจฉิมภักษชาติ  
 โคตรัสแก่พระสัตหัตถุคญาณสำเร็จจุพทภูมิบารมี แลในชาติเป็นพระเวสสันดรนั้น กาลวัน  
 เมื่อประสูติ ตรัสแก่พระมารดาว่า จะบำเพ็ญทานแลทรงบริจาคนทานทั้งหลาย กุฉนัย  
 พรรณามาแล้ว จัดเป็นพระทานบารมี แลกาลเมื่อทรงสถิตอยู่ในชราวาส ทรงรักษา  
 เบนุจางคิกคือเป็นนิจ แลรักษาอุโบสถคือทุก ๆ กิ่งเดือน จัดเป็นพระศีลบารมี กาลเมื่อ  
 เสกัจจออกจากพระนครสละเสด็จชุกามคุณ ทรงบรรพชาเป็นคาวสอยู่ในอรัญญประเทศนั้น  
 จัดเป็นพระเนกขัมมบารมี กาลเมื่อทรงพระคำวิจักโขหัชฌคิกิกทาน แลยังสถิตในทวารก  
 ภูมิ แลเมื่อประทานสองพระโอรสแก่ชุกพรานมณ กอปรถวายพระวิจารมณญายุ บรพเท  
 เสยซึ่งความรักแลความโศกแก่บรวิโยคนั้น จัดเป็นพระบัญญัติบารมี กาลเมื่อเสกัจจำรง  
 ราชสมบัติทรงพระอุคสาหะ เสกัจจออกสูททานศำลาทุก ๆ กิ่งเดือนมิโคชาก แลกาลเมื่อ  
 ทรงพาภิรพพรทอุคสาหะบูชาเพลิง เพื่อจักบำรุงซึ่งเศโชกลินภวานานัน จัดเป็นพระ  
 วิริยบารมี กาลเมื่อพระราชบิศาครัสสังโหนฤเทศพระองค์เสยจากพระนคร ถวายคำชา  
 สิวีราชญ์ ยุคโหมมิโคมีความพิโรชในพระราชบิคร แลกาลเมื่อพรานมณคิพระโอรสทั้งสอง  
 ออกคดิ้นเสยซึ่งความโกรชในพรานมณ จัดเป็นพระขันติบารมี กาลเมื่อตรัสปฏิญา จะให้  
 อฐิทานแลมทรแก่พรานมณแล้ว ก็ทรงเสยสละบริจาคนให้โดยสัจย มิโคตรัสสฤตบกลดลอลวง  
 นั้น จัดเป็นพระสัจยบารมี กาลเมื่อทรงสมำทานมณมิโคกระทำในพระหทัยเสนาหาอาดิษในพระ  
 ราชบุคร อันทรงสละให้เป็นทาน แลกาลเมื่อหุคพระเนครเห็นหมุสกลเสนาลาคมิว่าชาคิถู  
 สะคองแควมรณภย พระมัทริหุลเลาโลมพระหทัยแล้ว เสกัจจจากุยกอบบรพทกระทุ่าพระหทัยมณ  
 มิโคหวั่นไหวแควยนั้น จัดเป็นพระอธิฏฐาณบารมี กาลเมื่อแควพระเมคตาไปนุคชวากุฉิงค  
 ราชญ์ พระราชทานกณชรทาน แลกาลเมื่อสถิตในเชาวงกค แควพระเมคตาทุ่าไปแควสรพ  
 ลคิวกุชพทวิมาท กาลเมื่อคคเสยซึ่งเสนาหาในพระบิยบคร แลมิโคโกรชแก่พรานมณ คิง  
 พระหทัยเป็นมณคิตการมณทามกลางไมรักไมชังชูกอนัน จัดเป็นพระอุเบกขบารมี แลพระ  
 มหาบรุมบำเพ็ญบารมีสำเร็จในชาติเป็นพระเวสสันดรนั้น ครันฉินพระชเมมาย ก็จติไปบัง  
 เกิดเป็นสันคูลิคเทวราช เสวยทิพยสมบัติอยู่ในชั้นคูลิคเทวโลก กำหนดอายุถึง 57 โภก  
 ภิ 60 แสนปีในมณษยนี้ นับเป็นปีในชั้นคูลิคโค 4000 ปีทิพย

บัดนี้ จะโครับพระราชทานถวายวิดิชชุนา ตามเรื่องความในคูลิคปิวิวรรคคณนั้นสืบค่อ  
 ไป ในลาคับนี้ พระคณจรณาจารย์ จึงกล่าวพระศาธำสรเสริฐพระบารมีอีกสองมทวา  
 คมภีรปำรทานาติ เป็นอาทิ อรรดาธิบายว่า พระมหาลคิวกุทรงบำเพ็ญพระบารมีถึง 10 มี  
 ทานเป็นคณ เหมือนคจณังมหาศำครอันลิก ทรงวายุชามควยกำดั่งถึงนังสงสาร มทรณพ  
 ควยบริจาคนกรรยๆ คือพระมัทริ ยังพระหศบารมีให้สำเร็จแล้ว เสกัจจสถิตในคูลิคเทวพิภพ  
 บรฤคชิ่งกาลฉนแควกฉาแควพระโพธิญาณ เพชคาคังทลลย จึงอฐาราณนุใหญ่คิลงสุพระครรภ  
 แควพระพุททมารคานิปัจฉิมชาคินัน แควจริงพระมหาบรุมราชเจาเมืองวามำเพ็ญพระบารมี

ยังบริบูรณ์ แม้จะบังเกิดในกุศลเทวโลก ก็มีได้สถิตอยู่ตรุณดินพระชนมายุเหตุดา ?  
เหตุในเทวโลกนั้น ยากที่จะบำเพ็ญบารมีใหม่บริบูรณ์ได้ ย่อมกระทำอหิมตคกาลกดินพระทัย  
ไหวยงจิตลงมาเกิดในมนุษย์โลก จะได้อบรมสร้างพระบารมีใหม่บริบูรณ์ในกาลครั้งนั้น  
พระบารมีนั้นแตกลาบบริบูรณ์อยู่แล้ว อาจสามารถจะโคตรัสแก่สหปัญญญาณ ในอนันตภพ  
เป็นแท้"<sup>1</sup>

2. มารวิชัยปริวรรต ปริเฉทที่ 9

เมื่อมีพญามารนำพลเสนามาเป็นจำนวนมาก

"จึงทรงพระอาโปกคำริว่า พลมารทั้งหลายเป็นอันมากมีประมาณเท่านี้ กระทำพยายาม  
ย่ำยีแก่อาคมะผู้เกิดยุคอนาคต และในที่นี้จะมีพระประยูรญาติวงศ์ คือพระราชนิศาแลพี่น้อง  
มิตรสหาย ผู้ใดคนหนึ่ง อันจะเป็นที่พำนักช่วยยพชนากฎกับทวยหมุมารปรุบกับมิได้มีแล  
เพศคาทั้งหลายก็ปลาทหนีไปดินมิโคเศษ เทาเวนแคทศมารเมศเป็นที่แก่อาคมมา ถึงอัน  
ซึ่งจะแสวงหาเป็นที่พำนักนั้นมิได้มี แลอาคมจะขึ้นประคิษฐานทวยบาท คือวิริยบารมี เห็น  
พื้นปรุทีคือ คือบารมีญาณ จะถือขรรควุธสำหรับจะยุยงหนาคือบญญาวารมี ทวยทักขณทัต  
คือศรัทธาจะกระทำบารมีทั้งหลายอันเช่นนั้นเป็นโล ปองกันสรรพเสนาพลโพรี มิโคหนีจาก  
รัตนบัลลังก์ จะตั้งยพชิ่งชัยชจักเสียดซึ่งมารรายโทหลายแพพินาศในที่นี้

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ก็ทรงอนุสรค่านึงถึงพระทศมารมีทั้ง 10 ประการ จึงคำรัส  
เรียกทศโยธานหาร คือพระบารมีทั้ง 10 โดยสารพระศาถาวา อุยบท โภญโค อธิ ทาน  
ศีลา เป็นอาทิ อรรถาธิบายความว่า ทูก่อนบารมีทั้งหลาย กล่าวคือ ทานแลศีล เนก-  
ขัมมะบัญญัติกับทั้งวิริยะ ซันติ และสัตยอภิชฐาน พร้อมทั้งเมตตา อุเบกขาแลบารมีทั้ง 10  
ทัต จักจำแนกออกเป็น 3 สถาน คือบารมี 10 อุปบารมี 10 และปรหมัตบารมี 10 ลิริ  
เป็นสมกิงสมบารมี 30 ทัต ทั้งสิ้นทวยกัน พระบารมีทั้งหลายนี้ จึงมาสโมสรสันนิษาทพร้อม  
กันในสถานนี้ จึงถือซึ่งสรรพศาสตราวุธออกอุยพทศทวยหมุมารโพรี มีพญาวัสวคิมาราชิราช  
เป็นประธาน ไทปลาคณาการปราชัยไทจงโต แลพระคันถรจนางารย จึงกล่าวพระศาถา  
สืบไป แผลเนื้อความในเบื้องต้นก็เข้ากับความหลัง แผลกพิศการไปในเบื้องปลายว่า พระ  
มหาสัตว์ทศเรื่บภพทานบารมีนั้น กอนวา แก่อาคมะตักเค็ยรเกลลาอันประคัมบทวยหมุ-  
มงกฎ เสียดละไทเป็นทานแกยจากทั้งหลาย ถาจะเก็บสมไวก็จะมีมากกว่ายลาอูลไมที่  
ไหญมีผลมะพราวเป็นตนแคบรคามิไนปรุทีมณฑล แก่อาคมะควักดวงนัยนเนทรไทเป็นทาน  
ปานประคจชาติเป็นพระยาสีวีราชเป็นอาทินั้น ถาจะสมไวก็จะมีมากกว่าทวงคาราทั้งหลาย  
ในพื้นที่มีมพรากาศ แก่อาคมะเชื่อจะซึ่งมึงสะไทเป็นทาน ถาจะสมไวก็จะมีมากกว่าแผนพื้น

<sup>1</sup> กรมสมเด็จพระปรมาณุชิตชิโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์  
การศาสนา, 2505), หน้า 38 - 42.

พสุธาทั้งสิ้น แต่ภินทนาอร่ามประเทศเฟื่องเอาดวงอาทิตย์ให้เป็นทาน ถ้าจะประมาณก็มาก  
กว่าขอลมน้อย ๆ ทั้งหลาย บรรดาผู้มีในพื้นพระธรรมมณฑลทั่วทั้งปวง แต่ให้โลหิตเป็นทาน  
ก็ประมาณมากกว่ากระแสน้ำวาริสีนทั้ง 4 สมุทร แต่บริจาคบุตรธิดาให้เป็นทานก็จพระ  
ชาติกุมารและกัญหาชินาราชธิดา ก็จะมีมากกว่าบรรดาบุตร กุมารทั้งหลาย อันมีในพื้น  
ปฐพีศัสถสถาน แต่ให้ภริยาเป็นทานปานประหนึ่งว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าก็จะมากกว่าอเนกคนานารี  
ทั่วทั้งท้องพสุธา คุ้มเขตอำนาจสัตยภพภูมิต่างกันนี้ จึงบันดาลให้มารไฟมีพระยา  
มารราชธิดา เป็นคน จึงหลอพร้าชัยแก่อาตมา

ในกาลนั้น อันवासุมคังสรมารมีโยธาทั้งหลายก็มาสโมสรประชุมพร้อมกัน คราวนั้น  
กราบทูลว่า ข้าแต่พระบาทสมเด็จพระกฤษณากนิหาร แสงหาประโยชน์เพื่อโปรดสัตว์  
โลก บรรดาผู้ทูลจำนวนมากใน 100 แห่งอภิชาติทั้งหลายจักนับมิได้ และทรงถือนันซึ่งศีล  
สมาธิ ปัญญา ทั้งแต่พุทธบาทศาสนาสมเด็จพระพุทธที่บังกร เป็นอาทิ บำรุงเลี้ยงชา  
พระพุทธรูปเจ้าทั้งหลายมา คราวเท่าจนสำเร็จเสด็จ ณ พื้นโพธิบัลลังก์ อันเป็นของพระองค์  
ในกาลบัดนี้ แต่ทรงเสียสละบุตรหลาน ก็ประมาณมากกว่าขุณฑที่ทั้งสุครสมุท แต่พระราช  
ทานมังสะก็ประมาณมาก ประคองกระทำพื้นแผ่นดินภาคไพศาล แต่ศักดิ์พระเศียรกับทั้ง  
พระโมฬีให้เป็นทาน ถ้าจะกองไว้ก็สูงใหญ่ยิ่งกว่าเขาพระสุเมรุศรีนทร แต่ศวกัทธิพระเนตร  
ให้เป็นทาน ถ้าจะประมาณก็มากกว่าดาวสิ้นทั้งอากาศ และชาพระบาททั้งหลายนี้ พระองค์  
ทรงอภิบาลบำรุงมาสิ้นกาลนานด้วยบุตรหลาน ภริยามังสรีรมัยนาของพระองค์ จะทอดทิ้ง  
ฉรวงกับด้วยหมุมมาร คราวนั้นทูลเสนอสารขออาสา เหตุคั้งนั้น พระอาจารย์ผู้ค้นตรจนา  
จึงกล่าวพระศาสดาไป มีนัยอธิบายก็คล้ายความหลังครั้งนั้น พระสมคังสรมารมีทั้งหลายก็  
เจ้าหอมล้อมพระโพธิ์สัตว์เป็นบริวาร สถิตในสถานนั้น" <sup>1</sup>

ในปริเฉทเดียวกันนี้ยังมีข้อความบางตอนที่น่าสนใจ ดังนี้

"ดูก่อนวินาศคณาริ ทั้งแต่อาตมาบ่ม้าเพื่อพระสมคังสรมารมีมา คราวเท่าถึงอภิปาเป็น  
พระเวสสันดรราช โกลเสียสละบุตรหลานบริจาคแลสัตตศุกมมหาทาน สมณะพรหมมหาจารย์  
ผู้ใดผู้หนึ่ง ซึ่งจะกระทำเป็นสักขีพยานในที่นี้ก็มีได้มี แต่พสุธาธารานารีนั้นแลดูเห็นเป็นพยาน  
อันใหญ่ยิ่ง เป็นใจ ทานจึงจึงมีได้เป็นพยานอาตมาในกาลบัดนี้" <sup>2</sup>

"ข้าแต่พระมหาบุรุษราช ข้าพระบาททรมซึ่งสมภารมารมีที่พระองค์ตั้งสมอบรมบ่ม้าเพื่อมา  
แต่หน้าทมิโลทกตกลองช่มอยู่ในเงศาชาพระพุทธรูปเจ้านี้ ก็มากกว่ามากประมาณมิได้ ข้าพระ  
องค์จะบิณฑกระแสน้ำใสในเททโททกโททกโททกโททก โงเห็นประจักษ์แก่กันยานาในครานี้" <sup>3</sup>

<sup>1</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 167 - 170.

<sup>2</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 181.

<sup>3</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 181.

เรื่องทกนิโธทกนี้ ดูจะเป็นทานบารมีมากกว่าอย่างอื่น (ในการบำเพ็ญบารมีอื่น เช่น ชันติบารมี หรือวิริยบารมี คงไม่ต้องพูดถึงทกนิโธทก)

ปฐมสมโพธินี้ ยังมีเรื่องที่เกี่ยวข้องบารมีอีกมากมายที่ยกมาพอเป็นตัวอย่าง ซึ่งจะเห็นได้ว่า ปฐมสมโพธิเป็นวรรณคดี จึงประกอบด้วยสำนวนเปรียบเทียบ และแสดงบุคลลาธิษฐาน เช่น ยกบารมีเป็นเสมือนเหล่าทหารที่ระดมของค์ทรงใช้ในการต่อสู้ญามาร คือ ความซื่อสัตย์และกิเลส ข้อสังเกตอีกประการหนึ่ง คือ เน้นเรื่องทานบารมีกว่าบารมีอื่น ซึ่งคงจะเป็นเพราะทานบารมีเป็นบารมีเบื้องต้นที่ปฏิบัติง่ายกว่าอย่างอื่นประการหนึ่ง และทานบารมีเป็นทานที่แสดงให้เห็นเป็นภาพเปรียบเทียบได้ง่ายด้วย

ค. กากีกาคกลอน บทประพันธ์ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีว่า

ไม่เกรงองค์นรินทร์ปิ่นเกรศ

อันเป็นเกศเกรียงไกรมโหฬารรบ

ถึงมานพจมนสกาพนั้น

ไซ้จะหมายมุ่งมั่นให้มามี

เจ้าก็เป็นพระยาครุฑอุดมเดช

วิสัยเทศทงศรัทธาขบถ

สถิตสถานวิมานทิพสมพิล

เพราะบารมีอภิมสร้างสมมา<sup>1</sup>

เรื่องกากี เป็นกลอนสำหรับเป็นคำขวัญร้องมโหรี จึงเป็นวรรณคดีที่มีโคมิกประสงค์ ในตำนานศาสนา แต่ที่น่าแปลกในที่นี่คือเหตุว่า เจ้าโครงเรื่องกากีเป็นเรื่องชาตก และถือว่าพญาครุฑเป็นพระโพธิสัตว์ คืออ้างว่าเป็นเรื่องเมื่อพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นครุฑ แต่น่าสังเกตว่า คำ "บารมี" ในที่นี้มีได้หมายถึงคุณธรรมที่บำเพ็ญ เพื่อให้สำเร็จพระโพธิญาณ ถึงความหมายที่กล่าวมาในบทที่ 4 กลายเป็นคุณที่กระทำแล้วทำให้ได้เป็นพญาครุฑ ราชานแห่งเหล่าขบถ ซึ่งก็จะเห็นได้ว่า อันที่จริงบารมีในที่นี้จะว่ายังเกี่ยวกับความหมายเดิม คือ "ความ

<sup>1</sup> เจ้าพระยาพระคลัง (หน), วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน) (ฉบับที่ :  
โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2515), หน้า 4 - 5.



เป็นเลิศ, ความยอดเยี่ยม" ก็ได้ เพราะความเป็นราชานั้นก็ถือได้ว่า เป็นความเลิศ ความยอดเยี่ยมอย่างหนึ่ง พญาครุฑเป็นราชาแห่งครุฑก็ยอดเยี่ยมในชั้นครุฑ ซึ่งต่างจากยอดเยี่ยมในชั้นพระโพธิสัตว์หรือพุทธะ เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์ ไทยเรามีการใช้คำ "บารมี" ในความหมายที่ยังไม่เคยพบใช้ในคัมภีร์บาลี ซึ่งแม้ว่าจะเคยมีการใช้คำว่าบารมีในความหมายว่า "เป็นเลิศ" ก็จะหมายถึงความเป็นเลิศในด้านความรู้ หรือธรรมะ เช่น เลิศในมนตรี เลิศในอภิญญา ไม่เคยใช้ในแง่การเป็นราชาปกครองผู้อื่น

ข้อที่เป็นลักษณะของ "บารมี" ที่ไม่เปลี่ยนแปลงออกไป คือ การสะสม ไม่ได้เกิดขึ้นโดยทันที ในที่นี้ พญาครุฑคงได้สะสมความดีไว้ โดยลำดับทำให้ได้เป็นราชาแห่งนก มีวิมานเป็นที่อยู่ ใหญ่กว่านกสามัญ

ในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ มีพระเถระที่เป็นนักศึกษาค้นคว้าในเรื่องธรรมะ หลายท่านที่ท่านได้สรุปมติเกี่ยวกับบารมี ดังจะยกตัวอย่างต่อไปนี้

ง. ธรรมวิภาค พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ๗ ทรงพระนิพนธ์คำอธิบายบารมี 10 จากจริยาปิฎกไว้ใน พสกะ หมวด 10 ดังนี้

"ศัพท์ว่า บารมี สันนิษฐานว่าออกจากศัพท์ ปรม แปลว่า คุณสมบัติหรือปฏิบัติพหุอันยากยิ่ง ท่านพระอุทตถา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ โคจรมาเพื่อมาแต่ครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ เมื่อบารมีเหล่านี้เต็มแล้วจึงโคจรสู่อุบัติ บารมีเหล่านี้กระจ่ายแล้วโดยมาก จักแก่เฉพาะบางประการ เนกขัมมะ โคกการออกบวช โดยอธิบายว่าออกจากกาม สัจจะ น่าจะโคกการซื้อตรง หรือการตั้งใจทำจริง หรือการมุ่งแสวงหาความจริง แต่ในชาติกปกกรรมจักเอาการยกเอาความเป็นจริงอยู่อย่างไร ขึ้นตั้งอุนิษฐาน เพื่อสำเร็จผลที่มุ่งหมาย เป็นสัจจะบารมี อุนิษฐาน โคกการตั้งใจมั่น อุเบกขาโคกความไม่ยินดียินร้าย บารมีเหล่านี้ ท่านแยกออกเป็น 3 หมวด คือ บารมี อุปบารมี ปรมัตถบารมี สิริเป็นบารมี 30 ทิศ บารมี 3 หมวดนี้ต่างกันอย่างไร สันนิษฐานยทุก ความเข้าใจของพระคันถรจนาราย ก็ไม่แน่นอนเหมือนกัน ท่านแก้ท่านอย่างหนึ่งว่า การให้ไม่ใคร่บริสุทธิ์ จักเป็นทาน บารมี การให้บริสุทธิ์ภายนอกจักเป็นทานอุปบารมี การให้อวัยวะและชีวิต จักเป็นทาน ปรมัตถบารมี อุปบารมี เป็นศัพท์ที่นาสันนิษฐานก่อน ความพยัญชนะแปลว่า บารมีไกลหรือ บารมีรอง เรียงไว้ในระหว่างกลาง ลงสันนิษฐานว่า ปรมัตถบารมีเป็นบุตรรองลงมา อุปบารมี โดยนัยนี้โคความว่า เป็นบารมีที่รองปรมัตถบารมีลงมาพิเศษกว่าบารมีเฉย ๆ แบ่งบารมีอย่างหนึ่งออกเป็น 3 จำพวก อาศัยเกณฑ์ตามเกณฑ์ที่ท่านตั้งมาแล้ว คือ ชีวิต

ร่างกาย และทรัพย์สินภายนอก ส่วนทานแบ่งง่าย สละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่คนมาก หรือ เพื่อเบียดเบียนคนอื่น จัดเป็นทานปรหมัตถบารมี สละอวัยวะแห่งร่างกาย เช่น พยายามเพื่อจะทำประโยชน์หรือเบียดเบียนเขา แต่ต้องเสียอวัยวะของตนในการทำอย่างนั้น จัดเป็นทานอุปบารมี สละทรัพย์สินเกือบหมดหรือเพื่อเบียดเบียนเขา จัดเป็นทานบารมี คือ ทิรัจฉาน เพราะพร่าชีวิตร่างกาย และโลกทรัพย์สินอาจแบ่งเป็น 3 โลกเหมือนกัน ส่วนบารมีอันเหลือยังต้องหาเกณฑ์มาแบ่งอีก ไม่ใช่ร่างกาย แม้ทำไคแล้วยังไม่พ้นพื้นเดือดร้อนเจ้าสัวบิณฑูฐานเห็นเกณฑ์แบ่งอีกทางหนึ่ง บารมีที่พระโศภิตคิดว่าเพียงในชาติทางโลก ตามที่กล่าวมา ครั้งเสวยพระชาติเป็นมนุษย์ก็มี เป็นคิรัจฉานก็มี สัมปนกัน จัดเป็นเพียงบารมี ที่ว่าเพียงในชาติโลกเข้ามา ก่อนหน้าบิณฑูฐานชาติเพียง 10 ชาติ ตามที่กล่าวมา ครั้งเสวยพระชาติเป็นมนุษย์เป็นพื้น และเป็นมนุษย์วิสามัญ มีสักอันอยู่ชาติเดียวที่ว่า เป็นพญานาค จัดเป็นอุปบารมี ที่พระมหาบุรุษทรงบำเพ็ญในบิณฑูฐานชาติ ก่อนหน้าตรัสรู้พระโศภิตญาณ จัดเป็นปรหมัตถบารมี จัดพรตณาเฉพาะบิณฑูฐานชาติ พระองค์ยอมพระชนมเพื่อประโยชน์แก่คนมากถวายพระเมตตา จัดเป็นพระทานบารมี และพระเมตตาบารมี เสกใจออกมหาภิเนษกรมณ์ จัดเป็นพระเนกขัมมบารมี ทรงสำรวมในศีลสมควรแก่เป็นบรรพตจิต จัดเป็นพระศีลบารมี ทรงบำเพ็ญเพียร และทรงออกทนต์ความลำบากยากเข็ญ จัดเป็นพระวิริยะบารมี และพระขันติบารมี ทรงตั้งพระฤทัยมั่นในปฏิปทา ตั้งพระหฤทัยทำจริง ๆ เพื่อแสวงหาความจริง จัดเป็นพระอธิษฐานบารมี และพระสังกัจจายบารมี ทรงรักษาพระหฤทัยคงที่ ไม่ไหวการเพราะยินดีขบราย จัดเป็นพระอุเบกขาบารมี พระปรีชาทำพระองค์ให้เป็นผู้ดี รู้อาการถึงและอาจถึงเห็นกาวหนาไม่มุงาย นำพระองค์ในหลักจากกิริยาอันมีโทษทางคำเป็นในปฏิปทาอันเป็นทาง ตลอดจนโคจรสุระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ จัดเป็นพระปัญญาบารมี จัดตามเกณฑ์สมควรแล้ว เรื่องที่ทานจัดไว้เป็น 3 กาล คือ ทูเรณิทาน เรื่องทางโลก 1 อวิทูเรณิทาน เรื่องไม่โลกสมถ 1 สันติเกณิทาน เรื่องโลกสมถ 1 แต่แบ่งระยะคลาดกันไป ทูเรณิทานทานจัดจำเดิมแต่ตั้งปรารถนาเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า ๓ ส่วนที่พระพุทธรูปที่บังอร จนถึงจุดจากชาติเป็นพระเวสสันดร อุมิตีชนในกุสิดเทวโลก อวิทูเรณิทาน ตั้งแต่จุดจากกุสิดทิพพ จนถึงตรัสรู้ พระสัพพัญญูญาณ ๗ กวงโม พระมหาโพธิ์ สันติเกณิทาน ตั้งแต่ตรัสรู้แล้วจนปรินิพพาน ส่วนชาคจัดเรื่องต่าง ๆ เป็นอันมาก ที่กล่าวความเสวยพระชาติสัมปนกัน เป็นสามัญนิมิต อันใดแก่ทูเรณิทาน จัด 10 เรื่องที่กล่าวความเสวยพระชาติไม่สัมปน เว้นเรื่องหนึ่งเป็นมหานิมิต อันใดแก่อวิทูเรณิทานโดยนัยนี้ เรื่องบิณฑูฐานชาติ โศภิตสันติเกณิทาน ชาตเจ้าตั้งเกณฑ์ตามนัยจัดเรื่องชาคกบารมี ทานกล่าวว่า พระปัจจุเจกพุทธะ และพระอรุณสาวกโคมาเพ็ญมาเหมือนกัน อย่างเดียวกันกับของพระพุทธรูปหรือต่างกัน ไม่ไคกล่าวไว้ชัด น่าจะเป็นอย่างเดียวกัน แต่ระยะกาลสั้นกว่า" <sup>1</sup>

<sup>1</sup> สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริจเฉท

ในที่นี้ สมเด็จพระมหาสมณะ ๗ ทรงอธิบายตามแนวจริยาปิฎก ซึ่งแพร่หลายมาก ในประเทศไทย ว่าบารมีเป็นปฏิปทาที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญ เมื่อบำเพ็ญครบบริบูรณ์จะกลายเป็นพระพุทธเจ้า บารมีเหล่านี้แบ่งเป็น บารมี อุปบารมี และปรมัตตบารมี เป็น 3 ชั้น สมเด็จพระมหาสมณะ ๗ ทรงใช้ทานในการสนับสนุนและอธิบายความแตกต่างระหว่างชั้น ตอนทั้งสาม โดยทรงอธิบายเป็น 2 นัย คือ

1. ถ้าให้ไม่ไ้ครบพิศสุ - เป็นทานบารมี ถ้าให้ของภายนอกกายเป็นอุปบารมี การให้อวัยวะและชีวิต เป็นปรมัตตบารมี ในมตินี้แสดงว่า "บารมี" เป็นชื่อรวม แบ่งเป็นสอง คือ อุปบารมี (อุป แปลว่าใกล้หรือรอง ยังไม่ใช่บารมีแท้) วัสดุภายนอก และปรมัตตบารมี (หมายถึงบารมีสูงสุดคือการให้อวัยวะและชีวิต)

มตินี้ ผู้วิจัยเห็นว่าถูกในด้านรูปศัพท์ แต่ทว่าเมื่อกล่าวอธิบายของพระอรหันตจากราย และพระคันถรจนารายทั้งปวง แล้วน่าจะจะเป็นไปไ้ยาก จะกลายเป็นว่า บารมีมีสองชั้นเท่านั้น จะไม่ต้องถามที่กล่าวกันเป็นสามัญว่า บารมี 30 ทศ

2. แบ่งเป็นสามประการ อาศัยเกณฑ์ว่า สิ่งของภายนอกเป็น บารมี บริจาคร่างกายเป็นอุปบารมี บริจาคชีวิตเป็นปรมัตตบารมี คำว่าอุปบารมีในที่นี้หมายถึงความรองลงมาจากปรมัตตบารมี

สมเด็จพระมหาสมณะ ๗ ทรงเห็นว่าทานและศีลพอแบ่งตามเกณฑ์นี้ได้ แต่บารมีอื่นที่เหลือ นั้น ยากที่จะกำหนดความต่างกัน จึงทรงตั้งเกณฑ์อีกอย่างที่จะกำหนดได้ทุกบารมี คือ ชาติทางไกล เป็นบารมี ชาติใกล้ 10 ชาติ เป็นอุปบารมี และในปัจจุบันชาติ เป็นปรมัตตบารมี เกณฑ์เช่นนี้ยังไม่มีผู้ใดเสนอมาก่อน

จ. คำนำนิบาตชาตก พระนิพนธ์ในพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราวุฒิน สมเด็จพระสังฆราชเจ้า มีคำอธิบายเกี่ยวกับบารมีในตอนคำนำของเทมียชาตก ดังนี้

"ภิกษุชาตินั้น ข้าพเจ้าเคยได้ยินท่านผู้ใหญ่กล่าวว่า พระโพธิสัตว์ชาตินั้นบำเพ็ญบารมีอย่างนั้นจนวางลงเป็นแบบว่า พระเทมียโพธิสัตว์ บำเพ็ญขันติบารมี พระมหาชนกโพธิสัตว์ บำเพ็ญวิริยบารมี สุวรรณสามโพธิสัตว์ บำเพ็ญสัจจบารมี พระเนมิราชโพธิสัตว์ บำเพ็ญอธิษฐานบารมี พระนารพพรหมโพธิสัตว์ บำเพ็ญเมตตาบารมี วิชฺฐรบิณฑิตโพธิสัตว์ บำเพ็ญอุเบกขาบารมี พระเวสสันดรโพธิสัตว์ บำเพ็ญทานบารมี หรือจะว่าบารมีส่วนนั้นชัก

เรื่องพระโทธิสค์ว ชื่อมันไคมาเหี้ยมาเทียบให้เห็นเป็นอุทาหรณ์ ทำให้ข้าพเจ้าเข้าใจมานาน โดยหาเอาใจใส่พิจารณาไม่ว่า พระโทธิสค์วชื่อหนึ่งมาเหี้ยบารมีแต่อย่างเคียวเท่านั้นตลอดชาติ เมื่อมาจับแปลเข้าคราวนี้ จึงได้ความเห็นใหม่ว่า ท่านกล่าวถึงนั้นน่าจะหมายความเพียงว่า บารมีอันนี้ พระโทธิสค์วชื่อนี้ไคมาเหี้ยเป็นยอดเยี่ยมกว่า 9 บารมี แต่ที่จริง พระโทธิสค์วมาเหี้ยบารมี 10 บริบูรณ์ตลอดชาติหนึ่ง ทั้งข้าพเจ้าจะยกความเป็นไปของพระเทมีย-โทธิสค์ว มากกล่าว ตอนพระเทมียเห็นพระราชาบิดาลงราชทัณฑ์แก่ใจ ก็หลีกเลี่ยงไม่ให้ตรงกับราชสมบัติ และเวลาเมื่อพระชนกเสด็จออกไปเชิญให้อาทรทอกรับครองราชสมบัติ ก็ไม่ทรงรับ อากาโรเช่นนี้ชวนให้เห็นว่า เพื่อให้ตกแก่ผู้ต้องประสงค์ จึงจัดเป็นมาเหี้ยพานบารมี ทรงตนว่าเป็นคางส จักเป็นมาเหี้ยสี่บารมีและเนกขัมมบารมี บารมีทั้งปวงที่พระเทมียจะบำเพ็ญตั้งกล่าวมาแล้วและยังจะกล่าวต่อไป สำเร็จได้ด้วยดี เพราะปริชา จักเป็นมาเหี้ยปัญญาบารมี ก่อนแต่ได้รับคำแนะนำของนางเทพธิดา ให้ทำเป็นไม้ เป็นหนวก ง่อยเปลี้ย ตั้งเหตุภัยรับห่าคามพร้อมด้วยความอดทนจริง ๆ จักเป็นมาเหี้ยอิทธิฐานบารมี วิริยบารมี ชันติบารมี และสัจจบารมี พระเหตุภัย ประกอบด้วยเมตตาและอุเบกขา ในผู้อื่นเป็นไปเป็นครึ่งเป็นคราวในระหว่างก่อนมีผลสุภาพ เช่นคราวถูกทดลองก็ไม่หวั่นไหว วางอารมณ์เป็นกลาง หรือมีผลสุภาพแล้ว จักเป็นมาเหี้ยเมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี ด้วยประการฉะนี้

ก็สำหรับสภนี้พิมพ์เทมียชาดกที่ 1 เพื่อได้ถวายและแจกท่านผู้ควรได้รับ ข้าพเจ้าขอแสดงความเห็นต่อไปอีกว่า สามัญชนทั่วไป ถ้าประสงค์ความดีความเจริญแก่ตน ก็จำเป็นต้องตั้งหน้าประพฤติกความดีความชอบตามสติกำลังของตน ผู้ประพฤติกความดีชอบนั้น ชื่อว่ามาเหี้ยบารมี แม้บทพระองค์ไคมาเหี้ยบ้าง ทำได้เป็นคราวก็ตาม ก็ชื่อว่าไคมาเหี้ยบารมีเหมือนกัน เพราะว่าบารมีจักเป็น 3 ชั้น ชั้นต่ำเรียกว่า บารมี ชั้นกลางเรียกว่า อุปบารมี ชั้นสูงเรียกว่า ปรมัตถบารมี ตัวอย่างที่พระโทธิสค์วไคมาเหี้ย คือก่อนแต่ 10 ชาติ ซึ่งชาตินั้น ๆ เป็นสค์วบ้าง เป็นมนุษย์ เป็นคนบ้าง ซึ่งท่านประมาณว่า 500 ชาติ การบำเพ็ญบารมีของพระโทธิสค์วในชาติเหล่านี้ จักเป็นมาเหี้ยบารมีสามัญ ท่านองค์ไคมาเหี้ยบ้างไม่ไคมาเหี้ยบ้าง หรือตั้งต้นทำบ่อย ๆ เป็นคน ใน 10 ชาติ เป็นมาเหี้ยอุปบารมี ในปัจฉิมชาติ ตลอดจนได้ตรัสเป็นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นมาเหี้ยปรมัตถบารมี

เพราะฉะนั้น เราทั้งหลายอย่าประมาณ น่าจะยินดีว่า อาจนำเพ็ญบารมี 10 ได้ เหมือนกันตามความสามารถของตน ฯ" <sup>1</sup>

ในตอนนี้เป็นคำนำของพระนิพนธ์ (แปล) นิบาตชาดกเรื่องเทมียชาดก แสดงพระมติว่า บารมี 10 ประการนั้น พระโทธิสค์ได้บำเพ็ญหลาย ๆ บารมีในแต่ละชาติได้ แต่เมื่อชาติใดทรงบำเพ็ญบารมีอย่างใดมากกว่าอย่างอื่น ก็ยกเอาอย่างนั้นเป็นใหญ่ <sup>2</sup> พระเทมีย ท่านว่าบำเพ็ญขันติบารมี แต่กรมหลวงชินวร ฯ ท่านว่าพระเทมียบำเพ็ญบารมีครบ 10 ประการ ท่านยังมีความเห็นต่อไปว่า สามัญชนทั่วไปประพฤตินตีกิเลสชื่อว่าเพ็ญบารมี เหมือนกัน กรมหลวงชินวร ฯ ทรงเห็นอย่างเดียวกับกรมการเมืองบารมีอุปบารมี และปรมาตบารมี อย่างเดียวกับสมเด็จพระมหาสมณะ ฯ ที่กล่าวมาในข้างต้นว่า บารมี คือ พระชาติที่พระโทธิสค์ บำเพ็ญก่อน 10 ชาติสุดท้าย เป็นบารมีสำคัญ ทำได้บ้างไม่ได้บ้าง ฉะนั้น บุคคลควรมีความเพียรพยายามที่จะบำเพ็ญบารมี

เราจะสังเกตได้ว่า ในที่นี้ท่านนิพนธ์เพื่อสอนธรรมะ เพื่อกระตุ้นชักชวนให้คนทั้งหลายปฏิบัติธรรม โดยให้กำลังใจว่า ทุกคนสามารถบำเพ็ญบารมีได้ ถ้าสอนว่า บารมีเป็นธรรมที่ปฏิบัติได้เฉพาะผู้ที่ได้รับพยากรณ์ และเป็นของยากลำบาก บุคคลก็จะท้อในการบำเพ็ญคุณความดี

นอกจากคำนำเรื่องพระเทมียชาดกแล้ว ยังแสดงพระมติไว้ในที่อื่น อันมีข้อคิดที่น่าสนใจดังนี้

คำนำพระชนกโทธิสค์ชาดก

"ก็พระชนกโทธิสค์แสดงในท้องเรื่อง ปรากฏว่าทรงบำเพ็ญบารมี 10 บริบูรณ์ แต่ทรงบำเพ็ญวิริยะเป็นเยี่ยมกว่าบารมีอื่น" <sup>3</sup>

<sup>1</sup> พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์, มหานิบาตชาดกทศชาติฉบับชินวร (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณ ๗, 2481), I : ข - ฉ.

<sup>2</sup> ขอนี้ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นการทำให้อาจารย์ต่าง ๆ มีมติต่างกัน เช่นในพระชาติที่เล่าเรื่องพระเทมียโทธิสค์ บางอาจารย์ว่าเป็นขันติบารมี บางอาจารย์ว่าเป็นอธิษฐานบารมี สุดแต่ผู้ใดจะเห็นว่าบารมีไหนเด่น

<sup>3</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ข.

"..... เมื่ออ่านแล้ว ไม่ควรคิดว่า เป็นเรื่องไม่จริง เป็นเรื่องกล่าวเกิน  
 แก่ความที่คนจะทำได้ ถ้ามีวาทะเช่นนี้ก็เสียประโยชน์หลายทาง ควรคิดหยิบเอาข้ออันเป็น  
 สุภาษิตมาสนธิการไว้ และปฏิบัติบ้างตามสมควรแก่ความสามารถ ก็ได้ชื่อว่าบำเพ็ญบารมี 10  
 นั้น ตามความอุทิศสละแห่งตน อายุยังน้อยจะนึกเห็นไปว่าย่างห่างไกลต่อมรณะไม่ชอบ เพราะ  
 ไม่มีเครื่องหมาย รู้ไม่ไ้ว่ามรณะจะถึงเมื่อไร อายุมากนั้นเห็นว่า ใกล้มรณะแล้ว นี่เป็นชอบ  
 อายุน้อยหรือมากก็ตาม ไม่ควรประมาท บารมี 10 ควรบำเพ็ญให้เสมอ ไม่ควรผิดว่า เมื่อ  
 นั้น เมื่อนี้ถึงจะบำเพ็ญ เวลานั้นยังคิดธุระอื่น ๆ อยู่ ทำให้ไม่ไ้ดังนี้ บารมี 10 ควรบำเพ็ญเป็น  
 หัตถ์เป็นปกติ ไม่ช้ก็ยังมีกิจการอื่น ๆ ที่ต้องทำ เพราะฉะนั้นอย่าปล่อยให้เสียเวลาเลย" <sup>1</sup>

ในที่นี้ทรงแนะนำผู้อ่านหนังสือพระนิพนธ์มหาบัณฑิตชาคถึงวิธีอ่านชาคให้ไ้ประโยชน์  
 คือการเลือกข้อความที่เป็นธรรมะสอนใจมาทบทวนและปฏิบัติ อันนี้ก็ถือชื่อว่าบำเพ็ญบารมีด้วย  
 นอกจากนั้นไม่ควรจะผัดวันประกันพรุ่งในการปฏิบัติธรรม

#### คำนำเรื่องมโหสถชาค

"ข้าพเจ้าได้กล่าวในคำนำเทมียชาคที่ 1 ว่า พระโพนสีท้าวทรงบำเพ็ญบารมี  
 ครบ 10 ทุกชาติ เมื่อผู้เอาใจใ้้อ่านเรื่องมโหสถนี้ตลอดแล้ว จะไม่พบข้อความตอนไหน ว่า  
 มโหสถไ้บวช ก็จะมีเห็นได้ว่า มโหสถ ชาคบำเพ็ญเนกขัมมบารมี ตอนจวนจะจบ นางเริ-  
 ษิธาธิกา ชวนให้มโหสถออกบวช มโหสถตอบว่า ยังบวชไม่ไ้ เพราะมีครอบครัวรุงรัง  
 มาก คำตอบนี้ไ้ความซัดว่า มโหสถไม่ไ้บวช ก็เนกขัมมะนั้นแปลว่าออกจากกาม มี 2 ประ-  
 การ คือ บรรพชา การบวชประการหนึ่ง ปธานะ การละกิเลสประการ 1 บรรพชาเป็นเนก-  
 ขัมมะทางกาย ปธานะ เป็นเนกขัมมะทางใจ เพราะฉะนั้น มโหสถไม่ไ้บวช ก็ชื่อว่าไ้บำเพ็ญ  
 เนกขัมมบารมี คือปธานอันทั้งปฏิบัติทางใจ ยิ่งบารมีอีก 9 ครวจตามท้องเรื่องแล้ว จะเห็นไ้  
 ว่า มโหสถบำเพ็ญครบ แต่ท่านจ้ความมโหสถบำเพ็ญบญญบารมีเป็นเยี่ยมกว่าบารมีอื่น..." <sup>2</sup>

มโหสถ บำเพ็ญบญญบารมีเป็นเยี่ยมกว่าบารมีอื่น แต่พระนิพนธ์คำนำนี้กลับอธิบาย  
 ถึงเนกขัมมบารมี ซึ่งกล่าวว่า เป็นบารมีที่พระมโหสถมิไ้บำเพ็ญ ในที่นี้ทรงชี้ให้เห็นว่าการ  
 บำเพ็ญบารมีจะต้องบำเพ็ญให้พร้อมทั้งกายและใจ จึงถือว่าการบำเพ็ญบารมีเป็นของยาก

<sup>1</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ข, ค.

<sup>2</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ก.

คำนำเรื่องจันทกุมารชาตก

"อนึ่ง พ้องเรื่องจันทกุมารชาตกนี้ ชวนให้คิดเห็นความ 2 ทาง คือ ให้เห็นว่า พระจันทกุมารแสดงอหิยาศรัย ช่างกลัวตายเสียจริง ๆ ไม่แสดงให้สมว่ามีชิตติยามานะบ้างเลย และที่พระจันทกุมารพูดว่า ขอแต่อย่าให้ต้องตาย แม้จะประหารให้เป็นทาสเลี้ยงช้างม้า ชนมูลช้างม้าของกัณโฑทาลุโรหิต ก็ไม่ว่า นี้ดูเป็นลัทธิรักชาติสกุลเสียทีเดียว อาจให้เห็นความดังนี้ ทาง 1 เมื่อมานึกถึงว่า โยธยาจารย์พรรณนาเรื่องพระโศภิสัตว์เสวยพระชาติต่าง ๆ เพื่อแสดงให้เห็นการบำเพ็ญพระบารมี เมื่อเช่นนี้ พระจันทกุมารพูดขอโทษเพื่อมิให้ต้องตาย โดยกลัวตายหรือไม่กลัวตายก็ตาม นั่นเป็นการบำเพ็ญพระบารมี น่าจะเป็นพระเมตตาบารมี เพราะยังตนและผู้อื่น สัตว์อื่นให้รอดชีวิต ส่วนตนเมื่อไม่ต้องตาย โดยไม่จำเป็นก็จะไปบำเพ็ญพระบารมีอย่างอื่นให้บริบูรณ์ เมื่อขอโทษได้แล้ว พระเจ้าเอกราช และกัณโฑทาลุโรหิตก็จะได้พ้นจากฆ่าคนและสัตว์ ไม่เป็นบาปร้ายแรง อาจให้เห็นความดังนี้ก็ได้อีกทาง 1" <sup>1</sup>

เรื่องนี้ ท่านทรงวิเคราะห์ถึงการกระทำของพระจันทกุมารในชาตก ตามมติของท่านนั้น จันทกุมาร บำเพ็ญเมตตาบารมีเป็นเยี่ยมกว่าบารมีอื่น มิใช่ชั้นดีบารมี ดังที่ทรงสรุปจากมติของโยธยาจารย์ที่ท่านได้ขียนมา

คำนำเรื่องเวสสันดรชาตก

"โคกถ้ำไว้ในเทมียชาตกที่ 1 ว่า พระโศภิสัตว์ทั้ง 10 องค์ทรงบำเพ็ญบารมี 10 ทุกองค์ แต่องค์ 1 ๆ ทรงบำเพ็ญบารมีอย่าง 1 ต่างกัน เป็นเยี่ยมยอดกว่าบารมีอีก 9 ดังท่านกล่าวไว้ว่า องค์นั้นบำเพ็ญบารมีอื่นนั้น ซึ่งข้าพเจ้าได้รับความรู้มาแต่ท่านผู้หนึ่ง แต่ท่านบอกอีก ข้าพเจ้าก็เคยกล่าวไว้ในนั้นอีกไปด้วย บัดนี้ได้รับความรู้แต่ท่านทั้งสองผู้รู้แบบแผนที่แน่นอน จึงขอแก้ทำเป็นตารางบอกไว้ข้างท้ายคำนำนี้" <sup>2</sup>

พระโศภิสัตว์ทั้ง 10 บำเพ็ญบารมีครบ 10 ทุกองค์ แต่ทุกองค์บำเพ็ญบารมี 1  
เยี่ยมกว่าบารมีอีก 9

<sup>1</sup> เรื่องเดียวกัน, II : ข.

<sup>2</sup> เรื่องเดียวกัน, II : ค.

นามพระโพธิสัตว์		ชื่อบารมีที่เยี่ยม	
เต	เตมียะ	เน	เนกขัมมบารมี
ช	ชนก	วี	วีริยบารมี
สุ	สุวรรณสาม	เม	เมตตาบารมี
เน	เนมิราช	อ	อธิษฐานบารมี
ม	มโหสถ	ปัญ	ปัญญาบารมี
ภู	ภูริทัตต์	สี	สีlobบารมี
จ	จันทกุมาร	ขัน	ขันติบารมี
นา	นารทะ	อุ	อุเบกขาบารมี
วิ	วิชฺระ	สัจ	สัจจบารมี
เว	เวสสันดร	ทา	ทานบารมี <sup>1</sup>

ฉ. ขรรฆมานุกรม พระนิพนธ์ในสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ มีอธิบายคำว่าบารมีดังต่อไปนี้

บารมี บารมีนั้น พระอาจารย์แสดงว่าพระพุทธรูปเจ้าเมื่อยังไม่ตรัสรู้ ยังเป็นพระโพธิสัตว์ อยู่ โททรม่าเพ็ญพระบารมีมาโดยลำดับ จนในที่สุดโคปร่าเพ็ญพระบารมีอย่างสูงสุด ก็ โทบรมรูปมุกตประโยชน์ ประโยชน์อย่างยิ่ง ก็พุทธรูป บารมี หรือเรียกในภาษาไทยว่า บารมี ทานวามาจากศัพท์พม่า ปรม ที่แปลว่าอย่างยิ่ง หรือยิ่ง คงมุ่งถึงทางไป หมายความว่า ค่าเงินไปในทางดียิ่งขึ้นไปโดยลำดับ แต่ความไม่สุจริต ถ้าถือเอาความใหญ่โตก็หมายความว่า ฤๅบึกก็บึกถูก ทานไม่โคปร่าสรวงไฉนถึงขรรฆส่วนชีวิตตรงกันข้าม แต่เมื่อพิจารณาคุณ น่าจะเห็นว่า ตรงกันข้ามกับส่วนชีวิต ซึ่งเรียกว่า อาสวะ, พิจารณาคุณไม่ไรตัวกรรมที่เกี่ยว แต่เนื่องไปจากกรรม เช่นคนทำดีที่เรียกว่า เป็นบุญ เป็นกุศล ผลที่ดีก็ปรากฏเกิดขึ้นตาม เหตุ เมื่อเสร็จแล้วก็แล้วไป, แต่ความคุ้นเคยในทางดีหรือคุ้นเคยในทางบุญทางกุศลยังมี อยู่ไม่สูญไปตาม นี่เป็นชนิดบารมี คนทำชีวิตที่เรียกว่าเป็นบาป ผลชั่วก็เกิดขึ้น เมื่อสำเร็จ ไปแล้วก็เป็นหมด เรื่องของกรรมและผล แต่ความคุ้นเคยในทางชั่วยังมีอยู่ นี่เป็นชนิด อาสวะ นึกถึงคนเราในคราวที่มีเหตุอะไรมาประสบ จำจะต้องทำกิจจากรูปร่างแก่เหตุที่มา ประสบ หรือให้เหตุที่มาประสบลุกลงไป เราไม่เคยตั้งใจว่าจะทำดีทำชั่วร้าย, แต่ทำในเวลาเช่นนั้น บางคราวก็เห็นทางที่จะทำดีทำชอบ แล้วก็ทำไป บางคราวก็ให้เห็นทางชั่ว

<sup>1</sup> เรื่องเดียวกัน, II : ฉ.



ทางนึก แล้วก็ทำไป, เพราะฉะนั้น บารมีกับอาสวะ ก็เกิดเกี่ยวพันกัน แต่ตรงกันข้าม เหมือนดังคนที่หลงทางไปคนเดียวในป่า และต้องการกินอาหาร, นี่มีเหตุเกิดขึ้นก็จำต้องแสวงหาอาหาร, ถ้าบารมีส่งออกหนุน ก็ให้แสวงหาอาหารในทางดี เช่นเก็บลูกไม้ใบไม้ที่พอจะกินได้กินแก้หิว, ถ้าอาสวะเกิดขึ้น ก็โหมงที่จะฆ่าสัตว์ มุ่งเอาเนื้อมาเป็นอาหาร ลองพิจารณาจากเราเอง ในเวลาที่มีเหตุมาประสมแล้ว ทำอะไรลงไปเพื่อแก้เหตุนั้น ก็เป็นโคทั้งสองทาง ทางดีก็โคทางชั่วก็โค

บารมี หรือ บารมี ทานจักโว 10 ประการ คือ บารมี คือ ทาน เรียกว่า ทานบารมี, บารมี คือ ศีล เรียกว่า ศีลบารมี, บารมี คือ เนกขัมมะ ความออกไป เรียกว่า เนกขัมมบารมี, บารมี คือ ปัญญาความรู้ เรียกว่า ปัญญาบารมี, บารมี คือ วิริยะ ความบากบั่น หรือความเพียร เรียกว่า วิริยะบารมี, บารมี คือ ซันติ ความอดทนเรียกว่า ซันติบารมี, บารมี คือ สัจจะ ความจริงใจ ใจที่จริง เรียกว่า สัจจะบารมี, บารมี คือ อธิฏฐานะ ความตั้งใจ เรียกว่า อธิฏฐานบารมี, บารมี คือ เมตตา ความปรารถนาสุข แด่ไปถึงคุณและสัตว์อื่น เรียกว่า เมตตาบารมี, บารมี คือ อุเบกขา ปัญญาที่พิจารณาเห็นชีวิตถูกตามเป็นจริงแล้ว วางใจเป็นกลางหรือไม่ทำให้เป็นไปควยอำนาจ โลกะ โทสะ โมหะ วางใจเป็นกลางอย่างที่สวาทกันมา เรียกว่า อุเบกขาบารมี, รวมเป็น 10

ทาน การให้เป็นกรรม รวมทั้งจาคะด้วย, เมื่อทานเป็นกรรมที่ดีเป็นบุญ ก็ให้ยลดี, ความคุ้นเคยในทางทานก็ย่อมมีสืบต่อไป, นี่เป็นทานบารมี กำจัดความกระหนึ่เหนียวแน่นที่นอนจมอยู่ อันจักเป็นอาสวะชนิดหนึ่ง<sup>1</sup>

ศีล การตั้งใจรักษาศีล ชั้นใดก็ตามกำจัดความคิดลวงศีลหรือหุศีลเสียได้ เป็นกรรม, ความคุ้นเคยในศีล จนจิตเป็นปกติ ไม่คิดลวง เป็นศีลบารมี<sup>2</sup>

เนกขัมมะ ความคิดหลักๆออกจากทุกข์ หรือความยุ่งเหยิงต่าง ๆ เป็นเครื่องกำจัดความหมกมุ่นหวั่นไหวที่เคยมียู่ เป็นกรรม, ความคุ้นเคยในเนกขัมมะ เป็นเนกขัมมบารมี<sup>3</sup>

<sup>1</sup> ท่านแสดงว่าบารมีกำจัดอาสวะได้

<sup>2</sup> ในที่นี้ท่านกล่าวว่า ศีลบารมีคือการมีปกติรักษาศีล ซึ่งคงจะหมายถึงศีลห้า ศีล 8 หรือศีล 227 ข้อของพระองค์นั่นเอง

<sup>3</sup> เนกขัมมะที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ฯ กล่าวถึงเป็นเนกขัมมะที่กรมหลวงชินวราฯ ทรงเรียกว่าเป็นเนกขัมมะทางใจก็ได้

ปัญญา พิจารณาจนเกิดความรู้จริง เห็นจริงขึ้น เป็นเครื่องกำจัดความรู้ชั่ว ทุจริต หรือโมฆะ เป็นกรรม, ความฉลาดเพราะคุณเคยในปัญญา เป็นปัญญาบารมี 4 นี้เป็นขอปฏิบัติที่ปฏิบัติชอบโดยตรง<sup>1</sup>

วิริยะ ความเป็นผู้กล้าหาญบากบั่นหรือความเพียร, ว่าถึงผลก็คือกำจัดความเกียจคร้าน อาจนอมไปโตทั้งชั่วทั้งดี และทานวางไว้ในลำดับของบารมีทั้ง 4 จึงเห็นใจว่าเป็นอุปการะอุททมนบารมีทั้ง 4 เป็นเครื่องกำจัดความเกียจคร้านที่ตรงกันข้าม

ขันติ ความอดทน, อดทนไม่ทำชั่ว คือ โมฆะอำนาจของกิเลสที่เกิดขึ้นครอบงำ แล้วชักใจให้อยากทำชั่ว อดทนไวไม่ทำชั่ว และอดทนทำดี แม้ไม่ชอบใจที่จะทำดี ก็อดทนทำ เป็นเครื่องกำจัดความไม่อดทนที่ตรงกันข้าม

สัจจะ ความจริงใจ, ใจจริงอยู่ว่าจะทำอะไรไม่เปลี่ยนความจริงใจ, นี้เป็นสัจจะ เป็นเครื่องกำจัดความไม่จริงใจ

อธิษฐาน ความตั้งใจมั่น, ตั้งใจว่าจะทำอะไรก็ทำไป กำจัดความคลอนแคลนแปรปรวน

เมตตา เป็นเครื่องกำจัดพยาบาท ปองร้าย

อุเบกขา เป็นเครื่องกำจัดกิเลส ที่ทำให้ยินดียินร้ายและงมงาย หรือกิเลสอื่นเสียได้ เพราะวางใจเป็นกลาง

ทานวางลำดับ วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐานะ เมตตา อุเบกขา ต่อจากปัญญาออกมา, เพราะฉะนั้น จึงสันนิษฐานเห็นว่า ทั้ง 6 บารมีนี้ เป็นอุปการะกรรม, กรรมเป็นเครื่องอุททมน คือ อุททมนที่จะให้ทาน คือ เนกขัมมะ ปัญญาเกิดเจริญสัมพันธ์กันไป กว่าจะถึงที่สุด, เพราะถึงตั้งใจให้ทาน ตั้งใจรักษาศีล ตั้งใจออกจากความหลง หรือออกจากทุกข์ ตั้งใจพิจารณาเพื่อให้รู้เห็นตามเป็นจริง แต่ถาซากวิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐานะ เสียแล้ว ก็ไม่สำเร็จ ส่วนเมตตา ก็เป็นเครื่องกำจัดพยาบาทที่เกิดขึ้นแล้วจะทำให้ใจไม่ไปปองร้าย, อุเบกขา เมื่อเกิดขึ้นก็กำจัดกิเลส ยินดียินร้ายหลงงมงาย

รวมความว่าส่วนที่ชั่วที่ตรงกันข้าม อันนอนหมกหมมอยู่จัดเป็นอาสวะ, ส่วนดีที่นอนหมกหมมอยู่ที่เกิดไว้จัดเป็นบารมี ทานจัดบารมีไว้เป็น 3 ชั้น คือ บารมี สามัญที่เป็นขั้นต้นอย่างหนึ่ง, อุปบารมี บารมีที่จวนใกล้อย่างหนึ่ง, ปรมัตถบารมี บารมีอย่างสูงอีกอย่างหนึ่ง ทานแสดงว่า ทาน การให้ ให้พิศุสัจของต่าง ๆ นั้น เป็นบารมีสามัญ, ใหญ่ให้เมื่อย เป็นอุปบารมี, ให้ชีวิตที่ทานชักตัวอย่างว่า ควักลูกตาให้ผู้อื่นที่ตามอก เพื่อให้เขามีศาคติ หรือแต่เนื้อให้คนที่อกอยากจนตัวตาย นี้เป็นปรมัตถบารมี, แต่พิจารณาแล้ว ไม่น่าจะเป็นเช่นนั้น คนหนึ่งตามอกจะควักตาคนตาดีไปใส่คนตามอกจะเห็นได้อย่างไร

<sup>1</sup> ปัญญาในที่นี้ไม่ใช่เป็นเรื่องของการเรียนหรือการศึกษาจากผู้อื่น แต่เป็นการพิจารณาใคร่ครวญความจริงด้วยตนเอง

ในชาตกทศชาติ คือ 10 ชาติ เช่นชาติที่เป็นพระเวสสันดรนั้น ให้อุภโตเมียท่าน จัดว่า เป็นอุปลารมี, แคตพาฬจารณาจัดในชาติปัจจุบัน ก็พอเห็นได้ คือพระโศภิตศิวเมือทรง ครองสมบัติอยู่ ไมครระหนึ่เหนียวแน่น แด่เมื่อเจือจางเป็นทานบารมี, ตั้งใจประพฤติดี ประพฤติชอบ เว้นประพฤติชั่วประพฤตินิด เป็นสัสถุบารมี, มุงที่จะออกจากความยุ่งเหยิง ทัวพันมีอยู่ในใจ เรียกว่า เนกขัมมบารมี, มุงที่จะรูจริงเห็นจริงเป็นปัญญาบารมี, ส่วน บารมีอีก 6 ก็อุคหนนบารมีทั้ง 4 ขางตน จึงในทรงปฏิบัติอยู่เช่นนั้นได้ ตั้งแต่เสกข์จะ สมบัติของผุ้ครองเรือ่นออกไปแสวงหาโพธิ คือ ปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ หรือความตรัสรู้ ไปจนเมื่อจวนจะตรัสรู้ แต่ยังไม่ตรัสรู้ จัดเป็นอุปลารมี บารมีที่จวนทีโลก, ในเวลาที ตรัสรู้ พระบารมีทั้ง 10 เจริญเต็มทีเป็นปรมัตถบารมี, ก็โคปรมัตถประโยชน์ คือ วิชชาวิมุตติ เป็นพระพุทธเจ้า เป็น พุทธโษ ถาจัดเช่นนี้เห็นความใหญ่ ทานแสดงว่า พระพุทธเจ้าบำเพ็ญพระบารมีเป็นพันเพืออยู่ แต่เป็นบารมีสามัญยงขึ้นไปเป็นอุปลารมี สูงสุดเป็นปรมัตถบารมี นึกดูในเวลาทีจวนตรัสรู้ของผุ้จวนบารมีนั้น ก็คงไขปรมัตถบารมี คือ ทาน สละหมคจนถึงชีวิต ทุาย เป็นตาย ทานแสดงไว้ว่า ตั้งจาตรุงคมหาปธาน ความเพียรใหญ่ 4 ถาไม่ตรัสรู้ จะไม่ทรงคลายบัลลังก์ คือนั่งขัดสมาธิอยู่, จิตของพระ องค์กรก็เป็นปกติ ไมทวนใจ เป็นศีล, ความคิดสละสิ่งทีทัวพันหรือความทัวพันออกไป แนวนอนอยู่ในใจ เป็นเนกขัมมะ, พิจารณาจุนรูเห็นความเป็นจริง เป็นปัญญา, บารมี อีก 6 ก็เป็นอุปการะ

บารมี กับ อาสวะ เป็นคู่กันอยู่เสมอ, ในชั้นคั้นท่านแสดงว่า อวิชชา ความไม่รู้ เป็นคนเคิม ออกมาก็เป็นความรู้นิดจากความจริง เมื่อรู้นิดจากความจริงก็ทำผิด เมื่อ ทำผิดก็โทษทีไม่ชอบใจ คือ เป็นผลทีผิด, ความรู้นิดเกิดขึ้น แกความไม่รู้เคิมหรือรู นิดเสื่อมไปทีละนอยทีละนอย เช่นเด็กแรกๆ เกิดมาไม่รู้วาไฟเป็นอย่างไร นี่เป็น อวิชชาชนิดหนึ่ง, เมื่อเห็นไฟก็ไม่รู้วาไฟร้อน น้อวิชชาออกมา รู้นิดจากความจริง, เพราะไม่รู้วาไฟร้อน ถูถูกไฟหรือจับไฟเข้า ความรู้นิดก็เกิดขึ้น น้อให้เกิดความรู รูวา ไฟร้อน, เมื่อรูเช่นนี้แล้วจะไม่จับไฟหรือป้องกันไม่ไฟไม่มาถูกตัวอีก น้อเป็นความฉลาด, ความรู้นิดทีเกิดขึ้นแกความรู้้นิด เป็นตัวกรรม ความฉลาดทีมีเก็บอยู่ไม่สูญไป นั้นเป็น บารมี, ในข้ออื่น ๆ หรือในทางอื่น ๆ ก็เป็นเช่นนั้นแหละ, คนเรียนอะไรตาง ๆ เมื่อ เรียนก็แกความไม่รู้หรือแกความรู้้นิดในเวลาทีเรียน แต่เมื่อเสร็จจากการเรียนแล้ว ความฉลาดทีเกิดขึ้นเพราะเรียนไม่คงอยู่ไม่คงคัย ยังคงมีอยู่, เพราะฉะนั้น ปัญญา ความรู้กับความฉลาด มีอาการเป็นอันเคียวกัน แทรเกิดขึ้นเพราะเหตุฉลาดสืบเนื่องไป จากความรู้, คนทีศึกษามากได้ปัญญาความรู้นิดมากก็ฉลาดมาก น้อว่าในชาติปัจจุบัน แทว่า บางคนพอเกิดมาพูดจา โคแสดงกิริยาใด, ผู้ใหญ่เห็นเขาก็บอกรไควว่า เด็กคนนี้ง เด็ก คนนี้ฉลาด แสดงว่าบารมีทีมีอยู่ในเด็กนั้นตางกัน, เด็กทีพูดออกมา หรือแสดงกิริยาออก มาใหญ่ใหญ่ส่งเกตไควว่าใจ เพราะมีใจอยู่, เด็กทีพูดและแสดงกิริยาออกมาใหญ่ใหญ่ , ส่งเกตไควว่าเด็กนี้ฉลาด ก็เพราะเขามีฉลาดอยู่ในภายใน, แทจะไปดูความฉลาด ใจ อยู่นทีไหนหาไม่เห็น บารมีคู่กับอาสวะแตรตรงกันขามเช่นนี้ ทานจึงแสดงว่า บารมีเกิดขึ้น

ด้วยความรู้, เมื่อคนเราพบเห็นว่าอะไรต่าง ๆ เกิดความรู้ขึ้นก็เกิดความไม่รุ่มคไปทีละ  
น้อย เป็นอันกำจัดอาสาออกไปทีละน้อย ในที่สุดมีบารมีเต็มที่เป็นปรมัตถบารมี ก็กำจัด  
อาสาถวายประการทั้งปวง <sup>1</sup>

ข้อความนี้ เป็นพระมติของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ๆ เกี่ยวกับบารมีโดยละเอียด  
พร้อมทั้งวิเคราะห์คำสอนและข้อแสดงธรรมะของเก่าด้วย มีพระคำที่ว่า บารมี ซึ่งพระโพธิ-  
สัตว์บำเพ็ญแล้วจะบรรลุพระโพธิญาณ นำจะออกจากศัพท์ ปรมะ แปลว่า อย่างยิ่ง (ตรงกับ  
พระคำวิของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่ได้กล่าวมาแล้ว ความ  
หมายของศัพท์คงจะมุ่งว่าเป็นทางไปในทางที่ดีขึ้น ความหมายที่ชัดเจนคือ "เก็บดีเก็บถูก"  
นำจะตรงกันข้ามกับคำว่า "อาสา" ซึ่งแปลว่าของหมัก คอง มีความหมายว่า "การเก็บชั่ว  
เก็บดี" คนเขาเมื่อทำบุญและบาป จะได้ผลดีผลชั่วหมดไปเป็นคราว ๆ ตามกฎแห่งกรรม  
แต่จะหลงเหลือ ความคุ้นเคยในทางดีและชั่ว อยู่ ชักนำไปเลือกทางดีหรือชั่วต่อไป เรียกว่า  
บารมี และอาสาตามลำดับ คำอธิบายของท่าน ซึ่งชี้ให้เห็นทีละบารมี นับว่าแปลกไปจากที่  
เคยอธิบายกันมาแต่ก่อน ๆ ซึ่งจะกล่าวแต่ว่า บารมีคือคุณธรรมที่บำเพ็ญเต็มแล้วจะบรรลุ  
พระโพธิญาณ มี 10 ประการ แต่ไม่เคยมีกล่าวว่บารมีนี้ต่างและเกี่ยวเนื่องกับการกระทำ  
คุณ หรือการประพฤตินั้นอย่างไร เช่นไม่ได้กล่าวชัดถึงความต่างและเกี่ยวข้องระหว่าง  
การกระทำทาน และทานบารมี

ข้อที่ควรสังเกตคือ ทานแยกบารมี 10 ประการออกเป็น 2 หมวด 4 บารมีแรก  
นั้นท่านว่าเป็นข้อปฏิบัติปฏิบัติชอบโดยตรง ส่วนอีก 6 บารมีหลังนั้น เป็นอุปการกรรมหรือ  
กรรมเครื่องอุดหนุน ให้ ทาน คือ เนกขัมมะ ปัญญา เกิดเจริญสืบต่อไป <sup>2</sup>

<sup>1</sup> สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม (นครหลวง ๖ :  
มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2515), หน้า 232 - 235

<sup>2</sup> ทำให้เห็นว่าในไตรภูมิพระร่วงก็ดี ในคัมภีร์อื่น ๆ ก็ดี ที่ใช้คำว่า บุญสมการ-  
บารมี นั้น ท่านอาจจะแบ่งท่านเองเดียวกันนี้ คือ ข้อปฏิบัติโดยตรง เป็นพื้นฐานในการปฏิบัติ  
กรรม เป็นบารมีที่เรียกว่าบุญ ส่วนบารมีนอกนั้นเป็นสมการ ซึ่งในที่นี้หมายถึงเครื่องอุดหนุน  
ซึ่งในขณะปฏิบัติจริง ๆ จะแทรกอยู่ในการบำเพ็ญบารมี 4 อย่างต้น คือเป็นของที่ต้องกระทำ

ในเรื่องนารมี อุปนารมี และปรมัตถนารมี ท่านอธิบายว่า นารมีเป็นขั้นต้น อุปนารมี เป็นนารมีที่จวนใกล้ (ปรมัตถ์) ปรมัตถนารมี เป็นนารมีอย่างสูง ยกตัวอย่างเรื่องของท่านว่า ให้หัดสิ่งของเป็นนารมี ให้ลูกเมีย เป็นอุปนารมี ให้อวัยวะ และชีวิต ปรมัตถนารมี นิดไปจาก คำอธิบายของอาจารย์ท่านอื่นที่ว่า ให้สิ่งของภายนอกรวมทั้งลูกเมีย เป็นนารมี ให้อวัยวะ เป็นอุปนารมี และให้ชีวิตเป็นปรมัตถนารมี สุดท้าย สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทรงอธิบายว่า พระโพธิสัตว์จะบำเพ็ญนารมีครบในพระชาติสุดท้าย และจะได้นำเหตุปรมัตถนารมีบริบูรณ์ เมื่อศรีสุ

## 6. ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องทศชาติ

ภาพจิตรกรรมฝาผนังในที่นี้หมายถึงรูปภาพจิตรกรรมแบบไทยที่เขียนระบายลงบนฝาผนังในพระอุโบสถ พระวิหาร พระมณฑป พระปราสาท พระระเบียง และศาลาการเปรียญ มูลเหตุของการเขียนภาพฝาผนังนั้น อาจารย์จตุตถ์ พยาธรรานนท์ ได้อธิบายมีความพอสรุปได้ว่า

ในสมัยโบราณ นิยมประดับตกแต่งอาคารทั้งเขี้ยวเรือนด้วยม่านปักเป็นลวดลาย และภาพเรื่องราวต่าง ๆ ม่านที่ใช้กันตามบ้านเรือน นิยมปักเป็นภาพเรื่องในวรรณคดี ในวัดนิยมนักม่านเป็นเรื่องมารวิชัย และเทพชุมนุม ถวายวัดเป็นพุทธบูชา มีตัวอย่าง เช่นในมณฑลสุพรรณบุรี ช่างขุนแผน เมื่อล่าวทองก่อนที่จะลงมายังกรุงศรีอยุธยา ไต่บันไดถวายวัดพระธาตุ เป็นต้น เพราะมีคติถือว่า

"การปักม่านถวายวัด ควรปักเป็นเรื่องพระศาสนา จึงจะคุ้มด้วยประโยชน์ เพราะเมื่อนำไปกางกันบูชาพระปฏิมากร เขาแล้ว ย่อมเป็นการช่วยให้คนทั้งหลายที่เขาบูชาในวัด ใค้ได้เห็น แล้วบังเกิดความสนใจและเขาใจในพระเกียรติคุณแห่งองค์สมเด็จพระศาสดา ยิ่งขึ้น การปักม่านถวายวัดจึงเป็นบุญกิริยาอย่างหนึ่ง . . ." <sup>1</sup>

ต่อภายหลัง เมื่อผู้คนเห็นม่านสวยงามก็ชอบใจ อยากให้มีติดอยู่เช่นนั้นตลอด ประกอบกับม่านเป็นวัสดุที่ขาดชำรุดง่าย ในวัดเขียนเขียนภาพเรื่องทางพุทธศาสนา ถ่ายแบบจากม่าน ลงฝาผนังให้คงทนถาวร <sup>2</sup>

<sup>1,2</sup> จตุตถ์ พยาธรรานนท์, มูลเหตุแห่งการเขียนภาพจิตรกรรมบนฝาผนัง ค้นฉบับ  
ลายมือเขียน ลงวันที่ 17 สิงหาคม 2517

พระอารามต่าง ๆ ในประเทศไทยที่มีภาพเขียนบนฝาผนังมีอยู่มาก พระอุโบสถที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมา มักจะมีภาพแสดงเรื่องไตรภูมิ มีสวรรค์ชั้นต่าง ๆ และภูมิอื่น ๆ อยู่ที่คานหุ้มกลองหลังพระปฏิมา คานหน้าพระปฏิมานิยมทำภาพมารวิชัย ส่วนคานข้างมักจะเป็นภาพเล่าเรื่องต่าง ๆ เป็นภาพพุทธประวัติบ้าง ภาพชาดกบ้าง ภาพวรรณคดีบ้าง ที่มีมากที่สุดคือภาพทศชาติ ซึ่งแสดงถึงพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีต่าง ๆ ภาพเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นภาพสำหรับประกอบคำสอนของพระสงฆ์ ซึ่งมักจะใช้เรื่องชาดกเป็นเรื่องสวดกในการแสดงพระธรรมเทศนา ทำให้ผู้ฟังเห็นภาพประกอบไปด้วย และจะได้มีความซาบซึ้งในรสพระธรรมยิ่งขึ้น<sup>1</sup>

ในการศึกษาความคิดเรื่องทศชาติหรือเรื่องบารมีในประเทศไทย การดูภาพจิตรกรรมฝาผนังจึงมีส่วนช่วยในการตีความอธิบายคติความเชื่อในสังคมได้บ้าง

มีการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องทศชาติ ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และมามีแพร่หลายในสมัยรัตนโกสินทร์ ทั้งในพระนครและต่างจังหวัด ข้างมักเขียนภาพเรียงกันไป ตามพระชาติที่กล่าวในนิบาตชาดก ชาติหนึ่ง ๆ มักจะแสดงให้เห็นเป็นหลาย ๆ ตอน เช่น ในช่องที่เขียนภาพเทมียชาดก เล่าเรื่องตั้งแต่พระเทมียกุมารโดยเสด็จพระราชมิตาออกจากราชการ ในวันที่มีตักสินคคินักโทษ จึงเกิดความเกรงกลัวว่าจะต้องเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ต้องตักสินประหารชีวิตนักโทษและโทษอยู่ในนรก จึงแสวงหาเป็นคนพิการ แม้ถูกทดลองอยู่ด้วยวิธีการต่าง ๆ ก็มิได้หวั่นไหว จนกระทั่งพระราชมิตาทรงเห็นว่าเป็นกาลกนิคคอบ้านเมือง จึงให้นำพระเทมียกุมารไปประหารเสีย ในขณะที่พนักงานกำลังชุดหลุม พระเทมียก็ได้ยกกรตขึ้นทดลองกำลัง ภาพที่มักจะได้เห็นกันอยู่เสมอ คือภาพที่พระเทมียโดยเสด็จออกจากราชการ ตอนถูกทดลอง และตอนยกกรต

เรื่องมหาชนกเล่าตั้งแต่ มหาชนกกุมารถูกเด็กอื่น ๆ ล้อเลียนว่าเป็นลูกหญิงม่าย จึงมาตามความจริงจากแม่ ตอนไปค้าสำเภา ถึงตอนสำเภาอัปปาง นางมณีเมขลาพาไปวางบนแพน

สุวรรณสามชาดก สุวรรณสามอยู่ในป่าท่ามกลางสัตว์ต่าง ๆ เมื่อห้าวปีลยักษราชยิงสุวรรณสาม จนถึงสุวรรณสามคืนชีพ

<sup>1</sup> คงจะเป็นพยานองเดียวกับที่โบสถ์ในคริสตศาสนาที่นิยมเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังหรือทำภาพกระຈกสี เป็นเรื่องราวในพระคัมภีร์ เป็นการเจริญศรัทธาปสาทะของศาสนิกชน

เนมิราชชาคก มักจะเน้นเรื่องการไปสวรรค์นรก เพราะเป็นแกนของโลก  
 มโหสถชาคก ส่วนใหญ่จะแสดงเรื่องศึกจูลณี คงจะเป็นเพราะเป็นฉากรบ มีความ  
 เคลื่อนไหวมาก สามารถนำมาเขียนเป็นรูปได้ก็

ภุริทัตทชาคก จะเล่าตั้งแต่พระดาหม่อมมณฑลอำมพายณ์สำหรับปราบงูให้แก่พราหมณ์  
 ทเนจรซึ่งมารบใช้ตน พราหมณ์ได้สาธยายมนต์อำมพายณ์ไปจนถึงปริเวณที่พระภุริทัตต์จำศีล  
 บนจอมปลวก นางนาคทั้งหลายที่มาคอยปรนนิบัติ ก็ตกใจหนีลงน้ำไป

จันทกุมารชาคก ท้าวสักกะทำลายพิณูชาয়ญพระจันทกุมาร ประชาชนพากันมา  
 ปลอຍสัตว์มนุษย์

นารทะ มีภาพแสดงหลายตอน เช่นตอนที่พระมิตาพระเจ้าอังคิราชประกาศแก่  
 ประชาชน, พระนารทโพธิสัตว์เสด็จมาจากพรหมโลก เพื่อทรมานพระเจ้าอังคิราช

วิหุรบัพพิต มีภาพแสดงหลายตอน เช่น การเล่นสกาพนัน ระหว่างพระเจ้าชนัญชัย  
 กับปุนณกยัณห์, ปุนณกยัณห์ชนะ ได้วิหุรบัพพิตไปเป็นเชลย, วิหุรบัพพิตเกาะหางม้าของปุนณก-  
 ยัณห์เหาะไปในอากาศ ไปจนถึงนาคนคร

เวสสันดรชาคก เล่าเรื่องตามลำดับตั้งแต่การบริจาควางบัจจยักษ พระเวสสันดร  
 ถูกขับออกจากเมือง จนถึงกลับเข้าเมืองอีกครั้งหนึ่ง

จากการศึกษาภาพเขียนฝ่ายนี้เราอาจจะสันนิษฐานความเชื่อในพุทธศาสนา โดย  
 เฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการบำเพ็ญบารมี จะสังเกตได้ว่าในความคิดของช่างเขียน การ  
 บำเพ็ญบารมีเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์หรือภาพหลักของเรื่อง ภาพหลักเหล่านี้มักจะแสดงถึง  
 แกนเรื่อง ไม่แสดงอารมณ์มากนัก แม้แต่กริยาท่าทางก็จะทำตามแบบอารมณ์ของรูปจะอยู่ที่ตัว  
 กากหรือตัวประกอบ อารมณ์ของตัวประกอบนี้มักจะเป็นการแสดงนิสัยของบุุคคล เช่นภาพใน  
 เวสสันดรชาคกที่วัดราชสิทธาราม (ธนบุรี) ในตอนที่พระเวสสันดรถูกขับออกจากเมืองว่าลา  
 พระราชบิดา พระราชมารดา แสดงหลักทางพุทธศาสนาว่า การพลัดพรากสิ่งที่ดีที่เป็นทุกข์  
 แต่อย่างไรก็ตาม ท่าทางของพระเวสสันดรก็แสดงความมั่นใจว่า ได้ทำสิ่งที่ถูกต้อง ส่วนภาพ  
 กาก แสดงอาการร้องไห้บ้าง หัวร่อคอกระซิกกันบ้าง แสดงอารมณ์ที่ไม่ได้รวมกับการพลัดพราก  
 ของภาพหลักเลย เมื่อพระเวสสันดรกลับเมือง ภาพกากมีภาพคนเสพสุรา ไม่แสดงความสนใจ  
 เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น บางครั้งภาพกากแสดงอาการทะเลาะวิวาทกัน แสดงให้เห็นว่าการมีชาติ

มีภพมิใช่เรื่องบังเอิญสูง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะช่างต้องการเน้นเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างพระมหากษัตริย์ที่บำเพ็ญบารมีและไต่หาทางสู่นิพพานกับปุถุชนผู้ที่ยังคงหลงอยู่ในโลกียะ การศึกษาภาพแผ่นนี้จะเป็นการอธิบายปัญหาอีกข้อที่มักจะมีผู้กล่าวถึงอยู่เสมอ คือ "ทำไมลำดับของบารมีในเทศบารมีจึงกั้นกันด้วย ทาน, ศีล . . ." ไม่ตรงกับบารมีที่บำเพ็ญในเทศชาติของพระโพธิสัตว์ ซึ่งกั้นกันด้วยเนกขัมมบารมี ผู้วิจัยมีความเห็นว่า เป็นเพราะเรากลือตามลำดับชาติ ในนิบาตชาดก ซึ่งพระคันถรจนาคารยได้เรียงเอาไว้เรียบร้อยแล้ว ถือกันมาเป็นเวลานาน โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง ในการเขียนภาพเราจะดูได้ง่ายว่า เป็นภาพเรื่องอะไร แต่เรื่องบารมีนั้นยังมีการโต้แย้งกันอยู่ว่า บารมีใดเด่นกว่าบารมีอื่น ในเรื่อง (ดูคำอธิบายในหน้า 153) อนึ่ง การเรียงชาติตามนิบาตชาดกก่อนข้างจะแพร่หลายในเมืองไทย คงจะเห็นว่ามีภาพทองหัวใจเทศชาติว่า "เต ช สุ เน ม ภู จ นา วิ เว" ถือว่าเป็นสิริมงคล ป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ ได้ จะเห็นได้ว่า เรื่องราวของบารมีได้มีส่วนใกล้ชิดกับชีวิตของคนไทย อันจะเห็นได้จากความนิยมในวัฒนธรรมและศิลปะ เป็นต้น

เราพอจะสรุปความคิดเรื่องบารมี ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ได้เป็นสองแนว คือความคิดในค่านุพุทธศาสนาโดยตรง และอิทธิพลต่อวัฒนธรรมและความเชื่อของคนไทย

สำหรับความคิดค่านุพุทธศาสนานั้น นับได้ว่าไทยรับเอาความคิดจากคัมภีร์สมัยที่สองซึ่งที่กล่าวในบทที่ 4 ของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ คือความคิดเรื่องบารมี ตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงคัมภีร์ เช่นไตรภูมิพระร่วง กล่าวถึงพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมี ตามอย่างที่ได้กล่าวในชาดกภุฎฐกถา และจรียาปิฎก สมัยอยุธยามีศัพท์ว่าบารมีในคัมภีร์ว่าชีวิตสารัตถสังคหะ บทสวดและเทศน์มหาชาติ ในสมัยรัตนโกสินทร์ ก็มีคติเรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระเวสสันดร ซึ่งเป็นเรื่องที่ถือกันว่าพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีครบทุกประการ โดยมีทานบารมีเป็นบารมีที่เด่นกว่าอย่างอื่น นอกจากนั้นยังมีเรื่องอื่น เช่นพระปฐมสมโพธิกถา กล่าวถึงเทศบารมีอยู่หลายตอนด้วยกัน เพียงแต่มีการใช้ภาษาเพื่อแสดงรสวรรณคดี จึงต้องใช้ข้ออ้างต่าง ๆ เช่นในหน้า 146 ของวิทยานิพนธ์นี้ ที่สำคัญที่สุดในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้แก่ อธิบายคำ และความว่าบารมีตามมติของพระเถระ คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราดิวิวัฒน์ และสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ท่านทั้งสามที่ได้เอ่ยพระนามมานี้ ได้รวม-



รวมความคิด ในพระสุตตันตปิฎก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จริยาปิฎก พุททวงศ์ และอรรถกถา มา  
 วิเคราะห์เสนาบติของท่านเองด้วย ท่านเองเดียวกับพระอรรถกถาจารย์ พระฎีกาจารย์ เช่น  
 พระธรรมปาละ ที่ได้กล่าวมาแล้ว ฉะนั้น อาจกล่าวได้ว่าในทางธรรมะ ในสมัยรัตนโกสินทร์  
 ถือว่าบารมีหมายความว่า "คุณธรรม 10 ประการ มีทาน และศีล เป็นต้น ที่ปฏิบัติแล้วจะทำ  
 ให้บรรลุพระโพธิญาณได้" บารมีแบ่งเป็น 3 ชั้น คือ บารมี อุปบารมี และปรมาถบารมี

อิทธิพลของความคิดเรื่องบารมีก่อนวัฒนธรรมไทยนั้น เราจะเห็นได้หลายทาง ประ  
 การแรก ในค่านิยมธรรมการปกครอง ตั้งแต่เดิมมีความคิดที่ว่ากษัตริย์เป็นหัวหน้า คอยปกครอง  
 รักษาระเบียบของสังคม ในสมัยสุโขทัย จะเห็นได้จากจารึก และคัมภีร์ไตรภูมิพระร่วงว่ามี  
 วรรณนาการในความเชื่อว่า กษัตริย์จะสามารถนำสังคมไปในทางที่ดีขึ้นได้ เพราะกษัตริย์ไม่  
 ใช้มีหน้าที่เป็นผู้ปกครองเพียงอย่างเดียว แต่เป็นผู้นำทางศีลธรรมด้วย กล่าวคือ จะนำเพ็ญ  
 บารมีจนบรรลุพระโพธิญาณ และชี้แนวทางแก่บุคคลอื่นด้วย ความคิดนี้ทำให้ต่อมาในสมัยอยุธยา  
 และรัตนโกสินทร์ คำว่าบารมีกลายเป็นคำที่ใช้กับพระมหากษัตริย์ (และเลยต่อมาถึงบุคคลสามัญ)

ประการที่สอง ถือว่าความคิดเรื่องบารมีก่อให้เกิดประเพณีการสวดและเทศน์มหา  
 ชาติ เป็นต้น

ประการที่สาม ในค่านิยมประ การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เป็นแรงบันดาลใจ  
 ให้ช่างเขียนภาพประกอบเป็นจิตรกรรมฝาผนังออกในรูปแบบต่าง ๆ ตามความคิดของช่าง

สรุปและเสนอแนะ

ผลการวิจัย แสดงว่า มีการใช้ศัพท์ว่า ขารมีในพุทธศาสนาเถรวาทมานานแล้ว และมีการวิเคราะห์ศัพท์เป็น 2 แนว

1. มาจากศัพท์ ปรม ประกอบปัจจัยเป็นปารมี ให้ความหมายว่าความเป็นเลิศ
2. มาจากการประกอบปารศัพท์กับอิชาคู ให้ความหมายว่า ธรรมเครื่องถึงถึงความหมายที่ใช้ในคัมภีร์นั้นพอจะแบ่งกว้าง ๆ คือ คัมภีร์ที่ส่วนใหญ่เรียบเรียงขึ้นในสมัยแรก (คูปที่ 3) จะใช้คำว่าขารมีในความหมายว่า ความเป็นเลิศ ผลสุดท้าย หรือความเต็มเปี่ยม ซึ่งมีทั้งที่ใช้หมายถึง ความเป็นเลิศทั่ว ๆ ไป ไม่จำเป็นต้องเกี่ยวกับพุทธศาสนา บางคัมภีร์หมายถึงความเป็นเลิศในธรรมะบางหมวดธรรม และบางคัมภีร์หมายถึงผลสุดท้ายในพุทธศาสนา คือ พระอรหัตตผล "ขารมี" ในยุคนี้ เป็นเป้าหมายของการปฏิบัติธรรม

ในคัมภีร์อุปทาน พุทธวงศ์ จริยาปิฎก ความหมายของคำว่า "ขารมี" เปลี่ยนไปเป็น "ธรรม 10 ประการ อันบุคคลปฏิบัติแล้วจักบรรลुพระโพธิญาณ" และอรรถถาของคัมภีร์เหล่านี้ได้อธิบายขยายความธรรมะตามแนวศขารมี โดยเฉพาะอย่างยิ่งอรรถถาจริยาปิฎก ได้วิเคราะห์ขั้นตอนของทางปฏิบัติว่าเพื่อขารมีโดยละเอียด ในขั้นนี้ ความหมายของขารมีเปลี่ยนแปลงจาก "เป้าหมาย" มาเป็นวิธีการหรือแนวทางปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดในพุทธศาสนา (คูปที่ 4)

ในประเทศไทย เรารับความคิดจากคัมภีร์อุปทาน พุทธวงศ์ และจริยาปิฎก มาศึกษากัน ข้อที่น่าสังเกตคือ ในบทสวดมนต์ที่แพร่หลายในประเทศศรีลังกา และประเทศไทยที่มีเนื้อความว่า

"มหาการุณิโก นาโถ	นิตาย สัพพปาณิน
ปุเรกว่า ปารมี สัพพา	ปตุโต สมุโพธิมุตตม

พระพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งของสัตว์ ทรงประกอบด้วยพระกรุณาใหญ่ ทรงบำเพ็ญบารมีทุกประการ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ ทรงบรรลุพระสัมโพธิญาณอันสูงสุดแล้ว" <sup>1</sup>

ในมหตศกมณต์ข้างต้น พระพุทธเจ้า เป็นผู้ที่ประกอบด้วยพระมหากรุณา และการที่ทรงบำเพ็ญบารมีนี้ เพื่อประโยชน์สุขของบุคคลอื่น ตามแนวที่เน้นใน อรรถกถาจรียาปิฎก (กุ่มที่ 5) ซึ่งอันที่จริงแล้ว ศาสนาทั้งหลายก็ล้วนแต่สอนเกี่ยวกับความเมตตากรุณาทั้งนั้น เพราะจะช่วยให้คนในหมู่คณะอยู่ได้และให้ความทุกข์ลดลงไป

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โค้พระราชนานพระราชมหาราชภัฏศรีนครินทร์  
ประจำปี 2523 มีข้อความว่า

"เกียรติและความยกย่องเชิดชู ที่ได้รับเพราะการปฏิบัติหน้าที่มาด้วยความอุทิศตน เหนื่อยยาก นับว่าเป็นบำเพ็ญที่สมควรแทนอันหาสิ่งใดมาเทียบเคียงไม่ได้เลย แต่สิ่งตอบแทนซึ่งเป็นสมบัติอันเที่ยงแท้ของครูอาวุโสก็คือคุณธรรม ที่แต่ละคนได้อบรมและสร้างสมไว้เป็นลำดับมาตลอดเวลาอันยาวนาน ที่กล่าวเช่นนี้ เพราะเห็นว่า ครูที่แท้นั้นเป็นผู้ทำแต่ความดี คือของหมั่นขยันและอุทิศตน พากเพียร ทองเอื้อเพื่อเอื้อแผ่และเสียสละทองหนักแน่น อคดสั้น และอคทน ทองรักชาติวินัย สำรวม ระวังกความประพฤติปฏิบัติของตนให้อยู่ในระเบียบแบบแผนอันดีงาม ทองปลื้มใจปลื้มใจจากความสะอาดบริสุทธิ์ และความสนุกรื่นเริงที่ไม่สมควรแก่เกียรติภูมิของตน ทองตั้งใจใฝ่หมั่นขยันแน่วแน่มั่นคง ทองซื่อสัตย์รักษาความจริงใจ ทองเมตตาหวังดี ทองวางใจเป็นกลาง ไม่ปล่อยไปตามอำนาจอคติ ทองอุทิศตนอุทิศตนให้เพิ่มพูนขึ้นทั้งด้านวิชาการ และความรู้รอบรู้ให้แตกและผล เมื่อครูที่แท้เป็นดังนี้ จึงกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า การทำหน้าที่ครูก็คือการสร้างบารมีที่แท้แน่นอน และการบำเพ็ญบารมีหรือเพิ่มพูนความดีนั้น ขอบบารุงจิตใจให้เจริญมั่นคงขึ้น และยึดเกาะให้ประณีตสะอาดหมดจด . . ."<sup>2</sup>

พระราชมหาราชภัฏศรีนครินทร์ แสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญบารมีทั้ง 10 ประการในระดับชั้นของบรรพชา อนันจะเป็นเหตุให้บุคคลบรรลุความขงใจใส ความอิมเอิบ และความสุขสงมในจิตใจได้ต่อไป ตลอดกาลนาน

<sup>1</sup> พระศาสนโสภณ, สวคมนต์แปล (พระนคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2511), หน้า 108.

<sup>2</sup> พระราชมหาราชภัฏศรีนครินทร์ พระราชมหาราชภัฏศรีนครินทร์ ประจำปี 2523 วันอังคาร ที่ 28 ตุลาคม

ขอเสนอแนะ

เรื่องของบารมี เป็นเรื่องที่อยู่จักกันอย่างแพร่หลาย จึงมีแง่มุมอันพึงศึกษามากมาย พอยกเป็นตัวอย่างเป็นตัวอย่างได้เช่น

1. ในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยได้กล่าวถึงอิทธิพลของความคิดเรื่องบารมีในประเทศไทย น่าจะมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับอิทธิพลของความคิดเรื่องบารมีในประเทศต่าง ๆ ที่นับถือพุทธศาสนาว่ามีข้อเหมือนแตกต่างกับของไทยเราอย่างไร
2. น่าจะศึกษาค้นคว้าดูในคัมภีร์รุ่นก่อน ๆ ว่า ได้กล่าวถึงกรรมะ 10 หมวดนี้ว่าอย่างไร เช่น ในพระสุตฺตที่สนิกาย มัชฌิมนิกาย กล่าวถึงเรื่องทาน เรื่องศีล เป็นต้นว่าอย่างไร มีข้อเหมือนหรือต่างกับทศบารมีในอปทาน พุทฺทวงศ์ จริยาปิฎก และอรรถกถาของคัมภีร์ทั้ง 3 อย่างไร
3. บารมีทั้งหลายนั้น เป็นกรรมปฏิบัติเพื่อความสุขสงบใจ น่าจะค้นคว้าว่า จิตแพทย์ปัจจุบัน จะนำเอาหมวดกรรมทั้ง 10 นี้ ไปประยุกต์ใช้รักษาความผิดปกติทางจิตใจของผู้ป่วยได้หรือไม่อย่างไร
4. วิจัยปภิกคณกถาของพระธรรมปาละให้ละเอียด

## บรรณานุกรม

ก. หลักฐานชั้นที่ 1

หมวดที่ 1 คัมภีร์ภาษาบาลี

ก. ตัวอักษรไทย

ฎีกาของพระคัมภีร์จีนาดังการ ฎก 1. คูนหมายเลข 6683 ก. 127 ข 5/5.

รัตนปัญญาเฉระ, พระ. ชินกาสมาลีปกรณ์. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2517.

(ตีพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ร.ท.ท.แสง มนวิฑูร 20 เมษายน 2517.)

ฉิมมังคลาจารย์, พระ. มงคลตถุทีปนิยา ปฐม ภาค. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราช-  
วิทยาลัย, 2517.

สุกตฺตนปิฎกเถ สุทฺตนิคทายสุส อปทานสุส ปฐม ภาค. ทรชนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2501.

สุกตฺตนปิฎกเถ สุทฺตนิคทายสุส อปทานสุส ทติโย ภาค. ทรชนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2502.

ข. ตัวอักษรโรมัน

Andersen, Dines. and Smith, Helmer, eds., Suttanipāta.

London : Luzac & Company Ltd., 1965.

Barua, D.L., ed., Paramatthadīpanī : Cariyāpitakatthakathā.

London : Routledge & Kegan Paul, 1979.

Carpenter, J. Estlin, ed., The Dīgha-Nikāya. Vol III. London :

Luzac & Company Ltd., 1976.

Chalmers, Robert, ed., The Majjhima-Nikāya. Vol II. London :

Routledge & Kegan Paul, 1977.

\_\_\_\_\_ . The Majjhima-Nikāya. Vol III. London : Routledge &

Kegan Paul, 1977.

- Dauids, C.A.F. Rhys, ed., The Majjhima-Nikāya. Vol IV.  
London : Routledge & Kegan Paul, 1974.
- Fausböll, V., ed., The Jataka together with its Commentary.  
6 Vols. London : Messrs. Luzac & Company Ltd., 1962.
- Hardy, E., ed., The Netti-Pakarana. London : Luzac & Company  
Ltd., 1961.
- Horner, I.B., ed., Madhuratthavilāsinī Nāma Buddhavamsatthakathā. London : Routledge & Kegan Paul, 1978.
- \_\_\_\_\_. Papancasūdani. Vol III. London : Routledge &  
Kegan Paul, 1976.
- \_\_\_\_\_. Papancasūdani. Vol IV. London : Routledge &  
Kegan Paul, 1976.
- Jayawickrama, N.A., ed., Buddhavamsa and Cariyāpitaka.  
London : Routledge & Kegan Paul, 1974.
- Morris, Richard; Lanberg, George and Davids, C.A.F. Rhys,  
eds., Puggalapannatti & Puggalapannatti atthakathā.  
London : Routledge & Kegan Paul, 1972.
- Poussin, Louis de la Vallée and Thomas, E.J., eds.,  
Mahāniddeśa, Part I - II. London : Routledge & Kegan  
Paul, 1978.
- Trenckner, V., ed., The Majjhima-Nikāya. Vol I. London :  
Routledge & Kegan Paul, 1979.
- \_\_\_\_\_. The Milindapanho. London : Routledge &  
Kegan Paul, 1962.

## หมวดที่ 2 คัมภีร์แปล

## ก. ภาษาไทย

ชินวรสิริวัชณ์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวง, มหานิมาศชาตก  
ทศชาติฉบับชินวรส. 2 เล่ม. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณ ๗, 2481.

สิริรัตนปัญญาเถระ, พระ. คัมภีร์วัชรสารทศสังคหะ. น.อ.แยม ประทีปทอง แปล,  
พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2512. (สหภูมิอยุธยาและศิษยานุศิษย์  
จัดพิมพ์ถวายในงานฉลองสิริราชสมบัติ และทำบุญอายุ พระวิสุทธีวงศาจารย์).

## ข. ภาษาอังกฤษ

Horner, I.B. The Minor Anthologies of the Pali Cannon Part  
III, Chronicle of Buddhas (Buddhavamsa) and Basket  
of Conduct (Cariyā Pitaka). London : P.T.S, 1975.

## ๑. หลักฐานชั้นที่ 2

## 1. หนังสือ

## ก. ภาษาไทย

กรมการพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, คณะ, สำนักนายกรัฐมนตรี. ประชุมศิลาจารึก  
ภาคที่ 3. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2508.

\_\_\_\_\_ . ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี,  
2513.

\_\_\_\_\_ . ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 5. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี,  
2515.

\_\_\_\_\_ . ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 6 ตอนที่ 1. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบ-  
นายกรัฐมนตรี, 2517.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. สี่แผ่นดิน. 2 เล่ม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยามรัฐ, 2523

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. สถิตินิพนธ์ราชาภิเษกกับตำนานแฉลบทรงฉกร  
เจ้านายทรงเล่นเรื่องนิพนธ์ราชาภิเษกในรัชกาลที่ 5. พระนคร : โรงพิมพ์ไท,  
2465.

จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. มูลเหตุแห่งการเขียนภาพจิตรกรรมบนฝาผนัง. ค้นฉบับลายมือเขียน  
ลงวันที่ 17 ส.ค. 2517.

ชุมนุมตำรากลอน ฉบับหอพระสมุทวชิรญาณ. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.

ฉนิท อยู่วิทยา. ตำนานเทศน์มหาชาติ. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2501.

ประมาณชิตชิโนรส, กรมสมเด็จพระ. พระปฐมสมโพธิกถา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรม-  
การศาสนา, 2505.

พระคลัง (หน), เจ้าพระยา. วรมงคลเจ้าพระยาพระคลัง (หน). ขนบุรี : โรงพิมพ์-  
รุ่งวัฒนา, 2515.

พระพุทธรูปที่ท่าเรือ, พระบาทสมเด็จพระ. รามเกียรติ์ เล่ม 11. พระนคร : โรง-  
พิมพ์คุรุสภา, 2508.

มหาชาติคำหลวง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เจริญธรรม, 2516.

แย้ม ประทีปทอง. แย้มบรรยาย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2523.  
(บรรณาธิการมูทิตาจิตในการฉลองปริญาอักษรศาสตร์คุณภูมิบัณฑิตกิตติมศักดิ์  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).

สีโท, พระยา. ไตรภูมิพระร่วง. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2518.

ล่อง หองเสวก. หลักสัมพันธ์. พระนคร : โรงพิมพ์เลียงเชียงใหม่, 2515.

วชิรญาณวงศ์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง. มหัศจรรย์ธรรม. กรุงเทพฯ : โรง-  
พิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2516.



วชิรญาณวโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. ขรรมิภาค ปริจเฉทที่ 2.

พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2499.

. บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค ภาคที่ 2 สมาสและคัพพิต. พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514.

. บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค ภาคที่ 2 อาชยาคและกิตก. พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514.

ศาสนโสมณ, พระ. สวคมนคแปล. พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2511.

กิลปากร, กรม. ประชุมคิลจาริกภาคที่ 1 จาริกสุโขทัย. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2515. (อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์คุณ)

. ประชุมคิลจาริกภาคที่ 2. พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด คิวพร, 2504

สุภัทรกิส คิคกุล, ม.จ. ศิลาในประเทศไทย. พระนคร : กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2512.

ฮันส์ เพนซ์, คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปในนครเชียงใหม่. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2519.

## ข. ภาษาอังกฤษ

Adikaram, E.W. Early History of Buddhism in Ceylon. Columbo: M.D. Gunasena Co., Ltd., 1953.

Conze, E. Buddhism : Its Essence and Development. New York : Harper & Row Publishers, 1959.

Dayal, H. The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature. Delhi : Motilal Banarsidass, 1970.

Geiger, Wilhelm. Pali Literature and Language. Delhi : Taj Offset Press, 1966.

Malalasekera, G.P. The Pali Literature of Ceylon. Columbo :  
Gunasena Co., Ltd., 1958.

Whitney, William Dwight. The Roots, Verb-forms and Primary  
Derivatives of the Sanskrit Language. Delhi : Motilal  
Banarsidass, 1963.

Winternitz, M. A History of Indian Literature, Vol II.  
Delhi : Motilal Banarsidass, 1977.

Woolner, A.C. Introduction to Prakrit. Delhi : Motilal  
Banarsidass, 1975.

## 2. บทความ

สินชัย กระบวนแสง. "ประติมาวิทยา : ภาพสลักบนใบเสมาจากอำเภอเกษตรสมบูรณ์  
จังหวัดชัยภูมิ." วารสารโบราณคดี 6 ฉบับที่ 2 (ธันวาคม 2528)

สุทธิลักษณ์ ไชยสุต และ พรพรรณ เลาสศิรินาถ. "ประติมาวิทยาใบเสมาที่เมืองฟ้าแดด-  
สูงยาง." วารสารโบราณคดี 5 ฉบับที่ 4 (พฤศจิกายน 2517)

Krairiksh, Piriya. Semas with Scenes from the Mahānipāta  
Jātakas in the National Museum at Khon Kaen.  
ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในงานฉลองครบ  
รอบ 100 ปี พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ 19 กันยายน 2517

## 3. พจนานุกรม

จันทบูรินฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. พจนานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ ดันสกฤต.  
กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิลพร, 2513.

เทพครุณานุกิษย์, หลวง. พระคัมภีร์ชาดกปทีปิกา. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2509.

บาลีอภินิหารปทีปิกา พร้อมทั้งสุจิ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไท, 2464.

ปริยัติธรรมชาคา, พระยา. บาลีสปิกรม. พระนคร : โรงพิมพ์พิศาลบรรณกิจ, 2459.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2510.

วชิรญาณวงศ์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง, ธรรมานุกรม. นครหลวง : มหามกุฏ-  
ราชวิทยาลัย, 2515.

Childers, Robert Caesar. A Dictionary of the Pali Language.  
London : Kegan Paul, Trench, Trubner. Co., Ltd.,  
1909.

Dauids, T.W. Rhys and Stede, William. The Pali Text  
Society's Pali-English Dictionary. London : Routledge  
& Kegan Paul Ltd., 1972.

Edgerton, F. Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary.  
Vol II : Dictionary. Delhi : Motilal Banarsidass,  
1972.

Malalasekera, G.M. Dictionary of Pali Proper Names. 2 Vols.  
London : Luzac & Company Ltd., 1960.

Monier - Williams, M. Sanskrit-English Dictionary. Oxford  
University Press, 1973.

Nyanatiloka. Buddhist Dictionary. Columbo : Frewin Co., 1972.

#### 4. สารนิพนธ์

สุรสาตี อัฐรัตน์. ประติมาณวิทยาไบเสมาที่บ้านกุดโจ่ง จังหวัดชัยภูมิ. คณะโบราณคดี  
มหาวิทยาลัยศิลปากร, ปีการศึกษา 2521.

## ภาคผนวก ก.

ศัพท์ สกฺต ตามพจนานุกรม สกฺโต แปลว่า สัตว์, คน ในภาษาสันสกฤต สกฺตฺวา แปลว่า "ความดี" ไต่ สกฺต อาจจะเป็นรูปบาลีของ "สกฺตฺวา" ถ้าเป็นไต่เช่นนั้นก็น่าจะสันนิษฐานต่อไปว่า "พระมหาสัตว์" อาจจะแปลอีกอย่างไต่ว่าผู้มีความดีอันยิ่งใหญ่ "พระโพธิสัตว์" อาจจะแปลไต่ว่าผู้มีความดี คือความดี ศาสตราจารย์ ม.ธ.จิรายุ นพวงศ์ อธิบายว่า Dict. P.T.S. เทียบ สกฺโต กับ Vedic Sattva:living being, satvan "คนมีแรง, นักรบ" มาจาก sant กิติก อนุต บัจจัยของธาตุ อสุ "มี, เป็น" สกฺต (นปฺ.) แปลว่า substance "ของมีอยู่จริง" คำปฏิเสธ นิสุสกฺต แปลว่า non substance, phenomenal = ปรากฏการณ์ กิริยาภิติก อนุต บัจจัยของธาตุ อสุ มีทั้งรูป santa - sant - และ sat เช่น santo (ป. เอ. ปุ), santo (ป. พหุ. ปุ), sata (ท. เอ.), sati (ส. เอ.), sabbhi (ท. พหุ) รายละเอียดมีอยู่ใน Dict. P.T.S. p. 675

sant - sat - เคิมแปลว่า "มีอยู่, เป็นอยู่" คอมากลายเป็น "มีจริง ๆ ของจริง" แล้วแปลว่า "ดี, ประเสริฐ"

เนื่องจาก sant ที่ใช้รูป santa ก็มี ซึ่งพ้องกับกิริยาภิติก ท บัจจัยของ sammati = "สงวร้างบแล้ว, เหนื่อยแล้ว, หมกแรงแล้ว" และความหมายหลังของ sant - sat - "ดี, ประเสริฐ" ก็ไปใกล้เคียงกับ "สงวร้างบ" (ซึ่งถือว่คำว่ประเสริฐ) น่าสังเกตว่ แม้แต่กิติก ท บัจจัยของ sammati รูป sata - หรือ sat - ไม่มี แต่ความเข้าปนกันระหว่าง santa - กับ sant - ก็มีอยู่

sat - "เป็นอยู่, ดี" เปลี่ยน t ตามเหมาะแก่พยัญชนะที่ตามมา (ถ้าสะตามมา ก็ไม่เปลี่ยน เช่น sat - i หนึ่งดี, เช่น sakkaroti (sat - karoti), sakkāya (sat - kāya), sagguṇa (sat - guṇa), sacca (sat - ya), sajjana (sat - jana), saddhamma (sat - dhamma), sappurisa (sat - purisa)

การเทียบรูป sattva (skt.) satta (p.)

pkt. sat -

p. sat -

sat - tva

sat - tta

ในบาลีศักดิ์ ออกตัวหนึ่ง

มีคำหรือส่วนคำที่รูปใกล้เคียง ๆ กัน แต่ความต่างกัน เนื่องด้วยคำ sant คือ

1. sa - sva - (skt.) "ของตนเอง" เช่น

sa - dhamma "ศาสนาของตนเอง"

sa - desa "ประเทศของตนเอง"

sa - citta "ใจตัวเอง"

2. sat - "มีอยู่, ที่"

satta, sattva

saddhamma, saddharma ศาสนาที่ดี

sappurisa sat purusa

3. sant -

santo puriso (จากรูป santa)

santo puriso (จากรูป sant -)

4. santa s̄anta ระวังแล้ว, เหนื่อยแล้ว

santa - dhamma สภาพสงบ

น.อ.แย้ม ประพันธ์ของ วิเคราะห์ว่า สโต ภาโว หรือ สั ภาติ เอเตนาคี สตุคั  
แปลว่า ภาวะแห่งคนดี หรือคุณเป็นเหตุเป็นคนดี

ภาคผนวก ข.

การแบ่งประเภทของพระโพธิสัตว์ตามมติพระธรรมปาละ

มติของพระธรรมปาละที่กำหนดประเภทของพระโพธิสัตว์ ๓ ประเภทตามระดับของปัญญา เป็น อุดมคติปัญญา วิปจิตปัญญา และ เนยยะ พิจารณาได้ว่า เป็นการกำหนดประเภทของบุคคลโดยใ้ภูมิปัญญาเป็นมาตรฐาน ซึ่งแต่เดิมมาได้จำกัดวงว่าต้องเป็นพุทธเวไนย เช่นที่เข้าใจกันในหมู่พุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่ในบัดนี้ หากแต่หมายกว้างออกไปจนอาจกล่าวได้ว่าเป็นสาธารณชนยี่สิบเดียว หรือมีเจ็ดนั้น พระธรรมปาละก็ยังคงดำเนินตามแนวของพระมหากัจจายณะที่กล่าวถึงประเภทของบุคคล มีอุดมคติปัญญาเป็นต้น ตามคัมภีร์เนคตปิภกรรต์ ด้วยกำหนดตามภูมิปัญญาเป็นมาตรฐาน ดังที่กล่าวไว้

"ปรโต โสสา สุตมยิปญญา." ปัจจตุคตสมุฏฐิตา โยนิโส มนสิการา จินตามยิปญญา.  
ยัม ปรโต โสเสน ปัจจตุคตสมุฏฐิตেন จ โยนิโส มนสิกาเรน ฐาณัม อุปปชชติ อยัม ภาว-  
นามยิปญญา. ยสฺส อิม เทว ปญญา อตฺถิ สุตมยิ จินตามยิ จ อยัม อุดมคติปัญญา. ยสฺส  
สุตมยิปญญา อตฺถิ จินตามยิ นตฺถิ อยัม วิปจิตฺตปัญญา. ยสฺส เนาว สุตมยิ อตฺถิ น จินตา-  
มยิ อยัม เนยฺยา. (เนยโย).

แปลความว่า

"ความรู้เกิดเพราะคำประกาศโดยผู้อื่นชื่อ สุตมยิปญญา ความรู้ดำเริ่จด้วยกาารหัง,  
ความรู้เกิดเพราะการกระทำในใจโดยแยบคาย อันบุคคลขึ้นเจหาะคน ชื่อ จินตามยิปญ-  
ญา ความรู้ดำเริ่จด้วยความลิต. ความรู้เกิดเพราะคำประกาศโดยผู้อื่น และเพราะ  
การกระทำในใจโดยแยบคายอันบุคคลขึ้นเจหาะคน นี้ชื่อ ภาวนามยิปญญา ความรู้ดำเริ่จ  
ด้วยกาารอบรม. ปัญญา ๒ ประการเหล่านี้ คือ สุตมยิปญญา และจินตามยิปญญา มีแก่  
ผู้ใด ผู้นั้นชื่อ อุดมคติปัญญา. สุตมยิปญญา มีแก่ผู้ใด (แต่) ไม่มีจินตามยิปญญา ผู้นั้นชื่อ  
วิปจิตปัญญา. ผู้ใดไม่มีสุตมยิปญญา ไม่มีจินตามยิปญญา ผู้นั้นชื่อ เนยยะ"

ข้อความข้างต้นนี้ เป็นอธิบายของพระมหากัจจายนะ ไม่ปรากฏข้อความที่จำกัด  
 ว่าการจัดประเภทบุคคลที่ใญ่ภูมิปัญญาเป็นมาตรฐานว่าจะต้องเป็นพุทธเวไนย แต่เป็นไปทาง-  
 สาธารณย์ คั้งนั้นการแบ่งประเภทพระโพธิสัตว์ตามมติของพระธรรมปาละจึงควรพึงได้



สถาบันวิทยบริการ  
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

## ประวัติผู้เขียน

ข้าพเจ้า สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เกิดเมื่อวันที่ 2 เมษายน พุทธศักราช 2498 ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต กรุงเทพมหานคร สำเร็จการศึกษา ได้รับปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง จากคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้รับเหรียญทองในสาขาวิชาประวัติศาสตร์ ปีการศึกษา 2519 ได้รับปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก) จากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ในปีการศึกษา 2522 เข้าศึกษาในภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2520 ขณะนี้รับราชการในตำแหน่งอาจารย์ส่วนการศึกษา โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า





ภาควิชาภาษาตะวันออก  
คณะศึกษาศาสตร์  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สถาบันวิทยบริการ  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย